

37201

I. URSU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

37201
Dusăct

BIBLIOTECA ISTORICĂ No. 2

ȘTEFAN CEL MARE

DOMN AL MOLDOVEI

DELA 12 APRILIE 1457 PÂNĂ LA 2 IULIE 1504

BUCUREȘTI

INST. DE ARTE GRAFICE „ANTONESCU”, SOC. IN NUME COLECTIV

Strada Luterană No. 20. — Telefon 60/17

1925

147706

1976

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
„CAROL I” BUCUREȘTI
COTA 37201

cc 24/02

BCU-Bucuresti

C147706

949.83, 1457/1504

Memoriei soarelui meu,
Generalul Creția Gîgorescu,
Eroul Învingător
de la Oituz și Mărășești,
închin această carte.

PREFAȚĂ

Cartea aceasta, care cuprinde rezultatul studiilor mele de peste un sfert de secol, se adresează în primul rând studenților și specialiștilor. Mi-am dat însă silința ca să fie scrisă în așa chip ca să poată fi citită și înțeleasă cu ușurință de orice om, care posedă un oarecare grad de cultură. Am făcut-o aceasta din dorința de a face cunoscute faptele glorioase ale marilor noștri Domni și sacrificiile lor pentru apărarea pământului strămoșesc în cercuri cât mai largi. Căci am convingerea că patriotismul adevărat nu se dezvoltă decât prin cunoașterea istoriei noastre naționale. Numai când cineva cunoaște sforțările, pe cari le-au făcut eroicii noștrii Domni pentru apărarea țerii, numai când va vedea spiritul lor de sacrificiu pentru patrie, numai atunci se va considera ca o verigă din lanțul strămoșilor și va dobândi sentimentul iubirei de țară.

Când se va constata hotărîrea cu care strămoșii mergeau la moarte pentru țară și sacrificiile de orice natură, pe cari erau gata să le facă în orice moment pentru patrie, se vor trezi fără de voe sentimentele nobile, cari au dispărut astăzi la o

bună parte din compatrioții noștrii, copleșiți de concepția materialistă, care coboară pe om în rândul ființelor conduse de instincte și îl desonorează.

Numai exemplul marilor noștrii strămoși, cari s'au sacrificat pentru ideal, mai poate trezi din amorfire sentimentele frumoase. Numai amintirea eroicilor luptători pentru țară și lege mai poate răspândi o rază de idealism. Inapoi deci la istoria strămoșilor noștrii glorioși!

În această carte am pus în practică metoda inaugurată în cursurile mele, care consistă în a nu construi istoria decât pe baza analelor și documentelor contimporane. Cronicile nu pot servi ca element de construcție istorică, decât dacă sunt contimporane și dacă inspiră încredere absolută. Acele dintre cronici, cari nu sunt contimporane, sau sunt scrise de cronicari din țări depărtate, nu pot fi luate în considerare, decât dacă faptele ce le conțin sunt verificate de documente.

După această metodă cronică atribuită lui Ureche, scrisă în veacul al XVII-lea, este un izvor cu desăvârșire secundar și ca atare n'a fost utilizat în construcția acestei cărți.

Cu ajutorul acestei metode s'au putut elimina multe din numeroasele neexactități, cari s'au strecurat în istoria noastră și am convingerea că numai prin utilizarea severă a acestei metode se va putea construi istoria noastră pe baze solide.

București, 6 Martie 1925.

I. URSU

ȘTEFAN CEL MARE

DOMN AL MOLDOVEI

DELA 12 APRILIE 1457 PÂNĂ LA 2 IULIE 1504

Motto: „Promitem pe credința noastră
că vom stă și lupta pentru cre-
știnătate cu prețul vieții noastre
până la moarte”. (Ștefan către
principii creștini în circulara
din 1475).

CAP. I

Luptele pentru ocuparea și consolidarea tronului

Tinerețea lui Ștefan

Din nefericire nu cunoaștem nici un document, care să ne dea știri cu privire la tinerețea marelui nostru Domn. Nu știm nici anul, nici împrejurările, în cari s'a născut¹⁾.

1) Legenda nașterii sale la Borzești (județul Bacău) nu e confirmată de documente. Din inscripția dela biserica din Borzești nu se poate trage concluzia că și-ar avea originea în Borzești, deoarece fraza din inscripție: „pentru pomenirea sfânt-răposaților moșilor săi și părinților săi” (Iorga „Inscripții” I 26), nu e decât o formulă stereotipă, care se găsește și în inscripția dela biserica Sf. Nicolae din Iași, pusă tot de Ștefan: „pentru sufletele adormiților moșilor și părinților și fraților noștri” (Iorga l. c. II 135). Această formulă, din care nu se poate trage nici o concluzie, se găsește în o mulțime de documente. Ea nu e decât un clișeu, care se repetă în

Tatăl său Bogdan¹⁾ a ocupat tronul Moldovei timp de doi ani (Oct. 1449—16 Oct. 1451), iar mama sa e numită de el însuși Maria²⁾.

Tinerețea nu i-a fost ferită de suferinți, ceea ce deducem din faptul că tatăl său Bogdan și-a petrecut o bună parte din viață în pribegie. Copilăria și toți anii tinereții, afară de cei doi ani cât a domnit tatăl său, i-a petrecut în pribegie. Chiar în timpul cât tatăl său a ocupat tronul, n'a fost scutit de emoții sguuitoare. Dramatica domnie a tatălui său a contribuit desigur la oțelirea sufletului și la formarea caracterului său de bronz, cu atât mai mult că a luat parte, după toate probabilitățile, alături de tatăl său, la lupta disperată cu Polonii dela Crasna (6 Sept. 1450), și soarta nu i-a cruțat, desigur, nici durerea să fie de față în momentul tragic când tatăl său a fost atacat și ucis mișelește și prin surprindere de Petru Aron la Reusenii (16 Oct. 1451). A fost o minune că n'a avut soarta nefericitului său tată și a putut să se refugieze în țară streină.

Crima unchiului său Petru a trebuit însă să-i rămână

cele mai multe documente, cari cuprind danii făcute bisericilor sau mănăstirilor. Așa d. e. în doc. din 1479, prin care dă privilegii mitropoliei din Rădăuți: „*pentu odihna sufletelor sfânt-răpoșărilor noștrii moși și părinți*“. (Bogdan „*Documentele lui Ștefan cel Mare*“ I 232). Tot așa în privilegiul dat mănăstirei Putna în 1488: „*pentru odihna sufletelor sfânt-răpoșărilor strămoși și părinți ai noștri*“, (Bogdan I 360). În documentul, prin care face danie mitropoliei din Roman în 1488: „*pentru sufletele răpoșărilor moșilor și părinților noștri*“, (Bogdan I 360) În doc. pentru Putna din 1490 (Bogdan I 422). În dania făcută mănăstirei Dobrovăț (Bogdan II 242) etc.

1) E amintit de tatăl său Bogdan în actul din 1450, prin care jură credință guvernatorului Ungariei, Iancu Corvin: „*Pe credința prea iubitelui meu fiu Ștefan Voevod*“ (Bogdan „*Cinci documente istorice slavo-române*“ An. Ac. R. 1889).

2) Ștefan numește pe mama sa în un document din 1465, Maria: „*mamei noastre Maria*“ (Bogdan I 105). Acest document are mai multă va oare ca pomelnicele sau inscripția dela Probota, cari dau numele de Oltea. Până la probă contrară noi nu putem să dăm mamei lui Ștefan alt nume decât cel pe care îl dă precis și lămurit fiul său: Maria, cu atât mai mult că în inscripție numirea nu e dată de însuși Ștefan.

adânc săpată în inimă. Eră prea sguuitoare, ca să nu-i deștepte sentimentul răsbunării.

Cât timp a pribegit în țară streină, el n'a fost stăpânit desigur decât de dorul de a dobândi tronul răpit și de a răsbună uciderea părintelui său. Pentru aceasta însă trebuia prins momentul favorabil.

Ocuparea tronului

Acest moment favorabil n'a întârziat să sosiască. Petru Aron nu s'a putut bucura de fructul odios al crimei sale. Ucigașul lui Bogdan n'a fost în stare să-și păstreze tronul pătat cu sânge, căci i-a fost răpit imediat de nepotul său Alexandrel, susținut de o puternică partidă de boeri.

Când a isbutit, după câțiva ani, să ocupe tronul, Petru Aron s'a dovedit incapabil să facă față împrejurărilor, cari deveniseră extrem de dificile din cauza pericolului turcesc.

În 1453 Mahomet II, Marele Sultan al Turcilor, a isbutit să cuprindă Constantinopolul, cheia Mării Negre și a Balcanilor. După ce și-a asigurat această puternică cheie de dominațiune a peninsulei balcanice și a Mării Negre, Mahomet II, a căutat să pună mâna și pe cele două chei de dominațiune ale Dunărei de jos, cari erau Belgradul și Chilia.

El urmărea cu multă stăruință aducerea definitivă a Munteniei și a Moldovei în sfera influenței turcești. Visul său eră cu atât mai ușor de realizat, cu cât prin cucerirea Dardanelelor pusese mâna pe calea principală de export a țărilor române și a bogatelor cetăți italiene de pe țărmul nordic al Mării Negre.

În mod fatal Muntenia și Moldova aveau să cadă sub influența turcească, ca un copac, căruia i s'au tăiat rădăcinele. Intinderea aripelor pajurei turcești și peste Moldova eră numai o chestiune de timp. Eră urmarea fatală și imediată a căderii Constantinopolei.

Imediat după ce s'a instalat în Cetatea lui Constantin, energicul Sultan Mahomet a trimis o puternică flotă ca să facă demonstrații contra bogatelor cetăți de pe coastele de nord ale Mării Negre, ca să le determine să plătiască tribut.

Furtuna s'a apropiat astfel și de Moldova, care aveã pe coastele Mării Negre renumita Cetate Albã. Neînfricoșatul Sultan n'a întârziat să cearã tribut și dela Moldova.

Petru Aron nu erã însã la înãlțimea grelelor împrejurãri. Fațã cu amenințarea Sultanului, el s'a grãbit să-și adune consiliul, care a gãsit cu cale să rãspundã prin plãtirea tributului. In actul justificativ ¹⁾, scris în Vaslui, Iunie 1456, Domnul își motiveazã acțiunea prin lipsa de ajutor din partea vecinilor și prin imposibilitatea rezistenței. „*Turcii... ne cer bir (tribut) 2000 zlofi ungurești — se scrie în actul justificativ — și neavând nici un ajutor și nici o apãrare, iar nedãndu-le (birul cerut) ei ne vor luã femeile și copiii frașilor noștri, am hotãrit să le dãm banii ceruți...*”.

In loc de fier, consiliul a hotãrit astfel să deã aur ca să cruțe țara de invaziunea Turcilor. Domnul și boerii săi au preferat să facã sacrificii bănești cu cari să cumpere pacea. Logofãtul Mihail a primit din partea consiliului și a Domnului însãrcinarea să meargã la Sultanul ca să cumpere pacea.

In loc să ridice armele, Petru Aron și boerii săi au preferat să deã bani ca să fereascã țara de invaziunea turceascã.

Trebue însã remarcat cã aceastã deciziune a fost luatã în Iunie 1456, în momentul când Sultanul Mahomet amenințã să ocupe Belgradul și toatã lumea creștinã din apropiere erã sub presiunea fricei de nãvãlirea Turcilor.

Dupã ce primejdia a fost înlãturatã, grație vitejiei și sacrificiului marelui român lãncu Corvin, care a isbutit să batã pe Turci și să-i sileascã să se retragã (Iulie 1456), Petru Aron ar fi putut să nu execute hotãrîrea consiliului și să se pregãtiascã pentru rezistențã.

El însã a preferat calea comodã a cumpãrãrii pãcii. „*Am înțeleș — rãspunse Sultanul la 5 Oct. 1456, deci mult dupã ce fusese înfrãnt la Belgrad — cã vei plãti Majestaței mele tribut anual de 2000 ducași aur. ...Sã fie deci pace întocmitã între noi și să se fixeze trei luni termen pentru*

1) Hurmuzaki II, 2, 670.

plată, în care timp (de 3 luni) de voi primi tributul, vom fi în pace, iar dacă nu-l voi primi, voi știți ce vă așteaptă". 1)

La data de 5 Oct. 1456 tributul nu era încă plătit. Primejdia turcească fusese în acest timp înlăturată. Infrângerea Turcilor la Belgrad ar fi putut da prilejul Domnului Moldovei să-și schimbe atitudinea și să nu țină cont de amenințările Sultanului. Cu toate acestea Petru Aron a preferat să se resemneze la plata tributului. Faptul e confirmat de analele țării, cari nu uită să înregistreze această resemnare dureroasă. „In zilele acestui Domn (Petru Aron) — scrie „Cronica Moldopolonă” — au început să plătiască Moldovenii bir Turcilor“. 2)

Dar nu numai față de Turci a avut această atitudine umilitoare. El nu s'a sfiit să ia obligațiunea față de Poloni să le trimită daruri. Pe lângă promisiunile obișnuite în toate actele omagiale ale predecesorilor săi, el să obligă față de suzeranul vecin la sacrificii materiale sub formă de daruri. Suzeranitatea polonă a degenerat în obligația de a trimite daruri.

Aceste concesiuni și umiliri, n'au lăsat desigur indiferenți pe mulți moldoveni, cari au așteptat prilejul ca să înlocuiască pe acest Domn, care a adus țara la umiliri față de Turci și Poloni. În special partizanii lui Ștefan au trebuit să exploateze situația și să pregătească terenul pentru fiul Domnului ucis la Reuseni. La rândul său Ștefan n'a întârziat să prindă momentul favorabil. El s'a apropiat de granița Moldovei, făcându-și, după toate probabilitățile, un cuib în vr'o localitate dela granița Munteniei, unde a trebuit să primească pe toți cei nemulțumiți cu domnia umilitoare a lui Petru Aron. Și-a avut desigur partizani chiar în consiliul lui Petru Aron, cari au trebuit să facă parte din complot, căci numai astfel

1) (Hurm. II, 2, 671).

2) Tot așa *Letopisețul lui Azarie*: „Pe vremea lui s'au început birul turcesc“, și *Cronica Anonimă*: „sub el au început a se da bir Turcilor“.

se explică faptul că nouă boeri din consiliul lui Petru Aron fac parte din primul consiliu al lui Ștefan ¹⁾.

Deasemenea numai în chipul acesta se explică marșul victorios și fulgerător al tânărului Domn și înfrângerea lui Petru Aron la *Doljești pe Siret* (în județul Roman) și la *Orbic* (jud. Neamț). Numai astfel ne putem lămuri faptul că Petru Aron, care dispunea de toate energiile, pe cari îi le dă puterea, a fost surprins, înfrânt în aceste două lupte și silit să se refugieze în Polonia.

Ștefan n'a avut desigur alt ajutor, decât acela, pe care îi l'au dat pe față sau în secret partizanii săi — foștii prieteni ai tatălui său, — și toți cei nemulțumiți cu un Domn lipsit de mândrie și de vitejie.

Analele Moldovei nu vorbesc de nici un ajutor strein. Ele accentuiază numai că Ștefan a venit din Țara Românească, ceea ce nu înseamnă însă că a fost ajutat cu oaste de Vlad Țepeș, Domnul de atunci al Munteniei.

„In anul 1457 April 12 în Joia Mare ²⁾ venit'au din Țara Muntenească Ștefan Voevod — „scrie Letopisețul lui Azarie“ — și făcut'au în țară biruință asupra lui Aron pe Siret la

1) În primul consiliu cunoscut din actul dela 8 Sept. 1457 sunt arătați 19 boeri, dintre cari nouă au făcut parte din consiliul lui Petru Aron. Acești nouă boeri, cari au făcut parte și din consiliul lui Petru Aron sunt următorii: Cosma Șandrovici, Manoil, Oană Julici, Petru Pârcălabul, Costea Oriș, Goian, Iliș Modruz, Hodco Creșevici și Micu Crai. Primul consiliu al lui Ștefan e format din Cosma Șandrovici, Manoil, Oană Julici, Petru Pârcălabul, Vlaicul, Costea Oriș, Vornicul Goian, Iliș și Petru, *pârcălabi de Suceava*, Ciopei, *pârcălab de Neamț*, Oșel, Hodco Creșevici, Mic Crai, Ștefco Damăncuș, Isaia postelnic, Stanimira vistiernic, Sbiera stolnic, Tador paharnic, Ion comis.

Costea Oriș, Oană Julici și Oșel au făcut parte și din consiliul tatălui său. La începutul anului următor, la 13 Febr. 1458 se găsește în consiliu și *Sina*, care în consiliul lui Petru purtă titlul de pârcălab de Hotin, ceea ce ne dovedește că Hotinul eră în 1456 al Moldovei. Câteva luni după aceasta la 12 April 1458 se constată în consiliu și Hodco Știbor, care fusese vornicul (iudex) lui Petru Aron, și Lazea Pitic, citat ca martor în consiliul fostului Domn.

2) Această dată a „*Letopisețului lui Azarie*“ e greșită, căci 12 April din 1457 nu cade Joia, ci Marția. Din fericire însă ni s'a

tina dela Doljești; a doua luptă i-au dat'o la Arbic și iarăși l'au biruit Ștefan Voevod. După aceea s'au adunat țara cu prea sfințitul Teoctist... și l'au uns în domnie pe Siret, în locul ce se numește până acum Dereptate. Și au luat schiptrul țerii Moldovei".

Nevrednicul Petre Aron a scăpat cu fuga în Polonia.

Consolidarea tronului

Unul din țelurile sale și anume ocuparea tronului părintesc, a fost atins. Rămâneă acum să-și ajungă cea-

păstrat data exactă în *«Letopisețul dela Bistrița»*, care dă data precisă, de Marți 12 April, (în textul slavon e Marți (exact), pe când în traducere e tradus greșit Joi). Data sulrii pe tron a lui Ștefan e astfel 12 Aprilie 1457. Această dată e în armonie cu documentele. Căci ultimul document cunoscut dela Petru Aron e din 1 April 1457, iar cel d'întăi cunoscut dela Ștefan e din 12 August 1457.

S'a contestat însă exactitatea anului urcării pe tron, pe temelul unei pretinse scrisori a lui Ștefan către Archiepiscopul Ohridei din anul 1455. Această scrisoare, reprodusă la Stoica Nicolaescu „*Documente slavo-române*“, nu pare a fi autentică. În orice caz ea nu poate răsturna data exactă a Analelor noastre, în ce privește anul urcării la tron, cu atât mai mult că documente autentice ne arată la 1 April 1457 pe Petru Aron, iar la 12 August 1457 pe Ștefan.

Pe lângă faptul că la 1 April 1457 avem document dela Petru Aron, iar la 12 Aug. dela Ștefan, anul urcării pe tron al lui Ștefan se confirmă și prin calculul următor:

În inscripția dela mănăstirea Răsboeni se specifică că lupta cunoscută a lui Ștefan cu Turcii a avut loc „*în anul 6984 (1476), iar al domniei lui (Ștefan) al 20-lea curgător*“. Dacă adăugăm la April 1457 c fra 19 (19 ani, căci al 20-lea era curgător), căpătăm anul 1476 April. Deci în April 1476 Ștefan a avut 19 ani de domnie împliniți. În Iulie 1476 când a avut loc lupta dela Răsboeni, era anul al 20-lea curgător,

Calculul făcut pentru confirmarea datei de 12 April 1457 prin adaosul celor 47 de ani, 2 luni și 3 săptămâni — timpul cât a domnit Ștefan — la data de 12 April 1457, nu poate fi luat în considerare; deoarece aceste date ale analelor (47 de ani, 2 luni, 3 săptămâni), nu sunt în realitate decât calculele făcute de analiști, cari au luat ca bază ziua de 12 April 1457, la care au adăugat distanța de timp între această dată și ziua morții marelui Domn.

Cu ocazia înregistrării morții lui Ștefan (2 Iulie 1504), analiștii au calculat timpul domniei, luând ca bază data urcării pe tron. (12 April 1457 + 47 ani 2 luni și 3 săptămâni = 2 Iulie 1504).

lălală țintă scumpă inimii sale: răsbunarea morței tatălui său. Aceasta a fost impusă nu numai din motive sentimentale, ci mai ales din motive politice și rațiuni de conservare, căci atâta timp cât ucigașul tatălui său era în viață și unelti la vecini pentru redobândirea domniei, tronul nu puti să fi consolidat. Necesitatea consolidării tronului a fost rațiunea principală, care a determinat cei dintâi pași politici ai tânărului Domn.

Rivalul său și ucigașul tatălui său fiind adăpostit în Polonia, era necesar ca Ștefan să ridice armele contra acestei țări în semn de demonstrație pentru adăpostul oferit fostului Domn.

Aceste incursiuni în Polonia, menite să alunge dela graniță pe rivalul său, ar fi contribuit, pe lângă aceasta, să producă impresie asupra boerilor și să-i lege temeinic de scara sa. Căci câțiva din cei mai influenți boeri din consiliul fostului Domn și în special Duma Braevici ¹⁾, Stanciul și logofătul Mihail, se aflau în tovărășia lui Petru Aron. Pentru atragerea lor Ștefan a recurs la toate mijloacele, pe cari le avea la îndemână: a promis amnestie, iar lui Mihail i-a trimis salv-conduct. „*Te-am iertat — scrie Ștefan logofătului Mihail în salv-conductul din 13 Sept. 1457 — și am scos cu totul din inima noastră toată mânia și toată ura. Și nu vom aminti niciodată în veci, cât vom trăi, de lucrurile și cele întâmplate în trecut, ci te vom milui și te vom ține în mare onoare și dragoste și satele, adecă cicinele tale toate ți le-am dat înapoi. Vino deci la noi, îndată ce vei îndeplini misiunea, cu care te-am însărcinat*” ²⁾

Care a putut fi misiunea cu care Ștefan a însărcinat pe vestitul logofăt? E greu să precizăm din lipsă din izvoare. Foarte probabil însă că Ștefan a cerut renumitului logofăt să tragă pe Petru Aron în cursă și să-i taie capul.

1) Actul lui Petru din Camenița din 24 Ian. 1458 arată lângă el cinci boeri: Duma Braevici, Stanciul, Costea Danovici, Ion Părcălabul și Vasco Levici, (Bogdan „Contribuții la istoria Moldovei”. An. Ac. R. 1907 p. 643).

2) Hurmuzaki II 2 p. 683; Bogdan „Doc. Ștefan cel Mare” 257-9.

Căci se pare că și Petru Aron îi dase o astfel de însărcinare lui Mihail, pe care l'ar fi trimis în Muntenia ca să prindă pe Ștefan, pe când acesta se află în pribegie.

Așa se explică cuvintele lui Ștefan din altă scrisoare trimisă logofătului Mihail în 1460: „*de lucrurile ce trebuie uitate și cari se vor fi întâmplat în Țara Basarabilor*“. Cu toate asigurările date, logofătul Mihail nu s'a întors în Moldova, fie că n'a avut încredere în Ștefan, fie că n'a voit să calce credința față de fostul său Domn, Duma Braevici însă, care făcuse parte și din consiliul tatălui său, n'a întârziat să treacă pe partea lui Ștefan.

De asemenea au mai trecut pe partea acestuia, Stanciul, Stibor și Lazea Pflie. Impresionați de succesele armelor lui Ștefan, de tactul său, de bunătatea inimei gata de iertare, precum și de faptul că Petru Aron n'a putut fi ajutat de protectorii săi Poloni, cari erau încurcați într'un crâncen război cu Cavalerii din Prusia, cei mai mulți din partizanii lui Petru Aron au trecut pe partea tânărului și viteazului Domn¹). Dar cea mai mare impresie asupra boerilor au trebuit să producă faptele vitejești ale lui Ștefan, care nu s'a sfiit să ia armele și să treacă granița Poloniei ca să prindă pe fostul Domn și să intimideze pe Poloni.

Demonstrații contra Poloniei

Imprejurările, în cari Ștefan a luat tronul, au fost foarte favorabile, căci Polonii erau preocupați de războiul cu cavalerii din Prusia și nu se puteau gândi la ajutarea cu forțe considerabile a vasalului lor. Afară de o sumă de bani, oferită de starostele Podoliei, nu se constată nici un

1) În actul, pe care îl dă Petru la 24 Ianuarie 1458 din Camenița (Levicki, III, 93), nu se constată decât cinci boieri moldoveni partizani ai săi. Doi din aceștia, Duma Braevici și Stanciul, l'au părăsit curând după aceasta și au trecut în tabăra lui Ștefan, care le-a dat loc în consiliu. Duma figurează în fruntea consiliului în un document din 30 Oct. 1459, iar Stanciul se găsește în un document dela 13 Ian. 1459.

alt ajutor dat de Poloni clientului lor. Regele Casimir trebuia să-și concentreze toate forțele contra Teutonilor. În Iulie 1458 el a trecut cu armată puternică granițele Prusiei, în care timp granițele de sud ale Poloniei nu puteau fi apărate de forțe considerabile.

Această situație favorabilă a fost exploatată cu dibăcie de viteazul Domn al Moldovei, care n'a întârziat să-și strângă oaste și să pătrundă în Galiția ca să prindă pe ucigașul pirintelui său și să forțeze pe Poloni să-l recunoască ca Domn al Moldovei.

Pacea cu Polonia

Demonstrațiile lui Ștefan în Podolia și Galiția au avut rezultatul dorit. Căci regele Casimir, pus să aleagă între rațiunea de stat și legăturile cu fostul Domn, n'a întârziat să le sacrifice pe acestea din urmă. Războiul cu Polonia a avut ca urmare gruparea celor mai multe energii în jurul viteazului Domn. Regele Casimir nu mai putea schimba faptul împlinit din Moldova. Țara era grupată în jurul lui Ștefan, care n'ar fi putut fi înlăturat de pe tron decât prin un război norocos. Aceasta ar fi fost însă o cale riscată și plină de primejdii. De aceea rațiunea de stat a învins. Casimir n'a ezitat să-și sacrifice vasalul și să facă pace cu Ștefan.

La rândul său acesta avea tot interesul să trăiască în pace cu puternicii vecini, căci pacea cu ei nu putea să contribuie decât la consolidarea tronului său. Din momentul ce Polonii consimțeau să sacrifice pe Petru, orice cauză pentru război era înlăturată și calea pentru pace deschisă.

În tratatul de pace iscălit de Ștefan la 4 April 1459¹⁾ se stipulează ca „să înceteze discordiile, războaiele, prădăciunile, arderile și vărsările de sânge“, făcute în acest război între țările Moldovei, Podoliei și Galiției. Regele Casimir

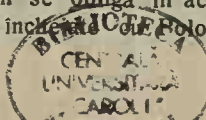
1) Bogdan, II, 266

se obligă să depărteze pe Petru Aron dela graniță, iar Ștefan acceptă în schimb suzeranitatea polonă. „*Promitem că nu vom avea pe altcineva ca suzeran — afirmă Ștefan în actul amintit, — ci vom servi numai regelui și regatului Poloniei și ne îndatorăm să mergem în ajutor, dacă va fi nevoie, ferească Dumnezeu, în contra Păgânilor*“. Prin reciprocitate, conform dreptului feudal, regele Casimir se obligă, la rândul său, să apere pe Ștefan „*ca pe vasalul său, după vechiul obicei*“. Din rațiuni de conservare și mai ales ca să-și consolideze tronul, Ștefan n'a ezitat să calce pe urmele bunicului său Alexandru cel Bun și să primească suzeranitatea polonă, care eră adânc înrădăcinată în concepția Moldovenilor, deoarece dela 1387 încoace — cu mici excepții — Moldova a plutit în sfera de influență a Poloniei. Toți Domnii Moldovei dela Petru Mușat încoace au recunoscut suzeranitatea polonă. Chiar și Petru II și Bogdan, tatăl lui Ștefan, cu toate că ocupaseră tronul cu ajutorul Ungurilor, au sfârșit prin acceptarea suzeranității polone 1).

Pe când însă în timpul lui Alexandru cel Bun această suzeranitate eră pur nominală și teoretică, ea a degenerat sub urmașii săi, în amestecul Polonilor în luptele pentru tron și în pretenția de a li se trimite nu numai ajutor în oaste, dar chiar și daruri. Cu toate acestea suzeranitatea polonă intrase adânc în obiceiul Moldovenilor. Ea a devenit tradițională și a format axa politiceii Moldovei dela 1387 încoace.

Recunoașterea unui Domn ales de țară de către Polonia contribuia în mare măsură la consolidarea tronului acestuia. Bunele grații ale regelui Poloniei față de Domn, făcea impresie asupra boerilor și contribuia la ridicarea

1) Dela Petru II ne-a rămas actul, prin care se declară vasal Polonilor. Dela Bogdan II n'avem nici un act. Știm numai că făcuse pași necesari pentru acceptarea suzeranității polone, dar a fost surprins de Petru Aron și ucis la Reuseni. Din un document iscălit de Ștefan rezultă însă că și tatăl său Bogdan ar fi încheat un tratat cu Polonia. Ștefan se obligă în actul diu 1462 să respecte condițiile din tratatele încheiate cu Polonia de Alexandru, Iliș, Ștefan și Bogdan.

creditului și prestigiului său. În cazul de față Polonia se obligau să depărteze pe Petru Aron dela graniță și deci în mod indirect să recunoască pe Ștefan. Așa se explică că Ștefan a încetat în mod brusc războiul cu Polonia și s'a resemnat la primirea suzeranității polone, la sacrificiile dureroase cum a fost cedarea cetății Hotinul¹⁾ și la obligația de a da ajutor contra Tătarilor (în act e contra Păgânilor).

Sacrificarea lui Petru Aron. Refugiarea lui în Ungaria

Aceste sacrificii din partea lui Ștefan au avut ca rezultat depărtarea lui Petru Aron dela graniță și în cele din urmă sacrificarea completă a acestuia. Căci regele Casimir, ca să lege temeinic pe Ștefan, n'a stat la îndoială să depărteze pe Petru Aron din Polonia.

Nu se poate preciza momentul când acest nefericit a părăsit țara Polonilor, cărora le sacrificase, în speranța ajutorului, demnitatea Moldovei. S'ar putea crede că aceasta s'a întâmplat în 1460, când regele Casimir, amenințat de regele Boemiei, ar fi cerut ajutorul lui Ștefan. Această cerere de ajutor, de care vorbește vestitul cronicar polon Dlugosz, de regulă bine informat și iubitor de adevăr, nu este însă confirmată de alte izvoare, iar pe de altă parte Ștefan nu era obligat să dea ajutor, după actul din 1459, decât contra Tătarilor. Plecarea lui Petru Aron nu poate fi pusă în legătură cu aceasta.

Deasemenea nu se poate pune în strânsă legătură nici cu confirmarea privilegiilor comercianților din Lemberg (1460), fapt care a contribuit desigur la cimentarea legăturilor lui Ștefan cu Polonia.

Foarte probabil însă că în 1461 Petru Aron se află deja în Transilvania, căci numai astfel ne explicăm incur-

1) Hotinul a fost retrocedat lui Petru Aron în 1455 (Hurm. II, 2, No. 512, p. 666). Din documentele publicate în colecția Hurmuzaki II, 2, No. 513, 516, 517 reese că Hotinul a fost până la 1459 al Moldovei.

siunea lui Ștefan în Țara Secuilor din Iunie 1461. În anul următor el se găsește la curtea Voievodului Transilvaniei, de unde regele Matiaș îl reclamă la sine ca să-l aibă la îndemână ca instrument de presiune contra lui Ștefan, cu care se află în relații încordate.

Trecerea lui Petru în Ungaria a înăsprit și mai tare raporturile dintre regele Matiaș și Ștefan contribuind la provocarea stării de război între Ungaria și Moldova.

Stare de război între Ungaria și Moldova

În timpul cât Iancu Corvin, român din Transilvania, a fost guvernatorul Ungariei, a isbutit să grupeze în jurul său și pe Domnii Moldovei. Cu ajutorul acestora și cu a celor din Muntenia, el speră să poată purta cu succes luptele contra Turcilor. În 1448 Corvin a isbutit să instaleze pe tronul Moldovei pe un fiu al lui Alexandru cel Bun, Petru II, care nu s'a sfiit să sacrifice Chilia dând-o protectorului său.

Tatăl lui Ștefan, Bogdan II, și-a dobândit tronul tot cu sprijinul acestui mare ostaș, față de care și-a luat obligațiunea să nu cucerească Chilia cu armele „*fără de voia părintelui și domnului*” său.

Chiar și Alexandrel, care a fost ruda și clientul regelui Poloniei, n'a stat la îndoială să-și asigure sprijinul lui Corvin prin un act special (din 17 Febr. 1453), în care se obligă să-i fie „*supus în toate*” și să nu facă nimic „*fără porunca Măriei Sale*”.

Când Ștefan a urcat tronul, Iancu Corvin nu mai era în viață (murise în August 1456), iar Ungaria era căzută pradă luptelor civile, cari s'au terminat abia la începutul anului 1458 prin alegerea tânărului Matiaș, fiul marelui erou răposat.

Deși Matiaș n'a avut decât 15 ani când a urcat tronul, totuș a arătat dela început atâta tact și energie, o cunoaștere așa de profundă a oamenilor și împrejurărilor, încât s'a impus în scurtă vreme tuturor. El a călcat pe urmele marelui său tată continuând luptele cu Turcii și a fost pus desigur la curent cu conținutul actelor de su-

punere date tatălui său de tatăl lui Ștefan și de ceilalți Domni. Deaceea el n'a neglijat, desigur, să facă tot posibilul ca să aducă și pe Ștefan în clientela sa.

Mândrul Domn al Moldovei a trebuit însă să fie impresionat de greutățile excepționale, pe cari trebuia să le învingă tânărul rege, silit să poarte în 1459 războiul cu Împăratul Frideric al Austriei, ales la 17 Febr. 1459 rege al Ungariei. Ștefan n'a avut desigur încredere în acest copil hărțuit de inamicii din lăuntru și silit să poarte război cu inamicii din afară. El a găsit de sigur mai prudent să nu-și lege soarta lui de acest tânăr fără experiență. A preferat să facă pace cu inamicul declarat al regelui Matiaș, cu regele Casimir, care uneltea să pună mâna și pe coroana Ungariei. În legături cu regele Casimir, inamicul regelui Matiaș, Ștefan nu putea avea relații amicale cu Craiul Matiaș, cu atât mai mult că tratatul din 1459 îl obligă să n'aibă alt suzeran decât regele polon. El a trebuit astfel să respingă propunerile tânărului rege, care va fi voit desigur, ca și tatăl său, să aibă în jurul său pe Domnii țărilor române. Celebrul cronicar Bonfinius, panegyristul regelui Matiaș, arată drept cauză principală a războiului de mai târziu dintre Craiul Ungariei și Domnul Moldovei, refuzul acestuia de a recunoaște suzeranitatea mândrului fiu al lui Iancu Corvin.

Intrarea lui Ștefan în sfera lui Casimir a trebuit să producă mult sânge rău regelui Matiaș, care n'a întârziat să-și procure un mijloc de presiune contra Domnului Moldovei, chemând pe inamicul acestuia, Petru Aron, la sine. Acest fapt a contribuit la mărirea prăpastiei, care separă pe cei doi tineri șefi de stat și a produs stare de război între Ungaria și Moldova.

Incursiunea lui Ștefan în Țara Secuilor

(Iunie 1461)

Cea dintâiu manifestare a acestei stări de război a fost incursiunea lui Ștefan în Țara Secuilor, care a fost desigur, ca și cea din Galiția, o demonstrație pentru ospitalitatea dată lui Petru Aron și o încercare de a-l prinde pe acesta. Analele Moldovei nu ne dau nici o lămurire în

această privință. Ele se mărginesc să menționeze că Ștefan „a prădat Țara Securilor“ (la 5 Iunie 1451). Dar scopul expediției n'a fost desigur dorința de pradă, ci alungarea dela graniță a rivalului său în cazul că nu l'ar fi putut prinde, și pedepsirea aceluia, cari i-au dat ospitalitate.

Această incursiune în Transilvania e cea dintâi manifestare cunoscută a stărilor de război între Ștefan și regatul de peste munți, cel dintâi act de ostilitate cunoscut al tânărului Domn contra vecinului său din apus.

Această stare de război cu Ungaria a avut ca urmare firească strângerea relațiilor cu Polonia.

Strângerea relațiilor cu Polonia

Prin actul din 1459 Ștefan primise suzeranitatea polonă numai în principiu, căci actul nu prevede îndeplinirea formalităților cerute de dreptul feudal, între cari cea mai principală eră prestarea jurământului de vasalitate în persoană în fața suzeranului.

Dealtcum e greu de admis că Ștefan s'ar fi resemnat la îndeplinirea formalităților feudale, atâta timp cât Polonii ar fi tolerat în țara lor pe ucigașul tatălui său. De aceea s'a mărginit să accepte suzeranitatea polonă în principiu făcând simple declarații de vasalitate.

O înțelegere sinceră nu se putea face decât după dispariția completă a cauzei, care a provocat războiul. De acest lucru și-a dat desigur sama regele Casimir, care s'a decis în cele din urmă să sacrifice pe Petru Aron.

Intăturată fiind cauza rivalității, Ștefan n'a mai avut nici un motiv să refuze iscălitura actelor de vasalitate cu îndeplinirea formalităților cerute de dreptul feudal. Cu toate că regele Casimir i-a dat satisfacția cerută prin depărtarea lui Petru Aron, totuș se pare că Ștefan n'a avut încredere completă în sinceritatea suzeranului său, căci numai astfel ne explicăm faptul că a refuzat necontenit, sub diferite pretexte, aproape un sfert de veac, să satisfacă cererea aceluia de a se prezenta în persoană în Polonia pentru prestarea jurământului. S'a arătat însă

gata să presteze acest jurământ, oridecâteori i s'a cerut în Moldova, în fața reprezentanților regelui. Casimir s'a resemnat astfel să trimită 3 reprezentanți la Suceava, în fața cărora Ștefan a prestat jurământul de credință. Actul, care menționează aceasta este iscălit de Ștefan în Suceava la 2 Martie 1452. „*Promitem că vom fi credincioși regelui și sfintei coroane polone până la moarte, împreună cu toți boerii și țara noastră* — declară Ștefan în act, — *după vechile datine ale Domnilor Moldovei, cari au fost înaintea noastră și după prezentele scrisori și jurăminte, ce s'au făcut între noi și reprezentanții regelui*“ 1)

În un alt act, iscălit de Ștefan în aceeași zi, se specifică obligațiile sale față de regele Poloniei.

În primul rând își ia obligația să n'aibă alt suzeran și să ajute pe regele Poloniei în persoană contra tuturor inamicilor acestuia oridecâteori ar fi nevoe. Se obligă, pe lângă aceasta, să nu *înstreineze nici un teritoriu* (oraș ori ținut) *moldovenesc, iar pe cele înstreinate să le recâștige înapoi* (aluzie la Chilia). Jurământul în persoană îl va presta oricând, la cerere, îndată ce i se va fi fixat de mai înainte ziua și locul. Își rezervă însă, în această chestie, porțiță de scăpare, căci actul are clauză specială, care prevede posibilitatea amânării jurământului, fără anularea tratatului în cazul că motive serioase ca un război, o boală sau „*altă nevoe*“ l'ar fi împiedicat să meargă în Polonia.

Această clauză ne indică abilitatea lui Ștefan, care și-a rezervat o porțiță de scăpare. Căci se pare că promisiunea jurământului personal în Polonia, a făcut-o cu rezerva mintală de a nu o pune în practică niciodată. De aceea n'a neglijat să adauge în tratat clauza, care prevede amânarea jurământului, fără anularea tratatului, în cazul că ar fi avut „*o luptă sau un război cu Tătarii*“

1) Tot prin acest act Ștefan se obligă să nu predea pe fiii unui han al Tătarilor și alți prizonieri tătari, decât regelui Poloniei.

Din acest text rezultă că Ștefan a trebuit să aibă un război cu Tătarii. Când a avut loc acest război, care pare să se fi terminat cu victoria Moldovenilor, nu putem preciza. Este însă probabil că a avut loc nu multă vreme înainte de data actului de mai sus.

ori cu alți inamici ai noștri sau dacă nouă. înșine ni s'ar întâmpla vre-o neputință sau vre-o altă nevoie“.

Cum Ștefan a avut aproape în toți anii războaie, el a găsit neconținut motive pentru amânarea jurământului în persoană, care n'a fost prestat decât abia la 1485 când a fost silit de împrejurări.

Clauza menționată mai sus, prin care se obligă să nu înstrăineze teritorii, se găsește și în actul de vasalitate al predecesorului său. Din ea s'ar putea trage concluzia că Domnul era lovit în dreptul său de suveranitate. În realitate însă dreptul suveran al Domnului de a dispune după plac de teritoriile sale a rămas neștirbit. În practică Ștefan s'a considerat totdeauna singur stăpân în țara lui, și a uzat de dreptul de suveranitate fără să dea socoteală nimănui. Cu toate obligațiile luate în actul amintit, suzeranitatea polonă a rămas în realitate pur teoretică. Ștefan a înțeles să lase Polonilor forma. Fondul însă nu l'a sacrificat niciodată, căci în practică s'a considerat deplin stăpân și liber pe toate mișcările și acțiunile sale. Suzeranitatea lui Casimir a fost pur nominală.

Din aceste considerații și actul iscălit în aceeași zi de mitropolit și de boeri în numele „*celor bogăți și săraci bătrâni și tineri și cu toată țara*“, în care se declară garanți pentru credința Domnului, n'a fost considerat desigur decât ca o simplă formalitate. Ștefan a primit condițiile Polonilor sub presiunea stărei de război cu Ungaria. Interesul său cel mai elementar cerea ca să-și aibă spatele acoperite, în momentul când voia să aibă mâinile libere în acțiunile sale contra Ungurilor, cu cari era în stare de război și era hotărât să le recucerească Chilia.

Chestiunea Chiliei

Importanța acestei cetăți, care servea ca cheie de dominațiune a Dunărei de jos, reiese din faptul că toți conducătorii de state din apropiere considerau ca un mare ideal să ajungă în stăpânirea ei. În special Iancu Corvin și Sultanul Mohamet au urmărit cu mult zel ajungerea acestui ideal.

Celebrul luptător pentru creștinătate, Iancu Corvin, a voit să-și facă din Chilia o bază de operație și un punct de sprijin în aprigile sale lupte contra Turcilor. El a avut fericirea să-și vadă visul realizat. Căci Petru II, drept mulțumire pentru ajutorul primit ca să-și ocupe tronul, n'a stat la îndoială să rupă această cetate din trupul Moldovei și s'o dea protectorului său.

Analele moldovene nu uită să înregistreze acest fapt dureros ¹⁾. El e confirmat de documente.

În tratatul de pace, încheiat între Sultanul Mahomet și Iancu Corvin, în 1452, Chilia apare sub dominațiunea vestitului guvernator ²⁾.

Din o scrisoare cu data de 11 April 1453 a lui Vladislav Basarab, Domnul de atunci al Munteniei, reese deasemenea în mod cât se poate de clar că cetatea era a lui Iancu Corvin.

„A venit la noi — scrie Vladislav către Brașoveni — Stoica, și ne-a spus, că ...Domnul și tatăl nostru Ioan de Unedioara (Iancu Corvin) ar voi să transmită la Chilia oarccare arme, cari sunt la voi. La aceasta vă răspundem ...că de frica Turcilor... ca să nu zică că se face cu voia noastră.. să dispuneți ca să se aducă în mod secret sub numele nostru acele arme.. în Târgoviște, la curtea noastră, iar de aici... le vom trimite la Brăila și deacolo la Cetatea Chilia... Voim să facem voia și să servim cu credință... pe Domnul și tatăl nostru Ion de Unedioara...“

Chilia nu eră deci a Munteniei, ci eră sub directa suveranitate a lui Corvin. Căci în cazul contrar Vladislav n'ar fi avut motiv să se ascundă de Turci și să dea transit în cel mai strict secret pentru armele trimise de Iancu Corvin.

Faptul e confirmat și de privilegiul comercial din 1460, dat de Ștefan comercianților din Lemberg, care

1) „Analalele Putnene“ : „a dat Cetatea Chilieii Ungurilor“. Tot așa „Letopiseșul lui Azarie“.

2) „Kilie et ad eam pertinentes sibi obedientes (adică lui Corvin) et alie quecunq̃ue ad sacram regni Hungarie coronam pertinentes“. (Iorga „Acte și fragmente“ III, 24)

prevede libertatea ducerii postavurilor „în Țara Ungurească, în Țara Românească, la Chilia și la Turci”¹⁾

Chilia după acest document, nu făcea parte din Țara Românească.

Dăruiată lui Iancu Corvin, acesta a căutat să facă din ea o bază puternică de operație în contra Turcilor. Cât de mult ținea el la această cheie a Dunării de Jos, reese din clauza stoarsă de la Bogdan II, prin care acesta se obligă „să nu cucerească cu armele Chilia fără de voia părintelui și domnului său”.

Dacă însă Chilia era socotită de Corvin necesară pentru luptele contra Turcilor, ea era considerată în același timp și de regele Casimir absolut indispensabilă ca debușeu comercial pentru exportul polon. Din această cauză regele Casimir n'a neglijat să prevadă în tratatele cu Petru Aron și cu Ștefan clauza ca să nu se mai înstreineze teritorii moldovene fără voia Polonilor, iar pe cele înstreinate (adică Chilia) să caute să le recucerească.

Ștefan își luă astfel obligația prin actul din 1462 să recucerească Chilia, merită să servească ca debușeu comercial și pentru Poloni. El și-a dat desigur sama de importanța ei și n'a putut să uite că această cetate a fost ruptă din trupul Moldovei. El a trebuit să fie dureros impresionat de trecerea ei, prin moștenire, în stăpânirea lui Matiaș, mai ales din momentul ce acesta i-a devenit inamic declarat.

După ce a ajuns în stare de război cu regele Matiaș, el n'a așteptat decât ocazia favorabilă ca să recucerească această cetate, care fusese a bunicului său Alexandru cel Bun. Această ocazie îi s'a oferit în 1462 când a izbucnit războiul între coaliția ungaro-munteană și Turci.

Relațiile cu Turcii

Din nefericire nu posedăm știri precise, din anale sau documente, cu privire la relațiile lui Ștefan cu Turcii în cei d'întâi ani ai domniei sale. Cu toate acestea se poate

1) Bogdan „Documentele lui Ștefan cel Mare”, II, 274.

afirmă că el a continuat politica predecesorului său și a plătit Turcilor tributul, care eră mijlocul cel mai sigur pentru cumpărarea păcii, atât de necesară consolidării tronului său.

Deși n'avem documente și anale, cari să dovedească aceasta, totuși faptul se poate considera ca definitiv lămurit. El rezultă din scrierile contimporanilor și din firea lucrurilor. În special trage mult în cumpănă afirmația cronicarului contimporan Dlugosz, episcop în Cracovia. Acest mare cronicar, care își avea informațiile dela Curte, consideră pe Ștefan vasal al regelui Casimir și al regatului polon. În aceste condiții el n'ar fi putut să afirme că Ștefan plătiă Turcilor tribut, dacă faptul n'ar fi corespuns realității.

„Ștefan... temându-se ca Sultanul să nu-i devasteze țara... — scrie Dlugosz — se resemnase să plătească Sultanului tribut și cu toate că eră vasal și feudal al regelui și regatului polon, el n'a fost împedecat de regele Casimir, nici prin soli, nici prin scrisori, și dedea Sultanului în fiecare an tributul“, (et tributum quotannis Turco redebatur) ...„sub pretextul tributului servea regelui Polonilor...“ („sub pretexto tributii Polonorum serviebat Regi...“).

Arătând iritația Sultanului din cauză că Ștefan a cucerit în 1465 Chilia, Dlugosz specifică că Domnul Moldovei a trimis la Turci *„un sol cu tribut și cu daruri“*.

Tot așa de categoric ca cronicarul Dlugosz este un alt contimporan, italianul Angiolello, care a fost vistiernicul Sultanului Mahomet și l'a însoțit pe acesta în campania din 1476 contra lui Ștefan. El afirmă în mod clar că Ștefan plăteă Sultanului tribut.

În scrisoarea unui italian din Pera, din 1476, se găsește printre alte condiții de pace ale Sultanului și cererea ca Ștefan *„să plătească tributul pe cei trei ani trecuți“*, iar un alt italian, în acelaș an, remarcă răspunsul lui Ștefan *„că nu voia să-i mai plătească tributul“* 1).

1) Iorga *„Acte și fragmente“*, III, p. 55—56. Cronicarii turci afirmă toți că Ștefan era tributar.

Din afirmațiile acestor contemporani se poate trage concluzia că Ștefan a plătit Turcilor tributul, tot timpul cât n'a fost cu ei în stare de război (dela 1457 până pe la 1473).

Faptul reiese dealtcum din însăș firea lucrurilor. Dela începutul domniei Ștefan a fost în relații de război cu Polonia, cari au dat ocrotire lui Petru Aron. În aceste condiții el eră silit să cumpere pacea dela Turci, căci altcum riscă să fie atăcat dela spate în timpul cât purtă război cu Polonia. Prudența cea mai elementară cerea ca să nu atragă asupra sa fulgerile apigului Mahomet, în un moment când tronul nu eră consolidat și trebuia să poarte lupte contra Polonilor. În practică Ștefan n'a fost niciodată în război, în acelaș timp, cu doi din cei trei puternici vecini: Ungurii, Turcii și Polonia. Când a fost în război cu Polonia, a trăit în relații corecte cu Ungurii și cu Turcii. Când s'a stricat cu Ungurii, a cultivat relațiile cu Polonia și cu Turcii. Când a început războaiele cu Turcii, (dela 1474 până la 1489), a trăit în bune raporturi cu Ungurii și Polonia.

Singura cale, care duceă la înțelegere și pace cu Turcii eră cea a tributului, intrată adânc în sistemul de stat al acestor parasitari. Fără acest sacrificiu nu se putea trăi în pace cu acest popor, care trăia din pradă și din tribut. Neplătind tributul Moldovenii riscau să suporte invazia Turcilor, totdeauna sub arme și gata în orice moment pentru război și pradă.

Ca să se evite războiul cu Turcii și să ferească poporul de invazia, care aduceă robia și ruina, Ștefan nu putea alege altă cale decât ori tributul, ori rezistența armată. Aceasta din urmă nu s'ar fi putut decât după ce-și va fi consolidat tronul și își va fi găsit aliați. Momentul pentru războiul cel sfânt nu sosisese. Trebuia întâi să scape de complicațiile cu rivalul său Petru Aron, să-și consolideze tronul și să-și întocmească oastea, cu atât mai necesară, cu cât Turcii aveau oaste permanentă, gata în orice moment de război. Din aceste considerații el a trebuit să se resemneze la calea dureroasă crăiță de predecesorul său. Precedentul fiind creat, nu-i mai rămânea

viteazului Ștefan decât ori să continue plata tributului, ori să înfrunte fulgerile teribilului Sultan.

Dacă n'ar fi trebuit să poarte lupte pentru consolidarea tronului și n'ar fi fost în stare de război cu Ungurii, el ar fi găsit poate salvarea în o alianță cu regele Ungariei și cu Valde-Țepeș, cu ajutorul cărora, ar fi putut să speri să înfrunte răzbunarea Turcilor și să salveze prestigiul țerii. Regele Matiaș dase însă ospitalitate rivalului său. Alianța cu el, eră imposibilă atâta timp cât Petru Aron se bucură de protecția lui. Deasemenea nu putea să-și lege soarta de vecinul său Vlad Țepeș, care devenise aliatul inamicului său. În stare de război cu regele Matiaș, Ștefan nu putea fi în relații amicale cu Vlad Țepeș. Imprejurările au separat cu desăvârșire căile politice ale celor doi Domni ai Țerii române.

Vlad Țepeș

Pe când Moldova n'avea în acest timp alte îndatoriri față de Turci decât să le trimită în fiecare an suma de bani, cu care Petru Aron cumpăraseră pacea, Muntenia căzuse, din contră, într'o situație umilitoare și aproape insuportabilă.

Expusă în fiecare moment invaziunii Turcilor, cari și-au făcut din Giurgiu un cuib de observație și un instrument de presiune contra nenorociților Domni, Muntenia eră silită să facă sacrificii extrem de dureroase.

Nefericiții ei Domni, puși între ciocanul turcesc și nicovala ungurească, trebuiau să se resemneze la îndeplinirea unor acte umilitoare și dureroase. Amenințați de Turci, cari îi țineau neconținut sub presiune, ei erau siliți, din spirit de conservare, să execute toate cererile neînduraților lor vecini.

Căci Turcii nu s'au mulțumit dela un timp încoace numai cu plata tributului, ci au cerut ca Domnul să se prezinte în persoană la Poartă. Domnul eră pus astfel într'o dilemă extrem de dificilă. Dacă refuză, riscă să sufere represiunea turcească și pierderea tronului, iar dacă

se resemnă la ascultare, ajungea la discreția atotputernicului Sultan, care putea să-l închidă sau să-l omoare.

Alexandru Aldea (1431—1435) și Vlad Draculea (1435—1447) s'au resemnat să dea ascultare și s'au prezentat Sultanului.

Precedentul acesta dureros eră astfel creiat. Dar aprigii vecini nu s'au mulțumit numai cu aceasta. Ei au cerut Domnului să trimită un număr de copii boerești, drept garanție pentru păstrarea credinței. Vlad Draculea a fost silit să-și trimită propriul său copil chezaș la Poartă.

Pe lângă aceste sacrificii dureroase, nefericiții Domni au fost forțați să dea Turcilor transit pentru expedițiile lor din Ardeal și să-i ajute cu oastea comandată câteodată de Domn în persoană, cum a fost cazul cu Vlad Draculea, care a întovărășit pe Turci în expediția din 1438 în Ardeal.

Vlad Țepeș a fost pus în aceeaș dilemă. El a primit de asemenea poruncă să se prezinte la Poartă, dar a refuzat.

Încercându-se în sprijinul regelui Matiaș și al principilor creștini, cari hotărâseră în congresul dela Mantua să pornească o cruciadă contra Turcilor, Vlad a crezut momentul favorabil să scape țara de rușinoasele îndatoriri.

Om de acțiune, el a preferat să ridice steagul revoltei. A făcut alianță cu regele Matiaș, iar când Sultanul Mahomet i-a cerut să se prezinte în persoană, el a avut curajul să refuze.

Impresionat de gestul lui Vlad, Mahomet II, a trimes pe Beiul Hamza cu ordin ca să-i pregătească cursă și, în cazul că aceasta nu reușește, să-l aducă la Poartă cu forța armată, pe care a avut-o la dispoziție.

Vlad a fost însă avizat de cursa ce avea să-i să pregătească și a luat toate măsurile necesare. Cu energia și iscusința cunoscută, el a știut nu numai să se apere, dar a pregătit, la rândul său, el cursă lui Hamza, pe care l'a prins în Giurgiu și l'a tras în țapă.

Capul nenorocitului turc — spune cronicarul turc Seadeddin — a fost trimes regelui Matiaș, ca semn material al scuturării jugului turcesc și al revoltei începute.

Sorțul eră astfel aruncat. Revoluția începută. Steagul independenței ridicat. Drama desfășurată. Nu rămânea decât să învingă sau să cadă.

El a avut curajul să ia ofensiva și să prade toate cetățile turcești din dreapta Dunării ucizând aproape 24.000 de Turci și Bulgari.

Această acțiune trebuia să provoace în mod inevitabil reacțiunea. Ofensiva lui Vlad trebuia să aibă ca urmare contra-ofensiva puternicului Mahomet II, cuceritorul Constantinopolei.

Vlad eră conștient de urmările acțiunii sale. La 11 Februarie 1462 el scrie o frumoasă și interesantă scrisoare aliatului său, regelui Matiaș, din care am luat faptele arătate mai sus, confirmate de toate izvoarele. „*Să știe Serenitatea Voastră — scrie Vlad către regele Matiaș — că am violat pacea cu ei (Turcii), nu pentru noi, ci pentru onoarea Serenității Voastre... și conservarea întregii creștinătăți...*“. Turcii și-au retras forțele de la granițele altor țeri, cu cari erau în război și și-au concentrat toate energiile ca să le îndrepte la vară contra Munteniei. În consecință îl roagă să vină cu toată armata în persoană în Țara Românească, unde se va fixa teatrul războiului. Dacă nu poate veni în persoană, atunci să-și trimită până la 12 Martie armata în Transilvania.

„*Dacă însă Serenitatea Voastră — continuă Vlad — nu vrea să ne dea nici un ajutor, să ne indice voința lui în mod deschis: pe omul nostru, care aduce acestea să nu-l rețină, ci să-l expedieze cât mai repede, căci în nici într'un chip nu putem părăsi lucrul început, ci voim să-l ducem la capăt. Dacă Dumnezeu atotputernic va ascultă rugăciunile creștinilor și ne va da victoria contra inamicilor crucei lui Christos, va fi cea mai mare onoare pentru Serenitatea Voastră... Noi nu ne ferim de sălbătăcia lor, ci vrem să avem în tot chipul luptă cu ei. Dacă însă, ferească D-zeu, nu ne va succede, și țara noastră va perî, va fi spre pângăbire întregii creștinătăți¹⁾.*“

Din această scrisoare reese în mod cât se poate de clar că Țepeș a pornit războiul sfânt numai după-ce a făcut alianță cu Matiaș și bazându-se pe ajutorul armat

1) Scrisoarea e publicată la I. Bogdan „Vlad Țepeș“.

al acestuia. Ţepeş l'a rugat să-şi pună forţele în mişcare cel mai târziu până în luna Mart, când credea că se vor pune în marş trupele Sultanului.

Dar regele Matiaş nu şi-a ținut cuvântul. În loc să-şi pună trupele în marş la timpul necesar, (adecă în Mart—April 1462), el nu s'a îndreptat spre Ardeal decât în August (în Iulie eră încă în Buda), când drama din Muntenia eră terminată. Căci Sultanul a pornit în primăvara anului 1462 cu armată formidabilă (izvoarele vorbesc de 100—300.000 Turci, între cari 25.000 Janiceri) contra Munteniei. Cu 22.000 călăraşi Vlad a încercat să oprească pe Turci la Dunăre. Cu toată vitejia sa, însă n'a putut oprî furtuna şi s'a văzut silit să se retragă în interior, având grija ca să pustiască tot drumul, pe unde aveau să înainteze Turcii, ca să nu se poată aprovizionă.

Actul al 2-lea al acestei drame a avut loc în şesul Bărăganului, unde o parte din armata română a atacat un detaşament turc, sperând să-l înfrângă prin surprindere. Atacul n'a isbutit, deoarece în momentul critic detaşamentul a fost ajutat de grosul armatei, comandată de Sultan în persoană.

După această victorie, Sultanul s'a îndreptat spre Capitală pentru a instală pe Radul, fratele lui Vlad, pe care l'a adus cu sine pentru acest scop.

Vlad a încercat atunci ultima carte. A dat un atac într'o noapte asupra oastei comandată de Sultan în persoană, sperând să distrugă prin surprindere într'un loc strategic. A fost însă trădat, desigur de boerii, care au voit să câştige graţia lui Radul, a cărei stea a început să lucească pe orizont. Sultanul fiind avizat a luat toate măsurile necesare şi atacul nocturn al lui Vlad, în loc să-i aducă victoria aşteptată, i-a produs, din contră, dezastrul.

Cu aceasta drama s'a terminat. Căci boerii văzând că norocul l'a părăsit pe Vlad şi i-a zimbit, din contră, lui Radul, au sfârşit prin a se da după vânt şi a trece pe partea protejatului Turcilor. Vlad şi-a văzut visul sfărâmat. Urmărit de Alibeg, părăsit de ai săi, el s'a refugiat în Ardeal, unde a aşteptat sosirea aliatului său, regele Matiaş.

Acesta însă nu s'a grăbit să înlătore dezastrul. În Iulie, când drama eră terminată și Sultanul trecut înapoi peste Dunăre (*la 11 Iulie Sultanul eră întors în Adrianopol*), el nu părăsise încă capitala. Vlad a fost silit să înfrunte sângur furtuna, care s'a descărcat numai asupra capului său. El a căzut sdrobot de mulțimea inamicilor și de sigur satisfăcut că și-a făcut datoria pentru țară. A trebuit însă să fie foarte amărât de purtarea aliatului său, care l'a lăsat să cadă. A trecut însă munții cu speranța că regele Matiaș îl va ajuta să-și recucerească țara.

Dar după cum Casimir n'a stat la îndoială să se închine înaintea faptului împlinit, recunoscând pe Ștefan și sacrificând pe clientul său Petru Aron, tot așa Matiaș Corvin nu s'a sfiit să recunoască pe Radul și să jertfească pe Vlad.

Abia prin Septemvrie s'a apropiat, în sfârșit, și regele Matiaș de Ardeal, trei luni după dezastru. În Noemvrie el se află cu armata lui la Brașov. Aici a găsit atmosferă nefavorabilă față de Vlad, ponegrit de Sașii, inamicii declarați ai nefericitului Domn, care le prădase câțiva ani mai înainte ținuturile. Oportuniștii negustori din Țara Bârsei, n'au întârziat să-și întocmiască afacerile cu Radul, care încă de prin August a intrat în relații prietenești cu ei și cu Secuții. Câștigați de Radul, Sașii au făcut toate intrigile necesare ca să piardă pe nenorocitul Domn, care se sacrificase pentru cauza creștină. Ei au găsit momentul să se răzbune pentru nep'ăcerile suferite din partea lui Vlad și au făcut toate intrigile necesare ca să-l piardă pe nefericitul erou, care ridicase armele pentru mântuirea țărișoarei sale și pentru salvarea creștinătății. După toate probabilitățile ei au fabricat, poate în complicitate cu Radul, scrisoarea către Sultanul, atribuită lui Vlad, prin care acesta ar fi promis să dea Transilvania Turcilor, în schimbul iertării 1).

1) Scrisoarea publicată de D-I Iorga în „*Studii și Documente*” III, e datată din Rothei VII-a Idus Nov. 1462. Localitatea Rothei nu există. După toate indiciile scrisoarea e plăsmuită.

Iarna bătea la ușă. Pe tronul Munteniei era instalat Radul, care n'a întârziat să facă înțelegere cu Sașii și cu Regele pentru ca să-și asigure tronul. Precedentul, după care Domnul Munteniei putea să aibă obligațiuni și față de Turci și față de Ungaria, era sancționat prin tratatul din 1452 dintre Sultanul Mahomet și Iancul Corvin¹⁾. Conform precedentelor create de predecesorii săi, Radul putea să facă acord și cu vecinul din Nord, îndată ce-și va fi îndeplinit toate obligațiunile față de Sultan.

Primind oferta de înțelegere din partea lui Radul, regele Matiaș și-a dat sama de inutilitatea expediției. În loc să întreprindă o campanie riscată pe vreme de iarnă, el a preferat să recunoască faptul împlinit. Trebuia însă găsit un pretext pentru justificarea părăsirii lui Vlad. Scrisoarea amintită a fost binevenită. Regele n'a întârziat să se folosească de ea ca să pună pe Vlad la închisoare²⁾ și să-și justifice purtarea.

Relațiile dintre Ștefan și Vlad Țepeș

Care a fost vina lui Ștefan în această dramă?

S'a crezut că o parte din vină pentru căderea lui Vlad trebuie atribuită lui Ștefan, care ar fi atacat pe vecinul său, în momentul luptelor celor mai aprige pentru apărarea țărișoarei sale de Turci. Cei ce au crezut astfel s'au bazat pe afirmația lui Chalcocondylas și a unui raport din Constantinopole, din 28 Iulie 1462.

În amândouă aceste izvoare se afirmă că flota Sultanului a cooperat cu Ștefan la asediul Chilieii. Cronicarul byzantin pretinde chiar a ști că Vlad în ultima fază a luptei s'a repezit contra lui Ștefan, care asedia Chilia.

1) Iorga „Acte și fragmente” III, 23.

2) Bonfinius, cronicarul, care a trăit la curtea Regelui Matiaș amintind de aruncarea lui Vlad în închisoarea, în care a fost ținut peste 10 ani, nu știe de această scrisoare și nici nu cunoaște cauza disgrației („nu știu din ce cauză, căci nimeni n'a aflat ceva sigur despre aceasta” scrie el).

Atât cronicarul byzantin, cât și bailul venețian se aflau departe de teatrul războiului și n'au cunoscut adevărul.

Ei au aflat desigur de asediul Chilie de către Ștefan, care eră în relații corecte cu Turcii și au făcut legătură între atacul de pe uscat al Chilie de către Moldoveni și flota trimisă de Sultan ca să înlesnească trecerea trupelor peste Dunăre, trecere foarte îngreunată din cauza distrugerii vadurilor¹⁾. Aceste două izvoare trebuie interpretate cu multă precauțiune. Flota turcă a trebuit să fie la locul de destinație pe Dunăre încă în luna Mai când a trebuit să aibă loc trecerea numeroasei armate. (Către sfârșitul lui Iunie campania lui Mahomet eră terminată). La 15 Mai însă Ștefan se află la Bacău, deci departe de Chilia. E posibil ca la reîntoarcere — în vară — flota turcească să fi încercat să cucerească Chilia, — sau să fi făcut o simplă demonstrație contra garnizoanei ungurești din cetate.

Nu este însă probabil ca aceasta să fi făcut în înțelegere cu Ștefan, deoarece acesta voia să cucerească cetatea pentru sine.

Din faptul că atât Turcii cât și Ștefan au avut acelaș inamic comun — pe Unguri, — și din atacul, care s'ar fi făcut cu scopuri diferite contra garnizoanei ungureșii din cetatea Chilie, s'a tras concluzia că ar fi avut loc o înțelegere între flota turcă și Ștefan.

Există însă o scrisoare a Consuluului din Caffa către regele Casimir, în care se comunică că a „*înțeles că Ștefan face război cu Vlad*”²⁾. Această scrisoare are data 11 April 1462. Ea nu se poate referi la atacul Chilie, care a avut loc în Iunie. Din ea nu se poate trage altă concluzie, decât că Ștefan eră în stare de război cu Vlad. Aceiaș concluzie reese din textul cronicarului turc Seadeddin, care afirmă că Vlad a trimis o armată contra lui Ștefan „*cu care eră în război, pentru a-l închide trecătorile*”.

1) „*Qui tamen vada non habent, quoque omnia vada ipsorum super Danubium excepto Bodon comburi fecimus et destrui...*” (Scr. soarea lui Vlad către Matiaș din 11 Febr. 1462 la I. Bogdan. „*Vlad Țepeș...*”).

2) Scrisoarea publicată la Vigna „*Codice diplomatico delle colonie Taurologuri*” Genova 1875 p. 470.

Nici unul din aceste izvoare nu ne vorbește de vr'o luptă sau ciocnire între cei doi Domni, ci numai de stare de război, care există în realitate. Căci din momentul ce Vlad eră aliatul inamicului lui Ștefan, ajungea în mod implicit în stare de război și cu Domnul Moldovei, care se află în stare de război cu Matiaș și în raporturi corecte față de Poartă.

Cei doi Domni își aveau cărarea politică cu desăvârșire despărțită. Vlad eră inamicul Turcilor și aliatul Ungurilor. Ștefan eră inamicul Ungurilor și în relații normale cu Turcii.

Când Vlad a ridicat armele pentru războiul sfânt, Ștefan a stat în rezervă, deoarece nu se putea uni cu aliatul inamicului său Matiaș și nu-și putea riscă tronul neconsolidat prin o luptă prematură cu Necredincioșii. Informat de înarmările lui Ștefan, care se pregătea să cuprindă Chilia dela Unguri, aliații Munteniei, Vlad s'a temut ca Ștefan, îndemnat de Turci, să nu-l atace pe la spate. De aceea nu este exclus, ca el să fi trimis vre-o armată ca să închidă trecătorile. O luptă directă însă între Ștefan și Vlad, nu se cunoaște. Nu e admisibil ca Vlad, atacat cu toate forțele de Sultan în persoană în direcția Nicopole-Târgoviște, să fi părăsit, în momentul cel mai critic, teatrul principal de luptă ca să apere Chilia Ungurilor de atacul lui Ștefan.

Domnul Moldovei n'a avut astfel nici o vină în tragedia vecinului său din Muntenia. El a atacat pe Unguri, aliații lui Vlad, cu scopul ca să-și redobândească Chilia. Nici un izvor nu ne vorbește de vr'un atac al lui Ștefan contra lui Vlad, nici de vr'o luptă între ei. Toată vina căderii nefericitului Tepeș o poartă regele Matiaș, care nu i-a dat ajutor la timp, ci l'a lăsat să suporte singur lovitura, iar după cădere l'a părăsit și, sub pretext de trădare, l'a aruncat la închisoare.

Atacul contra Chiliei

În această dramă Ștefan nu s'a lăsat călăuzit de nici un sentiment, ci numai de purul interes. El s'a folosit de războiul coaliției ungaro-muntene cu Turcii ca să cuce-

rească Chilia, care fusese a Moldovei până la 1448, când a fost dată lui Iancu Corvin. Fiind în stare de război cu Ungurii, Ștefan s'a folosit de ocazia că Matiaș trebuia să poarte război cu Turcii, ca s'o cuprindă.

La 15 Mai el se află la Bacău, unde așteaptă desfășurarea evenimentelor. El a fost informat desigur de prezența Turcilor în Muntenia la această dată și de absența regelui Matiaș, care nu se grăbiă să alerge pe câmpul de luptă. El a utilizat acest moment favorabil și s'a îndreptat spre Chilia, pe care a atacat-o în luna Iunie. Atacul însă n'a reușit. Garnizoana regelui Matiaș eră, se vede, bine aprovizionată cu arme și alimente. Ștefan însuș a fost rănit la un picior¹⁾, ceea ce a avut ca urmare ridicarea asediului și parăsirea câmpului de luptă.

Dobândirea Hotinului

Nesuccesul dela Chilia a trebuit să producă mult sânge rău lui Ștefan, care pe lângă aceasta s'a ales și cu rana la picior, de care nu s'a mai vindecat complet niciodată.

Deși acest atac contra Ungurilor din Chilia eră dictat de interesele cele mai reale ale Moldovei, totuș a contribuit în bună măsură la executarea lui și sugestia regelui polon, care ceruse prin actul din 1462 recucerirea fostei cetăți moldovene.

Nesuccesul lui Ștefan se resfrângea astfel nu numai asupra Moldovei, ci și asupra Poloniei, care avea nevoie de Chilia pentru interese comerciale.

Ștefan a exploatat, după cât se pare, această chestiune pentru a cere înapoi dela Poloni cetatea Hotin, pe care o cedase, constrâns de împrejurări, prin tratatul din 1459, Polonilor.

1) Analele Moldovei amintesc de aceasta și dau data precisă: *«In anul 1462, Iunie în 22 fu lovit Ștefan... în gleznă la cetatea Chilie»* (Letopiseșul Azarie). *Cronica Moldopolonă are adaosul: «l'au rănit la picior, pe Ștefan Ungurii din Chilia».*

Nu cunoaştem precis nici timpul, nici împrejurările, în care această puternică cheie pentru apărarea Moldovei de nord a revenit în stăpânirea lui Ştefan. Constatăm numai că în April 1464 cetatea eră a Moldovei, căci găsim ca părcălab de Hotin pe Goian, care fusese mai înainte vornic. Trecerea ei la Moldova a avut astfel loc între 15 April 1463, când avem ultimul document cunoscut, în care Goian figurează ca vornic ¹⁾ — şi între 28 April 1464 când acesta se constată părcălab de Hotin.

Dobândirea acestei puternice fortăreţe constituie un mare succes pentru Domnul Moldovei, care a isbutit în acest chip să repare marele sacrificiu făcut, constrâns de împrejurări, în 1459, când a cedat această puternică cetate Polonilor.

Ocuparea Chilieii (1465)

Scurtă vreme după ce Ştefan a pus mâna pe puternica cheie pentru apărarea ţerii de nord, el a isbutit să ocupe vestita cetate Chilia, râvnită de toţi vecinii.

În urma experienţei dureroase cu ocazia asediului din 1462, Ştefan s'a convins desigur că această puternică cetate nu se poate ocupa numai prin puterea armelor, cu atât mai mult că nu putea să aibă artilerie suficientă. De aceea s'a văzut silit să recurgă la diplomaţie.

Cronicarul polon contemporan Dlugosz, care a fost în curent cu toate chestiile politice, scoate în relief legăturile secrete dintre Ştefan şi cetăţenii Chilieii. El însă exagerează rolul jucat de regele Casimir, care ar fi dat Domnului Moldovei scrisori către cetăţenii Chilieii, „*aplicaţi spre ascultare şi supunere faţă de regele Poloniei*“.

Cu toate acestea nu e exclus ca regele Casimir să fi dat oarecare sprijin diplomatic lui Ştefan, cu atât mai mult că cunoaştem dorinţa lui vie ca cetatea să revină Moldovei.

În orice caz afirmaţia lui Dlugosz că a existat o înţe-

¹⁾ Goian se constată vornic dela începutul domniei şi până la această dată.

legere „*pentru predarea cetății*“¹⁾, nu poate să nu corespundă adevărului.

De data aceasta Ștefan n'a pornit contra cetății decât după ce terenul a fost cu desăvârșire pregătit pe calea înțelegerii. N'a plecat să culeagă fructele decât după ce acestea au fost cu desăvârșire coapte.

Imprejurările au fost foarte favorabile pentru tratativele secrete cu cetățenii Chilieii. Căci atât regele Matiaș, cât și Sultanul Mahomet erau ocupați cu războiul pentru ocuparea Bosniei, care le-a concentrat energiile în această parte, în decursul anilor 1463—1464.

După ce a stabilit înțelegere cu cetățenii Chilieii, Ștefan s'a folosit de împrejurarea favorabilă că regele Matiaș și Sultanul erau ocupați în Bosnia, pentru ca să alerge în puterea iernii, cu iușială extraordinară²⁾ sub zidurile Chilieii.

La 23 Ianuarie și-a făcut apariția și în aceeaș noapte — pela miezul nopții — și-a făcut intrarea în oraș pe o poartă deschisă cu voia cetățenilor în așa chip ca să nu se pară că e trădare.

Aceste detalii ni le dă Dlugosz. Ele sunt confirmate de Analele noastre. „*In anul 1465, Ianuarie în 23, Joia*“³⁾ *la miezul nopții* — scrie „*Letopisețul lui Azarie*“ — *au înconjurat Ștefan Voevod cetatea Chilieii și au intrat într'însa*“.

Trădarea cetățenilor din Chilia reese astfel și din Analele noastre. Căci nu se poate admite că aceeaș cetate puternică, care rezistase atât de mult cu trei ani mai înainte, să fie cuprinsă în câteva ceasuri, fără o înțelegere cu locuitorii cetății. Afirmația lui Dlugosz că intrarea în oraș s'a făcut cu voia cetățenilor, cari au deschis o poartă așa ca să nu se vadă trădarea, corespunde astfel adevărului. Dlugosz ne mai dă și alte detalii, cari nu par a fi inventate. Astfel el amintește că cei doi comandanți ai cetății au fost surprinși la o nuntă. Unul dintre ei a fost prins, iar celălalt a isbutit să se refugieze în fortăreață.

1) „*et intelligentia de civitate dedenda cum illis habita*“.

2) Dlugosz afirmă că ar fi făcut drumul în 8 zile.

3) 23 Ianuarie în 1465 nu cade Joia, ci Miercurea.

Textul din Anale trebuie interpretat în sensul că intrarea în cetate s'a făcut după miezul nopții, deci Joi 24 Ianuarie.

Analele noastre, în unanimitate, amintesc că în toată ziua de Vineri (25 Ianuarie) Ștefan a bombardat și atacat fortăreața. Aceasta a avut ca efect că a doua zi, Sâmbătă, comandantul s'a predat și fortăreața a fost ocupată (26 Ianuarie).

Dlugosz ne dă lămuriri și cu privire la ocuparea fortăreții. El reamintește că căpitanul refugiat în ea, „*de frica morții, care-l amenință dacă ar fi căzuț cetatea, și în speranță că-și va salvă viața și va aveă chiar daruri, a pre-dat fortăreața în puterea lui Ștefan*”. Și de astă dată Dlugosz e confirmat de analele noastre, cari afirmă că „*Sâmbătă se închină cetatea și au intrat Ștefan în cetate* 1).

1) Astfel scriu „*Letopisețul dela Bistrița*” și „*Analele putnene*”. Tot așa „*Letopisețul lui Azarie*”: „*Sâmbătă s'au dat cetatea și au intrat Ștefan în cetate*”.

Analele noastre menționează că Ștefan a mai stat în cetate încă 3 zile „*împăciuid pe oamenii din cetate*”, și că a lăsat ca conducători ai cetății pe Isaia și Buțea, pe cari „*ii învăță să păziască cetatea de limbile necredincioase*” (adecă de Turci).

Isaia, care se găsește încă din 1457 în consiliul Moldovei în calitate de poștelnic, iar dela 1453 până la 1465 ca pârcălab al Cetății Neamțului, figurează, în adevăr, în documentele din anul 1465 ca pârcălab de Chilia. Buțea însă, care se găsește în consiliu dela 1458 încoace fără nici un titlu, nu se constată în anul 1465 în calitate de pârcălab de Chilia. Din contră, în un document din 13 Dec. 1465 și altul din 9 Iulie 1466, se constată pârcălab de Chilia, pe lângă Isaia, Ion Bucium. Abia în un document din 28 August 1466 se găesc împreună cei doi pârcălabi, însărcinați, după afirmația anălelor noastre, să conducă cetatea și să o păziască de Turci.

Tot așa în documentele din 8 Dec. 1466, 11 Sept. 1467, 2 Oct. 1467, Isaia și Buțea apar împreună ca pârcălabi de Chilia.

În 1463 însă Isaia, e făcut vornic și e înlocuit cu Bălco. Buțea e deasemenea după scurtă vreme înlocuit prin Goian, care fusese mai înainte mare vornic și pârcălab de Hotin. Goian rămâne pârcălab de Chilia până la 1471. Bălco a trecut în curând la Cetatea-Albă și a fost înlocuit cu Pascu.

În 1471 sunt pârcălabi Ivașcu și Neagu, cari rămân împreună până la 1479 când Neagu e înlocuit prin Maxim. Dela această dată pârcălabi rămân Ivașcu și Maxim, cari guvernează cetatea până la căderea ei în 1484 sub Turci.

Deși Dlugosz e confirmat în esență de analele noastre — ceea ce ne îndreptățește să tragem concluzia că faptele expuse de el corespund în linii generale adevărului —, totuș nu putem să dăm crezământ unui detaliu amintit de el cu privire la stăpânirea cetății în momentul când a fost atacată de Ștefan. Vestitul cronicar afirmă că Chilia eră în ultimul moment a lui Radul, care „*a ocupat'o prin o capitulare spontană, după ce au fost alungați Ungurii, și o ținea pentru Turci*“.

Ștefan ar fi cuprins'o astfel dela Munteni. Deși faptul ar părea probabil, cu toate acestea el e desmințit de o parte din analele noastre și anume „*Cronica Moldopolonă*“ și „*Cronica Anonimă*“, cari afirmă că Ștefan *a cucerit cetatea dela Unguri*¹⁾.

Între afirmările cronicarului, care, deși iubitor de adevăr și bine informat, totuș scriind în altă țară, a fost expus mai de grabă greșelilor, trebuie să dăm preferință analelor țerii.

Deși Radul și-a ocupat tronul cu ajutorul Sultanului și i-a rămas credincios acestuia tot timpul, totuș el n'a neglijat raporturile prietenești cu regele Matiaș. „*Eu sunt sluga craiului (Matiaș) — scrie Radul în o scrisoare către Brașoveni — și slujesc craiului și sfintei coroane cu toate slugile mele*“.

În aceste condiții e greu de admis ca Radul să fi dat regelui Matiaș o lovitură atât de simțitoare ca cuprinderea Chilie, la care Ungurii țineau atât de mult.

El eră obligat să păstreze recunoștință față de regele Matiaș, care renunțase în 1462 la alungarea lui de pe tron și a pus la închisoare pe Vlad, fostul Domn al țerii. Dacă Radul ar fi ocupat Chilia dela Unguri, el ar fi riscat să atragă asupra sa fulgerile regelui Ungariei, care ar fi putut întreprinde expediția pentru înlocuirea lui cu Vlad sau alt pretendent.

1) *Cronica Moldopolonă*: „*Sâmbătă au luat'o dela Unguri*“.

Cronica Anonimă: „*au luat îndărăt dela Unguri cetatea Chilie*“.

No. 1. — Portretul lui Ștefan din Evanghelia dela Humor.

Deși Ștefan a ocupat Chilia dela Unguri, totuș faptul a trebuit să producă mult sânge rău Sultanului, care consideră ca un mare ideal să o cucerească pentru sine și să facă din ea bază de operație contra Moldovei.

Dlugosz remarcă iritarea Sultanului, la auzul căderei Chilie și accentuiază că ar fi făcut chiar pregătiri de război contra lui Ștefan, care de asemenea ar fi chemat la arme, atât pe oștași cât și pe țărani — nelăsând la vetre decât pe femei și copii — și ar fi plecat în întâmpinarea Turcilor „pregătit să moară cu toți ai săi, sau să învingă”. Sultanul — continuă Dlugosz — aflând de hotărîrea Domnului Moldovei și de pregătirile sale războinice, și temându-se și de puterea regelui Casimir, a primit de bune scuzele lui Ștefan pentru luarea Chilie, iar pe șolul trimis cu tribut și cu daruri, care fusese pus la închisoare, l'a expediat în Moldova cu multă cinste.

Cu toate eă nu putem controla aceste afirmări ale vestitului cronicar polon, căci n'avem documente, totuș trebuie să admitem că ele conțin un sâmbure de adevăr. Căci e firesc ca cuprinderea Chilie să fi produs sânge rău Sultanului și nu e imposibil ca acesta să-și fi descărcat mânia, în primul moment de iritare, contra șolului moldovean, care aducea în mod oficial la cunoștință ocuparea vestitei cetăți. Dar judecând mai pe urmă cu sânge mai rece va fi găsiț că nu e momentul potrivit pentru război cu Moldova și și-a amănat expediția pentru altă ocazie, cu atât mai mult că Ștefan va fi căutat să risipească norii prin daruri și plata regulată a tributului.

Ocuparea Chilie a rămas în orice caz, cel dintâi punct negru în relațiile lui Ștefan cu Turcii, cel d'întâi germine, din care aveă să se nască războiul sfânt și mare de mai târziu.

Cuprinderea Chilie a fost, în acelaș timp, o nouă verigă în lanțul atacurilor date regelui Matiaș, și cea mai mare lovitură, pe care acesta a primit-o dela Domnul Moldovei. Ea nu putea rămânea fără răspuns și a devenit una din cauzele principale ale expediției de represiune a regelui Matiaș.

Expediția regelui Matiaș

Bătălia dela Baia (15 Dec. 1467)

Ștarea de război între Moldova și Ungaria există de mai mulți ani. Ștefan refuzase să primească suzeranitatea tânărului rege Matiaș, iar acesta drept răspuns, a dat ocrotire lui Petru Aron, rivalul și inamicul Domnului Moldovei. Prăpastia dintre ei s'a mărit prin ofensiva lui Ștefan în Țara Secuilor (1461) și atacul contra Chilieii (1462). Ocuparea Chilieii în 1465 a fost nou untdelemn turnat pe focul, ce ardeă în altarul dușmăniei.

Cu toate acestea Ștefan nu s'a mulțumit cu aceasta. Drept răspuns pentru ocrotirea, pe care Matiaș o dădea rivalilor săi Petru Aron și Berindei, el a deschis porțile orașelor sale tuturor inamicilor craiului unguresc și în acelaș timp dădea curs liber sentimentelor sale față de rege prin incursiunile de pradă, ce le făcea în Ardeal.

Acestea le arată regele Matiaș însuși în o scrisoare justificativă către nobilii Poloniei.

„Ștefan și-a călcat promisiunile sale și favoriză pe exilații noștrii și duceă din regatul nostru... continue prăzi în oameni și avuții... și nu voiă să-și ceară iertare pentru răutățile sale. Na meritat oare să fie pedepsit?“

În această scrisoare regele nu amintește de o cauză principală, care a fost, se pare, decisivă. Ea e arătată de Bonfinius, cronicarul oficial al regelui Matiaș, un italian, care trăia la curtea acestuia.

Bonfinius accentuiază că regele a întreprins expediția din Moldova din cauză că Ștefan a refuzat să accepte suzeranitatea ungară cu toate consecințele, cari decurgeau din ea și fiindcă Domnul Moldovei a băgat fitilul răscoalei ațâțând pe Ardeleni în contra regelui („*detractaret obsequium Transylvanas etiam factiones fouerat*“).

Încă în August 1467 Sașii, nobilii Unguri și Secuții, nemulțumiți cu domnia tânărului rege, care a pus dări grele și le cerea sarcini grele militare, s'au organizat

No. 2. — Regele Matiaș Corvin.

pentru revoltă cu scopul ca să sustragă Ardealul de sub cârma fiului lui Iancu Corvin.

Revolta a fost încurajată de Ștefan. Ea n'a avut însă succesul așteptat, din cauză că regele Matiaș, cu iuțială extraordinară, a alergat în Ardeal și a surprins pe revoluționiștii înainte de a fi fost complect pregătiți. Focul a fost astfel stins cu ușurință. Ardelenii, surprinși, s'au resemnat la supunere.

Ardealul însă nu putea fi complect câștigat pentru rege, decât după ce s'ar fi tăiat cu desăvârșire legătura cu Domnul Moldovei. În aceste condiții el n'a mai putut amâna expediția proiectată de mai înainte ¹⁾, cu toate că împrejurările nu erau favorabile, din cauza iernei.

Căci la 28 Sept. 1467 regele eră încă în Cluj, iar la Sighișoara n'ajunge decât la 2 Nov. ²⁾ de unde s'a îndreptat pe Olt în sus ajungând la Baraolt la 7 Noembrie ³⁾ și în Brașov la 11 Noembrie.

Din Brașov, unde desigur s'a aprovizionat cu arme și alimente, regele s'a îndreptat spre Oituz, care eră trecătoarea cea mai obișnuită din Ardeal în Moldova.

Ștefan n'a stat în neactivitate. El a trebuit să fie informat de prezența regelui în Ardeal, unde a stat aproape 2 luni, și în timpul acesta el a făcut desigur toate pregătirile necesare ca să nu fie surprins de evenimente.

Eră însă o disproporție considerabilă între forțele celor doi adversari. Pe când regele Matiaș aveă o bună parte din armată formată din veterani, ținuți permanent sub arme — o armată permanentă —, Ștefan n'aveă decât un număr neînsemnat de ostași permanenți, oastea lui fiind formată, în cea mai mare parte din simplii țărani.

1) Bonfinius arată că regele proiectase de mai înainte expediția din Moldova, în legătură cu plecarea sa în Ardeal, ca să năbușe revolta: „*Nam in Transsylvanos et Moldavos communi consensu expeditio decreta... alteri namque creato novo rege rebellarunt; alteri Stephano duce, a regia fide defecere*” (p. 555).

2) Teleki „*Hunyadiak kora*” XI 285-288.

3) Doc. publ. în Hurmuzaki II, 2, p. 177. Documentul e dat în drum spre Moldova, nu la întoarcere. Prin el regele confiscă moșiile unor nobili, cari au aderat la răscoală.

Pe când regele Ungariei avea instrumente de război și artilerie numeroasă, furnizată de bogatele orașe industriale din Ungaria, Ștefan avea mai mult cavalerie ușoară și țărani înarmați cu arcuri, lănci și cu săbii. Artileria moldoveană nu se putea compara cu cea ungurească.

Pe când regele Matiaș venea cu armată de 40 000 ¹⁾, ostași căliți în războaie și înarmați cu cele mai perfecționate instrumente de război, Ștefan n'avea decât 12.000 ²⁾.

Doi mari bărbați din rassa noastră stăteau astfel față în față, gata de luptă pe viață și pe moarte. Două mari personalități, cari au jucat rol însemnat în istoria universală, aveau să-și măsoare forțele. Regele Matiaș, un tânăr, care n'avea încă 25 ani, dar cu multă putere de muncă, neobosit, împărțâșind cu soldații toate greutatețile războiului, în curent cu toate tacticile de luptă, mare organizator, om de carte și în acelaș timp mare ostaș, vrednic fiu al marelui lăncu Corvin, dela care moștenise geniul militar și puterea de muncă, avea în fața lui pe un alt tânăr, viteaz neîntrecut, mare organizator, un genial strateg, cu mare putere de muncă și cu dispreț față de moarte.

Disproporția între forțele lor eră însă foarte mare. Ungurii veneau cu 40.000 ostași bine armați, pe când Ștefan n'a avut pentru atacul decisiv decât 12.000.

Moldovenii însă își apărau patria. Ștefan își apăra tronul, căci regele aducea cu el pe pretendentul Berindei ³⁾ ca să-l așeze pe tronul din Suceava.

1) Acest număr e dat de Dlugosz.

2) Această cifră e dată de Bonfinius. Ștefan ar fi dat, după Bonfinius, atacul la Baia cu 12.000 ostași. Carbo, în dialogul său (tradus în ungurește la Kazinczy Gábor „Mátyás Király” Pest 1863 p. 91) inversează lucrurile. El afirmă, din contră, că Matiaș a avut 12.000, și Ștefan 40.000. El nu e luat însă în serios nici de Fraknoi, celebrul istoric ungar, specializat în istoria Corvinilor, care afirmă că Ștefan ar fi avut 17.000 ostași. Numărul dat de Bonfinius, (12.000 pentru oastea lui Ștefan e admisibil, ca și cifra de 40.000, dată de Dlugosz pentru armata regelui Matiaș.

3) În scrisoarea nobililor poloni către regele Ungariei (Hurm. II, 88) se afirmă că regele Matiaș a întreprins expediția după instigația lui Berindei: „ad instigationem Berenden.”

Pentru regele Ungariei eră o chestie de onoare, pentru Domnul Moldovei eră însă o chestie de existență. Matiaș luptă împins de vanitate, Ștefan de focul sacru al iubirii de țară. Regele trecea munții, împins de dorul răsunării și al pedepsei, Domnul Moldovei își apără moșia părintească.

Ștefan n'a lăsat neutilizat marele avantaj, pe care îl dădea poziția strategică a pasului Oituzului și a luat toate măsurile ca să bareze drumul și să oprească trecerea prin defileu. Dovadă despre aceasta sunt afirmările celor doi contemporani, cari descriu mai pe larg expediția regelui Ungariei: Bonfinius, cronicarul oficial al regelui Matiaș și Dlugosz, învățatul episcop polon. Bonfinius scrie că regele Matiaș s'a văzut silit să-și facă loc prin strâmtorile barate „cu focul și cu sabia”, — ceea ce înseamnă că au fost lupte în defileu, — iar Dlugosz amintește că „a eșit cu oștile și cu puterile sale în regiunea Trotuș” (circa Chotrucz), adică în pasul Oituzului, care se află la câți-va kilometri de Trotuș.

Cu armata numeroasă, prevezută cu o mulțime de tunuri, regele a putut însă să facă față situațiunii. Din cauza disproporției de forțe și mai ales de armament, căci avea abia o pătrime din forțele inamice, Ștefan n'a putut angaja o bătălie decisivă, ci s'a folosit de tactica sa obișnuită, care conzistă în a lăsa pe inamic să se depărteze cât mai tare de baza de aprovizionare, a-l uză și demoraliza

De asemenea Dlugosz afirmă acelaș lucru: „*Mathias... qui Berenden ex Polonia discessionem facientem susceperat, et restituere illum in principatum Vallachiae sponderat*”. Cine e acest Berendei nu putem ști. Dacă Dlugosz n'ar remarcă în mod clar că e altă persoană decât Petru Aron, s'ar putea ușor bănuși că „Berenden” n'ar fi decât o poreclă dată lui Petru Aron. Dlugosz însă accentuiază că erau trei pretendenți la tronul Moldovei, cari afirmau că sunt descendenți ai lui Alexandru cel Bun: Ștefan, Petru și Berendei, („*tribus de Voie vodatu Valachiae, Stephano, Petro et Berenden annis aliquot contentibus ...neglectis aliis duobus, Petro et Berenden*”). În 1436 găsim un stolnic cu numele Berendei, ca consilier al lui Iliăș. (Uricariu XVIII, 518). Să fi avut acesta sânge domnesc și să fie acelaș cu pretendentul arătat de izvoarele polone?

neconținut prin hărțueli, și a-l împiedica să se aprovizioneze, atât prin arderea și pustiirea locurilor, pe unde avea să înainteze, cât și prin lupte sistematice cu detașamentele însărcinate să adune proviziuni. Slăbind și demoralizând neconținut pe inamic și lăsându-l să se depărteze cât mai mult de propria sa țară și să se aventureze cât mai departe în interiorul Moldovei, Ștefan atrăgea armata inamică spre locul potrivit, unde avea să-i pregătească cursa și mormântul.

La 19 Noembrie regele Matiaș isbuti să ocupe Troțușul¹⁾. De aci s'a îndreptat pe Valea Siretului în sus, pustiind și prădând toate satele pe unde trecea, „*necruțând* — scrie Dlugosz — *nici vârsta, nici condiția socială, nici sexul*“.

Bacăul a fost astfel prădat, iar la 29 Noembrie a ajuns la Roman, unde a stat până la 7 Decembrie²⁾, când a ridicat tabăra, după ce a avut grijă să dea foc orașului și cetății de lemn de pe malul Siretului. (Bonfinius).

Dela Roman s'a îndreptat spre Baia, unde s'a oprit ca să-și odihnească trupele.

Intenția regelui a fost desigur să ocupe Suceava, capitala Moldovei, pentru ca să instaleze în ea pe pretendentul adus și să dea astfel lovitura de moarte lui Ștefan.

Momentul era astfel hotărîtor pentru Domnul Moldovei. Inamicul era în apropierea Capitalei. Prezența regelui sub zidurile cetății Suceava ar fi putut contribui la atragerea boerilor moldoveni pe partea pretendentului, și ar fi putut determina astfel clătinarea acestora în credința lor față de războinicul Domn moldovean. Sosise astfel ceasul suprem. Ștefan nu putea să lase pe inamici să se apropie de zidurile Sucevii. Deaceia a crezut că a sosit

1) „*Letopisețul dela Bistrița*“: „*Și năpădi asupra Troțușului cu toată puterea ungurească la 19 Noembrie*“. Probabil că acest orașel a fost pe locul unde se află azi satul Onești.

2) Bonfinius afirmă că după căderea Romanului Ștefan a început tratative de pace, dar regele Matiaș s'a convins că „*nu erau decât vorbe goale*“.

timpul ca să dea lovitura decisivă, care avea să-i aducă victoria ori căderea.

Cum însă n'avea decât 12.000 ostași, el nu se putea măsura cu inamicul în un loc deschis, cu atât mai mult că acesta dispunea de numeroasă artilerie și avea oastea formată în cea mai mare parte din veterani încercați în războaie.

Din cauza acestei disproporții de forțe — Ungurii erau 40.000, pe când Moldovenii 12.000 —, Ștefan trebuia să recurgă la un atac prin surprindere ca să producă panică în rândurile inamice. Cel mai nimerit pentru aceasta eră un atac de noapte.

Intrarea Ungurilor în Baia și încuștirarea ostașilor în acest orașel, locuit în cea mai mare parte de Sași catolici, de aceeași religie cu năvălitorii, a dat Domnului prilejul așteptat pentru lovitura decisivă, care nu mai putea fi amânată.

Cu un avânt fără păreche și cu un dispreț de moarte, cum nu se mai găsește decât la eroii din vremurile vechi, Ștefan se repezi, în seara zilei de 14 Decembre, cu ostașii pedestrii asupra orașului ocupat de inamic ¹⁾. Cu torțe aprinse cu cari aveau să dea foc din toate părțile orașului, Moldovenii au năpădit ca leii asupra inamicului, care le cutropise țara. Ca o furtună violentă, care provoacă panica și groaza, se avântă viteazul Domn la atacul suprem. Flacăările, cari au izbucnit din toate părțile, — căci ostașii sei au aprins gardul de lemn din jurul orașului, — i-au arătat locul, unde erau inamicii, pe cari speră desigur să-i surprindă nepregătiți și cuprinși de panica produsă de atac și de foc.

Ungurii erau însă, din contră, gata de luptă și așezați în linie de bătae, căci au fost puși în cunoștință de un

1) Dlugosz dă aceste detalii: „socotind că a sosit timpul când cu pușini, ar fi putut să angajeze lupta cu cei numeroși, lăsându-și caii și bagajele în tabără alergă pe jos și fără bagaje la Baia. După ce a trimis ostași înainte ca să dea foc orașului în câte-va părți și după ce a izbucnit focul, a dat năvală asupra Ungurilor“. Aprinderea orașului e confirmată de Bonfinius.

ungur, care văzând mișcările lui Ștefan, n'a întârziat să alerge la Baia ca să comunice conaționalilor săi că Domnul e gata să-i atace peste noapte cu 12.000 ostași 1). Regele a avut astfel timpul necesar să ia toate măsurile pentru apărare. Strateg iscusit și viteaz neîntrecut, el a ocupat imediat toate străzile cu trupe și le-a așezat în linie de bătae.

Cu toate acestea Moldovenii nu și-au pierdut avântul și curajul. Cu un dispreț de moarte fără seamăn, ei s'au avântat la atac, dând lupta cu furie mai întâi la poartă, apoi pe străzi și la răspântii. Ungurii n'au putut rezista valului furios și s'au retras 2) spre interior, unde se afla regele înconjurat de veterani și de floarea oastei sale. Aici lupta și-a ajuns culmea. Se luptau pe viață și pe moarte. „*Se loviau cu atâta putere — scrie Bonfinius —, încât nimic nu se părea mai teribil*“. Atât Ștefan cât și oștenii săi nu se mai gândeau la viață, ci numai la alungarea inamicului și la mântuirea patriei. Lupta a fost de o înverșunare excepțională și a durat, cu toată violența ei, vr'o patru ceasuri 3) până aproape de ziuă 4). În lupta năprasnică a fost rănit însuș regele Matiaș de o săgeată cu trei vârfuli, care i-a pătruns în regiunea dorsală, (nu departe de șira spinării, afirmă Bonfinius) în așa măsură că vâr-

1) Acest detaliu e dat de Bonfinius, care n'avea nici un interes să-l inventeze.

2) Aceste amănunte le dă Bonfinius, ceiace dovedește că Moldovenii au avut din primul moment victoria.

3) Ranzani în „*Epitome rerum Hung.*“ I, 502—503: „*quatuor... horas... pugnatum*“. cf. Fraknoi.

4) Dlugosz: „*certamen vario Marte usque in diluculum extraxit*“.

Din Bonfinius rezultă că la revărsatul zorilor lupta încetase. Lupta în oraș, dela pătrundere în oraș și până la locul, unde se află regele și veteranii a durat, după Ranzani, 4 ore, (dela orele 1 ale zilei de Marți 15 Decembrie 1467 până dimineața pe la orele 5). Data luptei dela Baia e arătată precis de „*Letopiseșul dela Bistrița*“, care scrie că Ștefan a dat atacul la 14 Decembrie, Lunia spre Marți, 14 Decembrie 1467 cade în adevăr Lunia. După Bonfinius atacul a început prin aprinderea orașului înainte de miezul nopții. Toiul luptei a început după miezul nopții, deci Marți 15 Decembrie de pe la orele 1 până pe la 5 dimineața. Data luptei memorabile dela Baia e astfel

furile n'au putut fi scoase din corp, decât după mai mulți ani.

Cu mare greutate regele a scăpat. Numai grație trădării unui Moldovean ¹⁾ a putut să se evite rușinea de a fi căzut prizonier în mâinile ostașilor lui Ștefan.

În stare desperată, chinuit de dureri, regele a fost scos din luptă pe o targă ca să nu cadă viu în mâinile vitejilor Moldoveni.

Dezastrul mândrei oștiri a falnicului Corvin a fost, după afirmarea lui Dlugosz, complect. Grav rănit, în stare desperată, mândrul rege a dat ordin de retragere grăbită spre frontieră prin pasul cel mai apropiat și pe drumul cel mai scurt.

Ajungând în munți, nefericiții învinși au găsit pasurile închise cu copaci prevăliți. În cât în graba retragerii s'au văzut siliți să-și ardă carele și bagajele și să-și ascundă numeroasele tunuri (după Dlugosz în număr de 500) ca să nu cadă în mâinile Moldovenilor.

„Partea cea mai mare a armatei — scrie Dlugosz —, s'a salvat prin fugă” ²⁾.

15 Decembrie 1467. Dlugosz confirmă această dată. El afirmă că Ștefan a năvălit la Baia în ajunul zilei de 15 Decembrie (*prima vespera quindecima die mensis Decembris irruit*). Atacul de noapte e confirmat de regele Matiaș în un document („*quadam nocte cum Stephano conflictum*”. (Veres I, 4).

1) Acest Moldovean a fost decapitat din ordinul lui Ștefan scrie Dlugosz.

2) Dlugosz 437: „*Matias... clade ingenti... a Stephano... obrutus... plurimis de suis desideratis... in regnum Hungariae trepidus refugit... Hoc autem Valachicam cladem...*”.

Înfrângerea și rănirea regelui Matiaș e confirmată de o scrisoare din Veneția cu data 21 Februarie 1468 către ducele de Milan „*quello ho scripto de la struzula hauto lo Re de Ungaria con quelli soy populi, he verissima et dicesi, chel fa maior aparato per torneli con maior posanza, per non lassar la cossa in alta et ha hauto due ferite, una da una saete in la spala, l'altra de una lanza in uno brazo...*” (Monumenta Hungariae Historica, II Magyar Diplomacziai Emlékek, II, 96).

Acest pasaj se referă la rănirea dela Baia, iar nu în Ardeal, (cf

„Și i-au dat Dumnezeu (pe Unguri) în mâinile lui Ștefan și ale oștirii sale — scriu analele putnene —, și foarte mulți fură tăiați, iar alții arși în casele ce se aflau pe ulițele târgului. Insuși Craiul Matiaș fû săgetat¹⁾ și cu rușine se întoarse în țara sa pe o altă cale strâmtă și nepătrunsă“²⁾.

Cronicarul oficial al regelui, Bonfinius, care în linii generale, n'a denaturat adevărul atâta timp cât a trebuit să povestească mersul expediției și desfășurarea luptei, a părăsit terenul obiectivității, îndată ce a trebuit să arăte înfrângerea regelui și a oastei sale.

El afirmă, din contră, că Moldovenii au fost respinși din toate părțile târgului și au fost siliți să se retragă cu mari pierderi. Abia 4000 de Moldoveni ar fi scapat — scrie el —, căci ceilalți au fost prinși și uciși. Când s'a făcut ziua — afirmă Bonfinius — s'au găsit 7000 de Moldoveni morți, pe când Unguri morți nu s'ar fi găsit decât 1200, cei mai mulți fiind răniți.

Cronicarii Turóczi și Ranzani denaturează de asemeni adevărul. Dlugosz, din contră, înregistrează svonul că au fost uciși 10.000 de Unguri (decem millia eo proelio ex

Panaïtescu „Știri venețiene contemporane asupra bătăliei dela Baia“ în „Revista istorică“, a. VIII, 1922, p. 47).

Acelaș corespondent din Veneția al ducelui de Miłan, menționează în o altă scrisoare de „dezastrul, pe care l'a avut în Transilvania“ regele Matiaș, (la rotta ha haulo în Transilvania), ceea ce e, fără îndoială, o confuzie cu Moldova. (Mon. Hung. Hist. l. c., p. 76). Dezastrul a fost, după Venețianul amintit, pedeapsa lui Dumnezeu (he stato iudicium dei).

1) Rănirea regelui e confirmată și de documente. Regele Podiebrad, în scrisoarea sa către Matiaș: „personam vestram hostili telo petitam lethale vulnus excepisse“. (Teleki XI, 306).

2) La 25 Decembrie regele se află la Szent Miklos în Secuime, (Hurm. II, 2, 175), iar la 30 Decembrie se află la Brașov, (Teleki XI, 191).

N'avem nici un indiciu cu privire la numărul moldovenilor morți.

În consiliul din anul următor —, după cum reese din documentul cu data 5 Febr. 1453 —, lipsesc din 19 boeri, câți se găsesc în doc. cu data 2 Oct. 1467, numai trei și anume: Vornicul Crasneș, Lazea Pitic și Șandru.

Hungaris occisa referuntur), fără să dea numărul Moldovenilor găsiți pe câmpul de luptă. El afirmă că Ungurii au avut un dezastru complect (*clade ingenti*), iar Matiaș a fugit înapoi îngrozit („*in regnum Hungariae trepidus refugit*“).

Italianul Carbo, denaturează adevărul în măsura cea mai mare. El inversează cu desăvârșire situația, afirmând că au fost în luptă 12.000 Unguri cu 40.000 Moldoveni, că Ungurii au obținut o victorie strălucită și că însuși Ștefan eră să fie prins, dacă nu eră trădare!

Atât Bonfinius cât și Carbo sunt panegyriștii regelui și n'au făcut decât să înregistreze în operele lor teza favorită a lui Matiaș, că victoria a fost a Ungurilor.

Căci regele Matiaș însuși deși purtă în corpul său semnul material al înfrângerii — săgețile n'au putut fi scoase multă vreme din spate —, totuș isbutind să scape cu viață și să-și treacă resturile armatei prin potecile munților, nu s'a sfiit să inverseze rolurile și să transforme înfrângerea în victorie. Interesul politic al regelui cerea ca această teză să fie menținută și susținută. Ardealul fusese readus la ascultare abia câteva săptămâni mai înainte și vestea înfrângerii regelui, ar fi putut contribui la încurajarea rebelilor. Numeroșii inamici ai regelui ar fi putut prinde curaj pentru o nouă ofensivă. De aceea regele a căutat să răspândească peste tot teza sa favorită. Intre altele se cunoaște comunicarea făcută regelui Podiebrad al Bohemiei, care se reflectează din scrisoarea acestuia: „*Ni s'a adus la cunoștință — scrie Podiebrad lui Matiaș în scrisoarea cu data 9 Febr. 1468 — că Serenitatea Voastră a luptat cu noroc în Moldova și a obținut victoria dorită*“. („*Nobis innotuit Serenitatem Vestram... feliciter dimicando optatam victoriam reportasse...*“¹).

Oricât ar fi căutat însă regele să să lase târât de amăgirea de sine, totuș cruda realitate nu se putea denatură.

1) Teleki XI 306. Mai târziu regele scria: „*Am învins pe câțiva Domni în Muntenia și Moldova... cari s'au desfăcut de coroana noastră și s'au dat Turcilor*“. (Fraknoi „*Mátyás Király levelei*“ I, 26b).

El dusese cu sine pe pretendentul Berendei și voiă să-l instaleze în Suceava. Ostașii lui Ștefan însă l'au biruit la Baia și l'au silit să se întoarcă rănit și umilit înapoi. Voise să pedepsească pe Ștefan și providența a făcut, din contră, ca să primească el în vâjnosul său corp săgeata moldovenească, care i-a produs grave dureri timp de mai mulți ani. Urmărise aducerea lui Ștefan în sfera de influență a Ungariei și a trebuit să culeagă cea mai dureroasă decepție. Trecuse munții ca să lupte pentru onoare, și s'a văzut silit din contră, — scrie însuș Bonfinius, — să lupte „în acea noapte mai mult pentru viață, decât pentru onoare“.

Dacă a căutat să ascundă adevărul față de cei ce n'au fost martori oculari ai umilirii sale, Regele s'a sfiit, din contră, să denatureze realitatea față cu aceia, cari au azistat la dezastrul din noaptea dela Baia.

Astfel în actul, în care arată meritele lui Bánfy, care a luptat alături de el în noaptea memorabilă, regele afirmă că acesta „a luptat pentru siguranța persoanei și a armatei noastre“ 1).

Ajuns în Ardeal regele a pus dări mari pe locuitori cu scopul ca să formeze o nouă oaste, cu care să spele rușinea, căci, după cum mărturisește Fraknoi, celebrul istoric ungar, „alteum nu îndrăsneă să se întoarcă în capitală“.

Evenimentele însă l'au convins să părăsească ideea răsbunării și să-și concentreze energia pentru dobândirea coroanei Boemiei, pentru care scop a și declarat război regelui Podiebrad la 31 Mart 1468.

1) Veres I p. 2: „pro salute personae et exercitus nostri“.

Brașovenii au fost răsplățiți pentru ajutorul dat în război, unde au luptat „pro defensione honoris et status nostri regii“ (Hurmuzaki — Iorga XV, p. 65). În actul, prin care arată meritele lui Csupor regele Matiaș afirmă că acesta a primit 7 răni luptând „pro honore status nostri“. (Veres I 4). Istuanffy confirmă pe scriitorii poloni.

„Annales Melicenses“ (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores IX 525), scriu că regele și-a pierdut aproape toată armata: „1491 Igitur Mathia rege predicto defuncto, prius habito conflictu cum Walachis ubi fere totum perdidit exercitum“.

Protestul Polonilor contra regelui Matiaș

Cu toate că Ștefan a rezolvat chestia pretensei suzeranități ungurești asupra Moldovei cu armele, totuș Polonii au crezut necesar să intervină pe cale diplomatică și să adreseze la 16 Mart 1468 un protest cătră regele Matiaș pentru călcarea vechilor convenții dintre Polonia și Ungaria și violarea unei țeri, „care de ani îndelungași stă sub ascultarea regelui Poloniei”. Nobilii poloni roagă, — în această adresă — pe regele Ungariei să renunțe la noua expediție plănuită contra Moldovei și să rezolve chestiunea supremației moldovene pe calea arbitrajului.

În răspunsul său regele Matiaș arată motivele, pentru cari a făcut expediția contra lui Ștefan și contestă Polonilor dreptul exclusiv asupra supremației Moldovei.

„Noi știm din însăș mărturisirea lui — scrie Matiaș — că el (Ștefan) e supusul nostru ...și întrucât vă lingușește și pe voi sub acelaș titlu, o face după obiceiul său, căci în acelaș chip se arată și față de Tătari și față de Turci, bineînțeles cu scopul ca între atâția stăpâni (inter tot dominos) perfidia lui să rămână cât mai mult timp nepedepsită”.

Din această scrisoare reese că Ștefan ar fi făcut declarații de supunere și regelui Matiaș. Dacă aceasta e adevărat, — faptul nu poate fi confirmat, din lipsă de izvoare, — atunci aceasta nu s'a putut întâmpla decât înainte de 1461, când s'a constatat starea de război.

Cauza principală a expediției a fost însă, după cum știm, tocmai refuzul lui Ștefan de a se resemna la suzeranitatea ungurească.

Chestiunea a fost rezolvată cu armele pe străzile din Baia. Săgețile primite de rege în corpul său pe câmpul de bătae, au fost răspunsul cel mai potrivit din partea lui Ștefan.

De aceea protestul Polonilor a fost inutil, cu atât mai mult că regele Ungariei eră prea obsedat de chestiunea coroanei Boemiei și prea chinuit de rănilor primite la Baia, ca să mai risce o nouă catastrofă în Moldova.

Relațiile cu Polonia

Un punct negru se ivi în relațiile dintre Ștefan și regele Casimir. Deși acesta a primit din partea Domnului Moldovei o nouă carte omagială — dată din Suceava 22 Iulie 1468, — prin care se obligă să n'aibă alt suzeran decât regele Poloniei, să nu facă război, „*fără sfatul și învățătura domnului nostru*“ și să *presteze omagiul personal când regele va veni pentru acest scop în Galiția*, totuș Ștefan a înțeles să nu sacrifice nimic din dreptul său suzeran și să considere suzeranitatea polonă pur nominală. Din această deosebire de concepții a rezultat punctul negru din relațiile lor.

Când regele Casimir, bazat pe cartea omagială amintită, s'a dus în Februarie 1460 în Galiția ca să primească jurământul personal al lui Ștefan, acesta l'a făcut să aștepte 40 de zile în zadar, fără să se grăbiască să-și facă apariția, deși a fost invitat prin 2 soli anume trimiși pentru acest scop în Moldova.

El a invocat motivele specificate în tratatul din 1462, cari îi dedeau dreptul să amâne prestarea jurământului la o dată apropiată. A fost astfel în spiritul tratatului când a invocat ca motiv teama „*ca nu cumva ieșind din țară să-i-o ocupe Turcii, Ungurii ori Muntenii*“ (Dlugosz).

Acest motiv n'a fost însă — afirmă Dlugosz —, decât un pretext. Căci cauza adevărată n'a fost frica de invaziunea dușmanilor, — zice cronicarul polon —, ci teama de captivitate (*re vera captivitate verabatur*), fiind înștiințat în secret de un consilier al regelui că va fi băgat la închisoare, dacă se va prezenta în persoană.

Ca să nu provoace indignarea regelui, el a depus jurământul în fața celor doi soli — cum făcuse și în 1462 — promițând că se va prezenta cât de curând în Galiția îndată ce regele îl va înștiința cu două luni mai înainte.

Toate aceste detalii ni le dă Dlugosz, vestitul cronicar polon contemporan. Deși nu sunt confirmate de alte izvoare, cu toate acestea ele nu pot fi puse la îndoială. Căci el ne dă prea multe fapte precise, ca data plecării regelui din Cracovia (29 Ian.), numele celor 2 soli, timpul petrecut

de rege în Lemberg (4 săptămâni), pentru ca să ne putem imagina că ar fi inventate.

Faptele atribuite lui Ștefan sunt de altcum inerente nu numai firei, ci și concepțiilor sale politice. Căci el n'a înțeles un moment să sacrifice nimic din drepturile sale suverane și a considerat supremația polonă ca o chestiune pur formală. A lăsat Polonilor forma, n'a înțeles însă să sacrifice fondul. Invingătorul dela Baia, care de fapt nu primise nici un ajutor dela Poloni în momentele grele, voia să rămână de drept și de fapt stăpân pe acțiunile sale și pe pământul străbun, Casimir însă înțelegea ca vasalul său să îndeplinească toate formalitățile cerute de dreptul feudal.

Din această deosebire de concepție a rezultat rezerva și răceala, care a durat neconținut între regele Casimir și Domnul Moldovei.

Scena s'a repetat în anul următor (1470), când regele Casimir a așteptat din nou pe Ștefan în zadar. Acesta, deși promisese să se prezinte în persoană pe ziua de 15 August 1470 în Camenița, a amânat și de astă dată prezentarea pe motivul că e reținut de războiul cu Radu cel Frumos.

De astă dată regele avea cu el 3000 de soldați — ne spune Dlugosz — și a fost, cu drept cuvânt, neplăcut impresionat, deși s'a convins că în adevăr Ștefan eră reținut de războiul cu vecinul său din Muntenia.

Ca să salveze forma, regele a primit de bune scuzele și vorbele frumoase din scrisorile, pe care îi le aduceau boerii Stanciul și Pascu, trimiși de Ștefan anume ca să îndulcească pe pretinsul suzeran (Dlugosz).

Comedia s'a terminat și de data aceasta, fără să s'a transforme în dramă. Forma a fost salvată. Relațiile au continuat să rămână din punct de vedere formal nealterate. Punctul negru al relațiilor dintre cei doi șefi de stat n'a fost însă înlăturat.

Expediția din Transilvania

Ștefan nu s'a mulțumit cu dezastrul ce l'a produs Ungurilor la Baia, ci căutând cu orice preț să-și răsbune, a răspuns prin o incursiune de revanșă în Transilvania

Detalii mai precise și numeroase asupra acesteia nu avem. Expediția e amintită de „*Letopisețul dela Bistrița*“, care însă nu dă data precisă, ci înseamnă în mod lapidar că ea ar fi avut loc „*în acelaș an*“ când a năvălit regele Matiaș în Moldova. Insemnarea e însă, în mod evident, greșită, căci bătălia dela Baia a avut loc la 15 Decembre, aproape de sfârșitul anului 1467.

Din fericire însă găsim oarecare lămuriri la Dlugosz, atât cu privire la dată, cât și cu privire la scopul expediției. El precizează că Ștefan a întreprins expediția pe timpul când regele Matiaș era ocupat cu războiul contra lui Podiebrad, regele Boemiei, și se află la Breslau, adică prin Iunie 1469.¹⁾ Voind cu orice preț să răsbune injuria suferită, scrie Dlugosz, Ștefan a năvălit „*ca o furtună*“ (quasi quaedam tempestas) în Transilvania, pe care a devastat-o în chip cumplit și s'a întors încărcat de prăzi înapoi.

Tot din timpul acesta Dlugosz ne mai dă un detaliu, pe care nu-l putem verifica din lipsă de izvoare. El amintește că în timpul când regele Matiaș purta războiul în Boemia, Ștefan a trimis o armată sub conducerea lui Filip Pop în Transilvania, pe care a devastat-o până „*la râuleț*“, unde ar fi avut două lupte cu Ungurii, după care victoriosul și-a condus armata încărcată de prăzi în Moldova²⁾.

Se pare că la aceste expediții, cari ar fi avut loc în Iunie 1469, face aluzie Vicevoevodul Ardealului, Dominic

1) O scrisoare a lui Matiaș din Breslau are data 12 Iunie 1469 (Fraknoi „*Mátyas Király levelei*“).

2) Acest detaliu, după cât știm, n'a fost cunoscut de istoricii noștri, — fiind intercalat în textul, ce cuprinde povestirea luptelor din Boemia. Care poate fi acel râuleț? Posibil să fie Oltul, care prin Săcuime e mic. Filip Pop nu e cunoscut în documentele Moldovei. Cu toate acestea faptul nu pare a fi inventat. Iată pasajul lui Dlugosz sub anul 1469 (pag. 447, ed. Lipsca 17.2): „*Sub üsdem diebus, Stephanus Voevoda Moldaviae, misso exercitu, in Regnum Hungariae, cuius Philippus Pop ductor erat, terram Transylvaniensem vastando, usque ad riuulum depopulatur. ubi duobus praeliis Hungaris illum opprimere satagentibus, victor exercitum, onustum praeda, in Valachiam traducit*“.

de Bethlen, cari amintind de *turburările* produse de „hoții Moldoveni, cari obișnuesc să prade în fiecare an pe locuitorii din aceste părți“, ordonă Bistriștenilor să alerge de urgență „cu toți pedestrașii și călăreții“ la locul fixat pentru ca să pornească „contra acelor inamici ai noștri“. (document datat din Cluj 29 Iunie 1469).

Deși nu se pot verifica detaliile date de Dlugosz, totuș se poate trage din rândurile sale concluzia că Ștefan și-a luat revanșa pentru devastările suferite din partea regelui Matiaș, căruia i-a răspuns cu aceeaș monetă prin prădarea Transilvaniei.

Prinderea și uciderea lui Petru Aron

Deși analele noastre nu fac nici o amintire despre prinderea și uciderea lui Petru Aron, faptul e precizat totuș cu oarecare amănunte de Dlugosz, care îl fixează în anul 1469, imediat după povestirea expediției de revanșă a lui Ștefan din Ardeal.

După ce a arătat că Ștefan s'a întors din Ardeal încărcat de prăzi (*onustus praeda rediit*), Dlugosz adaugă că *atunci* s'a trimis lui Petru, din partea boerilor daruri și scrisori, prin cari îl invitau să vină să ia în stăpânire tronul Moldovei. Petru a dat crezare și a căzut în cursă. Prins de viu a fost adus la Ștefan, (*ad se usque perductum*) care i-a tăiat capul ¹⁾.

Deși evenimentul acesta ar părea fără importanță deosebită, totuș el trebuie considerat ca unul din cele mai însemnate din domnia lui Ștefan, nu numai prin intensitatea satisfacției obținute, dar mai ales prin faptul că el marchează sfârșitul luptelor pentru consolidarea tronului

1) Nu e exclus ca răvașul, cu data de 10 Iulie 1468, care poartă iscălitura celor mai de frunte boeri ai lui Ștefan, transmis Brașovenilor prin boerul Iliăș, să fie în legătură cu meșteșugit cursă, pe care de multă vreme, căută să o întindă Ștefan ucigașului tatălui său. Brașovenii ar fi fost în acest caz complici. (Doc. la Bogdan „Doc. Ștefan c. Mare“).

și dă lui Ștefan libertatea de mișcări pentru o acțiune în stil mare, potrivită geniului său.

Împreună cu dobândirea Chilie și victoria dela Baia, el înseamnă încoronarea tuturor eforturilor făcute în decurs de 12 ani pentru consolidarea domniei.

Ca și victoriile dela Chilia, Baja și din Ardeal, uciderea lui Petru Aron a contribuit la ridicarea prestigiului lui Ștefan și concentrarea tuturor energiilor în jurul său.

Ne mai având nevoie să cheltuiască de aci încolo energie pentru luptele cu pretendenții la tron, el va putea să-și adune toate forțele pentru idealul cel mare din vremurile sale, pentru care luptase cu atâta glorie lancul Corvin, protectorul tatălui său.

Înlăturată fiind cauza principală a dușmăniei cu regele Matiaș prin dispariția lui Petru Aron, Ștefan are posibilitatea, să schimbe în mod radical politica sa, prin o alianță cu fiul lui lancul Corvin, cu ajutorul căruia să poată începe războiul sfânt pentru emanciparea țerii sale de Turci.

No. 3. — Mahomed II (după G. Bellini)

CAP. II .

Luptele pentru emanciparea Moldovei de tributul turcesc

Luptele pentru desrobirea Munteniei

Consolidându-și în mod definitiv tronul prin dispariția lui Petru Aron, Ștefan a înlăturat din drum piedeca principală, care îi oprise brațul său vânjos dela luptele cu Turcii. El avea acum posibilitatea să-și schimbe politica și să înceapă o acțiune în stil mare, menită să-și scape țerișoara sa de tributul, pe care nu l'a putut refuza până acum din cauză că nu avuse libertatea de mișcări necesară pentru un război atât de mare și atât de periculos.

Sufletul său mare a trebuit să suporte cu amărăciune sarcina tributului, moștenită dela nevrednicul său predecesor. El s'a resemnat numai constrâns de împrejurări. Indată ce acestea au devenit favorabile a căutat să îndrepte barca țerii sale, în direcția idealului scump inimei sale.

Acest ideal nu se putea realiza atâta timp cât Turcii erau stăpâni în Muntenia, de unde puteau să pornească în orice moment în contra Moldovei. Deaceia cel d'întâi pas, pe care trebuia să-l facă pentru ajungerea țelului său sfânt, eră eliberarea Munteniei de jugul turcesc. Căci țara aceasta se află față de Turci, cu desăvârșire în alte raporturi ca Moldova.

Pe când Domnul Moldovei n'avea altă obligație decât să plătească tributul ca preț al asigurării păcii, Domniile Munteniei erau siliți să dea, în afară de tribut și daruri,

chezași pe unul din copii, să ajute pe Turci cu oastea, să le dea un număr de copii boerești și transit pentru armată. Stapâni pe Giurgiu, din care și-au făcut un cuib de observație, Turcii au isbutit să aducă pe Domnul Munteniei cu desăvârșire sub ascultarea lor.

Sacrificiile făcute de Vlad Țepeș pentru mântuirea țerii sale, n'au avut rezultatul dorit. Din contră au avut ca urmare agravarea situației și strângerea cătușelor ce legau țara de împărăția turcească. Căci Radul cel Frumos fratele și urmașul lui Vlad, a fost instalat în scaun de Sultanul Turcilor, căruia i-a rămas credincios toată viața. El a fost un adevărat satelit al Sultanului Mahomet.

Vecinătatea lui a trebuit să-i displacă lui Ștefan cu atât mai mult, că acesta n'a păstrat relații normale cu Turcii decât constrâns de împrejurări.

În aceste condiții Ștefan și-a dat desigur sama că nu e posibilă dobândirea independenței Moldovei față de Turci, atâta timp cât Muntenia e cărmuită de un satelit al Turcilor, care eră gata să execute toate poruncile și capriciile Sultanului.

Primul act al marelui dramă trebuia astfel să înceapă prin înlocuirea lui Radul cu un Domn credincios cauzei creștine. Emanciparea Moldovei de tribut eră imposibilă fără de eliberarea Munteniei de jugul turcesc.

Expediția în Muntenia. Atacul Brăilei

Sorțul a fost aruncat în Februarie 1470 când Ștefan a năvălit ca o furtună prin surprindere în Muntenia și-a prădat și dărâmat Brăila. Faptul e amintit de toate analele Moldovei. „Letopisețul dela Bistrița“ ne dă chiar ziua, în care a avut loc acest eveniment. *„În anul 1470, luna lui Februarie în 27, Marți¹⁾ în săptămâna albă, au prădat și au dărâmat Ștefan Brăila“.*

1) 27 Febr. 1470 cade în adevăr Marția. La 8 Febr. Ștefan era în Suceava.

Luptele cu Tătarii

Aceasta e cea d'întâi manifestare războinică cunoscută dintre cei doi Domni. Luând ofensiva contra lui Radul, Ștefan își dădea desigur sama că intră în luptă cu aliații lui Radul, cari erau Turcii și Tătarii. Acțiunea contra lui Radul, trebuia să producă reacțiune din partea acestora. Căci invazia Tătarilor, de care vorbesc anele noastre, nu e desigur decât un răspuns la invaziunea lui Ștefan în Muntenia. Viteazul Domn a făcut însă față situațiunei: „In anul 1470 August 20 au venit o mare mulțime de Tătari — scriu „Analele putnene“ — și i-au biruit Ștefan Voievod. la Dumbrava dela Lipinți aproape de Nistru“, iar „Letopisețul lui Azarie“ adaogă: „și le-au gonit urma și le-au luat toată prada“ 1).

Ștefan ar fi isbutit, afirmă Dlugosz, să ia prizonier pe fiul Hanului. Acesta a trimes, — scrie Dlugosz — o ambasadă pompoasă de 100 de soli, cu scopul ca să intimideze pe Ștefan și să-l convingă să dea libertatea fiului său. Domnul Moldovei, „bărbat cu suflet mare“, nu s'a lăsat însă intimidat de amenințările Hanului, și a tăiat pe fiul Hanului în patru bucăți în fața solilor, cari au avut aceeaș soartă, căci au fost trași în țapă, afară de unul, care cu nasul tăiat avea să se întoarcă la Hanul ca să-i ducă răspunsul. „Astfel a răsbunat el — scrie Dlugosz — sufletele morților săi“ (suorum sic ultus est manes).

Sfințirea mănăstirei Putna

Câteva zile după aceasta, la 3 Septemvrie, eroul victorios își odihneă brațul și sufletul ascultând serviciul divin la sfințirea mănăstirei Putna 2), a cărei zidire înce-

1) Dlugosz pune năvălirea Tătarilor în legătură cu cea pe care au întreprins'o Tătarii în anul 1469 în Polonia. Cu acea ocazie o parte din Tătari au năvălit și în Moldova.

Față cu data precisă a „Analelor putnene“ și a „Letopisețului lui Azarie“, noi nu putem să preferăm pe Dlugosz, deși nu e exclus ca Tătarii să fi năvălit și în 1469 și în 1470.

2) Arhimandrit al mănăstirei eră Iosaf, care fusese mai înainte egumen la Mănăstirea Neamțului. Serviciul divin a fost săvârșit de

puse câțiva ani mai înainte — în 1466 ea primea daruri dela Ștefan — și a cărei sfințire înseamnă încoronarea tuturor succeselor sale.

Năvălirea lui Radul în Moldova Lupta dela Soci

După aceste scurte momente de recreare a corpului și sufletului, neobositul Domn și-a continuat opera sa războinică făcând pregătiri pentru continuarea războiului cu Radul, căruia îi distrusese cel mai însemnat port dela Dunăre.

Cum atacul Brăilei și invazia Tătarilor, n'au fost decât manifestațiuni parțiale ale unui război, care avea să dureze până la atingerea țintei finale, care era sustragerea Munteniei de sub influența Turcilor, prin înlocuirea lui Radul, Ștefan a luat măsuri pentru pregătirea războiului lung prin cumpărarea de arme dela Brașoveni ¹⁾ La 11 Octombrie 1470 Radul se plânge către Brașoveni că „*au pace și concordie*“ cu Ștefan, îi adăpostesc spionii acestuia și îi vând arme.

În anul următor, 1471, Radul și-a concentrat toate forțele ca să dea revanșa pentru arderea Brăilei. A năvălit în Moldova, dar la Soci în județul Bacău, s'a ciocnit de Ștefan, care i-a zdrobit toată oastea și i-a luat toate steagurile.

Mitropolitul Teoctist, episcopul Tarasie dela Roman, *«fiind de față egumenii tuturor mănăstirilor și întreg clerul preoțesc în număr de 64»*. (Analele putnene).

În documentul din 12 Sept. 1464 (Bogdan I p. 83) sunt arătați egumenii mănăstirilor: Teodor dela Hîrțiș, Ioșaf dela Neamț, Anastasie dela Moldavița, Ștehanie dela Probota. Ioșaf a trecut la Putna, fiind înlocuit la Neamț cu Silvan. Încă la 8 Febr. 1471. Ioșaf apare ca martor în calitate de egumen al Putnei. (Bogdan I 141). La 1 April 1470 se găsește ca egumen al Mănăstirii Neamț Silvan (Bogdan I 143). În 1466 Ștefan face o danie Mănăstirii Putna. (Bogdan I 111).

1) Documentul are datu Buzău „*In die translacionis Beati Augustini*“, ceea ce înseamnă 11 Oct. și nu 18 Febr. (Hum. XVI, 75).

„In anul 1471 luna lui Mart în 7, într'o Joi¹⁾, s'au dat lupta cu Radul Voevod la Soci — scrie „Letopisețul dela Bistrița“ — și au biruit Ștefan Voevod... și au omorît mare mulțime dintre ei. Și toate steagurile lui au fost luate, chiar marele schiptru (steagul țerii) al lui Radul a fost luat; și mulți viteji au fost prinși atunci, cari mai apoi fură tăiați; lăsat-au cu viață numai pe doi boeri mari, pe Mircea Comisul și pe Stan logofătul²⁾).

„Cronica moldopolonă“ adaogă că războiul a avut loc la Soci în Muntenia. O localitate Soci nu există însă în Muntenia. Se găsește însă în județul Bacău, aproape de granița Munteniei. Dacă lupta ar fi avut loc în Muntenia, Letopisețul, care are date precise, fără îndoială că n'ar fi uitat să specifice. De aceea înclinăm a crede că bătălia a avut loc în Moldova.

O scrisoare a lui Ștefan din Vaslui (13 Iulie 1471) către regele Poloniei amintește de o invazie a lui Radul în Moldova³⁾ „în zilele trecute“. E foarte probabil ca această expresie (zilele trecute), să fie o aluzie la invazia din Martie, pe care intenționat să o fi arătat la o dată mai apropiată ca să poată avea o scuză mai mult pentru neîndeplinirea

1) 7 Mai 1471 cade în adevăr Joi, ceea ce ne indică că data Letopisețului e precisă.

2) Acești boeri au fost și ai lui Vlad. (Bogdan. «*Relațiile cu Brașovul*» 105).

S'a pus în legătură cu acest război tăierea capetelor celor trei boeri, menționată de unele anale moldovene: Isaia Vornicul, Negrilă Paharnicul și Alexa Stolnicul.

Isaia a fost în consiliu dela începutul domniei, mai întâi ca postelnic (1457), iar dela 1458 până la 1465 îi s'a încredințat Chilia, pe care a condus-o până la 1468 când a fost făcut vornic.

Negrilă se găsește paharnic dela 1462 până la 1470.

La 13 Aug. 1471, atât Isaia cât și Negrilă nu se mai găsesc în consiliu. Isaia a fost înlocuit prin Bodea, iar Negrilă prin Dăjbog.

Alexa Stolnicul nu se găsește în documente. Stolnic eră în 1479 Luca. La 13 August 1471 Luca e părcălab de Cetatea Albă, iar stolnic e Toma. Se vorbește însă în un document din 10 Sept. 1471 de Oana, fratele lui Alexa Spătarul.

3) «*Radul venit in regnum meum, ut idem anichilando devastaret me et regnum meum...*» (Bogdan II 312).

cererei regelui Casimir de a se prezenta în Polonia pentru omagiul personal.

De aceea scrisoarea începe prin arătarea pericolelor, la cari a fost expusă Moldova din partea Tătarilor, Turcilor, Muntenilor și Ungurilor „cari ne atacă foarte adeseori” (sepiissime infestant). „Din această cauză, — se scuzează el — n'am putut să execut cât de puțin cererile (mandata) *Serenității Voastre, și nu pot în nici într'un chip*”.

Radul — continuă Ștefan — a ridicat o cetate la graniță pe malul Siretului, dar și el a construit una de cealaltă parte, abătând cursul Siretului, ca să curgă pe la fôrta-reaua moldoveană. Cu multă fineță adaugă rugăminte ca regele să trimită soli la Radul ca să medieze o pace adevărată „ca să putem fi gata în orice moment să facem *servicii Serenității Voastre*”.

Fraza din urmă nu e decât o formulă abilă ca să convingă pe regele Casimir de bunele sale sentimente în ce privește prestarea omagiului personal, motivând neîndeplinirea acestei formalități prin războiul cu Radul, care a tăbărit în Moldova „în zilele trecute”.

Scrisoarea nu e decât un lanț de abilități pentru justificarea neprezentării pentru prestarea omagiului. O verigă din acest lanț este și fraza prin care scuzează netrimitearea fiului său Alexandru împreună cu 1000 călărași în suita lui Vladislav, fiul lui Casimir, ca să-și ia în primire tronul din Boemia. „*Serenitatea Voastră poate să aibă în considerare — răspunse Ștefan — că nu pot lăsa în nici într'un chip pe copilul meu, care e în etate atât de fragedă*”¹⁾, în

1). Alexandru n'avea decât 7 ani. Ștefan s'a căsătorit cu Evdochia la 5 Iunie 1463. (Analele Moldovei). La 28 April 1464 Alexandru e amintit pentru întâia oară în un document. Dela această dată încoace aproape toate documentele poartă pe lângă „credința” lui Ștefan și a fiului său Alexandru. El s'a născut astfel în primăvara anului 1464 din căsătoria cu Evdochia.

Din documente putem să reconstituim anul nașterii și morții tuturor copiilor. Indată după naștere figurează în documente; după moarte nu mai sunt amintiți. D. e. Iliș e amintit în un singur document, ceea ce înseamnă că n'a trăit decât câteva zile. (Bogdan I 182).

Astfel nu putem să dăm crezare pomelnicului dela Bistrița că

mânile streinilor, căci e crud și lipsit de minte și de înțelepciune și ca atare incapabil să facă vr'un serviciu strălucitului fiu al Serenității voastre 1)“.

Inlocuirea lui Radul

Cu toate că regele a luat în serios cererea lui Ștefan pentru intervenția la Radul trimitând la acesta soli ca să mijlocească pacea — după cum afirmă ei însuși în răspunsul dat lui Ștefan. — totuș războiul a continuat cu o violență și mai mare ca până atunci.

Căci Ștefan a luat toate măsurile și a făcut toate pregătirile necesare ca să dea lui Radul lovitura de grație.

Pentru acest scop a obținut neutralitatea regelui Matiaș și a stabilit legături cu Huzun Hasan, Hanul Turcoimanilor. În acelaș timp a luat la sine pe Basarabu cel Bătrân, 2) fiul lui Dan II, ca să-l instaleze pe tronul Țării Românești, sperând să aibă în el un pion în contra Turcilor. Căci Ștefan și-a însușit politica marelui erou al creștinătății, Iancul Corvin, care a urmărit necontenit să-și aibă în Muntenia pioni credincioși în contra Turcilor. Căci numai având oamenii săi fideli în București ar fi putut

Alexandru e fiul Maruștei. El apare în documente exact 10 luni după căsătoria lui Ștefan cu Evdochia, ceea ce e o dovadă că s'a născut din această căsătorie. În anul 1489 s'a căsătorit, în vârstă de 25 ani, (Veres I 41). Pe inscripția, care vorbește de un fiu al lui Alexandru la 1480 (Melhisedek) nu putem pune țemei. Kozak crede că e «unchiul» (Inscripții 108).

Tot din documente s'ar putea reconstitui anul morței sale, chiar dacă n'am avea data. (25 Iulie 1496). În 1496, în un doc. din Ianuarie sunt arătați ca fii Alexandru și Bogdan Vlad. În documentele din 1497 figurează numai Bogdan Vlad. În 1496 Alexandru a trecut din viață.

Faptul că la 12 ani ar fi fost alături de Ștefan la Valea Albă, (Melchisedek, „Inscripția dela Răsboeni“) nu e contra dovadă.

1) Sub iscălitură el adaugă: «gata... la toate poruncile Serenității Voastre.

2) E numit Laiotă. Încă din 1472 Radul se temeă că Laiotă și Ștefan să nu năvălească în Muntenia.

să-și ajungă idealul dorit de a scăpa de tribut și a feri Moldova de a cădea în situația dureroasă, în care căzuse Muntenia.

Urmând exemplul lui Iancu Corvin, care scotea și puneă în Muntenia Domni după plac, Ștefan a adăpostit la sine pe un descendent al Basarabilor, care trăise până atunci în Ardeal, pentru a-l instala în locul lui Radul, în speranța că va avea în el un stâlp al politicei sale.

Sultanul era ocupat în Asia cu războiul contra lui Uzun Hasan. Momentul pentru atacul decisiv se părea favorabil.

La 8 Noevre 1473¹⁾ Ștefan împreună cu Basaraba împărția la Milcov ostașilor steaguri pentru a trece pe pământul lui Radul ca să-l alunge din țară.

La 18 Noevre²⁾ s'a ciocnit cu armata lui Radul, în care se aflau și Turci (Turcorum etiam subsidio auctum)³⁾ la Cursul Apei (în județul Râmnicul Sărat).

Lupta a durat trei zile (de Joi 18 Noevre până Sâmbătă 20 Noevre⁴⁾). În noaptea de Sâmbătă spre Duminică Radul a părăsit câmpul de luptă și a fugit cu oastea ce-i rămăsese în București („în scaunul său numit *Dâmbovița*“). Ștefan l'a urmărit cu toată oștirea, a împresurat pe Radul și la 24 Noevrie a isbutit să cuprindă cetatea și să intre în ea. Radul a scăpat cu fuga. Familia lui și toate averile sale au căzut în mâinile lui Ștefan.

„In 24 ale aceleași luni — scrie „Letopisețul dela Bistrița“ —, într'o Miercuri⁵⁾, luă Ștefan cetatea și intră într'ânsa și luă pe Doamna lui Radul Voevod și pe fica lui, unica

1) La 14 Oct. 1473 Ștefan era încă în Suceava. (Bogdan 180).

2) „Letopisețul dela Bistrița“ scrie că lupta a început Joi. „Letopisețul lui Azarie“ dă ca dată pentru începerea luptei 18 Noembrie, care cade în adevăr Joi.

3) Ștefan ar fi comunicat regelui Po'oniilor că în armata lui Radul se aflau și Turci. (Długosz 508).

4) Aceste date sunt din „Letopisețul Bistrița“. 20 Nov. 1473 cade în adevăr Sâmbăta.

5) 24 Nov. 1473 cade în adevăr Miercurea.

La 9 Decembrie 1472 Ștefan era înapoi în Suceava.

sa' fică, și toate comorile lui și toate hainele lui și toate steagurile lui... Și petrecu acolo trei zile în veselie...¹⁾

Basaraba a fost instalat în scaon. Ștefan și-a ajuns pentru un moment idealul. Muntenia a fost sustrasă de sub influența Turcilor și adusă sub protecția Marelui Domn al Moldovei. Sacrificiile făcute au dat pentru un moment rezultatul dorit.

Revenirea lui Radul cu ajutorul Turcilor. Fuga lui Laiotă

Din nefericire însă norocul n'a surâs multă vreme lui Ștefan și protejatului său Laiotă. Situația favorabilă n'a durat decât o clipă, din cauză că Sultanul a terminat campania sa victorioasă din Asia mai repede decât s'ar fi așteptat ²⁾.

Încă din Septemvrie 1473 războiul era terminat și Sultanul își făcea intrarea în Capitală. Forțele sale erau astfel disponibile în momentul când Ștefan a ocupat Bucureștii. El putea să-și ajute favoritul și să facă toate pregătirile pentru expediția de pedeapsă ³⁾ contra lui Ștefan, care stabilise legături cu Uzun Hasan și a avut îndrăsneala să sustragă Muntenia de sub influența turcească.

Greșala lui Ștefan a fost că și-a ales prea târziu momentul, deși se pare că a fost în legătură cu Huzun Hasan. Prin Iunie lovitura ar fi avut mai mulți sorți de durată.

1) Dezastrul lui Radul e descris de toate analele și cronicile noastre. El e confirmat de Dlugosz, care scrie că după sărbătoarea Bobotezei din 1474 a venit la regele Casimir solul lui Ștefan Turculeț, care i-a adus vestea că Radul, care avea ajutoare dela Turci, a fost alungat și că soția și cele 2 fete și toată averea din Cetatea Dâmboviței au căzut în mâinile sale. Ca dovadă a victoriei sale Ștefan a trimis lui Casimir, la 16 Ianuarie 1484, 28 de steaguri luate dela inamic.

2) Această expediție este descrisă pe larg de Angiolello. Radu a trimis Sultanului un contingent de 12.000 Munteni sub conducerea unui membru al familiei sale. (Ursu «Donado da Lezze. Hist. Turcesca».)

3) Prin Decemvrie s'a aflat la Constantinopol de pregătirile ce le făcea Sultanul indignat contra lui Ștefan. (Gelich 631).

deoarece Laiotă ar fi avut timpul necesar să-și consolideze situația. În momentul când a fugit la Turci (24 Noiembrie), Sultanul avea la dispoziție toate forțele pentru a le trimite în ajutorul lui Radul.

Cu ajutor de la Mahomet II, care i-a dat 15.000 Turci, Radul s'a întors contra lui Laiotă, cu care se ciocni la 23 Decembrie¹⁾ și-l biruie. Laiotă s'a refugiat în Moldova. Radul și-a reluat tronul. Toate sacrificiile făcute de Ștefan au rămas zadarnice. Visul său a fost spulberat. Muntenia a ajuns din nou sub călcâiul turcesc.

Năvălirea Turcilor în Moldova

Turcii nu s'au mulțumit să instaleze pe Radul. După ce au reocupat Muntenia, au întreprins expediția pentru prădarea Moldovei, drept demonstrație pentru ofensiva lui Ștefan în Muntenia. „Turcii veniră pe urma lui Basarab — scrie „Letopisețul dela Bistrița“ — și își așezară tabăra la Bârlad, Decembrie în 31, într-o Vineri²⁾ și apoi sloboziră navrapii și pustiiară țara“. Faptul e confirmat de Dlugosz, care rezumă declarațiile făcute la 19 Ianuarie 1474 regelui Casimir de solul lui Ștefan și anume căderea Munteniei, uciderea pârçălabilor puși de Ștefan și devastarea unei bune părți din Moldova.

Solul a cerut regelui — afirmă Dlugosz — să trimită o armată în ajutorul Moldovei. Casimir ar fi trimis — afirmă Dlugosz — armata din Podolia sub conducerea lui Buczaczki. Pe lângă aceasta au fost expediți 2 soli — ca

1) 23 Decembrie 1473 cade în adevăr Joia. Laiotă a stat în scaun timp de o lună, dela 24 Noiembrie până la 23 Decembrie.

2) 31 Decembrie 1473 cade în adevăr Vinerea.

La 19 Ianuarie au sosit, — scrie Dlugosz — soli moldoveni la Casimir, cari i-au adus vestea tristă că Radul cu ajutorul Turcilor și-a recucerit țara ucizând pârçălabii puși de Ștefan peste cetăți, și că au prădat o bună parte din Moldova. „Nuncius alter foedavit, referens Casimiro Regi, Raáulonem auxiliantibus sibi Turcis, Bessarabiam recuperasse... et praefectos castrorum, quos Stephanus instituerat, castris conquistis trucidasse et agrum Valachicum in magna parte igne populasse“. (Dlugosz p. 508).

No. 4. — Basaraba Laiotă

să medieze pacea între Radul și Turci, sau, în cel mai rău caz, să încheie armistițiu „pentru ca cu atât mai ușor să poată să dea Ștefan... ajutor contra Ungurilor“¹⁾.

Cei 2 soli, Bisowski și Suchodolski s'au prezentat lui Ștefan la Vaslui²⁾ dar s'au convins că n'avea de gând să facă pace din cauză că era convins că Radul n'ar fi putut să observe condițiile păcii, întrucât nu era stăpân pe țara lui, ci depindea de voia și capriciul Turcilor, din mâna cărora și-a primit țara (Dlugosz).

Readucerea Munteniei sub sfera lui Ștefan.

Laiotă iarăș Domn al Munteniei.

Deși izvoarele nu ne mai dau lămuriri cu privire la continuarea luptelor lui Ștefan, care nu voise să facă pace cu Radul, ci stă gata de război prin Februarie 1474 în tabăra dela Vaslui³⁾, totuș se poate trage concluzia că Laiotă, cu ajutorul Moldovenilor, a recucerit Muntenia dela Turci, deoarece-ce îl vedem prin primăvara acestui an (1474) stăpân în Muntenia, iar pe Radul dispărut de pe scenă⁴⁾.

„*Letopisețul dela Bistrița*“ amintește faptul acesta în fraza laconică: „și se întoarseră și prădară și în țara Muntenescă toți cei ce erau cu Basarab“.

Pe de altă parte posedăm o scrisoare a lui Laiotă, fără dată, din conținutul căreia se poate trage concluzia că

1) Dlugosz, p. 533. Cronicarul polon scrie că regele Casimir a promis Impăratului Frideric să-l ajute în anumite condițiuni contra regelui Matiaș cu trei armate: una din partea sa, alta din partea lui Ștefan și alta din partea fiului său Vladislav, regele Boemiei.

2) În curtea dela Vaslui. Cei doi soli au ajuns aici probabil prin Februarie. La 19 Februarie erau încă în Polonia.

3) În Februarie Turcii pășiseră Moldova. Scrisoarea lui Ștefan dela 18 Feb. din Vaslui e fără îndoială din anul 1474. La Bogdan („Documentele lui Ștefan cel Mare“) e trecută la anul 1476. (s. 1470). Este însă din 1474, căci în acest an, în Februarie, Ștefan era cu tabăra la Vaslui. „*S'au dus îndărăt Turcii*“ se potrivește numai pentru acest an, când Turcii au prădat prin Decembrie—Ianuarie Moldova, iar în Februarie erau întoși înapoi.

4) Iorga „*Studii și doc.*“ III. (Cronica sârbească: „obiit Radul 1474“.

Laiotă a redevenit stăpân pe situație în primăvara anului 1474. Căci în această scrisoare Laiotă cere Brașovenilor ajutor contra Turcilor și amintește de armata cu care Ștefan vine în ajutorul său.

„Să-mi trimeteți aci voinici în ajutor și să le dați arme — scrie Laiotă Brașovenilor — că de va dà Dumnezeu nu veți mai avea frică de Turci ca până acum... căci se află acum la domnia mea solul fratelui meu Ștefan Voevod, jupân Vulpaș logofătul; și l'a trimis înainte, iar Ștefan... vine cu toate oștirile sale în ajutorul nostru... Așă să ne stați și voi în ajutor cu ce puteți, ca să ne apărăm de Turci și de vrăjmașii noștri...“.

Acest moment de dușmănie cu Turcii și prietenie cu Ștefan n'a putut fi decât în primăvara anului 1474, până în Mai, deoarece-ce în Iunie 1474 Laiotă eră deja trecut în tabăra Turcilor și în relații ostile cu Ștefan.

Trecerea lui Laiotă pe partea Turcilor

Cauza trecerii lui Laiotă în tabăra Turcilor și zădărnirea tuturor sacrificiilor și visurilor lui Ștefan, nu trebuie explicată prin prisma sentimentală, ci prin legea de fier, care guvernează indivizii și popoarele, a necesității conservării.

Indată ce și-a ajuns, cu ajutorul lui Ștefan, din nou visul, Laiotă a trebuit să constate că nu se poate menține în domnie contra voinții atotputernicului Sultan, care avea garnizoană cu ostași la Giurgiu, 64 km. departe de București, pe când protectorul său Ștefan eră la distanță de sute de kilometri.

Intre două forțe, cari exercitau presiune asupra sa, între sentimentul recunoștinții și necesitatea conservării, aceasta din urmă a câștigat ascendentul. Dacă voia să-și conserve tronul — și acesta a fost visul lui Laiotă, căci încă dela 1460 îl vedem urmărind tronul avut de tatăl său Dan —, aceasta nu se putea decât prin câștigarea bunelor grații ale atotputernicului Sultan.

După dispariția de pe scenă a lui Radul, ceea ce a trebuit să se întâmple în primele luni ale anului 1474, în

împrejurări necunoscute, a dispărut orice piedecă pentru acord cu Sultanul, care se va fi arătat dispus să recunoască faptul împlinit, îndată ce Laiotă se va fi declarat dispus să îndeplinească toate condițiunile cerute și anume să meargă în persoană la Poartă, să dea tributul, copii boerști și la nevoie ajutor în oaste și tranzit pentru armata turcească.

Schimbarea de front a trebuit să aibă loc în decursul primăverii anului 1474, căci în lunie 26 găsim în o scrisoare faptul îndeplinit. „*M'am dus la Turci la marele Impărat — scrie Laiotă la 26 lunie — 1) și mi-am făcut pace și bine, și m'am nevoit și pentru binele vostru. Deci să vă pară bine și vouă..*”.

Noua expediție a lui Ștefan în Muntenia

Această schimbare de front a lui Laiotă a stricat tot edificiul construit cu atâtea sacrificii de Domnul Moldovei, El a trebuit să fie foarte dureros impresionat de gestul lui Basaraba, care într'o clipă a distrus întreaga sa operă. Totul trebuia reînceput.

Domnul Moldovei nu eră însă din aceia, cari se descurajează la cea dintâi lovitură. Cu energia sa caracteristică, el a luat imediat toate măsurile ca să reclădiască edificiul, distrus într'o clipă de Laiotă. El a găsit un alt pretendent din neamul Basarabilor, ca să-l așeze pe tronul Munteniei, așa cum făcuse mai înainte cu Laiotă. Acest nou aliat, în care speră să aibă un pion, a fost Basaraba cel Tânăr, numit Țepeluș, care pribegise multă vreme prin Transilvania și se intitula fiu al lui Basaraba. Prin August 1474 Ștefan eră la Vaslui, unde organiză desigur expediția.

Cu ajutor dela Ungurii din Ardeal Țepeluș a năvălit în Muntenia, în acelaș timp cu Ștefan. Acțiunile lor au fost coordonate.

1) Scrisoarea publicată la Bogdan (*„Relațiile cu Brașovul”* 115,) n'are decât data lunii și zilei. Data anului lipsește. Din conținutul ei însă se poate reconstitui anul, care e, fără îndoială, 1474.

La 1 Octomvre Ștefan ocupă și arse Cetatea Teleajănul, tăind capetele pârçălabilor și luând în captivitate pe femeile lor. Pe când însă Ștefan, ca mai întotdeauna, a fost învingător, aliatul său Tepeluș a fost înfrânt în lupta dela 5 Octomvre. În cele din urmă însă — spune „Letopisețul dela Bistrița” — la 20 Octomvre, a isbutit și Tepeluș să învingă pe Laiotă.

În așa chip credem că trebuie explicate însemnările laconice din „Letopisețul dela Bistrița”. „*In anul 1474 Octomvre 1 — scrie Letopisețul — luat-au Ștefan Voevod Cetatea Teleajănului și au tăiat capetele pârçălabilor și pe femeile lor le-au rcbit. Și mulți țigani au luat atunci, iar cetatea au ars'o.*

Intr'aceiaș lună în 5 au fost rășboi cu Ungurii și cu Tepeluș și i-au biruit; iar în 20 ale aceleiaș luni au bătut și pe Basarab”.

„Letopisețul lui Azarie” clarifică textul confus al celui dela Bistrița. „*In 1474, Octomvre în 5, au fost rășboi cu Tepeluș și cu Ungurii în Țara muntenească și au fost bătuti*” 1).

Cu toate că Laiotă a fost învins de Ștefan și în cele din urmă și de Tepeluș, totuș acesta din urmă nu s'a putut menține în domnie, din cauză că tocmai în acest timp — prin Octomvre —, când aveau loc luptele aprige între Ștefan și Laiotă, au intrat în Muntenia oștile Pașei Soliman Eunucul, care avea ordin dela Sultan să recucerească Muntenia și să treacă în Moldova ca să pedepsiască pe Ștefan.

Expediția Pașei Soliman în Moldova.

Cauzele expediției

Cei dintâi nori s'au ivit, — după cât se știe — în 1465 din cauza ocupării Chilieii, râvnită și de Sultan, care voia să-și facă din ea o bază de operație contra Moldovei.

1) Tot așa. «Cronica Moldopoloni»: «*In 1474 Oct. 9 s'au bătut Ungurii cu Muntenii. Peste Unguri eră Tepeluș și au fost bătuti Ungurii.*»

Norii ce se iviseră atunci au fost risipiți prin daruri, tribut și prin promisiuni.

Constrâns de împrejurări Ștefan s'a resemnat la continuarea tributului. Indată ce și-a văzut însă consolidat tronul, prin dispariția lui Petru Aron, el a pus bazele unei politici în stil mare, potrivită geniului său, menită să scape Moldova de tribut. Astfel a reluat firul politicei creștine a lui Iancul Corvin, protectorul tatălui său, și a început luptele pentru readucerea Munteniei în sfera de influență a Moldovei.

Pentru acest scop el a legat prietenie cu statele, cari erau în război cu Turcii. În primul rând a încheiat bune relații cu Brașovenii, cari i-au furnizat arme și cu Secuții, cari au ajuns cu totul sub influența sa¹⁾ și îi dadeau chiar soldați pentru război²⁾. Aceste bune legături cu Ardelenii³⁾ aveau să ducă la stabilirea unor relații de prietenie cu regele Matiaș, cu atât mai mult că ori-ce piedecă pentru aceasta dispăruse după decapitarea lui Petru Aron.

Încă din 1471 se constată sol de al lui Ștefan la regele Matiaș, iar în 1473 Ardelenii sperau să ajungă „la pacea dorită”. Căsătoria cu Maria de Mangop în 1472 a contribuit desigur la încurajarea politicei sale creștine.

De asemenea a intrat în legături cu Hanul turcoman al Persiei, Uzun Hasan, care în 1473 a purtat lupte crâncene cu Sultanul Mahomet. Acest război a dat prilej lui Ștefan să-și pună în practică planul pentru înlocuirea lui Radul. A întreprins deci în toamna anului 1473 expediția în Muntenia, a învins pe Radul, ajutat de oști turcești la Cursul Apei, a ocupat Bucureștii, și l-a alungat din țară, Lovitura a fost dată însă prea târziu, căci Sultanul era

1) În 1472 Secuții au depus jurământul pentru supunere lui Casimir, rivalul regelui Matiaș înaintea lui Ștefan: „în man bus magnifici Stephani Woyewode Moldavie de obediencia...” (Iablonowski. 31). Długosz confirmă aceasta: „Țara aceasta (a Secuilor) a fost sustrasă de Ștefan dela regele Ungariei și redusă sub stăpânirea sa”.

2) „Decimam hominum suorum dederunt hosty nostro”. (Hurmuzaki XV 79).

3) Brașovenilor le-a dat în 1472 privilegiu de comerț. (Nicolescu 133).

întors la această dată din Asia și a putut lua toate măsurile pentru reinstalarea favoritului său. Ajutat de 15.000 Turci, Radul și-a reocupat țara. Turcii însă nu s'au mulțumit să alunge din Muntenia pe omul lui Ștefan, ci au trecut granița jefuind sudul Moldovei.

După ce și-a reinstalat favoritul, Sultanul a devenit atât de arogant — scrie Dlugosz —, încât a trimis soli la Ștefan amenințându-l că dacă nu-i cedează Chilia și Cetatea Albă și nu-i plătește tributul netrimis în trecut și pe cel prezent și viitor, îl va socoti ca inamic și va veni în curând ca să cucerească acele locuri¹⁾ cu forța.

Tot așa Nesri, cronicar turc contimporan, afirmă că Sultanul ar fi trimis la rebel un sol cu următoarea poruncă:

„In acest an să-mi aduci în persoană tributul, așa după cum îl aduce Domnul Munteniei, ca să putem avea încredere în prietenia ta“.

Ștefan nu s'a lăsat însă intimidat de amenințările Sultanului și și-a continuat drumul spre ținta fixată. A dat noi ajutoare lui Laiotă, care a isbutit să-și reocupe tronul. Constrâns de împrejurări, Laiotă a făcut însă un acord cu Sultanul și a zădărnicit toată opera lui Ștefan. Cu toate acestea eroul moldovean nu s'a descurajat, ci a trecut din nou în Muntenia ca să dea tronul lui Țepeluș.

Tocmai însă pe când ocupă Teleajănul și bătea pe Laiotă, și-au făcut apariția în Muntenia oștile lui Soliman Eunucul, cari au forțat pe Ștefan să se retragă pentru apărarea propriei sale țări.

Pașa Soliman fusese însărcinat să cuprindă Scutari și eră în Albania în momentul când i s'a adus Sultanului vestea că Muntenia e din nou amenințată de Ștefan. Sultanul a dat imediat ordin Pașei Soliman să părăsească

1) Dlugosz 516 (anul 1474): *„nunciis ad Stephanum Voiewodam missis, imperiose illum requireret, quatenus illi Byalogradum et Kiliam resignaret, tributum quoque neglectum, in praesens et in futurum exsolveret, pro hoste illum si secus ageret, habiturus... Sciturus quoque illum propediem venturum et loca ipsa poteuter, eo inuito, conquisturum“.* Tribuțul pare a nu se mai fi plătit din 1473. În 1476 Sultanul cerea tributul pe cei 3 ani trecuți. (Iorga „Acte și fragmente“ III 56).

Albania — scrie cronicarul turc Seadeddin — și „să meargă fără întârziere contra Domnului Moldovei ca să nu-i lase timp să-și continue întreprinderea și ca să-i readucă țara lui sub ascultarea Porței“.

Ordinul a fost executat imediat și prin August Eunucul era în Sofia, unde făcea desigur pregătiri pentru trecerea în Muntenia. Aici a ajuns desigur până prin luna Octomvrie când Ștefan și Țepeluș luptau cu oștile Muntenilor.

Sub presiunea oștilor turcești, Ștefan s'a văzut silit să se retragă pentru ca să-și apere țara. Teatrul de luptă a fost astfel strămutat în Moldova.

Bătălia dela Vaslui

Locul unde s'a dat bătălia

Istoricii noștri dau ca loc al luptei *Podul Inalt*, din județul Vaslui, în apropiere de Căntălerești pe calea ce ducea dela Vaslui la Iași. Ar fi fost un pod deasupra unui pâraiaș, care se varsă în apa Bârladului.

Cel dintâi, care a dat Podul Inalt ca loc al luptei a fost cronicarul Ureche, singurul izvor intern, de care s'au servit istoricii noștri mai vechi. Aceștia au fost îndreptățiți să servească de cea mai veche cronică cunoscută și să dea ca loc al luptei pe cel indicat de cel mai vechiu cronicar al Moldovei. Căci ei n'au cunoscut Analele Moldovei, publicate dela 1891 înapoi, cari sunt însemnări făcute de contemporani și, pentru epoca aceasta, un fel de Monitor Oficial cu date precise. Astăzi însă când avem aceste anale, nu ne mai putem servi de cronica lui Ureche decât ca izvor secundar.

Toate aceste anale dau ca loc al luptei **Vaslui**.

„In anul 1475 Ianuarie în 10, Marția,¹⁾ au fost război la Vaslui cu puterile turcești“, — scriu *Letopisețul dela Bistrița*“.

1) 10 Ianuarie 1475 cade în adevăr Marția. Data e astfel exactă.

„In anul 1475 Ianuarie 10, bătut'au Ștefan oștile turcești la Vaslui“ — scriu „Analele putnene“.

„In anul 1475 Ianuarie în 10 au fost război la Vaslui cu puterile turcești“ — scrie „Letopisețul lui Azarie“.

Dacă istoricii, cari au scris înainte de 1891, au avut toată îndreptățirea să ia ca izvor cronica lui Ureche, cei cari au scris după publicarea analelor, n'aveau nici un motiv să treacă cu vederea prețioasele însemnări ale acestor anale. Căci cel mai elementar simț istoric pretinde ca noi să dăm ca loc al luptei acela, care a fost dat de contemporani și nu de cronicarii, cari au scris aproape 200 de ani mai târziu.

Încă din 1908 am atras în prefața dela „*Historia turchesca*“ (pag. XLIV), atențiunea asupra acestui fapt. „Nu înțeleg — scriam acolo — de ce nu se dă acest nume (Vaslui) luptei dela 1475. Cronica timpului scrie că „au fost război la Vaslui“ și noi suntem datori să păstrăm numirea pe care au dat'o contemporanii“.

Aceeaș părere am susținut'o în „*Ștefan cel Mare și Turcii*“ și „*Personalitatea lui Ștefan cel Mare*“ 1).

Chiar dacă n'am fi avut nici un alt izvor contemporan, totuș până la probă contrară, ar fi trebuit, imediat ce au fost cunoscute analele, ca în cărțile noastre de școală să se șteargă Podul Înalt și să se treacă Vasluiul, indicat de contemporani.

Din fericire însă analele sunt confirmate de doi contemporani, Dlugosz și Felix Petancius.

Dlugosz scrie că lupta a avut loc „*circa palum Rakowicz et fluvium Berlad*“, adică lângă mocirla Racovăț și râul Bârlad. Mocirla Racovăț de lângă râul Bârlad n'a putut fi decât la vărsarea Racovei în râul Bârlad, adică în șesul din fața orașului Vaslui. Astfel între Dlugosz și analele noastre este concordanță, căci locul de lângă balta Racovăț (vărsarea Racovei în Bârlad) înseamnă șesul din fața Vasluiului.

1) Chiar în „*Relațiile Moldovei cu Polonia*“ scrisă la 1897—8 și publicată în 1900.

Un secretar al regelui Vladislav, contemporan cu Ștefan, în raportul, pe care îl făcea acestuia cu privire la căile, cari duc din Ungaria spre Turcia, amintește și de „castrul Vaslui”. „Aicia (la Vaslui) — scrie el — a bătut Ștefan, principele Moldovei, pe pașa Soliman, beglerbegul Romaniei..¹⁾

Cronicarul polon Matei Strykowski, în călătoria, pe care a făcut-o prin Moldova spre Turcia în anul 1574—5, a văzut movilele, în cari au fost îngropați cei căzuți. „Li atrase într'o ambuscadă — scrie Strykowski — pe malul lacului Racovăț lângă apa Bârladului, unde reuși a sfărâma 100.000 Turci.. și arzân l cadavrele, făcû din oase înalte movile, ce le văzui eu însumi în călătoria mea turcească din 1575 precum și trei cruci de piatră în memoria victoriei²⁾.

Trei movile există și astăzi și le-am văzut eu însumi în mai multe rânduri. Ele sunt însemnate și pe harta statului-major și anume două lângă satul Rediu, pe lunca Bârladului în fața orașului Vaslui și una lângă apa Racovei²⁾. E foarte probabil ca acestea să fie movilele cu crucile văzute de Strykowski, în cari au fost îngropați Moldovenii căzuți pe câmpul de luptă. Crucile au dispărut, movilele însă se mai cunosc.

Contra acestor dovezi precise ale Analelor și contemporanilor, acei cari admit Podul Inalt ca loc de luptă nu pot aduce alte argumente decât cronica lui Ureche, scrisă în secolul al XVII-lea. E însă o chestiune elementară de metodică istorică de a nu considera ca izvor demn de credință decât pe acela, ce ne-a rămas dela contemporani. Intre un izvor contemporan și altul cu proveniență de aproape 2 secole în urmă, istoricul nu poate un moment să stea la îndoială.

Dar chiar fără de aceste izvoare contemporane, cari ne indică în mod precis locul luptei, o simplă aruncătură de ochi pe hartă, sau o singură vizită la fața locului, e suficientă pentru a ne indica teatrul memorabilei lupte.

Ștefan s'a văzut silit să se retragă din Muntenia, unde îl găsim prin Octombrie pentru a organiza rezistența în

1) Publicat și la Veres I 110—111.

2) Teodor Crivetz. „Bătălia dela Racova”. Buc. 1912.

propria sa țară. El a lăsat, desigur, detașamente de călărași cu ordinul ca să hărțuiască pe Turci și să devasteze teritoriul, pe unde aveau să înainteze.

Turcii nu puteau să înainteze din Muntenia decât pe valea Siretului sau pe valea Bârladului. Pe ambele căi puteau să ajungă la Suceava. Ștefan și-a ales ca loc pentru concentrarea ostașilor și organizarea rezistenței, orașul Vaslui, situat pe o înălțime între apa Bârladului și cea a Vasluiului și într-o poziție centrală, de unde putea ataca pe Turci, fie din flanc, dacă luau calea Siretului, fie în front, dacă veneau pe valea Bârladului.

Aici, la Vaslui, l'a găsit solul venețian și de aici, scriă el Papei la 28 Noemvre 1474, deci 43 zile înainte de luptă.

„*Incredințăm pe Sfinția Voastră* — srise Ștefan la 28 Nov. din Vaslui —, *că suntem în totul gata (paratissimi), cu tot sufletul și cu toată puterea, pe care ne-a dat'o Dumnezeu, să luptăm pentru creștinătate cu toate forțele noastre... Rugăm pe Sfinția Voastră ca împreună cu ceilalți regi și principii prea puternici să rânduiască în așa chip ca noi să nu luptăm sânguri, ci cu ajutorul acelor principii*“.

În acest moment armatele turcești erau desigur pe pământul Munteniei și Ștefan organiză din Vaslui rezistența.

Față cu cei 120.000 Turci¹⁾, pe cari îi aducea Pașa

1) Aproape toate izvoarele dau această cifră. Ștefan în *Circulara sa către Principii streini*. (Veres I 9) scrie că erau 120.000 Turci și oștile lui Laiotă; Scrisoarea din Buda. (Iorga „*Acte și fragmente*“ III 92) 120.000; Scrisoarea din Turda (Veres I 7) dă 100.000 luptători și 20.000 țărani. „*Analele Venețiene*“. (Iorga „*Acte și fragmente*“ III) tot 120.000; Leonardo (Col. Traian 1876 p. 424) dă tot 120.000. Navagero („*Historia Veneta, Muratori*“ XXIII p. 1143) socotește numărul soldaților lui Soliman tot 120.000. Dlugosz afirmă deasemenea că Sultanul avea 120.000 și după el toți ceilalți cronicari poloni, Miehovița, Cromer, Strykowski etc. «*Anales Mellicenses*». (Mon. Germ. Hist. Scriptorum IX 523) peste 100.000. Paul Ogniben, solul Veneției, aduceă știrea că Ștefan a biruit 90.000 Turci. (Iorga l. c. 84). Unele anale dau 75.000 Turci, din cari ar fi pierit în luptă 25.000 (Iorga l. c. 87). În «*Historia Turchesea*» sunt 30.000 călăreți, la cari s'au adăugat desigur pedestre și artilerie precum și oastea lui Laiotă.

Cred că trebuie să primim cifra oficială dată de Ștefan de 120.000, confirmată de Dlugosz și aproape toate izvoarele. Participarea lui Laiotă alături de Turci, e confirmată de circulara lui Ștefan.

Soliman, Ștefan, care n'avea decât 40.000 de ostași, 1) în cea mai mare parte țărani, nu putea să lupte altcum decât atrăgând pe Pașa în cursă.

Cel mai potrivit loc pentru cursă, pe drumul ce duce prin Vaslui, e șesul din fața orașului Vaslui. Chiar orașul e situat între două ape și domină prin înălțimea sa, tot teritoriul din fața.

Locul unde se împreună râul Vasluiul și râul Racova cu râul Bârladului e cu desăvârșire mlăștinos și foarte puțin potrivit penfru desfășurarea unei armate numeroase. Defileul de asemenea e destul de îngust pentru ca să nu permită desfășurarea unor forțe atât de mari. Cele trei

1) Asupra numărului ostașilor lui Ștefan nu suntem destul de bine informați. Dlugosz afirmă că avea abia 40.000 ostași: „*vix quadraginta habens millia pugnatorum in quibus maior pars erat agrestium*“. „*Analele lui Magno*“. (Iorga „*Acte și fr.*“ III 87) scriu că erau 42.000 Moldoveni și 26.000 Ardeleni, iar alte anale că au fost 30.000 Moldoveni. Scrisoarea din Buda dă 60.000 (*der Stefan-Weuda hat nitt mer gehabt wen 60 tausent*“). (Iorga I. c. 95).

Scrisoarea din Turda. (Veres I 8) afirmă că Ștefan a avut 50.000 Moldoveni și 1800 Unguri armați.

Dlugosz scrie că Ștefan n'a avut alt ajutor strein decât 5.000 Secui, a căror țară a fost sustrasă dela regatul Ungariei și adusă sub stăpânirea sa („*proprio Marte, quinque tantum millibus Siculorum, quorum terram ab Hungariae Regno abstractam in suam ditionem redegerat*“). Acelaș număr de Secui îl dă Scrisoarea din Buda: «și Secui au fos 5000 și nici unul n'a îndrăsnit să fugă de frica tăierii capului. („*Und Khainer hat thuern flichn bei seinem Halss*“).

Scrisoarea din Turda vorbește de asemenea de ajutorul Secuilor, cari ar fi fost obligați, după cum reese din un document. (Hurm. XV), să dea a zecea parte din oameni lui Ștefan. Secuii erau în sfera de influență a lui Ștefan și i-au dat ajutorul datorit și cerut de Ștefan.

Cei 1800 Unguri amintiți de scrisoarea din Turda, ca și Secuii, au făcut după cât s'ar părea din conținutul scrisorii, parte din oastea lui Tepeluș în luptele acestuia cu Laiotă. E posibil ca acesta să fi avut însărcinarea să-i hârțuiască pe Turci și să-i atragă spre Vaslui. Tepeluș a luat desigur parte și la lupta dela Vaslui cu aceeași Unguri, cari sunt amintiți de Analele noastre.

Oastea lui Ștefan împreună cu Secuii și Ungurii s'ar fi ridicat abia la 40.000. Ajutorul polon nu e amintit de Dlugosz, nici de Analele noastre. În „*Cronica Moldopolonă*“ e o intercalație suspectă de proveniență polonă.

defileuri, formate de apele Vasluiului, Bârladului și Racovei sunt foarte potrivite pentru surprindere și distrugere prin panică.

Din acest loc strategic, atât de potrivit pentru cursă, Ștefan putea la nevoie să amenințe din flanc, în cazul că Turcii ar fi înaintat pe Valea Siretului.

Cum însă ei au urcat pe Valea Bârladului¹⁾, nu puteau trece pe lângă Vaslui, care era întărit, fără ca să ia această cetate în piept. Altcum riscau să-și aibă retragerea tăiată. Căci se știe că o armată nu poate trece pe lângă o cetate, fără ca mai întâi să o cuceriască. Altcum s'ar fi văzut cu retragerea amenințată. Deci însăși condițiile strategice ne indică Vasluiul ca loc al luptei²⁾.

Bătălia s'a desfășurat astfel în condițiile și în locul ales de Domnul Moldovei, care a forțat pe inamic să dea lupta pe terenul preferat și bine cunoscut de el. El și-a întărit pozițiile, unde se hotărise să dea lupta cu artilerie, și-a luat toate măsurile indicate de geniul său, ca cursa, în care avea să cadă inamicul să fie perfectă. Și-a aservit elementele naturii și le-a făcut instrumente. S'a știut folosi de împrejurările favorabile, și le-a dominat.

Cea d'întâi măsură — în sens negativ — a fost devastarea întregii regiuni, pe unde aveau să vină Turcii, ca aceștia să nu se poată aproviziona și să n'aibă prin urmare moralul ridicat. Această măsură elementară e confirmată de toate izvoarele principale. Ea a contribuit în mare măsură la demoralizarea Turcilor și la îngreunarea înaintării, cu atât mai mult că din cauza iernii transportul devenise foarte dificil.

„Domnul s'a pregătit cu toată puterea sa — afirmă

1) Cel mai prețios izvor, scrisoarea din Buda. (Iorga „Acte și fragmente” III 92 ne arată că Turcii au trecut Siretul și au ners pe o cale ce trecea pe lângă o apă printre două dealuri.

2) Chiar în Cronica lui Ureche se scrie că Ștefan a ridicat o biserică în Vaslui în amintirea victoriei: „Și într'acea laudă și bucurie au zidit biserică în târg în Vaslui, dând laudă lui Dumnezeu de biruința ce au făcut”.

scrisoarea din Buda¹⁾, bazată pe cele spuse de un moldovean, care a luat parte la luptă — și a luat măsuri cu ai săi că pe drumul, pe care aveau să înainteze Turcii, toți s'au ascuns, atât oamenii cât și caii, și tot ce nu s'a putut ascunde, a trebuit să ardă, fiecare propria sa casă. Astfel prin o așa ardere și prin fugă i-a cuprins pe Turci și pe cai o mare foame...“.

După această măsură negativă a luat dispozițiile pozitive pentru întărirea regiunii, unde avea să se dea lupta. „Pe drumul dintre cele două dealuri, pe unde aveau să înainteze — continuă scrisoarea — Domnul a dispus să sătate copacii și i-a întărit cu ostași și tunuri, pe fiecare parte câte 10 tunuri cu ordinul ca din fiecare tun să tragă șapte împușcături“.

După ce a luat toate măsurile indicate de loc și de împrejurări Ștefan a dat lupta în regiunea care avea ca pivot cetatea Vaslui, ce domină valea Bârladului și calea ce ducea pe lângă această vale.

Terenul din regiunea unde se varsă Râhova și Vasluiul în Bârlad e cu desăvârșire mlăștinos și nepotrivit pentru desfășurarea rândurilor unei armate numeroase. În afara de aceasta în dimineața zilei de Marți 10 Ianuarie s'a mai întâmplat o ceață²⁾, care a fost utilizată de Ștefan ca element de surprindere și auxiliar binevenit pentru cursa pregătită. El a dat lovitură astfel ca Turcii să fie atrași în aceste locuri mlăștinoase având ca pivot cetatea Vaslui. A impus astfel inamicului voința sa.

Reconstituirea luptei e imposibilă cu izvoarele ce le avem la îndemână. Cu toate acestea se pare că Moldovenii au atacat în acelaș timp din front și din flanc. Atacul de front, întreprins de un detașament mai puțin numeros, în care erau și Secuții, ar fi avut scopul să fixeze pe Turci

1) Scrisoarea din Buda, e cel mai prețios izvor, căci își bazează știrile pe cele auzite dela un Moldovean, care a luat parte la luptă. E publicată la Iorga „Acte și fragmente“ III, 92.

2) Scrisoarea din Buda: „Și a fost ceață, așa că nici Ștefan nici ostașii săi n'au văzut puterea cea mare a Turcilor, căci dacă ar fi văzul'o ar fi fugit cu toți“.

în mlaștinile Bârladului, pe când atacul deciziv cu grosul armatei aveă să fie dat din flanc și din spate. După cum reese din Dlugosz și scrisoarea dela Buda — sânăurele izvoare, pe cari se poate pune oarecare temei —, factorul deciziv în câștigarea victoriei a fost intervenția la timpul oportun a lui Ștefan însuși, care s'a aruncat în mijlocul Turcilor, exaltând moralul Moldovenilor și contribuind la demoralizarea complectă a inamicului și la producerea panicei.

„Toate rândurile dintâi, în cari se aflau în frunte și Secuii fiind distruse — scrie Dlugosz —, pericolul ar fi devenit foarte mare, dacă nu s'ar fi aruncat Ștefan însuși în linia de luptă a Turcilor“.

Din aceleași izvoare reese că Ștefan a stat la început în afară de linia de bătae¹⁾ conducând de pe o înălțime bătălia, și n'a intervenit în luptă, el personal, decât în momentul critic, când victoria eră pe punctul să fie câștigată de adversar. Atunci cu disprețul vieții s'a repezit în mijlocul Turcilor, a antrenat pe ai săi și a smuls victoria dela inamic.

Intervenția personală a trebuit să aibă loc, tocmai în momentul când ostașii sei executau întreaga manevră de învăluire, atacând pe Turci pe la spate și tăindu-le retragerea. Căci numai astfel putem să explicăm panică și

1) Dlugosz 526: *„Acies enim omnes suae primae, in quibus et Siculi in fronte erant, a Turcis obtritae, periculum ingens fecerant donec ipsi corpore proprio in Turcorum acies, de victoria exultantes, medius se iniecit et omnes catervas Turcorum... prostravit“.*

Scrisoarea din Buda: *„Și-a luat pe cei mai buni servitori... și-a stat la o parte cu ei și a trimes restul oastei la luptă, căci Moldovenii erau pedestrași. Dacă însă el a stat de o parte, a făcut-o pentru ca ceilalți să nu fugă. Căci de ce ar fi început el mai întâi lupta? Dacă ar fi fost înfrânt, atunci lupta și toată țara ar fi fost pierdută; unde e bătut păstorul, turma se împrăștie... Astfel ai sei au mers la luptă și sub ochii Domnului îndată au fost bătuți. Atunci s'au descărcat tunurile în Turci, cari erau în o strâmtoare și nu puteau să fugă și Secuii au atacat din spate o aripă a Turcilor...și Ștefan n'a fost cu ei, căci au atacat cu ostașii săi și cu tunurile în așa chip că prin astfel de împușcături și măceluri i-a silit pe Turci să se întoarcă să fugă...“*

dezastrul excepțional al armatei turcești. Văzând retragerea amenințată, Turcii înspăimântați au căutat desigur să-și caute scăparea pe cele două văi, cari se varsă în Bârlad, pe Valea Vasluiului și a Racovei, dar au găsit desigur căile închise de ostașii moldoveni, cari i-au măcelărit. În nici o parte nu eră loc de scăpare.

Numai în chipul acesta se poate explica distrugerea unei armate așa de numeroase și numărul mare de prizonieri, confirmat de toate izvoarele.

Lupta a început în dimineața zilei de Marți 10 Ianuarie¹⁾ și în aceeași zi a fost și deciziua, care a dat victoria și a lăsat 40.000 Turci morți pe câmpul de luptă și un mare număr de prizonieri²⁾.

În cele două zile următoare a avut loc urmărirea celor ce au putut scăpa cu viață, operație făcută de călărașii moldoveni, cari aveau cai iuți și au contribuit la completarea dezastrului.

„I-au alungat pe Turci — se spune în scrisoarea dela Buda — de Marți până Vineri noaptea și i-au împușcat și bătut; și n'au fost numai uciși, ci un mare număr s'au înecat în apa Siretului... și într'un lac se spune că s'ar fi înecat 9.000...“

„Foarte puțini Turci și-au putut găsi mântuirea prin fugă — scrie Dlugosz — căci chiar și aceia, cari au fugit și au ajuns până la Dunăre, au fost sau uciși acolo de

1) Data zilei e confirmată de izvoarele principale. Analele noastre dau Marți 10 Ianuarie. (10 Ianuarie 1475 cade în adevăr Marția). Relația dela Buda dă ziua de Marți (Er tag), cea dela Turda Marți 10 Ianuarie (Veres 18). În circulara sa Ștefan dă data numai cu aproximație: *„circa la festa della epiphania“*, adică aproape de ziua Bobotezei, care cade la 6 Ianuarie. Dlugosz greșește cu o săptămână. (17 Ian.). Data exactă e Marți 10 Ianuarie, arătată de Analele noastre și confirmată de scrisoarea din Turda și în parte de cea din Buda.

2) Paul Ogniben, care vizitase pe Ștefan la Vaslui la 28 Nov. 1474 ducea la Veneția vestea (la 7 Feb. 1475 ajunse la Veneția) că din 90.000 de Turci, au rămas 40.000 morți pe câmpul de luptă și 4.000 au fost făcuți prizonieri (Esarcu l. c.). „Cronica lui Unrest“ exagerează la 100.000 numărul celor morți: *„das ir wahrlich hundert tansent umbchumen“*. (Iorga „Acte și fragmente“ 97).

Moldoveni, cari aveau cai mai iuși, sau au fost înecați de valuri. Aproape pe toți prizonierii Turci, afară de cei mai de frunte, i a tras în șapă. Cadavrele celor uciși le-a ars, iar câteva grămezi cu oasele lor se văd până astăzi și sunt mărturia eternă a unei victorii atât de însemnată¹⁾... Toată oastea lui s'a îmbogățit foarte tare din prada luată dela Turci: aur, argint, purpură, cai și alte obiecte prețioase.

Dezastrul Turcilor e confirmat de toate izvoarele. Chiar cronicarii Turci mărturisesc înfrângerea complectă a Pașei Soliman.

„A făcut acolo mulți martiri — scrie Nesri — și foarte mulți au rămas prizonieri²⁾).

„Ștefan... îi bătù și îi alungă până la Dunăre — scrie Angiolello³⁾ —, unde mulți au fost omorâți și mulți oameni de frunte au fost făcuți prizonieri, mulți s'au aruncat în apă ca să scape în barcă și s'au înecat“.

„A fost un teribil măcel — scrie Seadeddin⁴⁾ — și puțin a lipsit ca să nu fie cu toții tăiați în bucăți, și numai cu mare greutate Soliman Pașa și-a scăpat viața prin fugă“.

„Niciodată armatele turcești n'au suferit un dezastru atât de mare“ — spune o rudă a Sultanului⁵⁾).

„Toată Transilvania e în sărbătoare pentru această victorie“ (super qua victoria tota Transilvania nunc in triumpho ducit suos) — se scria din Turda la 24 Ianuarie.

1) Uciderea prizonierilor e confirmată de scrisoarea din Buda, unde se afirmă că un prizonier ar fi oferit lui Ștefan b-ni pentru răscumpărare, iar el a răspuns că n'are nevoie de bani, ci de corpul lor. „Și au fost măcelăriți și uciși“.

In instrucția dată solului Veneției, Gerardo, se scria de „victoria atât de glorioasă, pe care Dumnezeu atotputernic a dat-o... lui Ștefan“ (Esarcu „Ștefan cel Mare“ 48).

2) Cronicarul contemporan turc Nesri în traducere publicat de Tury. Tot așa I enuclavius „a Moldavo caesi et prifligati sunt“.

3) Angiolello la Ursu. »Historia Turchesca« 83. Angiolello a fost Vistiernicul lui Mahomet.

4) Cronicarul Seadeddin tradus de Galland. Publicat în extras la Ursu »Ștefan cel Mare și Turcii«.

5) Iorga. „Acte și fragmente“ III p. 84; „Veneția în Marea Neagră“ III 21. (Analele Ac. R. 1914).

„Niciodată un comandant n'a fost în așa chip înfrânt — se afirmă în scrisoarea din Buda. — Dumnezeu a dat victoria Domnului Moldovei și ei (Turcii) au pierdut acolo averi atât de mari, încât se zice că nu s'ar putea spune“.

„Cea mai mare parte din oamenii, pe cari îi avea Sultanul, au fost sau morți, sau făcut prizonieri“ scrie Leonardo ¹⁾.

„Acei Turci, cari n'au putut să fugă, au trebuit să moară — scrie Iacob Unrest: — cei cari au fugit n'au putut trece munții și s'au văzut siliți să se întoarcă la șes, unde au fost uciși. Mulți Turci s'au refugiat peste o apă, dar ghiața s'a spart și toți s'au înecat, așa că o sută de mii s'au prăpădit...“ ²⁾

„Au fost înfrânți și puși pe fugă — scriu „Analele Venețiene“ — și în toată ziua aceea și noaptea și până la miezul celeilalte zile n'au încetat să ucidă pe Turci, așa că mai toți au pierit și puțini au scăpat“ ³⁾.

„Și au biruit atunci Ștefan Voevod — scrie „Letopisețul dela Bistrița“. ...și au căzut atunci nenumărată mulțime de oameni și mulți și fără de număr au fost prinși de vii, cari mai apoi au fost tăiași; numai pe unul îl lăsară viu pe fiul lui Sacbașa; și steagurile lor împreună cu schiptrele cele mari au fost luate, mai mult de 40 de schiptre ...iar Ștefan se întoarse cu toți oștenii sei ca un biruitor în scaunul său din Suceava...“

„Infidelul Împărat al Turcilor — scrie Ștefan în circulara sa ⁴⁾ — a fost de multă vreme distrugătorul creștinătății și în fiecare zi se gândește în ce mod ar putea să o subjuge. De aceea facem cunoscut, că pe la sărbătoarea

1) „Columna lui Traian“, 1876.

2) Iorga „Acte și fragmente“ III, 97.

3) Ibidem n. 87. Vezi Iorga. „Veneția în Marea Neagră“ III. (An. Ac. R. 19 4 p. 35). „Ogniben a fost anunțatorul dezastrului, pe care acel Domn l'a produs Turcilor, care (dezastru) a fost confirmat mai apoi prin mai multe alte căi“. („Cladis ab eodem Vayvoda Turcis infecte, que postea pluribus aliis viis est confirmata“).

4) Această circulară a fost trimisă lui Matiaș Corvin. (Veres 19) și la curțile mai principale din Europa.

Bobotezii trecută Sultanul a trimis contra noastră armata, sa în număr de 120.000 de ostași, pusă sub comanda primului comandant Soliman Pașa.. împreună cu Domnul Munteniei..., Iar noi... cu ajutorul lui Dumnezeu atotputernic, am mers împotriva inamicilor creștinătății, i-am învins, i-am pus sub picioarele noastre și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei“

Cronicarul polon contemporan Dlugosz, care ne-a servit ca izvor prețios pentru istoria lui Ștefan cel Mare, a rămas atât de impresionat de această victorie a marelui nostru Domn, încât a consacrat eroului cele mai strălucite laude, cari au fost aduse vr'odată unui comandant de oaste pentru faptele sale.

„O bărbat demn de admirat — exclamă Dlugosz — întru nimic inferior ducilor eroici, pe cari atât îi admirăm, care cel dintâi dintre principii lumii a reputat în zilele noastre o victorie atât de strălucită în contra Turcilor. După părerea mea el este cel mai vrednic să îi să încredințeze conducerea și stăpânirea lumii și mai ales funcțiunea de comandant și conducător contra Turcilor, cu sfatu! comun, înțelegerea și hotărârea creștinilor, pe când ceilalți regi și principii creștini trândăvesc în lene, în desfrânări și lupte civile“.

Insuși Papa Sixt IV, căruia Ștefan i-a trimis câteva steaguri și câțiva prizonieri cu rugămintea ca să-i trimită ajutoare, a dat expresie sentimentelor sale și a impresiilor produse de victorie în o scrisoare către Domnul Moldovei. *„Faptele tale săvârșite până acum cu înțelepciune și vitejie contra Turcilor infideli, inamicii comuni, — scrise Papa —, au adus atâta celebritate numelui tău, încât ești în gura tuturor și ești în unanimitate foarte mult lăudat“*¹⁾.

O mulțime de steaguri — 36 afirmă Dlugosz — au fost trimise regelui Casimir și o parte din prăzi au fost date și regelui Ungariei, căroră le-a făcut rugămintea să-l ajute în contra Turcilor, cari nu vor întârziă ca să-și răsbune pentru dezastrul suferit.

1) Hurmuzaki II, 14.

Victoriosul Domn nu s'a mulțumit să trimită steaguri și prăzi amicilor, ci în ironie, ar fi trimes, după Dlugosz, soli cu daruri însuși Sultanului, ca să-i aducă la cunoștință că Turci fără căpătâi au năvălit în Moldova, desigur fără știrea stăpânului lor, dar că el le-a dat răsplata cuvenită și binemeritată.

Sultanul ar fi fost atât de iritat de această comunicare, — afirmă Dlugosz, — încât ar fi pus pe soli la închisoare și le-ar fi dat voie să se întoarcă pe jos și aproape goi la Domnul lor.

Prin victoria dela Vaslui marele Domn al Moldovei a devenit o celebritate europeană și i s'au deschis porțile istoriei universale. Căci prin înfrângerea unei armate atât de mari și a unui comandant atât de vestit și de experimentat ca Pașa Soliman, s'a dat o lovitură simțitoare Turcilor și s'a redobândit speranța în posibilitatea înlăturării pericolului turcesc, care agită toată lumea europeană contimporană.

Hotărârea de a continuà lupta contra Turcilor

Deși a câștigat cea mai mare biruință, așa cum n'a mai repurtat până atunci un comandant de oaste creștină contra Turcilor, eroul Moldovei nu s'a lăsat căzut pe panta trufiei, ci și-a păstrat simțul întreg al realității dându-și sama că pericolul turc n'a fost prin aceasta înlăturat. Căci chiar în circulara, prin care anunță victoria regelui Matiaș, Papei și celorlalți principii creștini, Ștefan a dat expresie convingerii că Sultanul va veni în persoană în luna Mai din acelaș an ca să răsbune dezastrul suferit.

„Auzind acest lucru (dezastrul lui Soliman) păgânul Sultan — scriă Ștefan în circulară —¹⁾ vrea să-și răsbune venind în persoană contra noastră în luna Mai, ca să cuprindă — fe-rească D-zeu — această poartă a creștinătății, care e țara

1) Traducerea am făcut-o din textul italian. (Veres I'9.

noastră. Căci dacă această poartă va fi percutată, toată creștinătatea va fi în mare pericol....

De aceea vă rugăm... să vă sculați contra inamicului creștinătății până mai este timp, căci amintitul Sultan are din toate părțile mulți adversari, cari vor porni cu mâna armată în contra lui. Iar noi din partea noastră promitem, pe credința noastră creștină că vom stă și luptă pentru creștinătate cu capul nostru până la moarte. Tot așa trebuie să faceți și voi, pe mare și pe uscat, după ce de data aceasta cu ajutorul lui Dumnezeu noi i-am tăiat mâna cea dreaptă“.

Hotărârea Sultanului Mahomet de a întreprinde în persoană expediția punitivă contra lui Ștefan

Cuceritorul Constantinoplei, deși a fost impresionat de lovitura primită în așa măsură „că n'a dat audiență timp de cinci zile¹⁾“, totuș și-a căpătat imediat sângele rece și cu energia ce-l caracteriză, s'a apucat cu mult zel de pregătirea expediției punitive.

„Când a auzit de dezastrul Pașei Soliman, Sultanul a fost atât de iritat contra lui Ștefan — scrie Angiolello, vistiernicul Sultanului —, în cât a hotărât să se răsbune și să meargă în persoană la primăvară“.

Deoarece însă marele Sultan și-a dat sama că o astfel de întreprindere nu putea fi lipsită de riscuri, a căutat să-l distrugă pe Ștefan prin un plan bine chibzuit și ingenios. El a tras desigur învățtură din catastrofa Pașei Soliman la Vaslui. De aceea a crezut nimerit să nu îndrepte securea deadreptul în contra trunchiului, ci să taie mai întâi rădăcinile copacului moldovean, căci după ce va fi tăiat rădăcinile, copacul va cădea dela sine.

Puterea lui Ștefan derivă în bună parte din prosperitatea economică și comercială a Moldovei. Această înflorire economică provine în mare parte din comerțul făcut cu bogatele cetăți genoveze de pe coastele nordice ale Mării Negre.

1) Iorga „Acte și fragmente“ III 87.

Intre aceste cetăți și Moldova erau legături strânse, cari au fost întărite și mai mult prin căsătoria lui Ștefan cu Maria de Mangop (1472).

Sultanul și-a dat desigur sama că nu poate da lovitura de grație lui Ștefan până ce nu va fi tăiat legăturile acestuia cu cetățile genoveze. De aceea a conceput planul cuceririi acestor cetăți împreună cu Chilia și Cetatea Albă.

Indată ce acestea vor fi fost cucerite, Moldova avea să cadă ca un fruct copt la picioarele lui Mahomet.

Căderea Caffei ¹⁾

Cea mai puternică din aceste cetăți italiene a fost Caffa. Contra ei au fost îndreptate în primul rând privilegiile Sultanului, care a făcut în decursul iernii toate pregătirile necesare.

Toată lumea a crezut că aceste pregătiri extraordinare sunt îndreptate contra lui Ștefan, căci toți se așteptau ca Sultanul să întreprindă în persoană expediția menită să spele rușinea dela Vaslui. Sultanul însuși a lăsat să se răspândească această credință, căci în chipul acesta putea să adoarmă ²⁾ pe locuitorii din Caffa și să-i surprindă nepregătiți.

Abia la 12 Martie 1475 au aflat cetățenii din Caffa adevărata destinațiune a flotei pregătită cu atâta ardoare. Ei au făcut atunci sforțări uriașe, dar a fost prea târziu, căci la 31 Mai flota și-a făcut apariția înaintea Cetății.

Comandantul flotei a fost Pașa Ahmed și era ajutat de Munteni și de Tătari ³⁾. La 1 Iunie Caffa a fost atacată cu atâta violență, încât la 6 Iunie cetățenii intimidați au predat cetatea. 160 Moldoveni, cari au fost găsiți aici au fost decapitați. Cetățenii Caffei au fost duși în robie.

1) Isvorul principal este o scrisoare a unui prizonier reproducă în „*Historia Turchesca*“ ed. Ursu.

2) „...sotto questo cholore e sotto uso di fare guerra a lui (Ștefan) adormentò i vicini“. (Vigna „*Codice etc.*“ III 247).

3) Mon. Hung. Hist. II 268: „cum... capi de Tartari et etiam cum i Transalpini“ (Veres, 11—12).

Atacurile turcești contra Moldovei

Ștefan făcuse toate pregătirile pentru a-și apăra țara contra Sultanului, pe care îl aștepta să vină în persoană. El n'a întârziat să ceară dela Principii creștini ajutor. S'a adresat astfel și pretinsului său suzeran, regele Casimir, căruia îi trimisese steaguri și prizonieri din bătălia dela Vaslui.

Convins că Sultanul va ataca cetățile sale Chilia și Cetatea Albă, Ștefan a cerut regelui Casimir să-i trimită de urgență 2000 de pedestrași pentru apărarea acestor cetăți, iar regele cu oastea să stea gata de luptă și să-și așeze tabăra la Camenița. Căci el își făcuse planul — scrie Dlugosz — să nu să lase târât de Sultan în luptă fățișă, ci să se retragă puțin câte puțin până la Camenița, să înconjoare pe Turci și să-i prindă la mijloc.

Planul acesta a fost cunoscut de sfetnicii regelui, — afirmă Dlugosz, — cari n'au încetat să îndemne pe Casimir să ridice armele contra Turcilor, dar toate insistențele acestora n'au putut scoate pe rege din indiferență.

După sosirea sa la Lublin (15 Iunie) regele „a fost rugat și îndemnat în decurs de 15 zile de toți consilierii Poloniei — scrie Dlugosz — ca să nu părăsească pe Ștefan, care e un Principe atât de puternic și ilustru și atlet al regatului său, ci concentrându-și toate forțele să dea ajutor, nu atâta lui cât creștinătății întregi“. Toate îndemnurile consilierilor au rămas zădarnice, căci Casimir nu s'a lăsat convins și n'a putut fi scos din letargie. Văzând că nu poate avea nici un ajutor din Polonia — scrie Dlugosz —, Ștefan a luat toate măsurile de apărare retrăgându-se în locuri întărite, unde și-a fixat tabăra, hotărît să dea lupta numai după ce oștile turcești se vor fi împrăștiat¹⁾.

1) „*Imparem se cum Turco ad dimicandum nosset, prudenti consilio usus, castris suis utcumque prouisis et locatis, in montes, sylvas et cavernas et se et populum suum condidit: temporis commodiori in quo Turco discedente, propriam recuperare, se et gentem suam seruaturus*“. (Dlugosz 534).

O scrisoare foarte prețioasă a solilor unguri din Bistrița 25 Iunie confirmă pe Dlugosz. Solii unguri au aflat dela însuși solul lui Ștefan că Domnul Moldovei se află cu tabăra și cu toate forțele sale la Iași¹⁾. Căci eră informat că Sultanul „ar fi pornit de curând la drum... în persoană cu toate forțele sale, iar altă armată se zice că ar fi trimes'o pe mare“.

„Turcii vin contra noastră și contra țerii noastre — scrie Ștefan din Iași la 20 Iunie 1475 — pe apă și pe uscat... o flotă puternică cu cele mai mari tunuri și muniții e trimisă înainte ca să bombardeze Chilia și Cetatea Albă și sunt dejă porniți la drum și sunt aproape, iar pe uscat vine Sultanul însuși în persoană cu toată armata sa și cu toată puterea Munteniei, căci Muntenii sunt pentru noi ca și Turcii“.

Cu toate acestea furtuna nu s'a abătut în vara anului 1475 asupra Moldovei. Sultanul s'a îmbolnăvit de gută iar flota turcă, văzând cetățile Chilia și Cetatea Albă bine apărate, s'a mulțămît să dea atacuri, cari nu pot fi socotite decât ca simple încercări.

Măsurile luate de Ștefan și apărarea viguroasă a cetăților, au avut ca urmare retragerea flotei turcești²⁾.

Căderea Mangopului

Dacă Chilia și Cetatea Albă au scăpat, celelalte cetăți de pe coastele nordice ale Mării Negre au împărțășit soarta nefericitei Caffa. În Decembrie Turcii au isbutit să cuprindă și Mangopul, apărat cu vitejie de cumnatul lui Ștefan, Alexandru, care fusese trimis de Domnul Moldovei cu 300 Moldoveni ca să înlătore pe fratele său Isac, partizan al înțelegerii cu Turcii. Alexandru nu s'a putut însă bucura de fructul sacrificiilor sale și ale cumnatului său, căci cetatea

1) Scrisoarea solilor unguri către regele Matiaș din Bistrița 25 Iunie: „iam Stephanus Vaivoda cum omni potentia sua in Jassmarck hoc, forum Filistenorum, castrum tenet, prout Maiestas Vra intuebitur ex litteris ipsius Stephani Voievodae praesentibus inclusis“. (Veres I 13).

2) Vezi izvoarele. Iorga „Istoria Chilie și Cetății Albe“ și Ursu „Ștefan cel Mare și Turcii“.

a fost luată de Turci cu asalt, iar el a căzut în mâinile Turcilor, cari l'au ucis.

Căderea Mangopului și a viteazului cumnat al lui Ștefan în mâinile Turcilor, a fost sânghura lovitură directă, pe care a suferit-o Domnul Moldovei dela aprigul său inamic. Cetățile sale, mărgăritarele Moldovei și ale Mării Negre, au rămas neatinse. Cu toate acestea ele au rămas izolate. Legătura lor cu cetățile italiene de pe coastă, căzute în robia turcească, a fost tăiată. Marea Neagră a devenit un lac turcesc. Comerțul moldovenesc a fost lovit în inimă. Moldova a fost prinsă în clește puternice formate de Munteni, Tătari și Turci.

Puternicul Sultan și-a ajuns scopul. El a izbutit să-și creeze o puternică bază de operație contra Moldovei, cu ajutorul Muntenilor și Tătarilor. Chilia și Cetatea Albă rămâneau izolate. Legăturile lor au fost tăiate. Puterea lor de viață amenințată. Căderea lor în mâinile Turcilor rămâne o simplă chestiune la timp.

Alianța lui Ștefan cu regele Matiaș

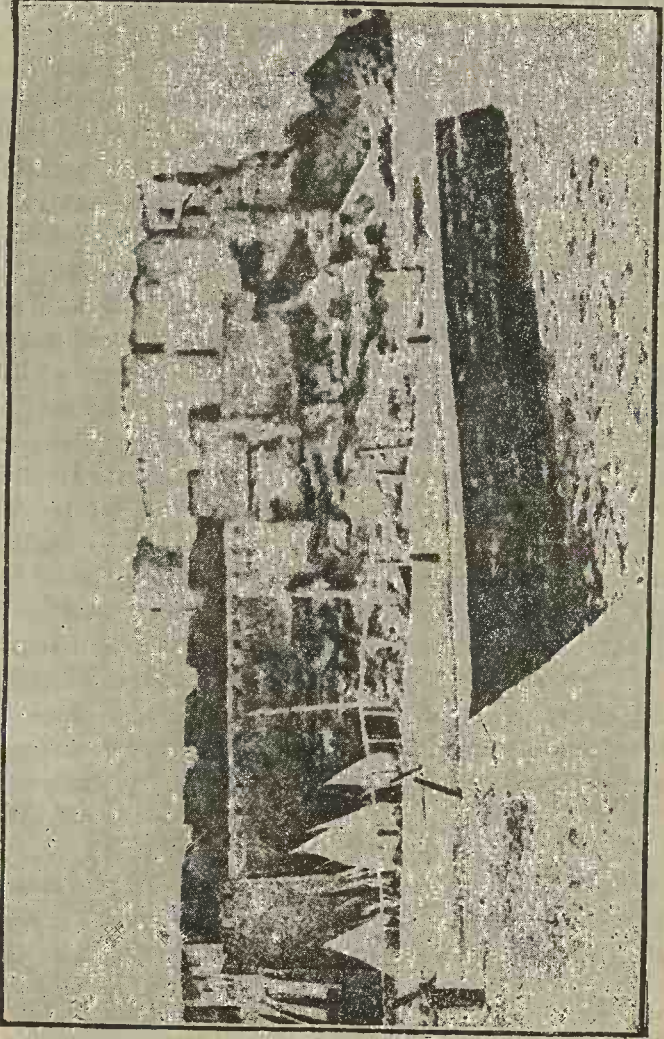
Eroul Moldovei a fost desigur rău impresionat de indiferența regelui Casimir și a căpătat în mod inevitabil convingerea că în strâmtorarea, în care se află, nu putea să conteze cât de puțin pe ajutorul armat al regelui Poloniei.

Amenințat de pericolul turcesc, el s'a văzut silit să-și caute în altă parte aliați, cu atât mai mult că din sud și din răsărit eră strâns în clește de Munteni și de Tătari.

Singurul aliat, indicat atât de firea lucrurilor, cât și de comunitatea de interese, eră regele Matiaș, care fusese înfrânt la Baia și dusesse din Moldova amintirea dureroasă a săgeții purtată câțiva ani în vigorosul său corp.

Cam în acelaș timp când a dispărut rana provocată de săgeata moldovenească, au fost risipiți și norii, cari întunecaseră orizontul relațiilor dintre el și Domnul Moldovei.

După uciderea lui Petru Aron, a dispărut piedeca principală. Timpul și interesele comune au contribuit la uitarea trecutului și la stabilirea de relații normale. Ar-

No. 5. — Cetatea Albă

delenii au contribuit în mare măsură la apropierea între cei doi șefi de stat, cari aveau interese comune și erau amenințați de pericolul turc. Brașovenii vindeau arme lui Ștefan și adăposteau spionii acestuia încă din 1470.

În 1471 se constată un sol ale lui Ștefan la regele Matiaș. În anul următor (3 Jan. 1472) Domnul Moldovei garantează Brașovenilor libertate de comerț, iar prin reciprocitate regele Matiaș acordă la 20 Ianuarie 1473 libertate comercială pentru Moldoveni în Transilvania. Norii negrii dintre Ștefan și Voevodul Ardealului, Magyar Balázs, au fost risipiți de solul trimis de Ștefan prin Mai 1473 ca să trateze „*buna înțelegere, amicitie și plăcuta vecinătate*” și se aveă speranța că se va ajunge „*la pacea dorită*”.

Deși n'avem dovezi precise, totuș se poate trage concluzia din izvoarele cunoscute că încă din 1474 a existat de fapt acord între Suveranul din Buda și Ștefan. Căci în luptele sale contra lui Laiotă, Ștefan a fost ajutat de Țepeluș, care aveă armată ungurească. Țepeluș a avut desigur sprijinul regelui Matiaș, încât a trebuit să formeze trăsătura de unire între foștii inamici. La Vaslui au luat parte și 1.800 de Unguri, desigur nu fără de știrea regelui Matiaș.

Ștefan a căutat în timpul din urmă, după cât se pare, să înlătore orice nor de pe cerul relațiilor sale cu regele Ungariei, și s'a folosit de toate ocaziile ca să menajeze susceptibilitatea și vanitatea fostului său inamic.

Încă înainte de victoria dela Vaslui, a trimis Ștefan la regele Matiaș oferta sa de recunoaștere a suzeranității, în speranța că regele îi va da un castel pentru refugiu și ajutor armat ¹⁾.

„*Te declari gata pentru orice servicii ce ți le-am cere — scrie regele către Ștefan — ceeace noi primim cu dragă inimă*”. Totodată regele se declară dispus să-i dea castelul cerut și salvconduct pentru retragere în Ungaria la

1) Documentul publicat în Hurmuzaki II 1 p. 2 și 5, se referă la evenimente din întâia jumătate a anului 1474. Pray îl publică sub anul 1474 (Annales IV 93).

caz de nevoie. „Tot ce ai cerut dela noi — scrie regele — vei obține fără îndoială“.

După victoria dela Vaslui n'a întârziat să-i trimită o parte din prăzi și câte-va steaguri, ceea-ce a dat ocazie vanitosului rege să se laude față de Papa și alți Principi, că el a fost în realitate învingătorul, deoarece Ștefan n'a fost decât un comandant al său.

Faptul, expus în chipul acesta de Dlugosz s'ar părea de necrezut, dacă n'ar există documente, cari să-l confirme.

„De curând am aflat — scrie Papa Sixt IV către regele Matiaș — că în acea victorie pe care a reputat'o contra Turcilor fiul iubit, bărbatul nobil, Ștefan Domn al Moldovei, tu ți-ai câștigat nu puțină laudă și glorie. Căci cu ostenelele și ajutorul supușilor tăi a fost adus acel mare dezastru (dela Vaslui) și ruina lor (a Turcilor), și a câștigat Ștefan cele mai bune prăzi și prizonieri, din cari, nu o mică parte au fost trimiși Măriei Tale“ 1).

„Voi trimite înapoi pe sol — scrie Matiaș în Aug. 1475 către Ștefan — cu astfel de răspuns, care să contribue atât la satisfacerea intereselor noastre, cât și nevoilor voastre și intereselor creștine“ 2).

Imediat după ce a primit vestea dureroasă a căderii Caffei, la 20 Iunie 1475, Ștefan a comunicat boerilor săi Stanciul, Duma și Mihău, care se întorceau dela regele Matiaș și se aflau în Bistrița, tristul eveniment și le porunciă să trimită de urgență un curier cu scrisori la regele Matiaș ca să-l roage să vină grabnic în ajutor.

„Acel curier trebuie să alerge ziua și noaptea — scrie Ștefan — și să-i dea de știre... despre inimizii creștinilor... ..Poate că Dumnezeu va inspira pe Măria Sa... ca să se apropie de noi și de aceste hotare cât mai repede cu putință, ziua și noaptea, cu toate puterile sale și cu toți ostașii săi, pe cari îi i-a dăruit Dumnezeu; să nu ne lase ca acei păgâni să ne distrugă pe noi și țara noastră“.

1) Hurmuzaki II 1 p. 10. Scrisoarea n'are dată. Din conținut însă se vede că se referă la victoria dela Vaslui (1475).

2) Veres I 15. Matiaș se scuză că n'a expediat mai curând pe Ilic, solul lui Ștefan.

Solii unguri, cari veniau cu Stanciul la Ștefan, au rugat de asemenea pe rege să se îndrepte contra Turcilor. „Căci amintitul Domn speră — scriau ei — că îndată ce Maiestatea Voastră se va mișcă, Sultanul nu va porni atât de ușor, nici contra Maiestății Voastre, nici contra țerii Moldovei“.

Această cerere de ajutor a fost făcută de Ștefan după căderea Caffei, în momentul când stă în tabără la Iași și aveă informații că Sultanul vine în persoană pe uscat cu toate forțela sale, iar flota se va îndreptă să-i cuprindă mărgaritarele de pe coastă.

În vederea furtunei, constrâns de împrejurări, Ștefan s'a văzut silit să îndeplinească cererea, pe care o refuzase la începutul domniei și a sfârșit prin a acceptă suzeranitatea aceluia, pe care l'a înfrânt și rănit la Baia. Faptul eră la 18 Iulie 1475 considerat ca îndeplinit.

„Acest rege — scriă un sol din Buda la 18 Iulie 1475, — a primit în grație pe zisul Conte Ștefan... care prin solii sei în această dietă a făcut nou omagiu zisei Maiestăți și i-a trimes unele steaguri și prăzi, în semn de supunere“.

Fiind convins că Sultanul vine în persoană pe usca cu toate forțele sale, iar flota e gata să-i cuprindă cetățile, Ștefan s'a supus fatalității și s'a resemnat la prestarea jurământului de credință în fața solilor, cari întovărășiseră pe Stanciul și ceilalți doi boeri la întoarcerea din Buda. Actul a fost iscălit la 12 Iulie 1475, în Iași, unde se află în tabără cu toate forțele sale gata să înfrunte mânia Sultanului, pe care-l știă pornit contra Moldovei.

Acest document are dublu caracter, de act omagial și de tratat de lianță ofensivă și defensivă în contra Turcilor.

„Promitem perpetuă fidelitate — declară Ștefan în act — Maiestății sale... și sacrei coroane... după cum au făcut și Domnii predecesori ai noștrii“.

Dacă regele va merge în persoană contra Turcilor prin Muntenia Ștefan se obligă să-l însoțiască cu toată armata sa, iar dacă Matiaș ar trimite în Muntenia un comandant cu armată, atunci de asemenea va fi obligat să ia parte în persoană. Iși rezervă însă în acest caz o porțiță, căci o

clauză prevede că în cazul că va fi reținut de „vr'o infirmitate“, sau de vr'o luptă cu alți inamici va putea fi înlocuit de un boer.

Actul mai prevede obligația de a ajuta „după obiceiul predecesorilor“ pe suzeran cu oaste în contra tuturor inamicilor, „afară de regele Poloniei, cu care predecesorii noștri au avut totdeauna legături de pace“.

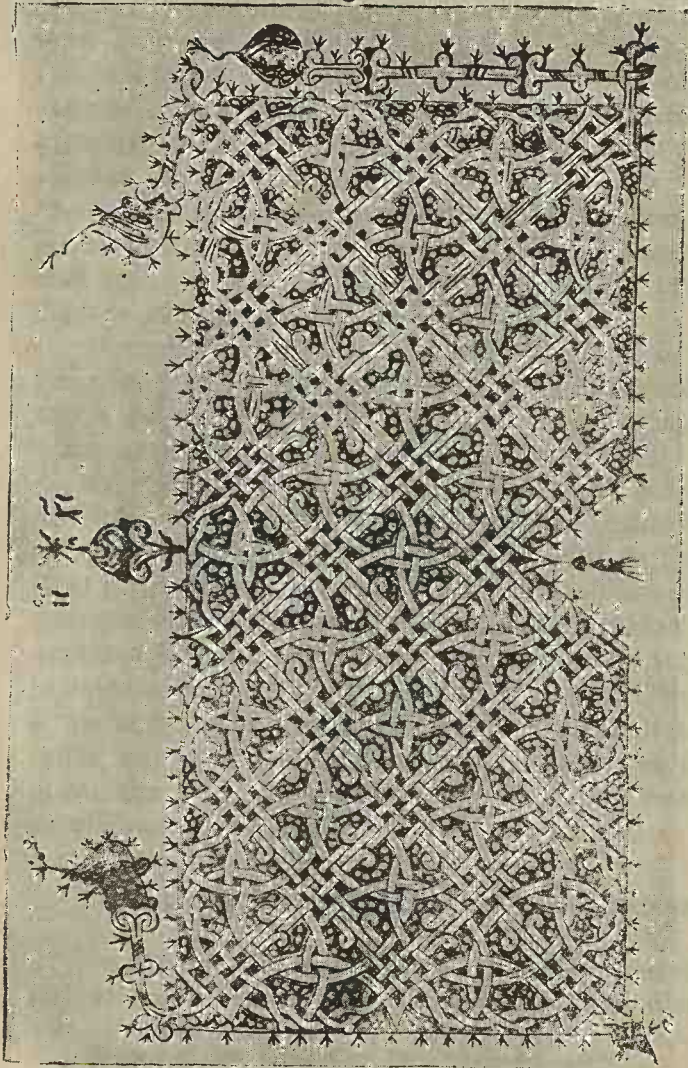
Printr'un act separat, iscălit în Buda la 15 August, regele Matiaș se obligă să apere pe Ștefan de Turci.

„Deoarece însuși Ștefan ne-a promis să ne dea nouă ajutor în persoană și cu toată armata sa contra Păgânilor și altor inamici ai noștri — declară regele în act —, promitem să-l apărăm pe Ștefan cu propria noastră persoană, dacă va fi nevoie, afară numai dacă nu vom fi ocupați cu afaceri mai importante de ale regatului nostru (nisi fuerimus in maioribus causis regni nostri ocupați...), în care caz promitem să-i dăm ajutor și favoare din regatul nostru după puterea noastră“.

Se obișnuiește pe lângă aceasta să-i dea loc de refugiu în Ungaria, în caz de nevoie, și să-l ajute să-și recucerească țara.

Clauza amintită, prin care regele se obligă să ajute pe Ștefan în persoană, arată rezerva mentală a acestuia, căci prin expresia extrem de vagă: „afaceri mai importante“, regele Matiaș nu-și rezervă numai o simplă porțiță de scăpare, ci anulă de fapt obligația de ajutor în persoană, deoarece ar fi putut găsi în ori-ce moment un pretext că e împiedecat din cauza altor „afaceri mai importante“. Clauza amintită anulă în realitate întreg tratatul. Ea dovedește lipsa de buna credință a Regelui.

În starea sufletească, în care se află, căci eră informat că Sultanul a pornit cu toate forțele în contra sa, Ștefan s'a văzut silit să primească actul în forma, în care a fost redactat de cancelaria ungurească. În lupta lui pentru ideal, el nu s'a gândit decât la victoria finală, care trebuia să-i dea satisfacția realizării idealului său de a scăpa țărișoara sa de pericolul turc. Pentru acest ideal, el n'a ezitat să-și sacrifice mândria personală și să satisfacă vanitatea medievală a aceluia, pe care l'a săgetat și umilit la Baia.

No. 6. — Frontispiciu pe evanghelle dela Ștefan cel Mare

Sângele rău produs în Polonia din cauza alianței cu Ungaria

Pe când Ștefan se frământă să găsească căile, cari să-l ducă la realizarea visului său sfânt, vecinii săi catolici erau preocupați de prejudecățile medievale de a face din Domnul Moldovei, strâmtorat de Turci, un vasal statornic. Atât regele Matiaș, cât și regele Casimir, au exploatat situația tragică a Domnului Moldovei ca să-l readucă sub suzeranitatea lor.

Pe când Domnul Moldovei făcea sacrificii extraordinare pentru apărarea civilizației creștine contra pericolului turcesc, regii Ungariei și Poloniei s'au lăsat conduși în primul rând de calcule meschine de ordin subiectiv.

Domnul Moldovei a încheiat tratat de alianță cu regele Ungariei și s'a resemnat să accepte suzeranitatea acestuia, numai după ce s'a convins că nu poate conta pe sprijinul armat al pretinsului său suzeran din Polonia.

Cu toate că regele Casimir a refuzat să dea ajutor lui Ștefan în momentul când se credeă că Sultanul vine în persoană contra Moldovei și deși s'a știut că Ștefan a făcut alianța numai silit de pericolul turcesc¹⁾ și ademenit de promisiunea²⁾ ajutorului armat al regelui Matiaș, totuș oscilarea Domnului spre Buda a produs mult sânge rău în Polonia. Aceasta se reflectează din cronica lui Dlugosz³⁾ și din faptul, că imediat ce s'a auzit în Polonia de sosirea solilor unguri la Iași, regele Casimir s'a grăbit să trimită în Moldova soli, cari au cerut dela Ștefan noi jurăminte de credință și ascultare.

Campania regelui Matiaș contra Turcilor

Pe când regele Casimir s'a mulțumit să joace comedia față de Ștefan prin promisiunea unei intervenții diploma-

1) Dlugosz 534: „*potentiam Turci perhorrescens*“.

2) „*Pollicens sibi contra Turcum defensionem*“. (Dlugosz I. c.).

3) „*Regele eră îngrijorat pentru viitor, căci se temea de credința nestatornică (Stephani fluxam fidem timens) a lui Ștefan*“. (Dlugosz I. c.).

tice, într'un moment când eră necesară o intrare viguroasă în scenă, regele Matiaș a trecut la fapte pornind la luptă contra Turcilor. El a dat ajutor lui Vlad Țepeș ca să-și recucerească tronul¹⁾, iar în toamna anului s'a îndreptat contra Păgânilor.

La 3 Noembre eră la Petruvaradin, de unde scria Papei că a pregătit flotă și armată contra Sultanului, care s'a lăsat impresionat și și-a suspendat campania. «*Voi apăra — scria el — nu numai pe Domnul Moldovei, pe care sunt obligat a-l proteja căci îmi este supus, ci oricare alte provincii creștine*».

1) În documentul iscălit de Regele Matiaș la 15 August se regulează granița între Muntenia și Moldova și se precizează hotarele între Ștefan și Vlad al Țării Românești.

La 15 August eră considerat de Unguri ca Domn al Munteniei Vlad Țepeș. „*Utrum Vayvodam, tam scilicet Stephanum Moldaviensem quam Vlad Transalpinum*». S'ar putea trage concluzia că aceasta e un aranjament pentru cazul că și-ar lua tronul, pentru care scop regele i-a dat sprijinul, dacă n'am avea alte documente, din care să rezulte că Vlad a luptat să ocupe Muntenia.

La 18 Iulie 1475 un ambasador italian raporta din Buda că „*Regele a restituit pe Vlad Draculea... în demnitatea sa făcându-l Voevod în Muntenia și dându-i bani, soldați și bune recomandări, așa că se așteaptă că zisul Draculea să facă mari fapte contra Turcilor*». (Mon. Hung. Hist. IV, Diplom. Emlékek. p. 272—3).

Din circulara (Hurm. II 1 p. 12 No. XV). Prepositului Dominic, care fusese în calitate de sol al regelui Matiaș prin Iulie 1475 la Ștefan în Iași, reese de asemenea că „*Voivod Transalpin*” eră socotit de Unguri Vlad Țepeș. Căci se vorbește de Domnul Țării Românești, care se află în acele părți „*din porunca principelui nostru*”. («*se recepisse a Voivoda Transalpino, qui et ipse tunc iussu Principis nostri, in illis partibus pari legatione fungebatur*»).

În consecință expresia : „*uterque princeps tam Stephanus... quam Bozorad Transalpinus medio nostri... una cum tota patria iuramentum fidelitatis... Regiae Maiestatis solemniter praestiterunt*» trebuie interpretată în sensul că Ștefan și Vlad au depus jurământ de credință regelui Matiaș. „*Bozorad*” e în mod vădit Țepeș. Se speră ca din ambele țări. (Muntenia și Moldova) să se poată recruta 60.000 ostași „*pentru expediția contra Turcilor*”. (Hurm. II, No. XV p. 12). Circulara aceasta trebuie să fie din Iulie 1475, căci se anunță căderea Caffei (6 Iunie) și prestarea jurământului din partea lui Ștefan. (Iulie 1475). Laiotă eră socotit în acea epocă de Ștefan ca inamic. (Vigna III 479).

No. 7. — Pecetea lui Ștefan

În tabăra regelui se află și Vlad Țepeș, care nu s'a putut menține în Muntenia.

La 16 Ianuarie 1476 regele Matiaș se află sub zidurile cetății Sabacz, din care Turcii făceau multe neplăceri locuitorilor din Belgrad. După un asediu de o lună, la 16 Februarie, regele aducea la cunoștință Papei cucerirea cetății și sacrificiile făcute.

Cu aceasta însă s'a terminat campania sgomotoasă a vanitosului rege, care la 15 Martie 1476 era întors în Capitală, lăsând lui Vlad Țepeș și lui Vuc, despotul Serbiei, sarcina de a hărțui pe Turci.

La 4 August Vlad Țepeș scria din Argeș (ex Argyas), ceea ce înseamnă, fără îndoială, Argeșul Munteniei. (Hurmuzachi XV, 85).

El a trebuit să fie în luptă cu Laiotă, care la 11 Iulie 1475 acordă libertate de comerț Brașovenilor. (Bogdan. Relațiile 118). Această acordare de privilegii Brașovenilor nu trebuie interpretată în sensul că Laiotă ar fi părăsit pe Turci, și ar fi trecut în partea Ungurilor. Căci conform uzului politic în Muntenia în v. XV, consfințit prin tratatul dintre Mahomet și Iancul Corvin din 1452, Domnul din clientela Turcilor, nu era împedat să aibă relații comerciale și chiar politice cu Ardelenii și Ungurii.

Tot în acest sens trebuie interpretat și documentat No. 100 p. 125. (Bogdan l. c.). Doc. No. 103 p. 130 nu e din 1475, ci din 1477.

Țepeș nu s'a putut însă înrădăcina în Muntenia. A trebuit să se retragă din nou în Ardeal, unde îl găsim prin luna Octomvrie. (Hurm. XV 86). Regele Matiaș dase încă la 21 Septemvrie ordin Sibiienilor ca să dea lui Vlad ajutor de 200 florini. Acești bani i-a primit în Ardeal, la Bălcaș, în Târnava Mică. De aci Vlad Țepeș a plecat ca să întâlnească pe Rege, cu care a făcut împreună campania contra Turcilor, care culminează prin cuprinderea fortăreții Sabacz (16 Februarie 1476). După aceasta a fost lăsat de Regele Matiaș să continue hărțuirea Turcilor.

Laiotă în acest timp s'a aranjat cu Regele Matiaș încheiând pace. Faptul era consumat la 10 Ianuarie 1476. (Hurm. XV 86). El e în conformitate cu sistemul politic al regelui, care n'avea scrupul să sacrifice pe un aliat, îndată-ce nu isbutia să realizeze scopul urmărit. Țepeș, care n'a isbutit să se afirme în Muntenia, a fost sacrificat, iar Laiotă, care s'a menținut, a isbutit să obțină prin pace recunoașterea dela Unguri.

Această politică a fost practică de toți Domnii Munteniei din secolul XV-lea și a fost consfințită de tratatul amintit dintre Iancul Corvin și Mahomet.

Laiotă rămâne Domn nesupărat în toată jumătatea anului 1476 și ia parte alături de Mahomet în contra lui Ștefan.

Cu toate că cucerirea fortăreții Szabacz înseamnă o lovitură simțitoare dată Sultanului, totuș întreaga campanie se poate considera mai mult o piesă de teatru, decât o sfortare serioasă pentru a lovi de moarte pe Turci și a înlătura pericolul turcesc. Căci regele a urmărit în primul rând satisfacerea instinctelor sale orgolioase, în loc să facă toate sacrificiile necesare pentru o luptă ofensivă pe întregul front al Dunărei de jos.

Cucerirea fortăreții Szabacz și toată campania sgomo-toasă a regelui, n'a avut alt rezultat decât dobândirea unei ocazii pentru trâmbițarea sacrificiilor, menite să-i procure titlu atât de măgulitor de apărător al creștinătății. Ea n'a avut nici măcar efectul să producă diversiune prin atragerea fulgerilor Sultanului asupra Ungariei. A dat însă în schimb regelui Matiaș prilejul ca să acumuleze toate sumele adunate de principii creștini pentru apărarea contra pericolului turcesc.

Acumularea tuturor sumelor de bani, colectați pentru războiul contra Turcilor, de regele Matiaș

Titlul de suzeran al lui Ștefan și expediția teatrală amintită au servit regelui Ungariei ca prilej să pretindă pentru sine toată suma colectată de Papă pentru sprijinirea războiului contra Turcilor.

Domnul Moldovei făcuse însă reale servicii civilizației europene prin zdrobirea unei puternice armate turcești la Vaslui și avea prin urmare tot dreptul, pe baza sacrificiilor sale, să ceară dela Papa, Veneția și ceilalți principii creștini ca să fie ajutat din aurul colectat. El n'a bănuț desigur că regele Matiaș va exploata situația sa de suzeran, ca să monopolizeze toate sumele colectate sub cuvântul că Domnul Moldovei, în calitate de vasal, luptă sub ordinele sale. El a făcut alianță și a primit suzeranitatea regelui Matiaș, în speranță că va fi ajutat în mod sincer prin toate mijloacele posibile. Deaceea el a trebuit să fi fost foarte desiluzionat în momentul când a aflat că Papa Sixt IV a dat toată suma colectată regelui Ungariei.

Deoarece Papa voia să aibă sprijinul regelui catolic al Ungariei pentru stărpirea ereziei din Boemia și-l consideră ca stâlp al bisericii catolice, s'a folosit de aurul colectat ca să răsplătiască serviciile aduse de rege catolicismului. Deaceea n'a ezitat să sacrifice pe Ștefan și să dea întreaga sumă colectată regelui catolic al Ungariei. Pentru Ștefan a rezervat, în schimb, vorbe frumoase. „*Te sfătuim ca, așa cum ai început, să mergi până la capăt,* — scrisese Papa Sixt IV la 31 Mart 1475 — *căci noi nu vom încetă ca împreună cu ceilalți principii să luăm măsurile necesare, cu tot zelul, sârguința și grija posibilă.*”

În ce privește însă ajutorul bănesc, Înaltul Părinte s'a scuzat pe motivul că fiscul i-a fost sleit de ajutoarele, pe cari a fost silit să le dea Cavalerilor din Rhodos și Ungurilor. Ii dă însă speranța că va primi din „contribuția” celoralți principii creștini.

Bazat pe promisiunea Prea Sfântului cap al creștinătății apusene, Ștefan a trimis doi soli la acesta, dar și de astădată primi tot numai vorbe frumoase.

„*Faptele tale contra Turcilor păgâni, inamicii comuni,* — scrisese Papa Sixt la 20 Mart 1476 — *au adus atâta celebritate numelui tău, încât ești în gura tuturor și ești foarte lăudat cu consimțământul tuturor... Să nu te descurajezi... ci să continui victoria, care ți-a fost hărăzită de Cel de Sus...*”. Suma de bani colectată a fost însă trimisă în întregime regelui catolic al Ungariei.

„*Cât privește ajutorul cerut de solii tei — răspunse Papa lui Ștefan la 3 April 1476 — deoarece s'a convenit cu Principii Italiei ca tot ajutorul în bani să să trimită fiului nostru prea iubit, strălucitului rege al Ungariei, care a pornit un război atât de mare contra Păgânilor cu toată puterea sa și cu toate forțele regatului, i-am destinat lui (regelui Matiaș) toți banii, pe cari i-am colectat, crezând că aceasta duce la folosul și la binele tău, întrucât tu porți alături de acel rege războiul contra neamului spurcat și lupți pentru binele comun.*”

În acelaș timp Sixt IV a comunicat regelui Matiaș, cele ce i-a scris lui Ștefan.

„*A cerut (Ștefan) dela noi — scrisese Papa regelui —*

prin solii sei ajutor contra Turcilor, cari, spunea el, (Ștefan) sunt foarte supărați pe el și urmăresc peirea lui. I-am răs-puns (lui Ștefan) că ajutorul din anul acesta a fost consacrat Maiestății tale; căci noi nu ne îndoim, că pentru legătura, pe care o are el cu tine (propter coniunctionem quae tecum sibi esset), tu îi vei da tot ajutorul, de care va avea nevoie, căci mântuirea lui servește foarte mult și la mântuirea ta; ne vom da silința ca să fie ajutat din contribuția a doua (de secunda contributione). Avem încrederea că Ștefan îți este ție foarte scump (carissimum) și că nu vei uita de ce mare importanță este menținerea acestui război și ce primjdie ar fi, dacă din cauza lipsei de mijloace (Ștefan) ar încheia pace cu inamicul sau dacă ar fi învins. De aceea nu ne îndoim că vei avea o grije deosebită ca să fie sprjinit...“¹⁾.

Deși Sfântul Scaun avea la inimă apărarea Moldovei și a cerut în mod stăruitor regelui Matiaș să dea tot sprjînul lui Ștefan, totuș solii acestuia n’au întârziat să protesteze înaintea Senatului Venețian contra sugestiei că Ștefan ar fi un sateilt al regelui Ungariei.

„Amintitul Domn nu este întru nimic supus al regelui Ungariei — ziseră solii lui Ștefan, — ci este stăpân pe țara și pe oștile sale și va continua războiul, dacă va fi ajutat, iar dacă nu, va găsi altă cale pentru satisfacerea intereselor sale.“²⁾.

„Domnul a făcut războiul contra Turcilor din îndemnul său propriu și de bună voe — ar fi adăogat solii — și e deplin stăpân pe țara lui“³⁾.

Venețienii erau în stare de război cu Turcii și aveau tot interesul ca să rețină pe Ștefan dela o pace cu Sultanul. Ei au înțeles tot profitul, pe care îl pot trage din luptele lui Ștefan, menite să atragă asupra Moldovei fulgerile Turcilor. Diversiunea aceasta eră pentru Venețieni cât se poate de utilă.

1) Veres I 17.

2) Exarcu 31.

3) Iorga. „Veneția și Marea Neagră“ III 42, scris 6 Mai 1476.

De aceea ei n'au întârziat să trimită pe Gerardo în Moldova ca să îmbărbăteze pe Ștefan și să-l oprească, la nevoie, dela o înțelegere cu Turcii.

În loc ca să ajute pe Ștefan cu bani¹⁾ s'au mulțumit să intervină pe lângă Sfântul Scaon ca să dea și Domnului Moldovei o parte din suma colectată. În acelaș timp au dat instrucții lui Gerardo să încante pe Ștefan cu vorbe frumoase și să-l convingă, prin orice mijloace, să nu se împace cu Păgânii.

După plecarea lui Gerardo i-au trimis un curier, la 25 Iunie, ca să-i comunice că Sultanul e în drum spre Moldova și să caute să convingă pe Tătari să ajute pe Ștefan²⁾.

În realitate însă Gerardo nu ducea pentru Ștefan decât o haină scumpă. Dealtcum nici n'a mai avut timpul material să ajungă în Moldova înainte de năvălirea Turcilor.

Astfel toate speranțele, pe care Domnul Moldovei le-a pus în Venețieni și Papă, au rămas deșarte. Solii săi s'au întors din apus cu mâinile goale. În fața furtunei el s'a văzut părăsit de toți și avizat la propriile sale mijloace, cari erau însă destul de reduse.

Lipsa de lealitate a regelui Poloniei

Pe când Papa și Venețienii³⁾ au găsit cel puțin cuvinte frumoase ca să îmbărbăteze pe Ștefan contra Păgânilor, iar regele Ungariei a întreprins expediția teatrală, pe care a exploatat-o ca să pretindă acumularea întregului aur colectat, regele Poloniei s'a arătat, în momentele cele mai grele, mai mult inamic decât amic. Deși se pretindea suzeran

1) Din contră Venețienii s'au obligat să dea subsidii anuale regelui Matiaș: „*s'obligò il Senato d'eshorsare sessauta mila scudi d'auro al valoroso Mattia Corvine*“. (Sagredo 79).

2) Veres 18.

3) În 1475 Senatul Veneției a dispus trimiterea medicului cerut de Ștefan pentru tratarea ulcerului dela picior, produs din cauza ranei căpătată la 1462, la asediul Chilieii.

al lui Ștefan, ceea ce implică datoria de a-și ajuta vasalul totuș regele Casimir, a refuzat să dea cel mai mic ajutor, în oaste lui Ștefan în vara anului 1475, când se știa că Sultanul eră pregătit să se îndrepte contra Moldovei. Zădarnice au fost rugămințile consilierilor sei, zădarnice cererile desperate ale lui Ștefan. El n'a putut fi înduplecat să trimită oaste în ajutorul lui Ștefan, care se află în tabăra din Iași. S'a mulțumit să trimită la Turci un sol. Ștefan însă a refuzat, căci îi s'a părut lucru inutil și necinstit. „Lui Ștefan îi s'a părut solia — scrie Dlugosz — puțin onestă și puțin utilă, cum și eră“.

Cu toate acestea regele tot a trimis în anul următor, pe sol, care a întâlnit pe Sultan la Varna, în luna Mai, în drum spre Moldova. Solul a rugat pe Mahomet — scrie Dlugosz — să nu atace pe Ștefan, sub cuvânt că e vasal al regelui Casimir, ca să nu silească pe acesta să ridice armele contra Turcilor.

Pentru a câștiga bunăvoința Sultanului, solul i-a dat din partea regelui o haină de piele scumpă zibelină, cu mărgăritare și pietre scumpe. Sultanul a primit haina, dar a declarat că dacă solul i-ar fi făcut această cerere pe când se află în Adrianopole, ar fi putut contramandă expediția, dar după ce a făcut atâtea cheltueli cu acest război, și a înaintat până aproape de țara inamicului, nu mai poate renunța la război, decât dacă Ștefan îi plătește tributul pe trecut și pe viitor, dă Chilia Muntenilor și restituie prizonierii. Aceste condiții s'au părut însă solului puțin oneste și neacceptabile. Demersul solului polon n'a avut astfel nici un rezultat practic pentru Ștefan. Toate aceste detalii ni le dă Dlugosz.

Celebrul cronicar nu cunoaște însă dedesubturile acestui demers diplomatic, din care se constată duplicitatea regelui Casimir și lipsa lui de bună credință. Căci prin această intervenție diplomatică regele n'a urmărit în realitate alt scop decât justificarea sa față de nobilii poloni, cari îl acuzau de lașitate și simpatizau cu Ștefan, căci considerau Moldova ca un zid de apărare al Poloniei. Pe lângă aceasta ei voia să obțină bunăvoința Sultanului, ca să nu prade Polonia, după ce va fi ajuns stăpân pe Moldova

Intervenția diplomatică a fost în realitate nu numai o piesă de teatru menită să-l justifice pe rege în fața supușilor și a lumii creștine, dar a fost în același timp o operă de mic interes meschin pentru regatul Poloniei, pe care voia să-l ferească de incursia turcească.

În realitate intervenția diplomatică a fost o trădare față de Ștefan, căci a avut ca rezultat un acord între Sultan și regele Casimir, ceea ce reese în mod clar din scrisoarea Sultanului, scrisă la 19 Mai 1476, *din tabără*, în drumul spre Moldova. „*Voi trimite și eu pe ambasadorii mei — răspunse Sultanul — pentru ca prietenia frățască deja stabilită între noi să se închege mai puternic și să se întărească*“.

Aceste cuvinte, nu sunt simple expresii convenționale, ci trădează, ca întreaga scrisoare, o înțelegere secretă între Sultan și regele Poloniei, într'un moment când Ștefan era amenințat de Turci cu moartea, și țara lui cu peirea.

Reaua credința a regelui Poloniei e evidentă. El n'a ezitat să facă învoială cu inamicul de moarte al lui Ștefan și să trădeze pe acesta, deși era obligat prin tratate să-i apere contra inamicilor sei. Faptul că Ștefan încheiasse alianță cu regele Matiaș nu scuzează această atitudine, cu atât mai mult că a trebuit să fie informat că Ștefan a prevăzut în tratat o clauză, prin care el refuză ajutor contra Poloniei pe motivul că predecesorii săi au păstrat cu ea totdeauna legături de pace. Pe dealtă parte a căutat să risipească norii, făcând nou jurământ de credință față de Polonia, câteva săptămâni după ce prestase omagiul la Iași în fața solilor unguri.

Cu toate acestea regele Casimir a preferat să-și menajeze interesele meschine și să se lase condus de amorul propriu, într'un moment când ar fi trebuit să intervină energic pentru înlăturarea pericolului turc, care amenință în oare care măsură și regatul Poloniei.

El s'a lăsat condus de ură, într'un timp când trebuia să asculte numai de rațiune și să fie cuprins de idealul timpului, care conzistă în lupta pentru apărarea civilizației creștine de pericolul turcesc.

Toată sarcina acestei lupte uriașe a căzut exclusiv pe umerii lui Ștefan, care s'a văzut părăsit de amici și trădat de aliați. Furtuna turcească l-a găsit singur și avizat la propriile sale mijloace.

Chestia prizonierilor din Caffa

După cuprinderea Caffei (Iunie 1475), Turcii au ales un număr de tineri ¹⁾ italieni, cari au fost încărcăți pe o corabie împreună cu multe avuții, destinate Sultanului. Mulți din acești tineri erau marinari încercați. Ei au înțeles situația rușinoasă ce-i așteaptă la Constantinopole și au tăbărât, la timpul oportun, asupra Turcilor, i-au ucis și au devenit stăpâni pe corabia încărcată cu comori. În speranța că vor redobândi libertatea, s'au refugiat la Cetatea Albă. Ștefan a pus mâna pe corabie și pe toate avuțiile din ea, iar pe prizonieri i-a pus sub pază în Suceava ²⁾.

Indată ce a auzit Sultanul că avuțiile sale au fost capturate de Ștefan, a trimis un sol la acesta ca să-i restituie imediat corabia cu toate avuțiile și cu toți sclavii, căci în cazul contrar trebuie să conteze cu „mânia sa“.

Ștefan însă a răspuns — scrie Angiolello, vistiernicul, Sultanului, în memoriile sale —, că nu e obligat la aceasta „de oare-ce porturile sale sunt libere și ori-cine poate să debarce și să stea sau să meargă unde-i place“.

1) În „*Historia turchesca*“ ed. Ursu, p. 82, se afirmă că erau aproximativ 300 de tineri. Dlugosz scrie că erau 150, iar Baldassar de Piscia. (*Columna lui Traian* 1876 p. 334) că erau 120.

2) În 1476 când Sultanul s'a îndreptat contra Sucevei, acești tineri au fugit în Polonia. Angiolello afirmă că cei mai mulți s'au întors în Italia. Solii lui Ștefan au declarat însă în 1481 că acei tineri au fost extradați mai târziu Sultanului, iar pentru cei scăpați la Cemești a dat Sultanului despăgubiri. (Bogdan II 366).

Răspunsul acesta a fost o nouă verigă în lanțul provocărilor aduse Sultanului și a contribuit în mare măsură la lărgirea prăpastiei între cei doi inamici.

Uciderea prizonierilor turci

Cu toate că zdrobirea armatei lui Soliman Pașa la Vaslui și refuzul restituirii corăbiei cu avuțiile și sclavii din Caffa, ar fi fost motive suficiente ca să îndemne pe Sultan să întreprindă în persoană expediția punitivă contra lui Ștefan, totuș acesta a adăos alte verigi la lanțul faptelor dușmănoase față de Sultan. Chestia cumnatului său Alexandru a contribuit la adâncirea prăpastiei.

Viteazul cumnat al lui Ștefan, Alexandru din Mangop, a căzut prizonier, odată cu cetatea sa, în Decembrie 1475, în mâinile Turcilor. Aceștia l'au dus la Constantinopole, unde a fost decapitat. Ștefan, care ajutase pe cumnatul său cu oaste și îl îmbărbătase la rezistență, voise să-i scape viața.

De aceia el a trimis la Sultanul un sol, ca să ceară eliberarea lui Alexandru, în schimbul eliberării unor prizonieri capturați la Vaslui. (Intre acești prizonieri eră și fiul lui Isac pașa). Sultanul a voit să profite de ocazie, ca să obțină eliberarea prizonierilor turci din Moldova. Cum însă Alexandru nu mai eră în viață, Turcii au căutat să înșele pe solul lui Ștefan dând pe alt prizonier drept cumnatul lui Ștefan.

Solul a văzut însă intenția Turcilor, dar s'a prefăcut că nu înțelege și s'a declarat gata să facă pace cu Sultanul, plătind tributul, restituind prizonierii și corabia cu sclavii și avuțiile din Caffa. Sultanul, a trimis astfel un sol — scrie un italian din Pera¹⁾ la 23 Mai 1476 — cu ordin ca să ceară dela Ștefan Chilia, tributul pe cei trei ani trecuți, unul din copiii sei să fie trimis chezaș la Poartă, prizonierii turci prinși în bătălia dela Vaslui, cum și pe cei dela Caffa cu avuțiile din corabia capturată.

1) Scrisoarea cu data 23 Mai 1476 din Pera la Iorga. „Acte și fragmente“ III 56.

Drept răspuns Ștefan însă a ucis pe prizonierii turci în fața solului, răsbunând în chipul acesta decapitarea viteazului său cumnat.

Refuzul lui Ștefan de a plăti tributul pe cei trei ani trecuți, de a cedă Chilia, de a trimite pe fiul său chezaș, de a extrădă prizonierii și avuțiile de pe corabia din Caffa au constituit noi verigi la lanțul motivelor, cari au făcut pe Sultan să întreprindă expediția punitivă.

Italianul, care arată aceste motive în scrisoarea sa adaugă că la data scrisorii, 23 Mai, Sultanul eră pornit spre Moldova și invocă ajutorul divinității pentru Ștefan:

„Dumnezeu să-i dea (lui Ștefan) victoria, pe care atât de mult o dorim“ 1).

Plecarea Sultanului contra Moldovei

La sfârșitul lunii Martie 1476 Sultanul a părăsit cu toată curtea sa Capitala și s'a îndreptat spre Adrianopole, unde a stat 40 de zile ca să termine toate pregătirile necesare pentru expediția punitivă contra lui Ștefan²⁾. La 13 Mai³⁾ toată armata a fost pusă pe picior de război și Sultanul părăseă Adrianopole cu 150.000 de luptători

1) Un alt italian scrie din Pera la 20 Mai: „Dumnezeu să-i dea victoria“ lui Ștefan.

2) Campania Sultanului Mahomet din 1476 e descrisă, pe baza memoriilor lui Angiolello, în „*Historia turchesca*“ de Donado da Lezze ed. Ursu. Angiolello a fost un tânăr italian din Vicenza, care a căzut în 1470 prizonier. A continuat școala și a fost însărcinat să scrie ziarul expediției lui Mahomet contra lui Uzun Hassan (1473). Făcea parte din curtea Sultanului, care l'a luat cu sine în toate expedițiile ca să scrie ziarul. Angiolello a întovărășit pe Sultan și în Moldova scriind în detaliu drumul pe care l'a făcut Sultanul și luptele, pe cari le-a dat. E iubitor de adevăr. Datele sale sunt exacte. Grație memoriilor sale putem să descriem celebrele lupte ale lui Ștefan din 1476 cu precizie. Angiolello scrie că Sultanul a plecat la sfârșitul lunii Martie cu toată curtea sa.

3) La 13 Mai a plecat din Adrianopole. (Iorga „*Acte și fragmente*“ 56).

încercați¹⁾. Domnul Munteniei, Basaraba Laiotă, a primit ordin ca să fie gata cu 12.000 ostași²⁾, iar Tătarii aveau să atace pe Ștefan din răsărit, de peste Nistru³⁾.

Planul Sultanului

Scopul Sultanului a fost să cuprindă Capitala Moldovei, Suceava, ca să instaleze un alt Domn în locul lui Ștefan. Deaceea el a dus cu sine un pretendent. Dlugosz afirmă că Sultanul voia să așeze în scaon pe Alexandru, care se dedea drept frate cu Ștefan⁴⁾.

Pentru ca să dea lovitura de moarte lui Ștefan și să-i cuprindă Capitala, Sultanul, după ce a ocupat toate orașele italiene de pe coasta mării și a tăiat toate legăturile lui Ștefan cu aceștea, a făcut planul ca Ștefan să fie atacat de trei armate, a lui Laiotă și cea turcească din sud, și a

1) Cifra de 150.000 e dată de Angiolello. Omul lui Tepeș (Veres I 21) scrie că Sultanul a avut 90.000 Turci și 9.000 de Munteni afară de cei 10.000 Tătari. După relația lui Balhasar de Piscia, legatul Papei, care scria din Buda, pe baza știrilor date de tinerii genovezi prizonieri, fugiți din Suceava, ar fi fost 200.000 Turci. (Columna lui Traian 1876 p. 378). După o scrisoare din Polonia (Levicki I. c.) ar fi fost tot 200.000. Preferăm cifra dată de Angiolello, care a făcut parte din curtea lui Mahomet și a fost martor ocular.

2) Laiotă a întovărășit pe Sultan cu aproximativ 12.000 ostași. (Angiolello). Omul lui Tepeș afirmă că erau 9.000. (Veres I. c.).

3) Numărul Tătarilor eră, după relația omului lui Tepeș, la 10.000. Năvălirea Tătarilor e confirmată de toate izvoarele, afară de cel mai principal din acestea, de Angiolello. Acesta scrie ziarul campaniei și nu pomenește de Tătari, deoarece-ce aceștia erau alungați din Moldova în timpul când Turcii au călcat pe pământul ei.

4) „*Alexandro, cuidam Valacho, qui se germanum asserebat Stephani, expugnata Valachiam et arces eius, sub tributo commissurus*”. Baldassar de Piscia (Columna lui Traian 1876 p. 300) scrie că Sultanul aduse pe fiul lui Petru, fostul Domn al Moldovei. Dăm preferință lui Dlugosz, care are informații directe din Moldova. Ștefan Bathori, comandantul oștilor ardeleni, afirmă de asemenea că intenția Sultanului eră să așeze în scaon alt Domn: „*aliūm Vaivodam ad Moldaviam eligere vellet*”. (Veres I 24). Insuși Ștefan în „*Inscripția dela Răsboeni*” scrie în amintirea luptei, afirmă că „*au venit să prade și să ia țara Moldovei.*”.

Tătarilor dinspre răsărit. Toate aceste armate aveau să să împreune și cu puteri unite să se îndrepte spre Suceava. Căderea Chilieii și a Cetății Albe, pe cari voiă să le ocupe ca să formeze din ele cuiburi de observație pentru Moldova, așa cum făcuse din Giurgiu pentru Muntenia, aveă să fie urmarea firească a cădereii Capitalei. Deaceea flota aveă să atace cele două cetății, după întoarcerea victorioasă a Sultanului, când aveau să fie împresurate. Atunci aveau să cadă ca un fruct copt fără nici o sfortare.

Planul lui Ștefan

Foarte rar s'a întâmplat ca un șef de stat sau de armată să fie în o situație atât de critică ca Domnul Moldovei, cu atât mai mult că s'a văzut redus la propriile sale mijloace, cari erau extrem de reduse în comparație cu ale inamicului.

Căci pe când Sultanul pusese pe picior de război 150.000 de luptători încercați, prevăzuți cu cele mai bune mașini de război, și aveă ajutorul Muntenilor și Tătarilor, Ștefan n'a putut să cheme sub arme decât vr'o 40.000 de ostași¹⁾. Un Moldovean trebuia să lupte astfel cu 4 Turci. Față cu această disproporție în forțe, Ștefan trebuia să ia astfel de dispoziții tactice, ca să poată compensa numărul redus al oastei sale.

Planul său de apărare decurgeă din alianța cu Ungurii. Eră urmarea firească a tratatului de alianță cu regele Matiaș, pe al cărui ajutor contă. De aceea s'a grăbit să trimită la acesta soli, cari pe la 3 Iulie se aflau în Buda

1) Iorga „*Acle și fragmente*“ III 55. Piscia dă tot 40.000 boeri și țărani. Omul lui Tepeș (Veres I 28) afirmă că Ștefan a avut peste 60.000 ostași: „*el resto delle zente deldicto Vaivoda, che se divulgava essere oltra persona 60.000...*“. Angioiello afirmă că la Valea Albă Ștefan a avut cam vr'o 20.000 de ostași. Probabil că numărul ostașilor puși pe picior de război a fost de 40.000. Aceștia au trebuit să fie împărțiți în mai multe armate și imprăștiati prin diferite cetăți. La Valea Albă, în momentul critic, Ștefan n'a avut decât 20.000, cifra dată de Angioiello. Piscia raportează că în cele din urmă, după concediul dat țăranilor, Ștefan a rămas numai cu 10.000.

și inzistau pentru ajutor. Ei au declarat că Domnul era informat că Sultanul își îndreaptă flota spre Chilia și Cetatea Albă, pe când armata de uscat a Turcilor avea să înainteze prin Muntenia 1).

Ștefan și-a clădit planul pe aceste două elemente: *speranța ajutorului dela Unguri și înaintarea Turcilor prin Muntenia.*

În consecință el s'a coborât cu grosul oastei sale din Iași, unde se află la 22 Mai, spre Bârlad, unde îl găsim la 5 Iunie scriind Brașovenilor. „*Aflați scumpii noștri amici — scria Ștefan — că noi împreună cu... serenisimul rege, domnul nostru, avem război cu Turcii păgâni și noi suntem deja în tabără cu toate forțele noastre și mergem în întâmpinarea Turcilor*“. Peste 6 zile, se află în Valea Berheciului, de unde rugă pe Brașoveni să nu dea provizii Muntenilor, „*căci ei doresc peierea noastră și a întregii creștinătăți și sunt supuși Turcilor*“.

Prin coborârea sa în Valea Berheciului, Ștefan a urmărit un scop dublu: pe deoparte să facă legătura cu oștile Ungurilor, pe cari le așteptă să sosească prin pasul Oituzului, pe de altă parte să supravegheze mișcările Turcilor și să-i atragă spre locul ales de el pentru cursă. Acest loc nu putea fi în regiunea Vasluiului, deoarece Ștefan nu putea să-și lase tăiată legătura cu pasurile ce duceau spre Ardeal, de unde așteptă oști și unde avea să se retragă în caz de nevoie.

Că acesta a fost planul reese nu numai din drumul făcut cu oștile sale, (Iași-Bârlad-Valea Berheciului) și din firea lucrurilor, ci și din vorbele regelui Matiaș și ale comandanților oștilor Ardelene.

Regele Matiaș a acuzat pe Ștefan că a dat lupta fără să fi așteptat armatele ungurești, din care cauză a fost învins. „*A învins pe Domnul, care s'a prea încrezut în forțele sale proprii și a dat lupta fără să aștepte armata noastră*“ 2) scria mai târziu regele.

1) Veres I. 20.

2) Veres I 26.

Comandanții oștilor ardeleno trimiseră vorbă lui Ștefan să nu înceapă lupta până nu vor sosi și ei cu oștile lor, ca lupta decisivă să o dea împreună cu toate forțele lor¹⁾.

Din nefericire însă oștile ungurești n'au sosit la timp și Domnul a fost forțat să înceapă lupta singur cu propriile sale forțe.

Ștefan s'a coborât astfel spre Valea de jos a Siretului ca să observe mișcările Turcilor și să-i atragă în regiunea munților, unde aveă să le pregătească cursa, ca și anul trecut la Vaslui, căci numai în această regiune puteă să păstreze legătura cu oștile ardeleno, pe cari le așteptă, iar pe de altă parte numai aici își puteă rezerva porțiță de retragere spre Ardeal, singura țară amică, care-i stă la dispoziție pentru refugiu, căci Polonia se dovedise cu desăvârșire nesigură.

În acelaș timp din punctul de observație din Valea de jos a Siretului aveă libertatea de mișcări pentru ca să împiedice împreunarea Tătarilor cu Turcii și să evite astfel o învăluire completă din partea numeroșilor sei inamici.

Planul lui Ștefan a fost astfel să-i distrugă pe Tătari înainte de a fi dat mâna cu oștile Sultanului, iar după aceasta, să ia contact cu Turcii prin mici lupte de guerrillas ca să-i atragă spre regiunea, unde voiă să dea lupta și unde pregătise cursa.

Țara aveă să fie pustiită sistematic ca inamicul să nu să poată aprovizionă și să aibă astfel moralul scăzut. Pentru acest scop au fost arse grânele, fânețele, pădurile satele și orașele, iar vitele și oamenii s'au refugiat în munți sau în Ardeal. „Contele Ștefan — scrie Angiolello — s'a gândit să prevaleze în alt chip... trimițând poporul peste munți... tăind toate grânele, dând foc la ierburi așa că Sultanul rămase înșelat, căci crezuse că va găsi țara bogată în grâne și pășuni, dar o găsi goală de oameni“²⁾.

1) Veres I 22: „era sta mandato a dir al Vaivoda Stefano che non togliese impresa alcuna cum el Turco, fino che non fosseno uniti cum lui cum omnibus gentibus...“.

2) Angiolello la Ursu. „Historia Turchesca“ p. 88. Tot așa Șea-deddin tradus de Galland, în manuscris la Bibl. Naț. din Paris. Extrase

Ca ultimă măsură a fost întărirea cetăților Neamț, Suceava și Hotin în așa chip ca să reziste cât mai mult posibil. Războiul avea să fie transformat astfel în asediu contra cetăților. Luptele în câmp deschis trebuiau evitate sistematic și decizia războiului avea să o formeze rezistența cetăților. Toate luptele aveau să se dea contra cetăților sau întăririlor în formă de cetate, cum a fost fortul dela Răsboeni. Sultanul avea să găsească o țară pustiită și singurele rezistențe îndârjite aveau să o formeze cetățile și întăririle în formă de cetate. Prin lupte de guerrillas avea să hărțuească cetele reșețe ale Turcilor, lupte cari aveau de scop, ca și pustiirea sistematică a țerii, să demoralizeze pe Turci și să le scadă astfel avântul și capacitatea ofensivă.

Victoria contra Tătarilor

Tătarii și-au făcut apariția în Moldova, mai înainte ca oștile Sultanului să fi pus piciorul în Moldova¹⁾. Aceasta a fost un avantaj pentru Ștefan, căci i-a dat posibilitatea să-și execute planul, să-i împedecă să se uniască cu armata Sultanului.

Ei au năvălit peste Nistru și-au pătruns spre sudul Moldovei ca să ia contact cu Sultanul. Numărul lor eră de vr'o 10.000. Ștefan însă se temeă — afirmă Dlugosz —, mai mult de puterea Tătarilor decât de a Turcilor (*quorum vires multo magis, quam Turcorum verebatur*).

la Ursu „Ștefan cel Mare și Turcii“ : „a pus foc la toate câmpurile și n'a lăsat nici verdeață și nici grâne ca să ia orice mijloc de existență din lipsă de alimente și furaj“. Asemenea Piscia scrie că Ștefan a dat foc tuturor orașelor. Tot așa Dlugosz : „a ars toate bucatele și fânețele“.

1) Faptul e confirmat de trei izvoare diferite. Dlugosz, omul lui Tepeș și Piscia. Dugosz 545; „...prius quā am Turcus...“; omul lui Tepeș : „et avanti che e dicto Turco passase, sendo venuto circa Tartari 10.000“.

În fața primejdiei de a fi zdrobit de cele două armate, cari ținteau să să unească, Ștefan în loc să să intimideze, a atacat, din contră, cu atâta furie pe Tătari, încât i-a pus pe fugă.

„Ștefan nu s'a înspăimântat — scrie Dlugosz — ci având o inimă de o vitejie uimitoare și de necrezut, (sed mira et incredibili animositate cor gerens), vesel și infatigabil (iucundum et indefessum), a năvălit fără frică asupra armatei Tătarilor... și a zdrobit-o și distrus-o cu mari pierderi... I-a urmărit apoi pe fugari cu atâta foc, încât ucise mai mulți din fugă, decât în luptă... Au fost cuprinși fugarii de o frică atât de mare, încât lăpădau nu numai armele, ca să fie mai ușori la fugă, ci și arcurile și tolbele, șeile și mantalele ca așă goi și fără arme să poată scăpa...”.

Deși omul lui Țepeș, afirmă că Tătarii n'au fost bătuți de Ștefan în persoană, ci de oștile sale în apropiere de Cetatea Albă¹⁾, totuși dăm preferință lui Dlugosz, care e de regulă bine informat și își avea informațiile direct din Moldova și credem că lupta contra Tătarilor a fost condusă de Ștefan în persoană și numai urmărirea a fost încredințată călărașilor sei.

Însuși omul lui Țepeș specifică că Tătarii luaseră 5000 de robi, ceea ce n'au putut face decât pătrunzând adânc în interiorul țerii.

Lupta principală a trebuit să aibă loc în interiorul țerii, probabil în regiunea Prutului de jos, unde s'au îndreptat ca să ia contact cu oștile Sultanului.

Năvălirea Turcilor

Angiolello scrie în memoriile sale că Sultanul a înaintat cu oștile sale pe calea ce ducea prin Dobrogea alături de țărmul mării. La 22 Mai el se află încă în Varna. Până să ajungă la Dunăre au trebuit să meargă prin Dobrogea

1) ...li fu al incontro le zente del Vaivoda circa Moncastru et quelli ruppe et liberano circa persone 5 milla, che havevano preso di subditi suoi...». (Veres I 21).

vr'o 10 zile luptând cu mari privațiuni din cauza lipsei de apă și cu multe neplăceri din cauza norilor de lăcuste.

Ajungând la un braț al Dunării, au trebuit să aștepte vr'o 3 zile până să le sosească dela Silistra și Vidin vasele pentru construirea podului, pe care aveau să treacă trupele. Indată ce podul a fost pregătit, Sultanul a dat ordin ca să treacă cele mai alese trupe, ca să ridice pe țărmul opus al Dunării fortificațiile menite să asigure trecerea trupelor.

Angioiello nu vorbește de nici o rezistență a lui Ștefan la trecerea Dunărei. Faptul e confirmat de Ștefan însuși, care afirmă că dacă ar fi știut că aliații săi nu-l ajută, ar fi încercat să oprească pe Turci la trecere 1).

De lupte la Dunăre vorbește legatul Papei, Balthasar de Piscia, care nu a tot însă martor ocular și n'are date precise, ci cele mai multe din faptele, pe cari le povestește, nu rezistă criticii.

Pe pământul Moldovei, Sultanul a trebuit să ajungă câtră sfârșitul lunii Iunie, ceea ce deducem din faptul că la 14 Iunie îl găsim pe Laiotă încă în Muntenia, la Gherghița. Ajunși în Moldova, Turcii au înaintat foarte încet, din cauză că trebuiau să lupte cu greutățile aprovizionării, căci țara a fost pustiiată de Ștefan, care se retrăgea dând foc satelor, ierburilor, bucatelor și hărțuind pe Turci neconținut ca să-i obosească și să-i demoralizeze.

Micile hărțueli

Cele dintâi ciocniri cu Turcii au avut loc după trecerea Dunărei. Ele aveau de scop să demoralizeze pe Turci și să-i atragă spre locul pregătit pentru cursă. Moldovenii se retrăgeau dând foc pădurilor, grânelor, ierburilor, satelor și orașelor. Ei au păstrat neconținut contactul cu Turcii. Aceasta reese atât din povestirea lui Angioiello, cât și din Dlugosz. Cel dintâi afirmă că fumul

1) „*Me haveria opposo al inimico sul passo e non l'haver las-sado passar...*” (Esarcu l. c.).

și pulberea ce se ridică din tăciuni eră atât de mare, încât fețele Turcilor erau înegrite și chiar caii sufereau mult din cauza aceasta.

«*Peste tot locul — scrie Angiolello, — să ridică un praf din tăciuni, care afumă aerul și ori de câte ori eram ajunși în cuartire eram toți negrii pe față și pe haine, căci chiar și caii sufereau, deoarece praful le intră prin nări*»¹⁾.

Frica de Moldoveni eră așa de mare, „*încât Sultanul nu descălecă, — scrie Angiolello — iar trupele nu eșiau din rânduri până când tabăra nu eră formată și asigurată din toate părțile*“.

Dlugosz, remarcă și mai bine aceste mici lupte, me-nite să producă scăderea moralului la Turci. „*Pe mai mulți Turci, cari trecuseră mai întâi Dunărea — scrie el — i-a omorât*“.

Aruncându-se, din pădurile, în care se ascundeă el și ostașii sei, asupra Turcilor, în special a acelora, cari mergeau după alimente, în lupte singuratice îi bătea și ieșă din luptă victorios și superior“, (victor et superior euadabat).

Fortul dela Răsboeni

Nu departe de Cetatea Neamțului curge Valea Albă, care e un mic părau cu maluri ridicate și trece printre dealuri destul de înalte. Dealul dinspre răsărit e foarte ridicat și formează un platou, care atunci eră acoperit cu pădure deasă. Eră o poziție admirabilă pentru un atac din flanc contra Turcilor, cari ar fi mers spre Suceava. Pe acest platou și-a construit Ștefan un fort întărit, ca o cetate. In jurul platoului a săpat un șanț adânc, iar în dosul șanțului au fost puși mărăcini, trunchiuri de arbori,

1) Seadeddin, cronicarul turc, scrie : „*Armata a făcut marș de mai multe zile, fără să găsească alimente și fără să poată dormi, căci n'avea pentru odihnă alte paturi decât pământul și alte perini, decât pietrele, fără a vorbi de alte neplăceri, de cari suferiă, cum eră praful, care intră pe nări...*“ (Traducere Galland la Ursu, „*Ștefan cel Mare și Turcii*“ p. 198).

și carele, în cari au fost așezate tunurile. Fortul aveà loc de retragere spre munți.

„A dispus să să taie o pădure — scrie Angiolello, care a luat parte la luptă — și s'a întărit în acel loc cu tunuri“. De asemenea Tursun-beg, defterdarul Sultanului, care a fost de față alături de stăpânul său, descrie fortul dela Răsboeni în chipul următor: „Și-a transformat toată călărima în pedestrime și a așezat caii și carele,¹⁾ ca un zid de cetate, în fața armatei, a pus pe lângă aceasta foarte multe tunuri mai mari și mai mici și a așteptat în acea poziție întărită în speranță ca să să poată apăra până la inserat și apoi la venirea nopții să scape și să-și mântue viața“.

„Inamicii (Moldovenii) erau în adevăr în o pădure — scrie Seadeddin, cronicarul turc —, ale cărei intrări au fost astupate cu copaci mari, și mai înainte de a pune piciorul în pădure trebuia să să treacă peste un șanț foarte adânc, în dosul căruia erau mărăcini... și bune baterii cu ostași armați“.

În acest fort așteptă Ștefan cu 20.000 ostași²⁾. Din acest fort întărit și-a făcut o bază de operație pentru lupta pe viață și pe moarte, care speră să-i aducă victoria. În Valea Albă voia să pregătiască Sultanului cursa și urmântul.

Lupta cu Pașa Soliman (26 Iulie)

Scopul Sultanului era să să îndrepte spre Suceava, ca să instaleze alt Domn în locul lui Ștefan. De aceea el a luat drumul Siretului, pe urmele Moldovenilor, cari i'au hărțuit prin mici atacuri, și l'au atras spre locul, unde voiau să dea lupta cea mare. Cam pe la 20 Iulie

1) De aceste care, în cari au așezat tunuri vorbește și Nesri cronicar turc contimporan: „...Necredincioșii aveau care, din cari împărștiau ghiulele și cu aceste ghiulele, cari porniau din tunurile de pe care, au omorât mulți...“.

2) Angiolello „et aveva da circa 20 m. persone“.

armata Sultanului eră la Roman¹⁾. De aci s'a îndreptat spre pădurea dela Răsboeni ca să ajungă la Suceava²⁾. Avangarda armatei eră comandată de Paşa Soliman, care fusese bătut atât de cumplit în anul trecut la Vaslui. El se află cu tabăra cam la 5 mile depărtare de fortul Răsboeni și ostașii săi tocmai terminaseră masa pe la orele 3 după prânz, când au fost atacați cu atâta furie de Ștefan, încât s'au văzut siliți să se retragă. După ce-a trecut însă primul moment al surprinderii, Paşa Soliman, a dat un viguros contra-atac, care l'a forțat pe Ștefan să se retragă în fortul dela Răsboeni, de unde n'a încetat însă să bată pe Turci cu tunurile.

„Mergeà în avangarda taberii Sultanului amintitul Pașă Soliman, care fusese înfrânt în iarna de mai înainte de contele Ștefan — scrie Angiolello, martor ocular —, și eră așezat cu tabăra în apropiere de 5 mile de amintita pădure, unde eră întărit zisul Conte Ștefan, și după masă, cam pe la ora a noua (ora 3 p. m.), a ieșit Contele Ștefan din ascunzișul său și puse pe fugă oastea lui Soliman și ucise câțiva și urmărindu-i până la corturi, a băgat groaza în avangardă. Pașă încălecă repede și merse în contra și s'au încăerat și au căzut morți și din o parte și din alta. Inșă fiindcă Pașă Soliman aveà armată mai numeroasă și neconținut îi veneau ajutoare, Contele Ștefan s'a văzut silit să se retragă în pădurea sa fortificată, unde stă nevătămat și se apără cu artilerie și făcèa mari pagube Turcilor, cari s'au retras înapoi“.

Din această descriere a lui Angiolello, care se află în suita Sultanului, reese în mod clar că Ștefan a fost acela, care a atacat mai întâi pe Turci. Care să fie explicația?

Având oaste de abia 20.000 de luptători, pe când Sultanul comandă peste 150.000, — în afară de vr'o 12.000 Munteni, ai lui Laiotă, — el nu puteà să obțină victoria

1) Omul lui Țepeș. (Veres I 21).

2) Angiolello: *„Tabăra Sultanului s'a îndreptat spre acele locuri pentru a trece prin amintita pădure și a merge spre Suceava“.*

decât prin panica ce ar fi produs'o printre Turci. Prin atacul contra lui Soliman el a urmărit desigur producerea paniceii, pe care ar fi exploatat-o printr'o viguroasă urmărire cu călărășii. Pe de altă parte nu putea lăsa pe Sultan ca să-l înconjoare și să-i taie retragerea. De aceea a atacat după prânz, ca până la căderea nopții să aibă decisiva. Altcum riscă să fie atacat de Sultan în zorii zilei și să nu-i rămână timpul necesar pentru retragere. Amânarea nu mai eră posibilă, căci Sultanul eră în apropiere de fortul construit și de locul de cursă și dacă n'ar fi încercat atacul la timp potrivit ar fi riscat să dea Sultanului timp suficient ca să-l înconjoare și să-i taie retragerea înainte de căderea nopții, care speră să aducă mântuirea în caz de nereușită. Afară de aceasta Sultanul se îndreptă spre Capitală, unde aveă să ajungă în câteva zile. Ștefan nu putea lăsa ca inamicul să ajungă în Suceava și să instaleze alt Domn, care ar fi putut să atragă pe boeri. Căderea Capitalei ar fi avut darul să aducă scăderea moralului ostașilor sei și să provoace dezertările boerilor, cari ar fi putut să caute grația Domnului adus de Sultan.

De aceea momentul era hotărâtor pentru Ștefan. Sosise timpul să dea lupta cea mare. Va învinge? Va urmări pe Sultan și va fi scăpat de primejdie. Va fi învins? Se va retrage în munți și va da luptă disperată pe viață și pe moarte în puternicile sale cetăți. De aceea își rezervase loc de retragere spre munți.

Pe ajutorul Ungurilor nu mai putea conta. La 26 Iulie, în ziua când Turcii s'au apropiat de Răsboeni și s'a pornit atacul contra Pașei Soliman, Ungurii, deabia se adunaseră la Turda, unde eră fixată concentrarea oștilor pe ziua de 25 Iulie¹⁾. Ca să sosească dela Turda prin pasul Oituz aveau nevoie de cel puțin 15 zile. În acest timp Turcii puteau să-l sdrobească. De aceea a voit și de astădată să impună inamicului voința și să-l silească să dea lupta în locul ales de el pentru cursă. Imprejură-

1) Hurmuzaki XV No. 142 și 143: Termenul de concentrare al oștilor comandate de Ștefan Báthory eră fixat pe ziua de 25 Iulie la Turda (o zi înainte de lupta dela Răsboeni).

rile erau de așa natură, încât Ștefan putea să-și impună voința și să forțeze pe Turci să dea lupta în locul ales, dar nu mai era stăpân pe timp. Turcii l'au învăluit mai curând decât a' crezut. Marșul Sultanului a fost mai grăbit, decât a calculat. Toate calculele sale de cooperare cu Ungurii au fost răsturnate. S'a înșelat în speranțele sale. Aliații săi Unguri l'au lăsat singur în momentul suprem, când se jucă soarta sa, a Moldovei și a creștinătății. Atacul lui Ștefan a fost astfel impus de împrejurări. El n'a avut rezultatul așteptat și a fost primul act al sângeroasei drame, care se jucă pe mult încercatul pământ al Moldovei.

Lupta dela Valea Albă și dela fortul Răsboeni (26 Iulie 1476)

Mai rămăneau câteva ore până la căderea nopții. De aceea Sultanul Mahomet, imediat după retragerea lui Ștefan, în fortul construit pe platoul Răsboeni, a dat ordin Ienicerilor să înainteze, ca Ștefan să nu să poată folosi de avantajele întunerecului.

Ca să ajungă la fort trebuiau să coboare pe panta ce ducea la Valea Albă, care era expusă vederii celor din fort.

Bătăia tunurilor moldovene nu ajungea însă până la această pantă, fiind la distanță mai mare decât o milă.

Când au ajuns pe malul văii, Turcii au fost salutați de artileria moldoveană, dar au putut trece pârâul, de oarece tunurile moldovene nu băteau la această distanță. Când a ajuns Sultanul cu curtenii săi, — printre cari era și Angiolello, — valea era roșie de sângele celor căzuți, iar când a urcat pe malul opus tunurile Moldovenilor i-a lovit cu putere și le-a adus la mulți Turci moartea. Insuși Sultanul a scăpat numai prin întâmplare, căci era expus bătăii tunurilor, cari au omorât și câțiva din apropierea lui. Momentul era critic pentru Turci. Din fericire însă pentru ei, tunurile lui Ștefan și-au întrerupt pentru câteva timp bătăia. (Aveau o singură încărcătură). Sultanul s'a folosit de acest moment pentru a alerga în galop ca să ajungă

pe leniceri, cari se opriseră înaintea șanțului și întăriturilor fortului și n'aveau curajul să înainteze. Imbărbățați de Sultan, lenicerii au dat atunci asaltul viguros și au isbutit să treacă șanțul și întăriturile și să pătrundă în fort. Glasul tunurilor moldovenești a încetat imediat și s'a început lupta desperată cu săbiile, lăncile și cu buzduganele. Eră însă lupta, nu pentru obținerea victoriei, căci eră pentru Ștefan dejă perdută, ci pentru acoperirea retragerii. Pădurea deasă și întunecoasă a dat Moldovenilor posibilitatea să se retragă în munți, după planul stabilit.

Tunurile și carele n'au mai putut fi salvate. Oastea lui Ștefan a scăpat însă aproape intactă. Căci Turcii, cari au urmărit pe Moldoveni în pădure, n'au găsit decât 200 morți și n'au putut captura mai mult de 800 Moldoveni.

„Imediat ce am ajuns la inamic, am dat asalt asupra întăriturilor — scrie Angiolello — și am pus pe fugă pe Contele Ștefan, i-am luat tunurile și l'am urmărit în pădure. Și-au fost morți 200¹⁾ persoane și prinși cam 800“... „Au fost luate multe care și, dacă n'ar fi fost pădurea deasă și întunecoasă din cauza înălțimii copacilor, puțini ne-ar fi scăpat...“ 2).

1) Cât de exact eră informat Dlugosz și cât de precis eră Angiolello se constată din faptul că amândoi dau exact aceeaș cifră pentru Moldovenii morți. „...non amplius quam ducentos de suis prostravit“ scrie Dlugosz ; „et fuorno morti da 200 persone“ scrie Angiolello.

2) Pe cât de obiectiv și de precis e Angiolello, pe atât de părtinitor și lipsit de obiectivitate e Tursunbeg (la Thúry I 93).

„...Cuceritorul (Mahomet) îl atacă (pe Ștefan) înainte de căderea nopții. Detunătura tunarilor și pocnetul armelor acelora (Moldovenilor) sună în mod plăcut armatelor nebiruite... Necredincioșii cei mizerabili au dăruit celor ce atăcau în frunte capetele și sufletele, iar celor ce loviau în urmă carele de luptă.

Nefericitul Domn al Moldavei numai cu mare greutate a scăpat, pe când oastea lui a devenit prada lupilor și cânilor. Atâtea cadavre s'au adunat, încât văile adânci s'au prefăcut în munți înalți, iar sângele inamic a curs ca niște pârăe“.

Tot așa Nesri (Thúry I 71) e extrem de subiectiv :

„Am ucis atâtea necredincioși, — scrie el —, în cât numai Dumnezeu le știe numărul și din capetele necredincioșilor au clădit minarete.

Lupta în fort a durat astfel foarte puțin. Imediat ce a văzut că Turcii au pătruns în fort, Ștefan s'a retras pe acea parte a fortului, care eră destinată pentru retragere, în caz de nevoie, spre codrii munților. În chipul acesta el și-a putut salvă oastea aproape întreagă.

Din contră Turcii au lăsat pe câmpul de bătae aproape 30.000 morți¹⁾. Victoria a costat pe Sultan pierderea a 30.000 luptători și nu i-a adus alt folos practic decât că i-a deschis drumul spre Suceava.

Ștefan însă și-a salvat forța vie care a rămas o continuă amenințare pentru Turci, loviți în față de puternicile cetăți Neamț, Suceava și Hotin, iar în spate de oastea de manevră a Domnului. Infrângerea dela Valea Albă și Răsboeni n'a avut astfel urmări dezaastroase. Ea nu e decât un episod, fără importanță deosebită, al marelui acțiunii dramatice, ce se desfășură pe pământul stropit cu atâta sânge vitejesc al Moldovei.

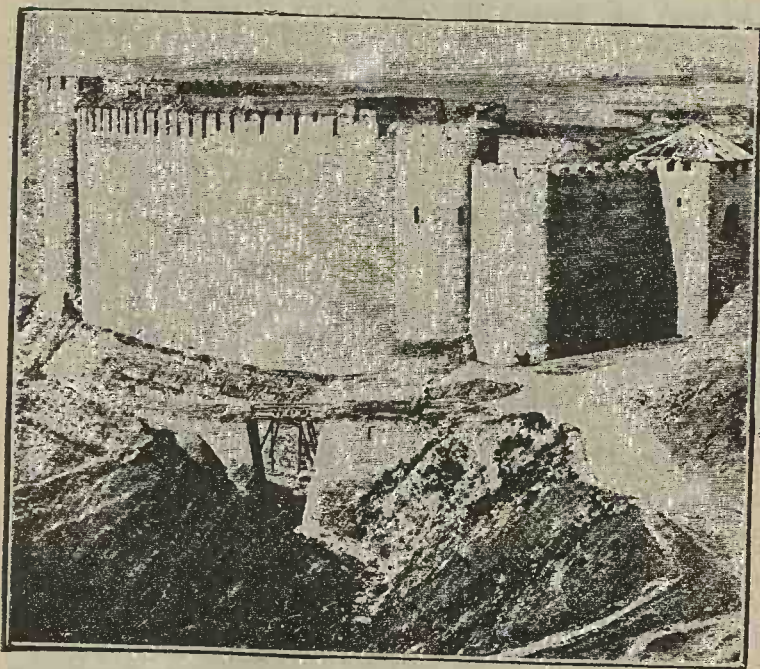
Caracterul acesta reese și din descrierea lui Dlugosz, care prezintă lupta aceasta ca un eveniment fără mare importanță și fără urmări dezaastroase.

„Nici atunci el (Ștefan) n'a fost cuprins de vr'o frică, — scrie Dlugosz —, ci din contră dorind lupta, s'a luptat cu ai săi în chipul cel mai vitejesc. Cu toate acestea Sultanul l'a biruit, dar n'a nimicit mai mult de două sute din ai săi. Ceilalți aproape toți, acoperiți cu felurite răni, s'au retras

Foarte mulți ghiauri au fost făcuți prizonieri... Seadeddin e de asemenea extrem de exagerat: (trad. Galland. Extras la Ursu l. c.)

„Cea mai mare parte a Moldovenilor a fost bătută și tăiată în bucăți iar restul s'a retras pentru ca să meargă să îngrijească de femeii și de copii. Măcelul cu care Turcii au umplut cu acea ocazie pădurile a fost atât de mare, că din capetele tăiate au ridicat turnuri înalte. Cu toate acestea un mare număr din cei mai viteji ai noștri au rămas pe câmpul de luptă. Principalii comandanți ai inamicilor văzând că eforturile lor sunt inutile s'au salvat în munți cu pațini oameni și lăsară toate avuțiile și tot bagajul lor la dispoziția învingătorilor, precum și mare număr de robi de ambele sexe”.

1. Dlugosz l. c.: *„Tanta enim animositate a Stephano Voievoda et suis pugnatum est, ut de Turcis triginta prope millia cecidisse referuntur...”.*

No. 8. — Cetatea Hotin.

împreună cu Ștefan, care s'a rezervat pentru viitor și pentru împrejurări mai bune, pe care i le-ar fi adus soarta. Nici Sultanul n'a avut victoria fără pierderi de vieți. Căci Ștefan și ai săi s'au luptat cu atâta vitejie, încât se spune, că au căzut aproape 30.000 Turci¹⁾.

Analele noastre, din contră, dau acestui eveniment un caracter mult mai tragic. În special „*Letopisețul dela Bistrița*“ are expresii bombastice și afectate, din cari s'a tras concluzia că la Valea Albă Moldovenii au avut un dezastru complet.

„Și biruiră atunci afurișii de Turci cu Muntenii cei vicleni — scrie „*Letopisețul dela Bistrița*“ — și căzură acolo vitejii cei buni și boerii, cei mari, nu puțin și feciorii cei buni și tineri și oastea cea bună și vitează și chiar și feciorii husari se înecară atunci, și mare scârbă au fost atunci în țara Moldovei și în toate ținuturile și domniile deprinprejur“.

„*Analele dela Putna*“ rezumă evenimentul în două vorbe: „îi tăiară oastea“, iar „*Letopisețul lui Azarie*“ exagerează în mod vădit când afirmă că „a căzut toată oastea“.

Din contră „*Inscripția dela Răsboeni*“ dela biserica, ridicată de Ștefan în amintirea luptei, prezintă faptul într'un stil mai puțin afectat.

„*Scula-tu-s'a puternicul Mahomet, împăratul turcesc cu toate ale sale răsăritene puteri, încă și Basarab Voevod cel numit Laiotă venit'a cu dânsul cu toată țara sa cea basarabească; au venit ca să jefuiască și să piardă țara Moldovei și au ajuns până aci la locul numit Pârâul Alb; și noi Ștefan Voevoda și cu fiul nostru Alexandru eșif'am înaintea lor aici și am făcut cu dânsii mare răsboi în luna lui Iulie în 26 zile; și cu voia lui Dumnezeu fură biruiți creștinii de către pōgâni și căzură acolo mare mulțime din ostașii Moldovenii“ 1).*

„Eu împreună cu a mea curte am făcut tot ce am putut — zicea Ștefan mai târziu prin glasul lui Zamblac — și

1) Melchisedek „*Inscripția dela Răsboeni*“.

s'a întâmplat cum am spus mai înainte. Acest lucru socotesc că a fost voia lui Dumnezeu ca să mă pededsească pentru păcatele mele" 1).

Dacă comparăm boerii, cari figurează în consiliul Domnului, din documentul dat din Iași, 22 Mai 1476, câteva săptămâni înainte de război, cu cei cari figurează în cele mai apropiate documente, care ni s'a păstrat din anii următori, constatăm dispariția a 11 boeri, 2) din 25 câți sunt arătați ca martori la 22 Mai 1476. E o pierdere foarte simțitoare și desigur aceasta a făcut în țară impresia dureroasă, care se reflectează în anale. Dacă în adevăr ei au pierit în lupte sau au fost luați prizonieri, aceasta nu s'a întâmplat numai în lupta dela Valea Albă, ci și în lupta cu Tatarii și în diferitele ciocniri cu Turcii și mai ales cu ocazia atacului viguros în contra avangardei lui Soliman și a contra-atacului dat de acesta.

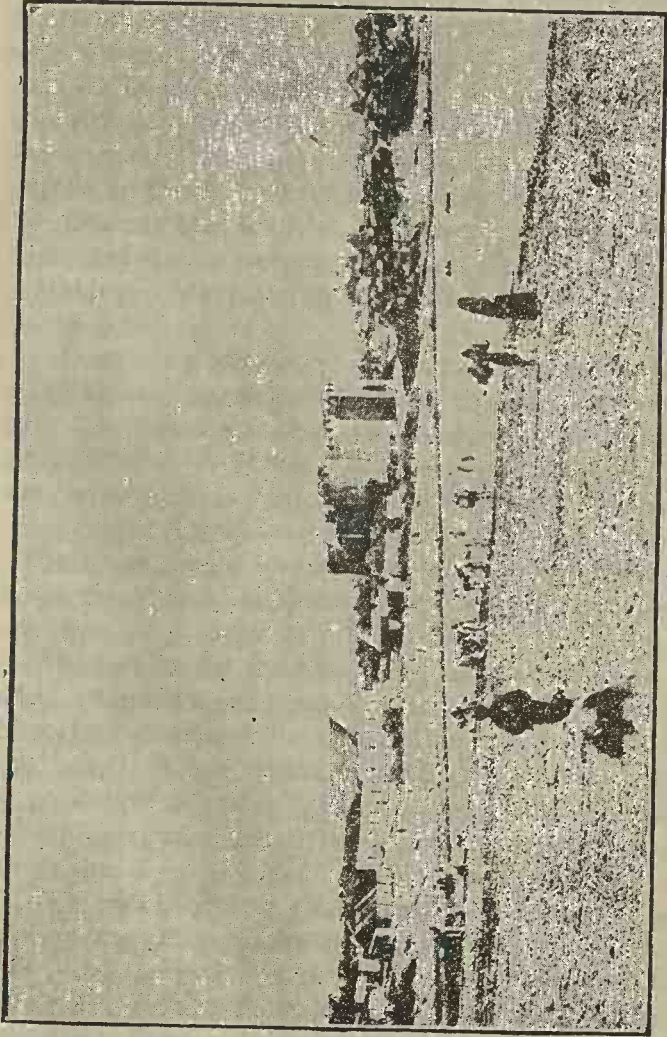
Expresiile generale și afectate din anale, n'au valoare în comparație cu cifra precisă dată de Angiolello, martor ocular și de contimporanul Dlugosz, care își aveă informațiile direct din Moldova. Din amândouă aceste izvoare prețioase, cari se confirmă reciproc, reese că Ștefan a suferit înfrângere, dar n'a avut dezastru și și-a putut salvă oastea aproape întregă.

Lupta dela Valea Albă n'a avut astfel urmări dezastruase. Ea n'a fost decât veriga mai mare din lanțul numeroaselor lupte, un episod, care n'a avut consecințe ireparabile. Ea formează actul al doilea al sângeroasei drame, ce s'a jucat pe pământul eroic al Moldovei.

1) În documentul din 22 Mai 1476 (Bogdan I. c. 208) se constată 25 boeri. 11 din aceștia nu se mai găsesc în documentele următoare și au dispărut de pe scenă și anume :

Mărza fiul bătrânului Stanciul, Vornicul Bodea, Luca, pârčălab la Cetatea Albă, Arbure Pârčălab de Neamț, Vâlcea, pârčălab de Roman, Pascu, Buhtea, Spătarul Mihău, Stolnicul Bârsu, Comisul Ilea Huru și Postelnicul Iuga.

2) Esarcu I. c.,

No. 9. — Cetatea Soroca.

Atacul contra cetăților Suceava, Neamț și Hotin. Rezistența eroică a acestora.

Cel mai important act al acestei drame îl formează rezistența cetăților din nordul Moldovei. Salvându-și forța vie, Ștefan și-a putut continua jocul de dinaintea luptei dela Răsboeni, lovind neconținut pe Turci în lupte de guerillas, hărțuindu-i și amenințându-le retragerea. Inamicul erà strâns astfel între cetățile puternice din față și mica oaste a lui Ștefan, care îi hărțuia și îi amenința pe la spate.

Deaceea actul al III-lea al dramei e cel mai important. Lupta decisivă a început abia acum. Soarta lui Ștefan și a Moldovei, s'a jucat pe scena de luptă a cetăților din nordul țerii.

Dupăce s'a odihnit trei zile în partea opusă a pădurii dela Răsboeni, Sultanul s'a îndreptat cu puternica sa armată spre Capitală, unde voia să instaleze pe pretendentul adus în locul lui Ștefan. Orașul erà însă părăsit de locuitori, iar avuțiile au fost duse sau ascunse.

„Orașul Suceava erà înconjurat cu șanțuri și pălanuri — scrie Angiolello — casele și bisericile erau de lemn și acoperite cu șindrilă. Numai castelul erà zidit din piatră și erà situat pe o coastă în afară de oraș“.

Sultanul a dat foc orașului,¹⁾ iar cetatea a fost asediată. Acum s'a jucat scena principală din actul cel mai important al dramei. Va cădeă cetatea Sucevei? În acest caz boerii se vor clătină în credința victoriei definitive și își vor menajă situația față de noul Domn. Țara își va pierde speranța și încrederea în Ștefan și totul ar fi putut fi pierdut.

Va rezistă? Se va întări credința în victorie și boerii și țara vor stă neclintiți în jurul marelui erou. Turcii își vor pierde speranța în victorie, se vor demoraliză și vor plecă descurajați din Moldova. S'a întâmplat alternativa din urmă. Cetatea s'a apărat în mod eroic și Sultanul, — cu toate sacrificiile, pe cari desigur le-a făcut, — s'a

1) *„Letopisețul dela Bistrița“: „Veniră până la Suceava și arseră târgul“.*

văzut înșelat în speranțele sale. Bravul apărător al Sucevei a fost Șandrea, eroul, care a murit pe câmpul de război, în bătălia dela Râmnic (1481). „Cetatea a rezistat” — scrie Angiolello — și era întărită”. Această rezistență eroică a capitalei a descurajat pe Sultan, cu atât mai mult, că oastea lui eră demoralizată din cauza lipsei de alimente și a epidemiilor.

„Fiindcă alimentele erau sfârșite — scrie Angiolello — n'a stat să mai piardă vremea, ci întorcându-să tabăra pe altă cale ne-am dus la o cetate în munți” (Cetatea Neamțului)¹⁾.

Sultanul și-a încercat norocul și la Cetatea Neamțului, apărată de pârçălabul Arbure, pe care a bombardat-o cu cele mai mari tunuri, pe cari le posedă. „Făcând încercare ca să cuprindă cetatea amintită — scrie Angiolello —, s'au așezat șapte tunuri mari (bombarde) și în decurs de opt zile s'a făcut încercarea de a o aveà, dar două din acele tunuri mari s'au spart, iar cei cari se aflau în cetate nici n'au voit să stea de vorbă cu noi și toți se apărau cu tunurile și nu le păsà de noi” (et quelli ch'erano nella fortezza non volsero mai haver parlamento et tutti si difendevano con l'artegliarie et non si curavano di noi”).

Această rezistență eroică a Sucevei și Cetății Neamțului a fost decizivă pentru soarta războiului.

Vitejia și eroismul ostașilor din Cetatea Neamțului a complectat opera de demoralizare a Sultanului, începută la asediul Sucevii. Rezistența eroică a Cetății Neamțului a desăvârșit procesul de descurajare al Marelui Mahomet, care s'a văzut înșelat în toate așteptările. Dându-și seama că cetatea nu poate fi luată, iar oastea sa eră decimată de foame, epidemii și demoralizată de nesuccesele asediurilor cetăților și desigur de hărțuelite oastei de manevră a lui Ștefan, Sultanul Mahomet s'a văzut silit să se retragă și să părăsească Moldova.

„Văzând Sultanul că pierde vremea (perder tempo) — scrie Angiolello — și că foametea eră mare, deoarece cei

1) C. f. Veres I 26: „coepitque civitatem et castrum Nemicz obsidione cingere ac bombardis ac machinis oppugnare”: Veres p. 23 „ab obsidione dicti castris Nemicz”.

mai mulți se nutriau numai cu carne și miere și ceva brânză, căci pâine nu se putea avea, nici nutreț pentru cai, câmpurile fiind peste tot arse... ridică tabăra.

Długosz explică descurajarea și retragerea Sultanului prin înfrângerile suferite sub zidurile cetăților. Ștefan nu s'a descurajat de lovitura primită la Valea Albă, nici de faptul că credința unora din ai săi începuse să se clatine.

„El (Ștefan) și-a restaurat puterile în toate chipurile posibile — scrie Długosz — pentru noi lupte și războaie...“.

„...Sultanul a început apoi să asedieze cât-va timp cetățile Suceava și Hotin — continuă Długosz — dar fiind invins în mod cumplit sub amândouă cetățile, (clade ingenti suscepta), a fost silit să se retragă în mod rușinos...“ (turpiter... resiliere... coactus est).

Infrânt sub zidurile cetăților, cari s'au apărat cu mult eroism, iar pe de alta fiindu-i oastea demoralizată de aceste nesuccese, dar mai ales de ciumă și foamete, Sultanul s'a văzut silit să se retragă. Expediția pregătită cu atâtea sacrificii și cu atâtea speranțe, s'a terminat astfel fără niciun folos.

Toate așteptările Sultanului au fost înșelate. Voise să alunge pe Ștefan și să instaleze alt Domn pe tronul din Suceava și s'a văzut cu visul sfărâmat. Avuse intenția să cuprindă Capitala, și a fost silit să se retragă... Țintise îmbogățirea oștilor și-a tezaurelor, ca avuții și sclavi din Moldova, și s'a întors cu oastea demoralizată și decimată de foamete și epidemii. Iși făcuse planul să asedieze Chilia și Cetatea Albă după supunerea Capitalei și s'a văzut silit să se întoarcă pe drumul cel mai scurt peste Dunăre.

Pregătise flotă puternică pentru asediul Chiliei și Cetății Albe, și valurile produse de furtună i-au distrus-o. Nutrise speranța să aducă Moldova în situația dureroasă a Munteniei și s'a văzut înșelat. Toate visurile sale au fost sfărâmate. Toate speranțele au rămas deșarte. Campaniile să celebreze a echivalat în realitate cu o înfrângere¹⁾.

1) Gerardo raportase prin August, din Brașov la Veneția că „Sultanul a ieșit din Moldova fără să fi ocupat nici un oraș și, afară de prada luată, n'a adus (lui Ștefan) nici o altă pagubă și în toată Moldova drumurile sunt sigure...“ (Esarcu I. c. 44).

Atitudinea regelui Casimir în momentele grele ale Moldovei

Invasiunea Sultanului în Moldova, n'a avut darul să scoată pe regele Casimir din indiferență, cu atât mai mult că, după cum am arătat mai sus. el stabilise legături secrete cu puternicul Sultan. De aceia cererea de ajutor, ce i-o făcuse cu inzistență Ștefan, după înfrângerea dela Valea Albă, a rămas fără de nici un rezultat. Pretinsul suzeran a rămas cu desăvârșire impasibil față de vasalul său amenințat cu peirea, ceia-ce a stârnit uimirea propriilor săi supuși.

Căci dacă regele Casimir s'ar fi îndreptat cu oaste spre Moldova, Sultanul ar fi fost prins între puternicile cetăți ale Moldovei de Nord, și ar fi putut fi atacat în față de Poloni, iar în spate de oastea de manevră a lui Ștefan — și dezastrul său ar fi fost inevitabil.

„Ca o fiară prinsă în rețele, — scrie Dlugosz — ar fi putut să fie doborât prin un mare dezastru Sultanul cu toate oștile sale de regele Casimir și armatele sale și jalnica devastare a Moldovei să jie întoarsă în contra lui, dar fiindcă n'a fost cine să învingă pe un inamic înfrânt și de greutatea locurilor și de foamete și de ciură... acea fiară (Sultanul) a scăpat din mâni și gloria eternă a regelui Poloniei a fost evitată“.

Ca și mai înainte, regele Casimir, a căutat să salveze forma și a jucat comedia față de supuși și față de Ștefan. După ce pericolul fusese înlăturat și Sultanul părăsise Moldova, — la 14 August — a convocat dieta la Piotrkow și a dispus ca armata de sub conducerea lui Paul Iasziński să meargă în ajutorul lui Ștefan. Această oaste nu s'a mișcat din Podolia, sub cuvânt că așteaptă sosirea regelui, care însă nu s'a gândit niciodată serios să dea vr'un ajutor Moldovei. Trimiterea acestei oști n'a fost decât un joc față de supuși și o comedie față de Ștefan. Insuși Dlugosz a găsit faptul inutil, ridicol și oneros pentru ținuturile Galiției (*sed cassus fuit et ridiculosus, onerosusque terrarum Russiae*).

Atitudinea aliaților Unguri

Tot așa de puțin leală a fost atitudinea regelui Matiaș. Deși avea obligații prin tratat să ajute pe Ștefan, și deși a trebuit să aibă informațiuni precise cu privire la înaintarea Sultanului în Moldova, totuș regele Matiaș nu s'a grăbit să dea ajutor lui Ștefan în momentele cele grele. Și el a jucat în realitate comedia, într'un moment când pe pământul Moldovei se juca cea mai cumplită tragedie. După dispozițiile tratatului din 1475 el eră obligat să dea ajutor în persoană. Iși rezervase însă, ce e drept, portița de scăpare prin clauza, care prevedeă absența în cazul când ar fi fost ocupat cu alte afaceri mai importante. În vremea aceia cea mai însemnată afacere, care l'a reținut dela îndeplinirea obligațiilor, ce decurgeau din tratat, a fost pregătirea de nuntă cu frumoasa Beatrice din Neapole.

Preocupat de această chestiune privată, regele Matiaș a lăsat pe planul al doilea ajutarea aliatului, care-i procurase rănirea și umilirea dela Baia. La 3 Iulie solii lui Ștefan nu erau încă concediați din Buda¹⁾, în momentul când Sultanul eră pe drumul Siretului și amenință cu peirea pe Ștefan. Abia la 19 Iulie se comunică din Oradea, Brașovenilor, că regele a trimes în Ardeal o oaste condusă de Ștefan Báthori, de Vlad Țepeș și de Basarab, Țepeluș²⁾. Terminul pentru concentrarea tuturor ostașilor eră ziua de 25 Iulie, la Turda, unde aveau să sosiască și Báthori cu Țepeș³⁾. La această dată Sultanul eră însă cu oștile aproape de Răsboeni, iar în ziua următoare Ștefan s'a văzut silit să dea atacul contra Pașei Soliman.

Astfel în momentul suprem, când se jucă un act atât de important din drama sângeroasă, când Ștefan luptă desperat la Valea Albă, aliații sei abia erau concentrați la

1) Veres I 20: „*diti oratori (solii lui Ștefan) rechiedono soccorso; sono aneora in Buda... non sono expediti, ma indubitato è che li darà soccorso...*”.

2) Hürm: zaki—Iorga XV, p. 93.

3) Ibidem p. 92.

Furda. Câteva zile după aceasta, oștile comandate de Bathori și Vlad Tepeș, în număr de 30—40.000 înptători, se aflau în Mediaș în drum spre Moldova. Abia către mijlocul lunii August au ajuns la granița Moldovei, la Pasul Oituzului, în o vreme când drama din Moldova era terminată și Sultanul era întors peste Dunăre. Insuși comandantul acestor oști Ștefan Bathori, anunță dela Brejç, lângă Oituz, la 16 August, pe regele Matiaș că nici Ștefan nu știă pe care vad a trecut Sultanul Dunărea (*nec adhuc ipse dominus Stephanus Voivoda scit utrum vada transfretaverit* ¹).

În acelaș timp Bathori raportă regelui Matiaș că abia de 4 zile a dobândit certitudinea că Ștefan trăește, căci a trimes un curier ca să-l caute și acesta cu multă greutate l'a găsit refugiat în Carpați (*tandem multis laboribus in alpihus recepisset*). Ștefan a trimes cu acelaș curier un sol, ca să-l roage pe Bathori să-i trimită oaste în ajutor. Comandantul ungur afirmă că i-a trimes ostași chiar mai mulți decât a cerut „ca în toate să să îplinească voința voastră regească”.

Acest ajutor însă — dacă în adevăr a fost trimes, — n'a mai fost de nici o utilitate pentru apărarea Moldovei, căci Turcii părăsiseră țara. Ștefan însă a declarat Venețienilor — prin glasul lui Țamblac —, că n'a primit nici un ajutor.

Cu toate că Sultanul era în retragere, în momentul când au ajuns oștile lui Báthori la Oituz (cam către mijlocul lui August), totuș regele Matiaș a interpretat graba retragerii Sultanului prin teama ce ar fi avut-o de oștile sale. „*Indată ce el (Mahomet) a aflat că ei (Bathori și Tepeș) se apropie, a ridicat asediul și lăsând în părăsire tunurile, s'a pus pe fugă rușinoasă și nu s'a odihnit timp de trei zile cât a ținut drumul, care la intrare în Moldova l'a costat mai multe săptămâni, și până nu s'a văzut înapoi la Dunăre*” ²).

1) Scrisoarea lui Bathori la Veres p. 23. Data nu e însă 25 August, ci 16 August. La 8 Septembrie se știă la Buda că Sultanul... „a trecut în desordine Dunărea...”. (Mon. Hung. Hist. II 325).

2) Fraknői „Mátyás Király levelei” 354.

Deși e posibil ca la retragerea Sultanului să fi contribuit în vr'o măsură oarecare și vestea sosirii trupelor ungare, totuș regele Matiaș a denaturat în mod volitional și cinic adevărul, atunci când a afirmat că „Sultanul a fost pus pe fugă de oamenii mei“¹⁾ („durch unser Volk in ein bosze fluckt bracht“).

Graba retragerii Sultanului se explică prin înfrângerea sa sub zidurile cetăților, înfrângere arătată în mod clar de Dlugosz, și din cauza celor doi agenți negativi, ciuma și foametea, cari au fost cei mai buni aliați ai lui Ștefan. A mai contribuit de sigur în mare măsură teama de oastea de manevră a lui Ștefan.

Vestea sosirii celor 30—40.000 de Unguri²⁾ n'a putut avea mare efect, căci în momentul când Sultanul a hotărât retragerea, pe la începutul lunei August, trupele ardeleni erau încă în centrul Ardealului. Dovadă despre aceasta e faptul că la 16 August, când Bathori se află la Oituz, Laiotă eră, după însăși declarația lui Báthori, întors în Muntenia, (ad domum ivisse), ceea ce ne face să credem că campania Sultanului din Moldova eră la acea dată terminată.

La 8 Septembrie 1476 se știa la Buda, — după știrea trimisă de comandantul trupelor regelui, — că „Sultanul a plecat din Moldova și a trecut în disordine Dunărea“³⁾.

Asfel în momentul critic Ștefan n'a fost ajutat de aliații săi și s'a apărat cu propriile sale mijloace. Eroismul și tăria credinții l'au mântuit de peire. A rămas însă cu rana în suflet din cauza atitudinii vecinilor săi, ceea ce se reflectează în declarațiile făcute Venețienilor prin solul său Tamblac.

„Ceea ce a urmat nu s'ar fi întâmplat — declară Tamblac — dacă ar fi știut că Principii creștini și vecinii sei aveau să-l trateze așa cum l'au tratat; căci jurămintele și

1) Levicki III 249.

2) Veres I 25: „sono 40.000 persone“; în relația omului lui Tepeș se dau 30.000. Regele Matiaș afirmă exagerat că erau 60.000. (Veres I 26).

3) Veres I 24.

invoiala, pe care o aveã cu ei, l'au înșelat și a pățit astfel ceea-ce a pățit. Invoiala și jurãmintele, ce erau între ei, conțineau că toți trebuiau să fie gata și să ajute țara și pe Principele, care ar fi fost atacat de Turci. ...Dar ei m'au lãsat sângur... Eu și curtea mea am fãcut ce am putut, dar a urmat, ceea ce am spus mai sus. ...Dupã-ce inamicul a plecat, am rãmas lipsit de orice ajutor (abandonado da ogni soccorso) din partea creștinilor, cãci ei nu numai nu m'au ajutat, dar poate cã unii au simțit chiar plãcere pentru paguba, ce mi s'a fãcut mie și țerii de cãtre Pãgãni¹⁾

Ștefan a avut astfel satisfacția cã a fãcut față furtunei sângur și cu forțele sale reduse. Caracterul sãu de fier, sufletul sãu de viteaz și energia lui extraordinarã, l'au salvat. Prin puterea sa de sugestie, prin exemplul dat ostașilor, prin disprețul de moarte și curajul cu care se avântã în luptã în momentul critic, el a impus supușilor sãi și a coordonat astfel energiile, încât a fãcut din micã sa oștire o forțã, care a uzat energia inamicului. Prin mãsurile destructive, pe cari le-a luat, a provocat foametea, care împreunã cu ciuma, a decimat rãndurile Pãgãnilor. Prin hãrțuelile continue a fãcut sã scadã moralul Turcilor și sã-și piardã capacitatea ofensivã. Sub zidurile cetãților Suceava, Neamț și Hotin, el a cules fructele ostanelilor și tacticei sale. Dupã o lunã de hãrțueli și de lupte rãndurile aprigilor soldați ai lui Mahomet au fost rãrite... Foametea și ciuma, cei doi aliași ai lui Ștefan, au complectat aceea ce n'a fost nimicit de sãgețile, lãncile, sãbiile și tunurile Moldovenilor. Cu drept cuvânt puteã sã afirme astfel Regele Matiaș cã Sultanul și-a lãsat peste 50.000 de morți²⁾ în pãmântul Moldovei, îngrășat cu atãta sãnge.

1) Esarcu I, c.

1) Scrisoarea regelui Matiaș cãtrã Principele Saxoniei, din Buda 15 Nov. 1476: „*Vera namque omnium qui istinc veniunt relatione, ultra quinquaginta milia hominum invisendo illo ingressu primo quidem ferro, deinde fame, peste et nimio periere labore...*“.

Contraofensiva lui Ștefan și a aliaților Unguri în Muntenia

Furtuna trecuse fără să smulgă nici un arbore din falnicul pământ al Moldovei. Ștefan rămase deplin stăpân pe toate cetățile sale. Ștejarul Moldovei s'a îndoit dar n'a fost înfrânt de furtună. Invaziunea turcească a cauzat pierderi, dar nu a distrus avântul și puterea de luptă a ostașilor moldoveni. Aceasta se constată și mai bine din faptul că imediat, după retragerea Sultanului, Ștefan a luat contra-ofensiva împotriva lui Laiotă împreună cu Ungurii.

Căci deși avusese în decurs de o lună lupte continue, totuș el nu s'a dat îndărăt dela noi sacrificii pentru idealul creștinătății. Văzând oastea condusă de Bathori și Tepeș la Oituz și ne mai având nevoie de ea pentru apărarea Moldovei, căci Sultanul plecase, Ștefan a ținut să-i dea altă destinație.

El s'a grăbit să propună regelui, ca oastea ungurească să coopereze cu el pentru readucerea Munteniei în sfera creștinilor, prin înlocuirea lui Basaraba Laiotă cu Vlad Tepeș.

„Eu am cerut ca Basaraba să fie alungat din cealaltă Românie, (Muntenia) —, zicea Ștefan prin glasul lui Tâmblac, — și să pună un alt Domn creștin anume Drăculea (Tepeș) ca să ne putem înțelege împreună; și am convins chiar pe Maiestatea Sa regele Ungariei ca să ia dispozițiile ca Vlad Draculea să ajungă. Domn. Și după-ce în sfârșit a fost convins, mi-a trimes vorbă ca să-mi adun oastea ca să merg să așez pe numitul Domn în Muntenia“.

Cu 15.000 călăreți¹⁾ neobositul Domn a luat din nou drumul spre Muntenia și și-a făcut legătura cu oastea lui Bathori desigur înainte de lupta decisivă, pe care, după toate probabilitățile, au dat-o împreună.

1) Stefano si è unito cum Drachulia et hà condotto seco XV m. cavalli“. Bathori și Tepeș aveam 25.000 ostași. (Iorga „Acte și fragmente“ III 59).

Nefericitul Laiotă, deși era ajutat de 18.000 Turci, totuș a fost atacat cu atâta energie de oștile creștine, încât s'a văzut silit să-și salveze viața prin fugă în Turcia ¹⁾.

La 16 Noembrie Ștefan și-a făcut pentru a doua oară intrarea în București. Prada dobândită de creștini a fost excepțională și bucuria Muntenilor, cari au proclamat într'un glas (unanimis crearon) pe Vlad Țepeș Domn, a fost extraordinară.

„Și au voit popoarele ca amândoi Domnii (Ștefan și Țepeș) — raportează un consilier italian din Buda —, să puie împreună dragoste și frăție”²⁾.

Regele Matiaș afirmă în o scrisoare că opera readucerii Munteniei în sfera Creștinilor se datorește exclusiv sacrificiilor sale, deoarece Laiotă a fost înfrânt, — afirmă el — de trupele sale înainte ca să veni Domnul Moldovei „antequam Wayvoda Moldawiae supervenisset”³⁾. Din contră Ștefan afirmă că opera a fost îndeplinită de el în colaborare cu oștile ungurești.

„Și astfel am mers, eu dintr'o parte și căpitanul regelui de alta — declară Ștefan prin glasul lui Țamblac —, și ne-am unit și am pus în Domnie pe zisul Draculea”.

Spiritul de reclamă și de exagerare al lăudărosului rege al Ungariei e prea cunoscut, ca să putem da crezământ afirmărilor sale că opera recuceririi Munteniei s'ar fi îndeplinit înainte de sosirea lui Ștefan și deci fără sacrificiile acestuia.

Preferăm să dăm crezământ afirmărilor lui Ștefan, care se constată totdeauna exact și modest când e vorba de sacrificiile sale.

1) La 8 Noemvre Vlad Țepeș scria din Târgoviște că „am răsturnat pé Laiotă inamicul nostru și s'a refugiat la Turci”. (Bogdan „Relațiile.”) La 11 Noembrie scria Bathori că Târgoviște a fost luată (erecto uno bono castello in Tergavischya) și cei mai mulți boeri au recunoscut pe Țepeș. (Hurm.-Iorga XV 95).

Dezastrul lui Laiotă și al Turcilor e descris la Iorga. „Acte și Fragmente” III 58.

2) Iorga „Acte și Fragmente” III 58—59.

3) Fraknói „Mátyás Király levelei” I 359.

No. 10. — Vlad Tepes

Graba cu care boerii au recunoscut pe Vlad Țepeș nu se explică altcum decât prin intervenția lui Ștefan, care se bucură de autoritate și prestigiu la boerii Munteniei.

Dovadă e faptul că Vlad Țepeș n'a avut încredere în Munteni și a rugat pe Ștefan să-i lase ca gardă două sute de curteni.

„Și după ce am făcut aceasta (adecă după-ce a așezat pe tron pe Vlad Țepeș), el (Țepeș) ni-a cerut să-i lăsăm oamenii noștrii pentru gardă — declară Ștefan —, căci nu se prea încredea în Munteni, și eu din partea mea i-am lăsat 200 oameni din garda mea (della mia porta)“.

Readucerea Munteniei în sfera creștinilor se datorește în cea mai mare parte energiei și sugestiei pe care o exercită marea personalitate a lui Ștefan în toate împrejurările. Cu aceasta s'au terminat uriașele lupte ale lui Ștefan din anul 1476. Domnul Moldovei putea să fie mulțumit, căci groaznica furtună, care a îngrozit lumea creștină, nu numai că nu i-a smuls nici un pom din frumoasa sa grădină, ci a avut ca urmare, din contră, readucerea Munteniei sub influența binefăcătoare și creștină a Moldovei.

Campania Marelui Mahomet nu numai că n'a avut ca rezultat aducerea Moldovei în sfera Porței, ci, din contră, a avut ca consecință pierderea Munteniei pentru interesele turcești și trecerea ei sub influența adversarilor de moarte ai Porții.

Reocuparea Munteniei de Turci.

Uciderea lui Vlad Țepeș

Dar toate sacrificiile lui Ștefan, care făcuse cu călărașii sei lungul drum dela Suceava la București, au rămas și de data aceasta zadarnice. Căci Laiotă s'a întors în decursul lunei Decembre cu oaste dela Turcii din apropiere și a isbutit să ucidă pe Țepeș, trădat de ai sei, împreună cu aproape toată garda lăsată de Ștefan.

„Imediat s'a întors acel infidel Basaraba — zicea Ștefan prin glasul lui Tamblac — și l'a găsit sânzur și l'a ucis și împreună cu el au fost uciși toți ai mei afară de zece¹⁾).

Toate sforțările lui Ștefan de a vedeà Muntenia sub influența creștină și a înlăturà astfel pericolul turc din imediata sa vecinătate, au rămas fără rezultat. Muntenia n'a putut fi păstrată ca stat *tampon contra Turcilor, cu toate sforțările sale.*

Nou apel pentru ajutor făcut Veneției și Papei

Toate speranțele sale pentru menținerea Munteniei ca stat tampon în sfera creștinilor cu ajutorul Ungurilor au fost spulberate în urma schimbării atitudinii regelui Matiaș față de Laiotă. Căci regele Matiaș, declarând în Iunie 1477, război Împăratului Frideric, și voind să aibă liniște la Dunărea de jos, a lăsat pe Ardeleni să încheie acorduri comerciale cu Laiotă. Ștefan a rămas astfel cu totul izolat. Regele Ungariei avea toată atenția înspre apus, iar regele Poloniei continuă să plutească în indiferență.

Sânzura speranță rămase Veneția și Papa. De aceea a trimis la Veneția pe Tamblac, care a ținut la 8 Mai 1478, înaintea Dogelui, o strălucită cuvântare, făcută de Ștefan și citită așa cum fusese redactată de Marele Domn.

„Cu alți Principi în adevăr creștini, vecini cu mine — zicea Ștefan în discursul amintit — n'am voit să fac nici o încercare, ca să nu mă găsesc din nou înșelat (aluzie la Unguri și Poloni). Căci Excelența Voastră știe neînțelegerile dintre dânșii. Din această cauză fiecare are mare greutate cu propriile sale afaceri și astfel, de nevoie, afacerile

1) La 5 Ianuarie 1477 Ștefan rugă din Hârlău, pe Brașoveni ca să-i trimită informații precise dacă nu s'a întâmplat „fratelui“ său Vlad Țepeș „vr'un rău“. (Hurm.-Iorga XV 96) c. f. „Mon. Hung. Ist.“ IV Diplom. Emlékek II p. 335: „et hanno tagliato ad pezzi Draguglia... con circa quatro mille persone...“. Dlugosz 1551: „fraude servi sui occubuit“.

mele rămân fără ajutor... Afară de aceasta cred că regele Ungariei va face pace cu Muntenia, ceea ce va fi cu mult mai rău. De aceea refugiul și speranța mea rămân la Excelența Voastră, pe care o rog să-mi dea ajutor...

„Nu vreau să mai amintesc decât folos e această țară a mea pentru interesele creștine, căci cred că e superflu, întrucât e lucru cât se poate de vădit, căci este seraiul Ungariei și al Poloniei și straja acestor două regate. Afară de aceasta, deoarece Sultanul s'a împedecat de mine, în decurs de patru ani, mulți creștini au fost lăsați în pace. Ca cunoscuți creștini eu recurg la Prea strălucita Voastră Signorie, implorând, ca creștin, ajutorul vostru pentru conservarea acestei țeri folositoare intereselor creștine, promițând că orice dar sau subsidii îmi veți da, le voi răsplăti pe multe căi, când veți cere și veți avea nevoie atât contra Păgânilor, cât și unde veți cere... Excelența Voastră va face un lucru foarte cinstit ajutând pe un Domn creștin. Căci ceia ce eu cer, o fac, fiindcă cred că Sultanul va veni din nou contra mea în această sesiune (epocă de invaziune) pentru cele două cetăți, Chilia și Cetatea Albă, cari îi fac multă supărare... Căci Excelența Voastră poate să considere că aceste două cetăți valorează cât întreaga Moldovă, iar Moldova cu aceste două cetăți este un zid al Ungariei și Poloniei. Afară de aceasta eu zic că dacă aceste cetăți se vor păstră, Turcii vor putea perde Caffa și Kersonesul. Și va fi lucru ușor, totuș nu spun chipul în care s'ar putea face aceasta ca să nu lungesc scrisoarea, dar când veți cere eu voi spune-o.

Și dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, se vor întâmplă două lucruri: ori se va pierde această țară, ori voi fi silit de necesitate să mă supun Păgânilor. Acest lucru însă nu-l voi face nici odată preferând mai bine o sută de mii de morți decât aceasta“.

Acest apel a produs desigur oarecare emoție în rândurile celebrilor comercianți, dar n'a avut, după cât știu, nici un efect practic.

Rafinata diplomație a Signoriei s'a mulțămit să facă intervențiile necesare la Papa. E meritul ei că Prea Sfân-

mul Părinte a promis lui Ștefan 10.000 ducați ¹⁾, cari nu știm însă dacă au ajuns vr'odată la destinație.

Vestiții negustori au găsit în arsenalul lor diplomatic alte mijloace ca să nu fie siliți să dea lui Ștefan ajutor material, deși aveau tot interesul ca Moldova să continue a servi de paratrăsnet pentru descărcarea energiei păgânilor.

Readucerea Munteniei în sfera Moldovei. Instalarea pe tron a lui Basaraba Țepeluș

Revenirea lui Laiotă în Muntenia a fost un nou ghimpe în inima viteazului Ștefan. Deși nu mai aveă ajutorul Ungurilor, cari l'au primit în grație pe nestatornicul Laiotă, totuși marele Domn nu s'a dat înapoi dela noi sacrificii ca să readucă Muntenia în sfera intereselor sale politice, prin instalarea pe tron a lui Basaraba Țepeluș, care se găsiă în anul trecut în rândul oștilor ardeleni comandate de Bathori și Țepeș, iar în Martie 1477 se află la curtea lui Ștefan din Vaslui ²⁾.

Această nouă expediție e expusă cu oarecare detalii de contimporanul Dlugosz. Deși nu e confirmat de alte izvoare, totuși faptul nu poate fi pus la îndoială, având în vedere că Dlugosz a scris despre aceste evenimente chiar în anul, în care au fost îndeplinite. (A închis ochii în anul 1480 și și-a dus cronica până în anul morții). El a putut greși în detalii, dar e greu de admis că faptul în întregimea lui ar putea fi o invenție, cu atât mai mult, că corespunde mersului firesc al lucrurilor, iar Țepeluș se constată în anul următor (1478) Domn în Muntenia ³⁾, pe când Laiotă pribegeste prin Ardeal. Afirmările lui Dlu-

1) Esarcu I. c. 52: „*Et tandem contentus fuit summus Pontifex et eidem Vaivode promisit subvenire...*“ p. 53: „*mittere... ad summam usque ducatorum X m...*“.

2) Documentul publicat de Bogdan „*Relațiile...*“ 123 No. 106; cu data Vaslui 13 Martie e fără îndoială din 1477.

3) Hurmusaki-Iorga XV 99.

gosz sunt confirmate astfel în mod indirect, chiar prin documente. De aceea nu putem să nu-i dăm crezământ.

Ștefan Domnul Moldovei, bărbatul cu suflet mare—scrile Dlugosz—după ce și-a refăcut armata prin coplectare cu țărani în locul acelora, cari căzuseră în lupta cu Turcii, ca sa nu să moleșască prin ședere în repaos, a năvălit cu armata în Muntenia, și după ce a adus sub stăpânirea sa toată Muntenia (omni Bessarabia in suam potestatem redacta) și a alungat din ea pe Turci, a așezat într'ânsa ca prefect al său pe Tepeleuș și și-a făcut o supusă șie (ipsam sui iuris facit).

Din aceste rânduri ale vestitului cronicar reese nu numai readucerea Munteniei sub sfera de influență, ci și legarea ei prin un sistem special de Moldova.

Când a așezat întâia oară pe Laiotă (în 1473) în locul lui Radul cel Frumos, Ștefan a pus peste cetățile din Muntenia pârcălabii săi proprii, cari erau oamenii săi de încredere și aveau să le apere contra Turcilor.

Radul însă s'a reîntors cu ajutor dela Turci și a ucis pe toți pârcălabii lui Ștefan.

Când a dat tronul lui Tepeș în 1476, i-a lăsat aceștia o gardă.

Acum când a instituit pe Tepeleuș, Ștefan a trebuit să ia măsuri mai severe ca Muntenia să fie legată de sistemul său politic. El a pus desigur și de data aceasta pârcălabii săi în cetăți și a luat toate dispozițiile ca Tepeleuș să rămână în sfera politiceii sale. Prin aceste măsuri el a făcut din Muntenia o țară unită cu Moldova. Stăpânirea lui se întindea în realitate și peste Muntenia. In unele scrisori externe el se intitulează „*Domn a toată Moldovlahia*” 1). Pentru o clipă România a fost, după sistemul de atunci, realizată.

1) Vezi mai sus pagina

2) Bogdan „*Relațiile*” 282; „*Doc. Ștef. C. Mare*” 351, 361.

Trecerea lui Țepeluș la Turci

Din nefericire însă acest sistem, realizat cu atâtea sacrificii, n'a durat decât o clipă, de oarece Țepeluș n'a întârziat să treacă pe partea Turcilor. Procesul sufletesc al lui Laiotă s'a repetat la Țepeluș. Căci imediat ce și-a văzut visul realizat, Țepeluș a trebuit să constate că nu se poate menține în domnie, cu toată protecția lui Ștefan, fără voia atot puternicilor Turci. Aceștia erau în apropiere de 64 kilometri, pe când Ștefan era în depărtare de sute de kilometri. Turcii erau stăpâni pe Giurgiu, de unde în câteva ore puteau să vină cu cavaleria la București și să alunge pe Domnul netolerat. Intre două forțe, cari apăsa sau asupra lui, anume forța recunoștinții față de Ștefan și necesitatea conservării tronului, aceasta din urmă a avut victoria. Visul său fusese domnia, iar păstrare acesteia nu se putea fără voia Turcilor din apropiere, cari aveau puterea să-l alunge în orice moment.

De aceea el s'a supus fatalității și s'a aruncat în brațele Turcilor, cari l'au recunoscut¹⁾, cu atât mai mult, că Laiotă căzuse în disgrație și s'a refugiat în Ardeal. Toată opera lui Ștefan a fost astfel din nou nimicită.

Năvălirea Turcilor și a lui Țepeluș în Ardeal. Victoria dela Câmpul Pânei (1479)

Cercul de fer al Turcilor se întindea tot mai tare în jurul Moldovei. După ce au readus în sfera lor Muntenia, Turcii au cucerit în decursul verii și a toamnei anului 1478, Albania și au constrâns pe Venețieni să închee pace. La 26 Ianuarie 1479 pacea între Venețieni și Turci era

1) În un document cu data 19 Iunie 1478 se constată că Țepeluș negocia prin oamenii si pacea între Unguri și Turci, ceea ce înseamnă că avea aprobarea Sultanului și intrase în clientela Turcilor. Sultanul i-a comu icat căderea orașelor din Albania, ceea ce s'a întâmplat în decursul verii și toamnei 1478. „Mi-a venit veste dela Impăratul Sultanul cum că a luat aceste cetăți. (Bogdan 140).

iscălită. Sultanul aveà astfel mână liberă să-și îndrepte toate forțele contra Ungariei sau Moldovei. Ca să strângă mai tare cercul contra Moldovei, Turcii s'au îndreptat spre Ardeal cu scopul ca să încuibeze în bogatele sale cetăți¹⁾. Țepeluș le-a dat transit și i-a îndreptat spre Sibiu, unde erà adăpostit Laiotă²⁾, ca să răsbune și ca să ocupe Amlașul și Făgărașul, pe care nu le putuse obține prin bună învoială³⁾.

Sub conducerea Beilor Isa, Ali și Scender, în număr de vr'o 43.000⁴⁾, Turcii au trecut pe la Căineni și au devastat regiunea Sibiului. Țepeluș i-a întovărășit cu 5.000 de Munteni. După-ce au devastat regiunea Sibiului, s'au îndreptat pe Mureș până aproape de Albaiulia. În apropiere de Orăștie au fost ajunși însă de Ștefan Bathori, care cu ajutorul lui Pavel Chinezul, român de origină, i-a zdrobit în celebra bătălie de pe Câmpul Pânei (13 Oct. 1479). Aproape toți Muntenii, de sub conducerea lui Țepeluș, și-au găsit moartea pe câmpul de luptă.

Această strălucită victorie a scăpat Ardealul de robia turcească⁵⁾ și Moldova de încercuire completă.

1) Narațiunea germană asupra bătăliei: „*sein im Willen gewesen stet und schlosser zu gewinnen und haben in dem vorgemelten landt willen behawsen*“. (Ursu «Bătălia de pe Câmpul Pânei» 14).

2) Hurmuzaki-Iorga XV 100. Din Ardeal a năvălit în Muntenia și a isbutit să pună mâna pe soția și pe vistieria lui Țepeluș. (Bogdan „*Relațiile*“ No. 122, 123, 127, 128, 129, 130 etc.).

3) Bogdan I. c. No. 120, 124.

4) Veres I 33.

5) În acelaș an, înainte de invaziune, Brașovenii au făcut un călduros apel cătră Ștefan ca să-i apere de Turci: „*festinare... et apropiquare dignetur ad has partes ad protegendas ipsas a predictis sevissimis Turcis*“. (Hurmuzaki-Iorga XV 101).

În armata ardeleană, care a luptat pe Câmpul Pânei, au fost și Români. Insuși Pavel Chinezul, prin a cărui intervenție din ultimul moment s'a obținut victoria, a fost Român. Românii erau renumiți în luptele cu Turcii. Un document afirmă că în armata regelui Matiaș erau și Români din Transilvania: „*Item di Transilvania sono Valachi 2000, e quali sono lodati inanzi a tutti contra à Turchi che sono della heredità di detto Serm^o Re et che sempre hanno pugnato di compagnia et col suo genitore et con la Maestà propriè*“. (Veres I 34)

Nouă expediție a lui Ștefan în Muntenia

În o scrisoare a reginei Beatricea a Ungariei, cu data 8 Iulie 1480, se dau detaliu cu privire la o expediție, pe care a întreprins-o Ștefan în unire cu Ardelenii, pe la 1 Iunie 1480, în Muntenia. Faptele expuse de soția regelui Matiaș sunt prea precise, ca să nu le dăm crezământ, deși nu sunt confirmate de alte izvoare.

Ștefan împreună cu Ardelenii ar fi avut aproximativ 60.000 ostași. Țepeluș era ajutat de oaste turcească. Lupta a fost nenorocoasă pentru Domnul Munteniei, care a fost înfrânt lăsând pe câmpul de luptă vr'o 8.000 de morți. Oștile creștine au exploatat victoria urmărind pe învinși până la Dunăre.

„Până la Dunăre, până unde au fost urmăriți— scrie regina — nu se găseau decât cadavre“. Nefericitul Țepeluș abiă și-a putut salvă viața cu patru oameni 1).

Toate cetățile de la Dunăre au fost asediate și cucerite. Expediția a fost pusă desigur la cale de Ștefan ca să pedepsească pe Țepeluș pentru necredință și să instaleze alt Domn în locul său.

Invaziunea lui Țepeluș și a Turcilor în Moldova (1481)

Alungat din țară, Țepeluș s'a refugiat la Turci. Sultanul Mahomet i-a dat însă ajutor și și-a recucerit din nou țara. Evenimentul l'a adus Țepeluș la cunoștință Brașovenilor la începutul anului 1481, ceiace se știe din o scrisoare a lui Bathori către Brașoveni.

„Ne scrieți nouă—scrie Bathori la 14 Februarie 1481 Brașovenilor,—că Basarab, Domnul Munteniei, zice că a revenit cu noroc dela Sultanul în țara sa“ (se ipsum ad regnum suum ab Imperatore feliciter revenisse dicit²). Faptul e confirmat de Regele Matiaș, care afirmă, în o scri-

1) Veres I 34.

2) Hurmuzaki-Iorga XV p. 110.

No. 11. — Acoperemântul de pe mormântul Mariei de Mangop
din Mănăstirea Putna

soare către Papa dela 7 August 1481, că Turcii l'au adus pe Basarab de curând în țară. (*Quem novissime Turci in id regnum intruserant*)¹⁾.

Reîntors în țară, Țepeluș a făcut în cel mai mare secret pregătirile pentru invaziunea în Moldova. Alibeg se află încă în iarnă în Muntenia,²⁾ și Ardelenii aveau teama ca furtuna să nu se descarce asupra lor.³⁾ Țepeluș însă voia să să răsbune contra lui Ștefan,⁴⁾ cu atât mai mult că acesta n'a încetat să facă noi pregătiri pentru alungarea sa. Căci Domnul Moldovei a urmărit neconținut ideea menținerii Munteniei sub sistemul politic al Moldovei. Deși a fost înșelat și de Țepeluș, totuș el n'a disperat, ci a dat adăpost la alți pretendenți, pentru ca să-i așeze în Muntenia. În momentul când Țepeluș pregătește expediția de pradă contra Moldovei, Ștefan încercă să pregătească în Muntenia terenul pentru Mircea, un fiu natural al lui Vlad Draculea. La 15 Martie el dă din Roman o proclamație către locuitorii din ținutul Brăilei, Buzăului și Râmnicului. În această proclamație el se intitulează „**Domn a toată țara Moldovlahiei**“. O dăm în întregime.⁵⁾

„Ioan Ștefan, cu mila lui Dumnezeu Voevod și Domn a toată țara Moldovlahiei, scrie Domnia mea tuturor boierilor, și mari și mici, și tuturor judecilor și judecătorilor și tuturor săracilor dela mic până la mare din tot ținutul Brăilei⁶⁾. Și după aceasta așa să vă fie de știre, că am luat

1) Veres I 37.

2) La 25 Febr. 1481, Ștefan Bathori comunică Sibienilor din Cluj că a aflat dela solii lui Ștefan că Alibeg cu mare mulțime de Turci a trecut Dunărea în Muntenia cu intenția ca să ocupe Brașovul sau Sibiul. (Hurmuzaki XV p. 111).

3) Hurmuzaki-Iorga XV p. 111—112.

4) Țepeluș s'a lăudat către Brașoveni că Alibeg a fost îndreptat de el contra Moldovei: „și destul am cheltuit nu de mult cu Alibeg de Pam întors împotriva Moldovei...“. (Bogdan „Relațiile“ No. 135 (fără dată).

5) Bogdan II 363. Data lipsește. E însă fără îndoială anul 1481. La 4 Februarie 1481 Ștefan eră la Roman (Hurm.-Iorga XV p. 109).

6) Alta identică e făcută către locuitorii din ținutul Buzăului și Râmnicului.

Domnia mea lângă mine pe fiul Domniei mele Mircea Voevod și nu-l voi lăsa de lângă mine și voi stăru pentru binele lui ca pentru al meu, eu însumi cu capul meu și cu boerii mei și cu toată țara mea, ca să-și dobândiască baștina sa, Țara Românească, căci îi este baștină dreaptă. Asta o știe Dumnezeu și o știți și voi. Deci vă grăesc vouă: în ceasul, în care veți vedea această scrisoare a Domniei mele, în acel ceas să vă întoarceți înapoi la locurile voastre, fiecare pe unde ați fost și pe unde ați șezut mai înainte, cu tot avutul vostru, cât va avea fiecare, și să vă păstrați avutul și să arați pe unde ați arat și mai înainte, fără nici o frică sau grije sau temere. Căci așa să știți că nu mă gândesc să fac nici un rău și nici o pagubă, ci să vă hrăniți și să trăiți în pace. Așisderea, cine va vrea să vie la Domnia mea și la fiul Domniei mele, Mircea Voevod, Domnia mea și fiul Domniei mele Mircea Voevod îl vom milui pe acela și-l vom hrăni și-l vom cinsti. Și spre aceasta este credința Domniei mele și credința boerilor Domniei mele, a celor mari și mici. Scrisă în Târgul de jos, Martie în 15°.

Răspunsul locuitorilor din Brăila, Buzău și Râmnic e identic și e făcut, se pare, după sugestia lui Țepeluș. E cât se poate de ordinar și poartă pecetea unei stări culturale și morale foarte înapoiate.

„Dela toți boerii Brăileni (în al doilea text dela toți boerii Buzoieni și Râmniceni) și dela toți cnejii și dela toți Rumânii, scriem ție, Domnului Moldovenesc, Ștefane Voevod. Ai tu oare omenie, ai tu minte, ai tu creier, de-ți prăpădești cerneala și hârtia pentru... fiul Căltuneii, și zici că-ți este fiu? Dacă ți-e fiu și vrei să-ți faci bine, atunci lasă-l să-ți fie după moartea ta Domn în locul tău. Și învațăți țara ta cum să te slujască, iar de noi să te ferești... Și așa să ști: Domn avem mare și bun și avem pace din toate țerile; să ști că toți pe capete vom veni împotriva ta și vom lupta alătura de Domnul nostru Basarab până în ruptul capetelor noastre“ 1).

Țepeluș în același timp, drept răspuns, a pregătit în

1) Stoica Nicolescu. „Documente slavo-române“ 141.

cel mai mare secret¹⁾ expediția contra Moldovei, de care cu toate acestea Ștefan a fost informat și n'a întârziat să pună și pe regele Matiaș în curent.²⁾ Brașovenii aveau informația că Țepeluș are intenția să atace Chilia.³⁾

Totuș Domnul Munteniei nu s'a îndreptat spre Chilia, ci pe Valea Siretului. Cu el împreună au năvălit Turcii, conduși de Alibeg și Scenderbeg și au prădat regiunea Siretului până sub „*Lunca cea Mare*“.⁴⁾

Victoria dela Râmnic. Readucerea Munteniei sub sfera Moldovei (1481)

Invaziunea lui Alibeg și a lui Țepeluș în Moldova a trebuit să aibă loc în lunile Mai—Iunie 1481, căci imediat după aceasta Ștefan a luat contra-ofensiva și a împins pe inamici în Muntenia până la Râmnic, unde s'a dat bătălia cea mare în ziua de Duminecă 8 Iulie. Țepeluș și Turcii au suferit un dezastru complet.

„*In anul 1481, luna lui Iulie în 8, într'o Duminecă*⁵⁾ — scrie „*Letopisețul dela Bistrița*“ — *a fost război cu Muntenii și cu Țepeluș la Râmnic și au biruit iarăș Ștefan Voevod... și mare și nenumărată mulțime de oameni fură*

1) Hurm.-Iorga XV, 112: „*dictus Bozorab in dictis partibus transalpinis (aproape de granița Moldovei, unde ar fi zidit o cetate), ubi etiam ingens... exercitus Turcorum in locis secretis se ipsos occultantes...*“ (scrisoarea lui Bathori din Mediaș 11 Mart. 1481).

2) Veres I 36.

3) Hurm.-Iorga XV, 115.

4) Bogdan „*Documente*“ 258: „*pe vremea când au năvălit Alibeg și fratele său Scenderbeg cu Țepeluș și au prădat țara până la Lunca cea Mare*“.

5) 8 Iulie în 1481 cade în adevăr Dumineca. Tot așa prezintă faptele toate analele. Tot așa glăsuște inscripția pusă de Ștefan la biserica din Bădăuți, în amintirea acestei victorii: „*La anul 6989 (1481) luna Iulie 8, Ion Ștefan Voevod cu prea iubitul fiu Alexandru făcut'a război la Râmnic cu neastâmpăratul Basarab Voevod numit și Țepeluș și ajutat'o Dumnezeu și a fost risipă mare de tot pe Basarab*“ (Beldiceanu, „*Inscripția dela Bădăuți*“ în „*Archiva Societății științifice și literare din Iași*“ VI (1895) p. 476).

bătuți cu totul și toate steagurile lor fură luate și nici unul nu le rămase și toți vitejii și boerii căzură atunci; și-și vor aduce aminte de acea luptă și de acea moarte până la sfârșitul lumii“.

Victoria e confirmată de regele Matiaș, care n'a întârziat să să laude cătră Papa că expediția a fost sugerată de el, iar victoria a fost câștigată de Ștefan împreună cu oștile și comandanții Ardeleni.

„Adunându-și Ștefan... armată mare, la care s'au adăugat căpitanii vecini și oștile mele, — scrie regele la 7 August 1481 cătră Papa Sixt IV -- a pătruns până în inima Munteniei și a alungat din ea pe acel Domn, pe care l'au adus Tarcii nu de multă vreme în acea țară; a câștigat victorie foarte mare, nu fără laudă mare și extraordinară a numelui de creștin. Căci când (Ștefan) a ajuns în Muntenia cu armata sa puternică, i-a ieșit înainte... Țepeluș cu mare armată de Munteni și Turci, cari îl păzeau pe el în acea țară, și începând lupta a fost distrus în urma unei groaznice bătălii (atroci pugna profligatus) și toată oastea lui a fost nimicită, chiar în acelaș loc unde s'a dat lupta, căci numai puțini au putut să scape din toată acea mulțime. Se spune chiar că Domnul acela, tovarășul Turcilor, de abiă a putut să să salveze numai cu trei persoane. Ni s'au adus vr'o treizeci de steaguri, ca semn de amintire ale acelei lupte, din care voi trimite în curând și Sfinției Voastre ca să înțeleagă că eu nu mă desinteresez de interesele creștine, ci veghez cu tot zelul ca inamicii credinții, pe cât mi-e posibil, să fie fără întrerupere măcinați“.

Țepeluș a fost urmărit de o ceată de călăreți. Pe tronul țerii Ștefan a instalat pe Vlad Călugărul,¹⁾ fiu natural al lui Vlad Draculea, care se găseă până atunci pribeag în Ardeal. *„Iar Domnul Ștefan au lăsat pe Vlad Voevod Călugărul să domnească în Țara Muntenească— scrie „Letopisețul dela Bistrița“, — și se întoarse de acolo biruitor cu toată oastea sa și cu toți boerii sei în scaonul său dela Suceava“.*

1) Miletič-Agura „Sbornic“ IX No. 14 p. 340.

No. 12. — Chipul lui Ștefan cel Mare din Mănăstirea Voreneș.

Nefericitul Țepeluș s'a refugiat în partea de apus a țării. La 6 August dă un hrisov din Pitești¹⁾.

În cele din urmă însă a fost alungat peste Dunăre. „Dumnezeu cel de sus mi-a ajutat — scrie Vlad prietenilor sei din Brașov — împotriva dușmanului și l'am alungat din țară; Sâmbătă a trecut peste Dunăre, iar oștile mele le-am pornit și sunt aproape de Severin, iar de lucrul Turcilor... să n'aveți nici o grije, fiindcă s'a ridicat de dincolo de mare fratele împăratului, astfel că Turcii au să meargă toți peste mare“²⁾.

Perdere din nou a Munteniei pentru creștini

Succesul extraordinar, pe care l'a avut Ștefan, s'a datorit nu numai geniului său excepțional, ci și împrejurărilor favorabile. Prin Iunie 1481, pe când Țepeluș prădă în sudul Moldovei, a trebuit să ajungă la el vestea morții Sultanului Mahomet, care închise ochii la 3 Mai 1481, în mijlocul trupelor sale pornite spre Asia. Moartea Sultanului a trebuit să producă descurajare în rândurile Turcilor, cari însoțiau pe Țepeluș, și a fost desigur un imbold pentru Ștefan, ca să ia ofensiva energică, care s'a terminat cu victoria strălucită dela Râmnic. Moralul lui Țepeluș a trebuit să fie foarte scăzut, cu atât mai mult că după moartea Sultanului Mahomet, a izbucnit războiul civil între fiii acestuia, care a slăbit în mod firesc forțele Turcilor. În această perioadă de lupte între cei doi fii ai răposatului Sultan, Baiazet și Gem, împrejurările au fost foarte favorabile pentru Ștefan și protejatul său Vlad Călugărul. Au durat însă foarte puțin, căci situația, devenită atât de turbure, în urma morții Marelui Sultan și a izbucnirii răs-

1) Mircea, pe care Ștefan a voit să-l impună pe tron, a căzut, se pare, în disgrație. Când a isbit pentru o clipă să-și vadă visul, a fost instalat de Turci. Bogdan „Relațiile“ 178: „...și vă dau de știre că din porunca Împăratului mi-am dobândit moșia părintească...“.

2) Bogdan. „Relațiile“ 180. Documentul e în mod vădit din vara anului 1481.

boiului civil, s'a limpezit în timp mai scurt decât s'au aşteptat creştinii. La 22 Iunie Gem a fost înfrânt în lupta dela Jegnischer şi s'a văzut silit să se refugieze la Căvalerii din Rodos, cari în Septembrie l'au trimis în Franţa.

Baiazet a devenit astfel stăpân pe situaţie, şi a putut să dea atenţie intereselor turceşti dela Dunărea de jos şi să ajute pe Ţepeluş ca să-şi recucerească tronul. Prin Noemvre 1481, îl găsim din nou pe tronul mult sbuciumatei sale ţeri 1).

Sacrificiile făcute de Ştefan au fost din nou zădărnice.

Cucerirea cetăţii Crăciuna (1482)

Cu toate că Ştefan şi-a văzut din nou speranţele sale, de a ţineă Muntenia legată de sistemul său, spulberate, totuş n'a desperat, ci cu puterea lui extraordinară de voinţă a întreprins, odată cu topirea zăpezii din anul următor (1482), o nouă expediţie în Muntenia. Cu această ocazie cuprinse cetatea Crăciuna, din care Domnii Munteniei făcuseră bază de operaţie contra Moldovei.

„In anul 1482 Martie în 10 — scrie „Letopiseţul dela Bistriţa“ 2) —, luat-au Ştefan Voevod cetatea Crăciunei şi a aşezat întrânsa pârcălabii sei Vâlcea şi Ivanco“.

Desigur în legătură cu această expediţie s'a făcut şi noua întreprindere a lui Vlad Călugărul pentru înlăturarea lui Ţepeluş. Asaltul asupra tronului, dat desigur cu sprijinul lui Ştefan, a fost de data aceasta şi mai norocos. Căci Călugărul a isbutit să câştige pe boeri şi să obţină chiar sprijinul lui Alibeg. „Să ştiţi D-voastră — scrie Vlad Braşovenilor, — că despre Ţepeluş nu se ştie nimica, iar boerii şi toată ţara mi se închină şi Alibeg îmi este cu bunătaie. Şi a trimes Alibeg la Poartă să-mi facă pace şi să-mi aducă steag. Şi câţi pribegi erau peste Dunăre, pe toţi i-a

1) Bogdan. „Relaţiile“ 338. Doc. cu data 16 Nov. 1481.

2) Faptul e confirmat de toate Analele Moldovei.

trimes Alibeg la mine... și am nădejde... că-mi voi dobândi baștina mea Țara Românească...“ Nefericitul Țepeluș se refugiase peste Olt, unde boerii din Mehedinți i-au pus capăt vieții.

„După aceasta să știți D-voastră — scrie Vlad în altă scrisoare — că pe vrășmașul nostru și al vostru l’au omorât Mehedințenii la satul Glogova“ 1).

Muntenia a ajuns din nou în stăpânirea unui protejat al lui Ștefan. Străduințele sale erau astfel pentru moment răsplătite.

Trecerea lui Vlad Călugărul pe partea Turcilor

„Domnul Ștefan Voevod au lăsat pe Vlad Călugărul să domnească în Țara Muntenească — scrie „Letopisețul dela Bistrița“ — care mai apoi s’a făcut vinovat de viclenie înaintea Domnului, căci a dat ajutor Turcilor, când aceștia au luat cetățile și au ars țara și a călcat pe urma celorlalți Domni și nu s’a lăpădat de Turci...” Procesul sufletesc, petrecut la Laiotă și Țepeluș, s’a repetat la Vlad Călugărul. Și el s’a văzut silit să se plece fatalității și să calce peste sentimentul recunoștinții, căci altcum nu putea să se mențină pe tron. Turcii erau atotputernici și erau în apropiere, pe când Ștefan eră la mare depărtare. Fără bunavoința Turcilor, tronul nu putea fi păstrat. De aceea legea de fer a conservării l’a făcut să se plece Turcilor. Din primele momente și-a asigurat sprijinul lui Alibeg, ceia-ce a și comunicat imediat Brașovenilor. Alibeg l’a recomandat la Poartă și a făcut să-i dea steag de domnie. Calea pentru aruncarea definitivă în brațele Turcilor a fost astfel deschisă. El n’a întârziat să se resemneze la rolul de client al Sultanului. Ștefan a fost

1) Ultimul document dela Țepeluș e din 23 Martie 1482. Cel d’întâi hrisov dela Vlad e dela 13 Iulie 1482 (Lepădatu „Vlad Călugărul“ 34). Laiotă a dispărut în împrejurări necunoscute în 1480. El se refugiase în ultimul timp în Ardeal.

din nou înșelat în așteptările sale. Ca precauțiune contra Domnilor Munteniei, cu cari făcuse atâtea experiențe dureroase, el n'a întârziat să păstreze cetatea Crăciuna și ținutul Putnei, ca să facă din ea scut de apărare și baza de operație pentru eventuale noi expediții.

Pacea regelui Matiaș cu Turcii

Regele Matiaș a intrat în anul 1482 într'un lung război cu Impăratul Frideric al Austriei, care l'a făcut să-și îndrepte privirile spre apus și să neglijeze pe aliații săi din răsărit. Ca să aibă mână liberă din partea Turcilor și să-și poată concentra toată energia contra Austriei, Regele Matiaș a încheiat pace cu Sultanul.

„Am fost siliți — declară regele Matiaș — să acceptăm pacea cu Turcii, ca să nu cădem zdrobiți de povara celor doi împărați“ 1).

Pacea s'a încheiat pe 5 ani, fără ca să cuprindă în tratatul de pace și Moldova, deși regele se pretindea suzeranul lui Ștefan și consideră Moldova ca supusă coroanei ungurești. Afirmarea regelui Matiaș în o scrisoare, că în pace a fost *„cuprins Domnul Moldovei cu toată provincia“* 2), e desmițită de scrisoarea Sultanului Baiazet 3). Dealtcum însuși regele Matiaș a confirmat aceasta prin pedeapsa cu închisoare, pe care a dat'o cancelarului său pentru că n'a trecut în tratatul de pace cu Turcii și Moldova 4). Faptul e astfel adevărat. Regele Matiaș a încheiat în anul 1483 pace cu inamicii creștinătății, fără ca

1) Veres I 39.

2) Ibidem.

3) Publicată la Iorga *„Acte și fragmente“* III 64—65.

4) Ibidem. Omisiunea Moldovei în tratatul de pace e confirmată de Bonfinius: *„Rex quamvis intas cum Turco inducias habebat neque in conditionibus induciarum per oblivionem de inferioris Mysiae tyranno quiquam cautum erat...“* (p. 662).

No. 15. — Chipul lui Ștefan cel Mare de pe icoana ctitorească
dela Pătrăuți.

să fi aranjat situația pretinsului său vasal din Moldova față de Turci. Ștefan era astfel părăsit și de regele Ungariei. În lupta cu balaurul era lăsat cu totul sângur. Rămânea cu desăvârșire izolat. Căci rând pe rând l'au părăsit toți prietenii și aliații. Polonii se aranjaseră în cele mai grele momente cu inamicul său de moarte (1476). Venețienii au eșit deasemenea din luptă încheiând la 1479 pace. Călea lor a fost urmată în 1483 de regele Matiaș. În fața furtunii nu se mai află decât stejarul moldovean, singurul paratrăsnet pentru descărcarea fulgerilor turcești. Situația lui Ștefan era cu atât mai critică, că Sultanul crease în sud și răsărit un lanț de inamici. Muntenii, Turcii și Tătarii, îl strângeau din sud și din răsărit în cleștele lor puternice.

Chilia și Cetatea Albă, mărgăritarele sale, erau izolate, căci toate cetățile italiene de pe coastele mării, căzuseră în mâinile Turcilor. Marea Neagră devenise, dela căderea Constantinopolei și în urma cuceririi cetăților genoveze din nordul Mării Negre, un lac turcesc. Sângurele cetăți creștine rămăseseră Chilia și Cetatea Albă. Legătura lor cu celelalte cetăți de pe mare era tăiată. Viața lor comercială era lovită de moarte. Puterea lor de viață era amenințată. Zilele lor erau numărare. După căderea Constantinopolei, a Caffei și celorlalte cetăți creștine, pierderea Chiliei și Cetății Albe era inevitabilă. Căderea lor era urmarea firească a căderii Byzanțului, a Caffei și a tuturor cetăților de pe coastele Mării Negre. Dacă au putut supraviețui aproape 9 ani, după căderea Caffei (1475), aceasta se datorește exclusiv vitejiei lui Ștefan și a sacrificiilor sale uriașe. Turcii însă l'au izolat prin crearea de state dușmane în jurul Moldovei. Ei au amânat lovitura de grație până la momentul favorabil. Au așteptat ca fructul să fie copt, pentru ca să cadă dela sine. După ce a făcut pace cu regele Matiaș și a atras în apele sale pe Vlad Călugărul și pe Tătari, Sultanul Baiazet, care scăpase în anul trecut și de fratele său Gem, a găsit momentul favorabil ca să smulgă lui Ștefan scumpele sale cetăți.

Perdereea Chiliei și Cetății Albe (1484)

Sultanul Baiaset a încercat să aducă pe Ștefan la supunere pe calea buneii înțelegeri. În „*Historia Turchesca*“¹⁾, scrisă pe baza relațiilor autentice contimporane, se afirmă că Sultanul a trimis în Moldova un sol ca să ceară tributul, pe care Ștefan obișnuia să-l dea tatălui său Mahomet. „*Ștefan însă n'a voit să-i dea nimic*“. Sultanul Baiaset a devenit furios și s'a hotărât să întreprindă în persoană expediția contra Moldovei. Dar chiar fără refuzul tributului, Sultanul Baiaset, ar fi găsit destule pretexte, cu atât mai mult că Ștefan se află în stare de război cu Turcia de mai bine de un deceniu. Căci dela 1473 încoace el a căutat neconținut să zădărnicească planul turcesc de a face din Muntenia o strajă a intereselor turcești dela Dunărea de jos. El a alungat pe toți Domnii, intrați în clientela Turcilor, și i-a înlocuit prin oamenii sei. Cu sacrificii uriașe el a voit să sustragă Muntenia de sub influența turcească și să facă din ea un stat tampon, care să fie strajă a creștinătății. Dunărea de jos eră sustrasă în mod sistematic de sub influența Păgânilor, ceea ce a produs mult sânge rău Sultanului Mahomet, care n'a isbutit, cât a trăit, să-i smulgă lui Ștefan Chilia și Cetatea Albă. Baiaset, fiul lui Mahomet, a urmat politica tatălui său de a face din Dunărea de jos și din Marea Neagră artere turcești indispensabile pentru organismul imperial turcesc.

Ștefan însă a zădărnicit în mod sistematic și cu o perseverență extraordinară visul cel mai scump al Turcilor. El a continuat, și după urcarea lui Baiaset pe tron, să sustragă Muntenia de sub influența turcească, deoarece el eră desigur convins, că nu se poate păstra independența Moldovei față de Turci, atâta vreme cât Muntenia eră sub călcâiul Păgânilor. Căci prin situația geografică, cele două țeri, cu acelaș popor și cu aceleași instituții.

1) Ursu „*Donado da Lezze, „Historia turchesca*“. [Buc. ed. Ac. R. 1909.

formau un sângur organism. Robia uneia din țeri, aducea după sine, în mod inevitabil, căderea în aceeași situație a surorii sale.

Ștefan a făcut astfel sacrificiile uriașe pentru aducerea Munteniei în sfera sa de influență, din rațiuni de conservare.

Turcii s'au convins că nu pot păstra Muntenia, atâta vreme cât strejerul din Moldova e în picioare. De aceea a făcut Sultanul Mahomet expediția în persoană în 1476 și tot din această cauză a pornit Sultanul Baiazet cu armată de uscat și cu flotă puternică contra lui Ștefan. Ea e mărturisită de Sultanul însuși:

„Ștefan Domnul Moldovei până de curând a fost supusul tatălui meu de fericită memorie — scria Baiazet către cetățenii din Raguză — dar mai apoi împins de duhul său rău, a început să nu mai asculte de poruncile noastre și, ce e mai mult, a prădat Muntenia, care era tributară imperiului nostru, din care cauză s'a indignat sufletul nostru și am pornit contra Moldovei cu toate puterile și forțele noastre“ 1).

La această cauză, mărturisită de Baiazet, se adaugă dorința intimă nutrită de Sultanul Mahomet de a pune mâna pe cheila politice și comerciale ale Moldovei, cari asigurau stăpânirea asupra gurilor Dunărei. Căci cuceritorul Constantinoplei, care era obsedat de planul de a face din Marea Neagră un lac turcesc și din Dunărea de jos arteră principală politică și comercială a imperiului său, era convins că Dunărea de jos cu gurile ei nu pot fi păstrate în sfera intereselor turcești, până când nu va avea stăpânirea asupra Chiliei și Cetății Albe. Marele Mahomet a fost neconținut obsedat de planul cuceririi acestor cetăți. Unul din motivele expediției din 1476 contra lui Ștefan a fost și acesta. Dar rezistența viguroasă a lui Ștefan și elementele, cari au venit în ajutorul acestuia, i-au zădărnicit visul. El a închis astfel ochii, fără ca să-și fi văzut visul realizat, cu toate sacrificiile ce le făcuse.

Fiul a căutat să aducă la îndeplinire aceea ce nu putuse să facă tatăl. El s'a folosit însă de experiențele

1) Veres I 38.

dureroase ale tatălui său și nu s'a aventurat în interiorul țerii, unde îl puteau aștepta dezastrul ca pe Pașa Soliman, ci a procedat cât se poate de prudent și de metodic. L'a izolat cu desăvârșire pe Ștefan prin diplomație, lipsindu-l de ajutorul Ungariei, și i-a ridicat în coaste pe Munteni și pe Tătari. Chiar după aceste măsuri de precauțiune, el nu s'a aventurat în interiorul Moldovei, ci a păstrat neconținut contactul cu flota de pe mare. S'a mulțumit să-i răpească lui Ștefan cetățile, fiind convins că, după căderea acestora, va fi silit să capituleze. Experiența eră făcută cu Domnii Munteniei, cari au fost siliți să accepte jugul turcesc, imediat după ce s'a cucerit Giurgiul și s'au instalat în el garnizoane turcești. Deaceea Baiazet nu se va aventură în interior, ci va încunjură cele două cetăți, cari având tăiată legătura cu restul țerii, vor căde cu ușurința cu care cad fructele coapte la cea mai mică scuturare a pomului.

Cu armată puternică, care a trecut desigur peste 100.000¹⁾. Sultanul a pornit, cătră vara anului 1484, pe acelaș drum, pe care plecase tatăl său în 1476, păstrând prin Dobrogea contactul cu marea și trecând Dunărea pe la Isaccea²⁾.

Dincoace de Dunăre și-a făcut legătura cu Vlad Călugărul³⁾ și cu armata numeroasă a Tătarilor.⁴⁾ Toate aceste forțe numeroase se aflau la 6 Iulie⁵⁾ în fața Chilieii, care

1) În „Analele lui Malipiero“ se afirmă că armata de uscat a Sultanului eră de 300.000. Flota ar fi consistat din 100 corăbii. (*Archivio Storico italiano* VII 1, 31). Seadeddin afirmă de asemenea că Sultanul a trimis și flotă. Numărul de 300.000 dat de Analele italiene e desigur exagerat. Judecând însă după numărul mare de Tătari, cei 20.000 Munteni, conduși de Vlad Călugărul, arătați de Seadeddin (trad. Galland. Extras la Ursu „Ștefan cel Mare și Turcii“ 202), numărul ostașilor Sultanului Baiazet a trebuit să treacă peste 100.000.

2) Drumul e arătat de Seadeddin.

3) Seadeddin.

4) Scrisoarea Sultanului.

5) Seadeddin scrie că asediul a început la 11 Gemadi El Akhir (6 Iulie) și că bombardarea a fost atât de violentă, că guvernatorul cetății a fost silit să capituleze la 15 Iulie, în o zi de Miercuri. În 1484 Miercurea cade în ziua de 14 Iulie, dată pe care o dau Analele Moldovei. Durata bombardării de 8 zile e confirmată și de Sultanul în scrisoarea amintită.

No. 14. — Chipul Doamnei Maria [redacted] (fiica lui Radul)
de pe icoana cititoarească dela Pătrăuți.

a fost înconjurată pe uscat și pe mare așa că toate legăturile ei cu restul țerii au fost tăiate. În aceeași zi a început asediul pe apă și pe uscat cu atâta violență, încât după opt zile cetatea, apărată de pârcălabii Ivașcu și Maxim, s'a văzut silită să capituleze¹⁾, în ziua de Mercuri 14 Iulie. „Am ajuns mai întâi la o cetate a zisului Ștefan, — istorisește însuș Sultanul — *numită Chilia, care e cheie și poartă pentru toată țara Moldovei și Ungariei și a țerii dela Dunăre, unde Hanul Tatarilor cu oastea lui și Muntenii ne-au făcut servicii cu credință. Și astfel în decurs de 8 zile (dela 6 Iulie până la 14 Iulie), cu ajutorul lui Dumnezeu, am pus mâna pe amintita cetate și am fortificat-o de pe uscat și de pe mare în numele imperiului nostru și de acolo am plecat și am ajuns la altă cetate a zisului Domn, numită Cetatea Albă, care e cheie și poartă pentru toată țara Poloniei, pentru Russia, Tartaria și toată Marea Neagră. Această cetate am luat-o cu ajutorul lui Dumnezeu în două zile*“.

Această scrisoare e datată din Chilia la 2 August 1484.

Cetatea Albă a trebuit astfel să cadă cu câteva zile înainte de 2 August, când Sultanul eră întors către casă și se află înapoi la Chilia.

După toate probabilitățile Cetatea Albă a căzut în ziua de Miercuri 28 Iulie²⁾. Ca și Chilia, ea n'a încercat

1) Capitulara cetății e confirmată de Seadeddin și de „*Historia turchesca*“. Seadeddin scrie: „*La quel (Chilia) fut tellement pressé que le gouverneur fut obligé de capituler*“, iar „*Historia turchesca*“ (184): „*si diedero al Signor*“.

În scrisoarea secretarului Malatesta (Sansovino „*Historia universale dell'origine, guerre et imperio de'i Turchi*“ ed. Veneția 1564 p. 256) se vorbește chiar de trădarea guvernatorului: „*Hebbe il castello da Mamalacco Castellano traditore dellasua patria*“. Ursinus (Iorga „*Istoria Chiliei și Cetății Albe*“ p. 279) vorbește de rezistență îndârjită a cetățenilor. Pârcălabii Ivașcu și Maxim dispar de pe scenă.

2) Analele noastre pun căderea Cetății Albe la 5 August. „*Le-topiseșul dela Bistrița*“ are adaosul: „*Miercurea*“. Acest adaos ne indică că data de 5 August nu poate fi exactă, căci 5 August în 1484 nu cade Miercuri, ci Joia. Căderea cetății s'a întâmplat însă Miercurea, căci ziua aceasta e confirmată și de Leunclavius. (*Annales Sultanorum*

o rezistență desperată, desigur fiindcă a fost socotită inutilă. Căderea Chiliei a trebuit să producă mare impresie asupra garnizoanei și locuitorilor, căci numai așa se explică că această cetate, care eră atât de întărită, încât se părea inexpugnabilă, — Seadeddin scrie că ar fi putut rezista 30 de ani—, a căzut după un bombardament de două zile.

Izvoarele italiene 1) vorbesc de predarea cetății, ceea ce s'ar explica prin descurajarea și demoralizarea produsă în urma căderii Chiliei.

În „*Analele lui Malipiero*“ se afirmă că cetățenii, convinși că nu se pot apăra, au trimis o delegație de 5 frunțași ca să predă cetatea Sultanului. Acesta a trimis imediat 100 de ieniceri ca s'o ia în primire. În ziua următoare au intrat în cetate 3.000 de Turci comandați de un Pașă, care a dat ordin ca toți streinii, cari veniseră pentru afaceri să iasă atară. Toți au fost făcuți sclavi. Nici locuitorii

ed. Francf. 1596 p. 32 și „*Neuwe Chronica*“ etc. Francf. 1595 p. 29): «*an einem Mittwoch*». Căderea Cetății Albe a trebuit să aibă loc astfel în o Miercuri între 14 Iulie, data exactă și precisă a căderii Chiliei și 2 August data scrisorii Sultanului. Care e această Miercuri, se poate afla prin următorul calcul. Seadeddin scrie că Sultanul a făcut 4 zile pe drum dela Chilia la Cetatea Albă. Ajuns la Cetatea Albă a stat o săptămână în jurul cetății pentru ca să umple șanțurile cele adânci, cari incunjurau Cetatea și să poată astfel da asaltul cu isbândă. A cheltuit astfel pentru drum și pregătirea asediului 11 zile. După 2 zile Cetatea a căzut, afirmă însuși Sultanul în scrisoare. Dela căderea Chiliei până la cea a Cetății Albe au trecut astfel 13 zile. Adăugând aceste 13 zile, la data de 14 Iulie, (ziua precisă a căderii Chiliei), obținem data de 27 Iulie. Miercurea cea mai apropiată de această dată cade la 28 Iulie. «*Analele lui Malipiero*“ au data 3 August. Cronologia acestor Anale nu inspiră însă încredere. Data lui Seadeddin (9 August) de asemeni nu poate fi exactă.

1) Donado da Lezze „*Hist. Turchesca*“ 184: «*etiam lui se rese*» Cambini (la Sansovino p. 167): «*Et ristretti insieme i capi, dupo alcune dispute, determinarono d'acettar le conditioni state offerte confidando massime per la buona opinione, che havevano di Baiasith*». Scrisoarea Secretarului lui Malatesta (Sansovino 256): «*sotto pati di saluare l'hauere et la vita loro...*».

cetății n'au scăpat de sclăvie. Deși ar fi obținut promisiunea ca să plece cu atâta avere cât ar fi putut duce în spate, totuș cea mai mare parte a fost dusă în robie. 2.000 de tineri au fost aleși pentru armata ienicerilor și 2.000 de fete au fost trimise în haremurii.

Din 20.000 de suflete ¹⁾, câte erau în bogata și vestita cetate, n'ar mai fi rămas decât 200 de familii de pescari. Locuitorii au fost transportați, după Seadeddin, în Asia. Băni găsiți au intrat în visteria Sultanului, iar obiectele au fost dăruite luptătorilor. Părcălabii cetății, Gherman și Oană, au dispărut de pe scenă. Nu li s'a mai auzit de nume.

Contimporanul Tursunbeg afirmă că Baiazet a lăsat în cetăți cadii (judecători), valii (administratori de district) și un beg ca guvernator al întregului teritoriu anexat. Visul marelui Mahomet a fost astfel realizat. Chilia, numită de Baiazet „*Cheia Moldovei și Ungariei*“, precum și Cetatea Albă, „*Cheia Poloniei, Rusiei, Tartarei și întregii Mării Negre*“, au căzut în sfârșit în stăpânire turcească. Succesul a fost cât se poate de important. Căci prin dobândirea Chilie, Turcii și-au asigurat stăpânirea asupra Dunării de jos și Munteniei, iar prin a Cetății Albe au obținut putere completă asupra Mării Negre, care a devenit un lac otoman,

Din cetățile anexate împreună cu un larg teritoriu din vecinătate, Turcii și-au făcut cuib de observație și de dominațiune pentru Moldova. În orice moment Moldova putea fi jefuită, iar Domnul terorizat necontentit, până ce va fi silit să accepte dominațiunea Semilunei.

Ceea-ce s'a întâmplat cu Domnia Munteniei în urma încuibării Turcilor în Giurgiu, se va întâmplă, în mod inevitabil, cu Domnia Moldovei. Căderea cetăților Chilia și Cetatea Albă aducea după ele căderea Viteazului Ștefan în situația anterioară de tributar. Perderea cetăților a constituit cea mai mare lovitură, pe care a primit-o vr'odată Moldova, căci eră despoiată de cele mai puternice organe

1) Hürmuzaki VIII 23: «*trovò in Moncastro... anime XX mila*».

de viață și perdeă legătura cu marea, ceea ce avea să ducă la decădere economică.

Perderea independenței politice și decădere economică, iată urmările inevitabile ale căderii cetăților.

Decăderea politică și economică avea să se resfrângă asupra stării sociale grăbind desechilibrul social. Trecerea Chilie și Cetății Albe la Turci, înseamnă unul din cele mai importante evenimente din întreaga istorie a Moldovei, căci a avut urmări importante politice și economice cu puternice repercusiuni asupra societății întregi. Consecința imediată a fost răcirea față de Ungaria și oscilarea lui Ștefan din nou față de Polonia.

Atitudinea regelui Matiaș

Când și-a văzut cetățile amenințate, Ștefan s'a adresat, — ne spune Bonfinius, — aliatului său, regele Ungariei. Acesta, deși avea război cu Austriacii, totuș a strâns oaste, care a primit ordin să plece spre Ardeal. Dar n'a ajuns la Oradea și s'a adus vestea că cetățile Chilia și Cetatea Albă au căzut. În fața faptului îndeplinit, s'a renunțat la continuarea expediției și trupele au primit altă destinațiune.

„Incunoștiințați de Domn — scrie regele Matiaș — și rugați ca să-i dăm ajutor, am strâns imediat oaste... ca să ajutăm pe acel Domn și pe când speram să plecăm în persoană în ajutorul lui împreună cu toate forțele, pe cari le-am adunat de pe unde am putut, și eram dejă gata de război, ni s'a adus vestea că Turcii au cucerit acele cetăți și, după-ce a lăsat în ele garnizoane, s'au reîntors acasă“ 1).

În loc să continue expediția ca să recucerească cetățile, regele s'a mulțămît să protesteze și să recurgă la amenințări, cari nu puteau avea, în practică, nici un efect.

„Deși s'a încheiat nu de multă vreme o trevă între noi. — s'a adresat regele amicului său Baiazet, — totuș Maiestatea Voastră a cucerit două cetăți din Moldova, cari din

1) Veres I 40.

No. 15. — Ștefan cel Mare cu familia în Mănăstirea Voronej, Ștefan e în frunte. După el vine Maria, (fica lui Radu), urmată de Alexandru. Copilul mlc. care atinge haina lui Ștefan e Bogdan-Vlad, fiul Mariei.

punct de vedere juridic se țin de regatul nostru al Ungariei... Deaceia sfătuim pe Maiestatea Voastră atotputernică ca să binevoiți a da înapoi amintitele cetăți răpite pe furiș; în caz contrar noi considerăm pe Sultanul ca inamic și o denunțăm prin aceasta în mod public...“.

„Să știți că mai curând ne alegem moartea, decât să ne călcăm credința — răspunse Baiazet, — In... scrisorile voastre ferile amintite sunt excluse ...și cele două cetăți obținute cu multă osteneală și cu pierderea multor credincioși de ai noștri, nu le putem da. Am ordonat însă comandanților din cele două cetăți să nu aducă nici o supărare Moldovei câtă vreme durează treva...“¹⁾.

În fața acestei rezistențe hotărâte a Sultanului, regele Matiaș a cedat și, ca și odinioară, în 1462, a căutat un țăp ispășitor, pe care l'a găsit în episcopul Várday, acuzat că a omis cetățile din tratatul cu Turcii. Nenorocitul cancelar a fost bătut și aruncat în închisoare. La aceasta însă s'a mărginit toată acțiunea regelui, căci s'a grăbit să încheie cu Sultanul o nouă trevă, în care însă Moldova a fost trecută fără cetățile Chilia și Cetatea Albă. În chipul acesta regele aliat a legitimat prin tratat alipirea acestor cetăți la imperiul turcesc. Ștefan a fost astfel nu numai sacrificat, ci și trădat. Urmarea firească a acestei atitudini a regelui Matiaș, a fost răcirea lui Ștefan față de Ungaria și oscilarea spre Polonia. Părăsit de Unguri, Ștefan s'a văzut silit să arunce în brațele Polonilor. „S'a lăpădat de rege — scrie un sol italian — pentru că în treva și acordul făcut cu Sultanul au rămas ne trecute două cetăți ale Domnului Ștefan și din cauza acestei supărări s'a dat Boemiei (Poloniei)²⁾.

1) Fraknoi II 294; Iorga „Acte și fragmente“ III 64; Hurmuzaki II, 15.

2) Scrisoarea din Agram, 6 Iulie 1486 publicată în „Monumenta Hungariae Historica“ IV, „Diplomacziai Emlékek“ III 122—123.

Incercarea de a recuceri Cetatea Albă

Înainte de a se resemna la actul închinării personale către regele Casimir, Ștefan a încercat să-și recucerească Cetatea Albă, prin surprindere, în înțelegere cu locuitorii creștini. Deși nu avem alt izvor, care să confirme pe Seadeddin, care afirmă aceasta, totuși n'avem motive să punem la îndoială afirmările cronicarului turc. Căci nimic mai firesc ca Ștefan să fi încercat o recucerire a cetății cu sprijinul secret al foștilor săi supuși. Detaliile date de Seadeddin sunt prea numeroase și precise ca să le putem bănuși că ar fi plăsmuite. Cele mai multe din detaliile arătate de Seadeddin pentru anii următori sunt confirmate de Analele noastre. De aceea dăm crezământ vestitului cronicar, cu atât mai mult că el îl descrie după un raport oficial și reproducem evenimentul așa după cum e descris în cronică sa.

„In acest timp s'a aflat la Poartă — scrie Seadeddin —, că Necredincioșii, cari mai rămăseseră în orașul Akkerman (Cetatea Albă), s'au apucat să tradeze ...și iată cum lucrul a fost raportat :

Necredincioșii au trimes vorbă Domnului Moldovei că orașul s'ar putea lua cu ușurință prin surprindere, dacă Țar veni de urgență (o oaste), și au promis să dea ajutor acelor, cari ar veni. Domnul Moldovei a pregătit imediat și a trimes ostași pe apă și pe uscat. In acest timp garnizoana a descoperit trădarea (complotul) și a pedepsit pe autori cu moartea. Ca să prindă pe Moldoveni (garnizoana) a ținut faptul secret și i-a așteptat (pe Moldoveni).

In o noapte întunecoasă Moldovenii s'au apropiat de ziduri, și-au așezat scările și urcară ca să intre în oraș. Turcii au lăsat să intre o parte, dar în vremea, în care unii se aruncau în cetate și alții urcau, au tăbărit deodată și au masacrat, atât pe cei cari urcau, cât și pe cei cari erau deja în oraș, din cari mulți au fost făcuți prizonieri și trimiși la Poartă odată cu raportul asupra acestui eveniment“.

Sultanul, informat de încercarea de recucerire a Cetății Albe, a trimes imediat armată în Moldova, pe care a jefuit-o, tocmai în momentul când Domnul trecuse în Polonia ca să presteze jurământul de credință (15 Sept. 1485).

Umilirea dela Colomea (15 Sept. 1485)

De mai bine de un deceniu Ștefan făcuse cele mai mari sacrificii pentru idealul scump inimii sale de a scăpa Moldova de tributul turcesc. Rar șef de stat să fi cheltuit mai multă energie și să fi făcut mai mari jertfe pentru o idee, ca marele nostru Domn.

Cu toate acestea însă, după zece ani de sbucium și de suferințe, în loc să-și vadă țara scăpată de Turci, a ajuns să și-o vadă mutilată. Răpirea celor două mărgăritare a fost un cuțit împlântat în inimă, cea mai dureroasă lovitură, pe care a primit-o vr'odată un șef de stat.

Durerea eră cu atât mai mare, cu cât făcuse sacrificii uriașe, în schimbul căror a trebuit să culeagă cele mai amare decepții.

Toți aliații săi l'au amăgit. Venețienii, după ce l'au încântat cu vorbe frumoase și l'au îndemnat neconținut la luptă, l'au părăsit și au încheiat pace cu Păgânii. Regele Matiaș, cu care făcuse alianță, l'a lăsat să înfrunte sânțur, în momentul hotărâtor, fulgerile Sultanului Mahomet, iar mai târziu a făcut pace, fără ca să cuprindă în tratat pe aliatul său din Moldova. După ce s'au luat acestuia cetățile, el nu s'a grăbit să-l ajute ca să le recucerească, ci s'a mulțămit să protesteze și în cele din urmă a iscălit tratatul. În care eră cuprinsă Moldova fără mărgăritarele ei dela Dunăre și mare. Regele Matiaș legitimă astfel actul arbitrar al Sultanului Baiazet. Răpirea cetăților eră astfel sancționată de fiul lui Iancul Corvin.

Această atitudine a regelui Matiaș a trebuit să producă revoltă în sufletul eroic al marelui nostru Domn. În mod brusc el și-a întors fața dela regele Ungariei și și-a îndreptat privirile spre Polonia, cu atât mai mult că regele Matiaș fiind încurcat în rășboiul cu Impăratul Frideric, eră în imposibilitate de a-i dà vr'un ajutor pentru recucerirea cetăților. Sânțura speranță, care i-a mai rămas a fost regele Poloniei.

N'avea oare acesta interes ca să recucerească cetățile?
Chilia și Cetatea Albă nu serveau și comerțul polon?

Cu toate că regele Casimir s'a purtat în momentele grele mai mult ca inamic decât ca amic, totuș Ștefan a sperat desigur, că îndată ce îi va satisface vanitatea prin prestarea jurământului în persoană, pe care l'a amânat până acum sub felurite pretexte, va reuși să împrăștie orice nor de pe cerul relațiilor cu vecinul din Nord.

Strâns în clește de Turci, în starea de izolare și de continuă amenințare, Ștefan n'a găsit altă funie de scăpare din abisul în care căzuse, decât să treacă prin furcile caudine ale jurământului personal.

De un sfert de veac Eroul Moldovei a ocolit necontentit această umilire. Viteazul, care a fost mereu cu sabia în mână pentru apărarea credinței și a patriei, nu se putea resemna la înghenunchiare în țară streină. Invingătorul regelui Matiaș și al falnicului cuceritor al Bizanțului, nu putea pleca cu inimă ușoară un steag, care fusese purtat în nenumărate lupte victorioase.

Împrejurările însă au fost mai puternice. Țara i-a fost mutilată. Plămâni Moldovei au fost răpiți. Patria sa trebuia să-și recapete organele de viață. Pentru acest scop Viteazul Domn n'a stat la îndoială să calce peste mândria sa personală, în speranță că va dobândi ajutorul necesar ca să-și recucerească cetățile. Eră sânțura cale, care putea duce la mântuire.

Va fi din nou înșelat? Va găsi în arsenalul sufletului său de viteaz destule arme ca să-și răsbune pe acela, care l-ar fi umilit fără folos.

Cu inima frântă, silit de împrejurări, Ștefan a acceptat astfel, după 25 ani de ezitare, să presteze jurământul în persoană în țara suzeranului său.

La 4 Septembrie 1485 regele Casimir iscăliă la Colomea salvconductul, care garantă libera trecere și întoarcere din Polonia a lui Ștefan și a tuturor boerilor și ostașilor, cari aveau să-l însoțească.

La 15 Septembrie prestă jurământul în Colomea însoțit de boerii cei mari și de curteni. Ceremonia e descrisă de un azistent și poartă pecetea oficialității ¹⁾.

1) Actul e publicat de Hasdeu în „Archiva istorică“ I, 23.

Motivul suprem, — se afirmă în actul, care conține descrierea ceremoniei —, care l'a făcut pe Ștefan să se supună la actul acesta, cerut de dreptul feudal, a fost speranța că va fi apărat de Polonia (propter defensionem a Polonie regno habendam).

După ce regele Casimir a luat loc în cort cu coroana pe cap și așezat pe tron, Ștefan a înaintat călare împreună cu toți boerii. În o parte aveă un boer și în frunte steagul țerii, de mătase roșie, pe care erau zugrăvite insigniile țerii. Ceilalți Moldoveni „*cari aveau bunuri ereditare*” și curtenii mai de frunte, erau călări și țineau în mână câte un steag mai mic.

„În sunetele buciunelor polone și moldovene, apropiindu-se de tronul regelui, Ștefan a descălecat, apoi luă steagul în mâni și înaintă cu steagul cătră tron. Aceasta au făcut-o toți ceilalți ai săi. Imediat ce s'a apropiat de tron, înghenunchiă, după obiceiul moldovenesc (suo more), plecă capul, și înclină steagul până la pământ. Tot așa au făcut supușii lui...”

„*Prea îndurate Rege al meu — zise Ștefan cătră Rege, care stă pe tron, pe când cei din suită erau în picioare — eu depun omagiul Serenității Voastre cu toate țerile mele și cu oamenii mei și cer apărarea Serenității Voastre și să fiu menținut conform drepturilor, în dreptul și demnitatea mea*”.

După aceasta tot cu steagul plecat și cu capul înclinat, a făcut jurământul corporal rostind următoarele cuvinte:

„*Prea grațiosul meu rege, depun omagiul și jur credință și promit cu credință și fără înșelăciune și viclenie, cu toate țerile, boerii și oamenii mei, că voi fi credincios și supus Serenității Voastre, succesorilor și coroanei regatului. Așa să-mi ajute Dumnezeu și sfânta cruce*”.

„După ce s'a terminat jurământul, Maiestatea Sa răspunse cu aceste cuvinte șezând pe tronul Maiestății Sale:

„*Te primim sub protecția noastră pe tine și țerile tale, și te menținem ca pe un palatin al nostru cu toate drepturile și demnitățile țărilor tale*”.

„După aceasta Maiestatea sa Regală l'a sărutat. După sărutare Maiestatea Sa Regală a luat steagul din mâinile Domnului și l'a dat în mâinile Mareșalului Regatului. Toți

boerii moldoveni, cari stau în jurul tronului și-au așternut steagurile cele mici din mâni la pământ. Steagul cel mare a fost dus, dela tronul Maiestății sale, după cum fusese de mai înainte hotărât, la tezaurul regal, iar cele mici deasemenea au fost duse spre păstrare la tezaurul regal. Căci n'a voit să consimtă Domnul, nici boerii săi, ca să fie rupte în decursul ceremoniei, ci au cerut ca steagurile omagiale să fie păstrate cu onoare, ca probă de mai mare amiciție.

După aceasta regele a așezat pe Domn ca pe un amic și vasal al său nu departe de el, și pe când ședeau ei, au jurat toți boerii atingând crucea :

„Noi boerii, (barones), vasalii și toată țara Moldovei, în numele nostru și al întregii țeri a Moldovei, depunem omagiul Serenissimului Principe Domnului Casimir și urmașilor Regelui Poloniei, promitem și jurăm credință deplină, supunere și ascultare perpetuă Serenității Sale, Regatului și regilor Poloniei. Așa să ne ajute Dumnezeu și sfânta cruce“.

Acest jurământ l'au depus unii cu mâinile puse pe cruce, alții cu ele întinse deasupra crucii. După aceasta Maiestatea Regală i-a distins pe toți boerii Domnului și toată tinerimea Curții sale cu simbolul armatei (*militiae symbolis insignivit*“).

În aceeași zi (15 Septembrie) a fost iscălit de regele Casimir documentul, care cuprinde îndatoririle sale față de Sultan.

„Suntem datori — se obligă Regele în act —, să apărăm pe Domnul Ștefan și pe fiii săi și pe toți boerii și supușii lui în toate granițele sale vechi, așa după cum erau din vechime la țara Moldovei din toate părțile (suis antiquis graniciebus, prout ex antiquo pertinebant ad terram Moldaviae ex omnibus partibus), cu sabia noastră și tezaurul nostru și sfatul nostru și oștile noastre, din toate puterile noastre, pe cari ni le-a dat Dumnezeu, după puterea noastră,—și să-l apărăm de toți inamicii lui...“. Se mai obligă să dea loc de refugiu lui Ștefan și boerilor, cu toate averile, în caz de nevoie, și să-l ajute în acel caz să-și recucerească patrimoniul strămoșesc. Dacă ar

avea informațiuni de ostilitate contra lui Ștefan, se obligă să le comunice acestuia fără întârziere. „*Nu trebuie să cerem și să facem pace* — se mai obligă regele —, *fără știrea Domnului Ion Ștefan în acele chestiuni, cari privesc granițele Moldovei și țara Moldovei*“.

Ștefan a iscălit actul său omagial în ziua următoare (16 Septembrie). În preambul ține să declare că e Domn al Moldovei din voința lui Dumnezeu și că nu datorește, prin urmare, tronul nimănui. „*Noi suntem Domn al țerii Moldovei din voința lui Dumnezeu*“ — se scrie în act. (*Dei voluntate nos sumus dominus terre moldaviensis*). Cu toate acestea el a călcat pe urmele predecesorilor sei și se obligă față de regele Casimir să nu caute alt suzeran (*alium dominum gerere*), afară de acesta și să-l ajute contra oricărui inamic cu capul său și cu oștile sale. Tratatele, pe cari le are cu alt suzeran (aluzie la regele Matiaș), se obligă să le anuleze. De asemenea își ia angajamentul „*să nu înceapă nici un război, nici să ceară sau să facă pace, fără știrea*“ Regelui ¹⁾.

Cronicarii poloni Wapowski și Cromer remarcă incidentul cu ocazia rostirii jurământului. Cortul fusese astfel construit, ca pânzele să se poată ușor desvălui, în așa chip ca eroul Moldovei, învingătorul regelui Matiaș și al Păgânilor, să fie văzut de mulțimea spectatoare, plecat în fața regelui Casimir.

Vanitatea regelui Casimir, a fost astfel, după o așteptare de un pătrar de secol, satisfăcută. Constrâns de împrejurări, Marele Domn al Moldovei s'a văzut silit să-i măgulească amorul propriu și să plece înaintea lui steagul glorios al țerii sale.

Comedia, pe care a jucat-o Ștefan un sfert de secol cu regele Casimir, s'a terminat cu drama dela Colomea. Ea nu va întârziă însă să se transforme pentru Poloni în tragedie. Căci cei doi șefi de stat, cu toate aparențele dictate de solemnitatea momentului, s'au despărțit mai mult ca inamici decât ca amici.

1) Amândouă actele reproduse la Bogdan. «*Documentele lui Ștefan cel Mare*».

Decepția Domnului Moldovei

În loc să înlăture răceala din trecut, solemnitatea dela Colomea a contribuit, din contră, la mărirea prăpastiei. Ștefan a avut ocazia să să convingă și de astădată că sacrificiul, ce-l făcuse prin umilirea sa personală, rămâneă fără de folos pentru scumpa sa țară.

Căci Regele Casimir și de data aceasta a înșelat speranțele Domnului și nu și-a îndeplinit obligațiunile, ce decurgeau din litera și spiritul tratatului iscalit la Colomea. Casimir se obligase prin tratat să apere în persoană („*cu sabia sa*“) și cu toate forțele pe Ștefan „*în toate granițele sale vechi, așa după cum erau din vechime la țara Moldovei*“, ceea ce înseamnă că își luase îndatorirea să-l ajute să-și recucerească Chilia și Cetatea Albă dela Turci¹⁾.

Pentru atingerea acestui scop Domnul Moldovei avea nevoie de oaste numeroasă și mai ales de artilerie puternică. În loc să meargă în persoană cu armată suficientă ca să dea Turcilor lovitura necesară, regele s'a mulțumit să trimită 3000 de cavaleri²⁾ ca să-l ajute să alunge pe Turci, cari au pătruns în țară și au prădat Suceava, tocmai în timpul când Domnul eră la solemnitatea dela Colomea. Deaceea decepția lui Ștefan a trebuit să fie foarte mare. Ea a contribuit desigur la agravarea ranei produsă de umilirea dela Colomea, cu atât mai mult că a trebuit să constate că fusese inutilă.

Năvălirea Turcilor. Prădarea țerii și arderea Sucevei

Din momentul ce Turcii au ocupat Chilia și Cetatea Albă, ei n'au întârziat să facă din sudul Basarabiei bază de operație contra Moldovei. Din acest cuib ei erau gata

1) Un ambasador al regelui Albert a declarat în 1498 la dieta dela Friburg că tatăl regelui său (Casimir) își luase obligațiunea și a promis că va recuceri cetățile Chilia și Cetatea Albă ocupate de Turci: „...*Serenissimus parens eterne memorie princeps (Casimir) urbes dudum per Thurcos occupatas Albiopolim et Licostonium, que alias Kilia dicitur, jure suscepti ab eodem feudi atque federum recuperaturum se pollicitus et obligatus erat...*“ (Hurmuzaki II2 p. 400).

2) Wapowski, Cromer.

să prade și să facă demonstrații contra lui Ștefan oridecâte ori ar fi voit. Ne putând să-l forțeze la supunere prin răsboae mari, Turcii au adoptat metoda, care le-a dat în Muntenia rezultate atât de strălucite. Și-au format cuiburi de observație și din acestea aveau să facă neconținute atacuri și prădări până ce vor fi isbutit să obosească pe viteazul Domn și să-l forțeze la supunere.

Astfel pe când Ștefan se află în Colomea, Turcii au năvălit în țară sub conducerea Eunucului Ali și au pătruns până în Suceava, pe care au prădat-o și au ars-o. Ei au dus cu ei un pretendent, pe care anelele noastre îl numesc Hroet sau Hruet.

„Iar în vremea aceea veniră Turcii cu Hruet până la Suceava — scrie „Letopisețul dela Bistrița“ — și arseră târgul Lunia¹⁾ Septemvre în 19, iar Marția se întoarseră prădând și arzând țara“.

Plecarea atât de grăbită a Turcilor din Suceava se explică prin presiunea oștilor lui Ștefan, care s'a întors din Polonia, tocmai în momentul când Turcii ardeau Suceava²⁾.

Recucerirea țerii. Lupta dela Cătlăbuga (16 Noembre 1485)

Cu oastea, pe care și-a înjgheat'o și cu micul ajutor polon, Ștefan și-a curățit țara de Turci, cari s'au retras jefuind și arzând. El i-a urmărit până în cuiburile lor din sudul Basarabiei. Sultanul însă a luat toate măsurile pentru apărarea cetăților Chilia și Cetatea Albă.

La Cătlăbuga, în apropiere de Chilia, Turcii i-au ieșit înainte. În lupta, care a avut loc la Cătlăbuga, Ștefan a isbutit să obțină victoria (16 Noembrie 1485).

1) În 1485 Sept. 19 cade în adevăr Lunia.

2) La 16 Sept. Ștefan iscăliă actul din Colomea. La 19 Sept. Turcii părăseau Suceava.

„In acelaș an (1485) Noembrie 16, — scrie „Letopisețul lui Azarie“ — au fost război cu Turcii și cu Malcoci la Cătălăbuga și cu ajutorul lui Dumnezeu au biruit Ștefan Voevod“ 1).

Victoria aceasta a salvat țara de invaziune, dar n'a deschis calea spre cucerirea cetăților. Căci pentru acest scop Ștefan aveà nevoie de armată numeroasă și de artilerie puternică. Cavalerii poloni erau prea puțini și neapți pentru lupte contra cetăților. De aceea ajutorul polon a trebuit să producă mare desiluzie. Umilirea dela Colomea n'a adus roadele așteptate. Speranțele Domnului au fost înșelate. Visurile sale de a-și recuceri cetățile au fost sfărâmate.

Lupta dela Scheia (6 Martie 1486)

Seadeddin afirmă că Sultanul văzând intenția lui Ștefan de a recuceri cetățile a dat ordin lui Balibeg să pătrundă în Moldova ca să producă diversiune 2).

Balibeg a înaintat astfel în anul următor (1486) împreună cu Hroet ca să cuprindă din nou Capitala și să instaleze pe acest pretendent.

El a înaintat până din sus de Roman, la Scheia 3), unde s'a dat lupta, în care Turcii au fost zdrobiți, iar Hroet a fost prins și decapitat (6 Martie 1486).

1) Lupta dela Cătălăbuga e pusă de „Letopisețul dela Bistrița“ în luna Decembre (fără data zilei). Deoarece „Letopisețul lui Azarie“ are data zilei credem că aceasta e data cea adevărată, cu atât mai mult că e confirmată de „Cronica lui Weinreich“, care afirmă că lupta s'a dat pe la Sfântul Martin (11 Noembrie) și ar fi rămas morți pe câmpul de luptă 8.000 de Turci și 3.000 creștini. (Gaspar Weinreich Danziger Chronik în «*Scriptores rerum Prussicarum* IV 756). «*Cronica Moldopolonă*» specifică că la Cătălăbuga au luat parte și Poloni; „*Die Danziger Chronik vom Pfaffenkriege*“ în „*Scriptores rerum Prussicarum* IV 688. Toate cronicile afirmă că victoria a fost a creștinilor.

2) Seadeddin Mss. Galland. Bibl. Naț. Paris fr. 6075 (984) extras la Ursu l. c.: „afin de s'opposer au dessein de Beg (Ștefan) par cette diversion“.

3) Com. Scheia e la N. E. de Roman, la 26 km. de el.

„In anul 1486, luna Mart în 6, Lunia,¹⁾ — scrie „Letopiseșul dela Bistrița“ — au fost război cu Hroet la Scheia pe Siret și l'au prins și i-au tăiat capul“.

Această luptă a fost cel din urmă act cunoscut al uriașei drame, care s'a desfășurat pe sbuciumatul pământ al Moldovei²⁾.

Căci nu se mai cunoaște nici o altă luptă, în această perioadă, între Ștefan și Turci. Decapitarea lui Hroet a pus capăt acestui război lung și dramatic. Victoria dela Scheia a fost ultima verigă din lungul lanț al luptelor pentru neafârnare ale Eroicului Domn. Ea formează în acelaș timp punctul de demarcare al unui nou proces sufleteș al Marelui Domn, în sufletul căruia a început să încolțească ideea unei politici de înțelegere cu puternicii săi inamici. Această idee a sfârșit prin a cuprinde cu desăvârșire sufletul sbuciumat al Eroului și a avea victoria. Imprejurările politice și în special atitudinea Polonilor, au contribuit în mod hotărâtor la această schimbare.

Pacea Polonilor cu Turcii

Cu toată dorința sinceră, pe care a avut-o ca să recucerească cetățile dela Turci, regele Casimir nu s'a lăsat convins să ia o atitudine eroică. El s'a mulțămît cu luarea de măsuri insuficiente și a pus, ca întotdeauna, mai multă greutate pe intervențiile diplomatice, decât pe o intrare eroică în scenă, alături de Domnul Moldovei.

Fusese ce e drept un moment obsedat de ideea unei coaliții, formată cu ajutorul Venețienilor și Moscoviților,

1) 1486, Mart 6, cade în adevăr Lunia.

„Letopiseșul Azarie“ dă amănuntul că în decursul luptei „au căzut Ștefan de pe cal... dar l'au ferit Dumnezeu“.

2) Cronica lui Weinreich amintește și de lupta dată pe la 8 Sept. 1486 în Moldova de armata polonă, condusă de prințul Ion Albert, contra Turcilor. Victoria ar fi fost a creștinilor, iar Turcii ar fi lăsat 5.000 de morți. (Script. rer. prussic IV 766). Aceste afirmări ale lui Weinreich nu sunt însă confirmate de cronicile polone și analele noastre.

dar nici abilitii negustori, nici pravoslavnicii creștini, n'au dat atenția cuvenită proiectului polon.

Venețienii s'au mulțumit să dea sprijinul diplomatic prin ambasadorul lor dela Poartă ca să ușureze calea pentru reluarea bunelor relații, cari existaseră mai înainte între Casimir și Turci.

Pe această cale a sperat Casimir că va isbui să scoată dela Turci cele două cetăți, atât de necesare pentru comerțul polon. Bunele sale intenții cu privire la aceasta sunt confirmate de cronicarul Weinreich ¹⁾ și se constată în mod cât se poate de clar din instrucțiunile, pe cari le-a dat solului Firley, pe care l'a trimis în 1488 în ambasadă pentru acest scop la Poartă ²⁾.

Dar solul polon, deși a avut instrucție să nu încheie pace, fără ca Sultanul să cedeze cele două cetăți, n'a putut găsi în arsenalul diplomatic arme suficiente ca să convingă pe Baiazet să părăsească acele puncte strategice, cari formau cheile de dominațiune ale Munteniei și Moldovei. În fața rezistenței hotărâte a Sultanului, Polonii au sfârșit prin a cedă și a se împacă cu faptul împlinit. Ei aveau interese comerciale vitale în Orient și aveau absolută nevoie de cele două porturi, cari fuseseră adevărate debușeuri pentru comerțul polon. Deoarece însă nu se mai puteau servi de ele prin intermediul Moldovenilor, ei n'au ezitat să se înțeleagă cu Turcii. Indată ce interesele lor au cerut-o, Polonii n'au stat un moment la îndoială ca să sacrifice pe Ștefan. Interesul material momentan a avut precăderea. Polonii au sfârșit prin a primi pacea, pe care au încheiat-o pe doi ani, începând cu data de 21 Mart 1489 ³⁾, fără ca să obțină restituirea cetăților Chilia și Cetatea Albă.

1) Weinreich (Script. rer. Pruss. IV 769) afirmă că la dieta din Piotrkow din 1489, a venit o numeroasă ambasadă turcă pentru pace, dar regele a pus condiție ca Turcii să restituie Moldovei Chilia și Cetatea Albă.

2) Instrucția e publicată în *Monumentu medii aevi historica*. II 291 și Hurmuzaki II, 2, 306.

3) Faptul se cunoaște din scrisoarea Sultanului Baiazet cu data 23 Mart 1489 publ. la Hurmuzaki II. 2, 306.

„Pacea dintre noi a fost întărită — scriă Sultanul la 31 Mart 1489 regelui Casimir —, și deacum va trebui observată și negustorii voștrii pot veni ca să facă comerț în țara mea... deacum înainte porțile vor fi deschise,..“.

Incheierea păcii cu Turcii, fără restituirea cetăților, însemnă anularea tratatului dela Colomea și sacrificarea lui Ștefan. Ea n'a întârziat să-și producă efectele. Căci Ștefan n'a stat un moment la îndoială să-și schimbe orientarea politică și să reia relațiile de prietenie cu Ungurii și să facă chiar pace cu Turcii.

Reluarea relațiilor amicale cu Ungaria Dobândirea Ciceului și a Cetății de Baltă

Intrarea lui Ștefan în orbita Polonilor a produs mult sânge rău regelui Matiaș, care n'a întârziat să să plângă Papei și altora că regele Casimir „a sustras pe Domnul Moldovei dela ascultarea sa“, „dându-i speranță de ajutor, și că va recâștiga cetățile din mâinile Turcilor“. În realitate însă Polonii l'au amăgit, căci nu i-au dat nici un ajutor serios. „Unde sunt Polonii? — întreabă regele Matiaș în momentul când Moldova eră devastată de Turci —, Unde e ajutorul promis cu un râu de vorbe? Unde e credința lor? — 1).

Deși solemnitatea de la Colomea i-a produs mult sânge rău, totuș regele Matiaș n'a încetat să lucreze ca să-l readucă pe Ștefan în sfera sa de influență 2). Atitudinea regelui Casimir față de Ștefan i-a venit în ajutor, căci Ștefan, imediat ce-a constatat amăgirea, și-a întors fața dinspre Polonia și a reluat bunele relații cu regele Matiaș. Acesta, la rândul său, n'a cruțat nici un sacrificiu ca să-l rupă de Polonia și să-l lege în mod statornic de

1) Veres I 39—41.

2) În Noembrie 1488 regele Matiaș dă ordin ca să să lase liber exportul armelor pentru Ștefan: „iussit mihi maiestas Regia ut arma pro Wayvoda moldaviensi quot habere voluerit, libere fieri et exportari permittantur“. (Hurmuzaki XV 130).

Ungaria. Pentru acest scop el i-a dat Castelul Ciceul cu 60 de sate și Cetatea de Baltă cu toate teritoriile, cari se țineau de ea. Prin această donațiune regele a ținut să înlătore depresiunea morală din sufletul lui Ștefan pentru pierderea Chilie și Cetății Albe și să repare greșala făcută cu ocazia pierderii lor.

Reintrarea lui Ștefan în orbita Ungariei eră în Iulie 1489 fapt îndeplinit.¹⁾ Donațiunea Ciceului și Cetății de Baltă a trebuit să aibă loc în acest timp,²⁾ cu atât mai

1) La 26 Iulie 1489 regele Casimir se plânse Papei că Ștefan a fost recomandat regelui Ungariei „*in paguba mea și a regatului meu*” (Hurm. II 316).

2) În cartea mea «*Ștefan cel Mare și Turcii*» am afirmat că donațiunea Ciceului și Cetății de Baltă a avut loc în 1475 cu ocazia tratatului de alianță. Documente noi însă mi-au dat convingerea că s'a făcut în 1489.

În 1483 Ciceul nu eră încă al lui Ștefan, ceea ce reese în mod clar din documentul din 1483 (publicat de Dl. Motogna. „*Articole și documente*” Cluj 1923 p. 24): „*Nobili Valentino literato... provisorii curiae castrii Chicho*”. Documente noi arată că Ciceul a fost dat de regele Matiaș ca Ștefan să nu se depărteze de coroană în urma pierderii cetăților Chilia și Cetatea Albă: „*Castro Chycho, quod Vaivodae Moldaviensi ne post amissas Kylye et Neszteralba a corona deficeret*”. (Veres I p. 172). Aceiaș explicare e dată de Regele Ferdinand în scrisoarea către Ștefan Lacustă (1543): „*Castra Cziczso et Kikellewar in partibus regni Transsilvanis esistentia pro Killya et Neszter Alba per Turcas occupatis data ..*”. (Veres I 304).

În documentul amintit, publicat de Veres la p. 172, se specifică că castelul Ciceu aparținuse lui Mihail Emreffy și că îi s'a dat în schimb castelele Richo și Biche. În actul regelui Vladislav din 1 Mai 1500 (Hurm. II 1, p. 18) se arată că în adevăr castelul Ciceu a fost luat dela Mihail Emreffy, pe care l'a despăgubit cu cetatea Richo și orașul Biche. (*Ab eodem Michaele recepimus et Stephano Voyvodae Moldaviae consignari fecimus*).

Cele două castele, primite dela regele Matiaș, au fost confirmate de succesorul acestuia, regele Vladislav în 1492 (Veres I, 43): „*castra Chycho et Kikellewar vocata... quae ipse a manibus eiusdem condam Mathiae regis habuit et hactenus tenuit eorundemque pacificam et quietam possessionem habet atque tenet etiam de praesenti, simul cum omnibus oppidis, villis, possessionibus portionibus et iuribus possessionariis, nec non praediis et tributis ad eadem castra pertinentibus*”.

mult că tot în acelaș timp regele Matiaș a căutat să-și arăte prietenia față de Ștefan prin darul de nuntă în sumă de 500 florini destinat pentru Alexandru, fiul cel mai mare al Domnului Moldovei.

Cauzele acestei schimbări politice sunt arătate în mod cât se poate de clar de Weinreich, care eră foarte bine informat asupra evenimentelor politice.

et item cum cunctiis utilitatibus... et pertinentiis... ac omni eo iure quo eadem a manibus praefuti condam domini Matiae regis habuit et tenuit...“.

În actul, prin care se regulează despăgubirea lui Emreffy, dă motivarea: „mai ales din acea considerațiune, ca el (Ștefan) să nu se depărteze de ascultarea și supunerea noastră și a coroanei noastre și să să arunce în brațele Turcilor“.

Cronicarul Verancsics afirmă că Ștefan a fost întors dela rebeliune prin această donațiune (a *rebellione convertit*), ceea ce ne dă cheia pentru determinarea timpului, în care s'a făcut donațiunea.

După cunoașterea documentului amintit din 1483, — când se constată că Ciceul nu eră a lui Ștefan, — donațiunea nu mai poate fi socotită dela 1475. (Documentul fără dată (Hurm. II 1, p. 2), în care se vorbește de castru, e după toate aparențele din 1474, dată la care e pus de Pray în „*Annales IV, 23*“, căci în 1474 și-a văzut Ștefan țara curățită de Turci. A trebuit astfel să fie făcută între anii 1483 și 1490. În 1485 Ștefan eră considerat de Matiaș ca instreinat cu totul de coroana Ungariei. „*illum (Stefan) seductum et a nobis defecisse vidimus*“ (Veres I, 41). Tot sub aceeaș prismă îl vedeă Matiaș și în anul următor (1486), căci s'a plâns Papei că Casimir l'a sustras pe Ștefan dela ascultarea sa, ceea ce a adus „*nu mic prejudiciu regatului*“ (Voivodam Moldavum a tua obedientia subtraxerit, ab eoque fidelitatis homagium in non parvum regni tui preiudicium“ (Hurm. II 2, p. 292). În 1488 regele Casimir puneă în instrucțiunile date lui Firley tot interesul ca Sultanul să restituie cetățile și dase instrucții să nu închee pace fără ca Ștefan să fie satisfăcut. Din actul acesta reese că Ștefan eră considerat încă strâns de Polonia. Donațiunea n'a putut aveă astfel loc decât după încheerea păcii între Poloni și Turci (Martie 1489), când Ștefan văzându-se părăsit, s'a întors din nou, aruncându-se cu totul în brațele regelui Matiaș, care în acel timp eră chinuit de boală și preocupat de asigurarea succesiunii fiului său natural. Regele Matiaș se temeă ca regele Casimir să nu răpiască coroana lui Corvin pentru a o da la unul din numeroșii săi copii. De aceia ca să-l rupă de Iagelloni și să-l lege de Ungaria, regele Matiaș n'a cruțat nici un sacrificiu și s'a grăbit să-i deă Ciceul cu 60 de sate și Cetatea de

Ștefan a părăsit pe regele Poloniei — scrie Weinreich — și-a jurat credință regelui Ungariei, fiind deslegat de Papă de jurământul făcut regelui Poloniei, deoarece Poloniei nu i-au dat ajutor contra Turcilor și Tatarilor, așa după cum i au promis. („*Dass die Polen Kunden im kein beistandt thuen gegen die Tatern und Türken, so sie im gelobet haben*“).

Baltă cu împrejurimile. Acelaș zel față de Ștefan îl arată în Iunie 1489 cu ocazia nunții lui Alexandru, când regele Matiaș îi face un frumos dar de 500 florini aur. De aceia credem că donațiunea a avut loc în 1489, căci dacă s'ar fi făcut mai înainte, regele Matiaș, în starea sufletească produsă de solemnitatea dela Colomea, n'ar fi stat la îndoială să aplice sancțiuni contra lui Ștefan și să-i retragă feudele din Ardeal. Pe de altă parte, cunoscând spiritul comunicativ și insinuant al regelui, e greu de presupus că el ar fi lăsat atâtea ocazii, fără ca să nu scoată în relief sacrificiul, pe care l'a făcut față de Ștefan. El nu era omul discret, care să treacă în tăcere astfel de donațiuni, făcute unui principe atât de celebru, cum era Domnul Moldovei. Cu spiritul său comunicativ caracteristic, el avea, din contră, obiceiul să trâmbițeze cele mai mici favoruri sau binefaceri acordate. Spirit practic, regele Matiaș exploată orice situație și nu uită niciodată să utilizeze împrejurările și oamenii în chipul cel mai profitabil. Moartea subită, care a urmat scurtă vreme după donațiune, la 6 April 1490, nu i-a lăsat timpul necesar ca să comunice, după obiceiul său, marele eveniment al legării Domnului Moldovei prin donațiunile amintite, în mod indisolubil de coroana Ungariei. Donațiunea fiind făcută în un moment de depresiune a regelui din cauza boalei și a îngrijorării pentru succesiunea fiului său Ion Corvin, a fost trecută sub tăcere. Scurtă vreme după aceasta a avut loc moartea regelui. Timpul dela donațiune și până la moarte a fost prea scurt și dispoziția sufletească prea nefavorabilă pentru comunicarea donațiunei. Astfel se explică că nici una din numeroasele scrisori, nici un document cunoscut dela rege sau dela contemporani, nu amintește nimic de această donațiune. Abia după moartea regelui Matiaș, sub urmașul său Vladislav, încep mențiunile în documente cu privire la cele două cetăți. Cel dintâi pârcaľab moldovean cunoscut în Ciceu, e Petru (egregius Petrus castellanus castrı Chycho) în anul 1500 (Veres I 50), iar la Cetatea de Baltă se găsește în 1498. „*Bernaldinus castellanus castrı nōstri*“ (al lui Ștefan). (Bogdan II 408). Contestațiile asupra Ciceului au fost înlăturate abia în 1502 și stăpânirea „*de iure*“, fără contestație a început abia din 1503. (Veres I 60).

No. 16. — Aer cu inscripția lui Ștefan cel Mare din anul 1490, dela Mănăstirea Putna.

Impăcarea cu Turcii

Perderea Chilieii și Cetății Albe, umilirea dela Colomea și mai ales decepția provocată de atitudinea aliaților, au produs o schimbare esențială în sufletul mult sbuciumat al marelui erou. Toți suveranii creștini, cari l'au îndemnat prin fraze frumoase la luptă, au sfârșit prin a depune armele și a se resemna la pace și înțelegere cu neînvinșii Păgâni. Venețienii, Papa, regele Matiaș, regele Casimir, rând pe rând, au depus armele și au căzut la înțelegere cu teribili stăpâni ai Mării Negre. Eroul nostru rămăsese cel din urmă cu sabia scoasă, singurul pion al creștinătății în lupta uriașă cu Veneticii Otomani. Dar aprigii săi inamici au știut să-l prindă în clește și să-l silească să capituleze.

După ce au ocupat gurile Dunării și i-au tăiat legătura cu marea, după ce au ridicat contra lui pe Munteni și pe Tatarii, Turcii au încheiat legături de pace cu Ungurii și cu Polonia, astfel că el a rămas cu desăvârșire izolat. Din toată orchestra, care intonasese atâta vreme imnul libertății și al civilizației creștine, rămăsese singurul instrument, care cântă cu putere cântecul libertății. Puterile însă i-au slăbit. Țara i-a fost mutilată și prădată în câteva rânduri. Comerțul și puterea de producție a țerii s'au anemiât din cauza războielor și a tăierii legăturilor cu orașele comerciale de pe coastele Mării Negre. Turcii l'au asediat, după metoda cu care înconjurau cetățile, și l'au forțat să trateze și să cadă la pace.

Imprejurările au fost mai puternice decât voința lui de fier. Toate sacrificiile făcute, i-au adus numai decepții.

Voise libertatea țerii sale și soarta a făcut să-și vadă Moldova despoiată de cele mai puternice organe. Urmărise înălțarea, și fatalitatea l'a silit să bea din paharul umilirii dela Colomea. Avuse mândria, dictată de spiritul de conservare, să sustragă Muntenia dela Păgâni, și a suferit decepțiile trădării acelor, pe cari i-a ajutat. Voise satisfacțiile luptei alături de creștini pentru apărarea civilizației contra barbariei păgâne, și s'a văzut părăsit de toți

aliații. Urmărise îmbogașirea țerii prin comerțul cu cetățile creștine, și-a fost silit să pună sângur foc satelor și orașelor ca să poată slăbi pe Păgânii năvălitori.

Țintise înflorirea — și soarta a făcut să vadă ruina și mizeria. Toate speranțele sale au fost înșelate. Toate iluziile spulberate. După atâția ani de sbucium și de sacrificii, n'a cules decât decepții. De ce n'ar face în cazul acesta ceeace au făcut toți aceia, cari l'au îndemnat la luptă? De ce ar rămânea sângurul străjer al crucii cu sabia scoasă, când toți creștinii au băgat-o în teacă? Strâns în clește de Turci, cari i-au tăiat legătura cu marea și l-au izolat, eroul Moldovei, s'a văzut silit și el să bage sabia în teacă și să caute să trăiască în bună înțelegere cu stăpânii Mării Negre și ai Dunărei de jos.

Imprejurările au fost mai puternice și l-au silit să cedeze. Cu durerea în suflet a trebuit să bage în teacă sabia, care tăiasc în decurs de un deceniu atâția Păgâni. Puternicii săi inamici au prețuit desigur pe erou și au făcut împăcarea în aceleași condiții ca înainte de război, adecă să plătească tribut. În anul 1492 plătirea tributului către Poartă se constată prin documente. Ambasadorul Veneției raportă din Constantinopole în acest an că Ștefan eră tributar al Sultanului („*che sia tributario di questo signore*“) ¹⁾. Această dovadă e întărită de alte documente din anii dela sfârșitul domniei Marelui Domn. Astfel solul Poloniei, afirmă în 1498 înaintea Impăratului și dietei Germaniei că Ștefan declară pe față că e tributar al Sultanului („*cuius se tributarium esse palam professus est*“) ²⁾. Asemenea în instrucția, pe care regele Vladislav o dă solilor trimiși la Impăratul și dieta Germaniei, se afirmăcă „*a fost dejă constrâns să plătiască tribut*“, („*iamque ad soluendum Turco tributum astrictus*“) ³⁾. Chiar și în instrucția, pe care o dă solului său către Sultan, regele Vladislav arată situația de tributar a Domnului Moldovei. „*Acel Domn* — zice el —

1) Raportul lui Ieronim Marcel către Dogele Veneției, din Constantinopole. 18 Iulie 1492 la Hurmuzaki VIII 28.

2) Uljanicky „*Materialy*“ 141; Hurmuzaky IIz 40.

3) Levicki III 450; Hurmuzaki IIz 390. Instrucția e din 1498.

e tributarul Sultanului“. (*Voyvodam quoque illum Caesari tributarium*“) ¹⁾.

„Intotdeauna până acuma — scriă însuși Sultanul Baiazet către Ștefan în 1500 — *tu mi-ai trimes tributul amintit, chiar mai înainte de a se împlini termenul de plată*“ („*sempre fino presente, avanti che fusse compì il termine, tu mandavi ditto carazo*“) ²⁾.

Plătirea tributului se confirmă și de cronicarii timpului. Astfel cronicarul Liborius Nacker atribue lui Ștefan celebrele cuvinte, cari chiar dacă n'ar fi adevărate, caracterizează admirabil situația dureroasă a Domnului Moldovei: „*Recunosc că am fost supus răposatului rege (Casimir), dar m'a părăsit, și astfel am fost silit să deviu tributar al Turcilor. Acum am aruncat un os între doi câni ca să să muște pentru el*“ ³⁾.

Cronicarul contimporan Tubero confirmă situația aceasta dureroasă „*Obosiți mai mult din cauza devastărilor, decât a rășboaelor, — scrie Tubero — Moldovenii au pus capăt năvălirilor prin plata tributului*“ ⁴⁾.

Din raportul Venețianului Caroldus ⁵⁾, din anul 1503, știm chiar suma anuală, pe care o plăteă atunci Ștefan drept

1) Katona „*Historia critica*“ XI 34.

2) Sanuto „*Diarii*“ III 1627.

3) Liborius Nackers Tagebuch (*Scriptores rerum Prussicarum* V 307).

4) Tubero „*Commenturiorum de rebus temporibus eius*“ Francfurt 1603.

5) Scrisoarea Venețianului Caroldus, din Constantinopole 30 Sept. 1503. (Sanuto „*Diarii*“ V 464): „*Sua Escellenza ha da carazzo... da Stefano Vajvoda do Moldavia ducati 4 milia, da Rado transalpino, dicto Calciero, ducato 8 milia*“. Insuși celebrul ambasador al Veneției, Andrea Gritti, afirmă în 1503 că Ștefan și Radu plăteau tribut. („*...Rado et Stefano... di pagar il carazzo al Signor...*“ (Sanuto V 450). Cu toate că în o scrisoare din 1514, inspirată de regele Sigismund al Poloniei, se afirmă că Ștefan plăteă Sultanului 8000 ducați „*nam octo milia ducatorum in auro quotannis Turce pendere solet*“ (Hurm. II 3 p. 171), totuș trebuie să dăm mai mult crezământ Venețianului amintit, mai ales că scrisoarea polonă e redactată 10 ani după moartea lui Ștefan. E posibil ca suma de 8000 ducați să se fi plătit pe vremea lui Bogdan, căci pe timpul lui Rareș se urcase la 10.000.

tribut către Poartă. Domnul Moldovei plăteă în acel timp 4000 ducați, jumătate din tributul, pe care îl dă anual Radul din Muntenia.

Pe calea obișnuită a tributului, Ștefan a stabilit astfel legături corecte cu înfricoșatii și neînvinșii Păgâni. Cu durerea în suflet a trebuit să se reîntoarcă astfel în situația anterioară războiului pentru neatârnavare, care l'a costat atâtea sacrificii.

S'a resemnat la aceasta constrâns de împrejurările mai puternice decât voința lui. Căderea sa a atribuit-o în bună parte Polonilor. De aceea, îndată ce a restabilit relațiile corecte cu Turcii, și-a schimbat în mod brusc atitudinea față de Polonia, luând ofensiva contra ei și prădând teritoriile vecine, ca din prăzile luate să scoată aurul, pe care eră silit să-l trimită în fiecare an ca tribut Turcilor. În acelaș timp a căutat să se despăgubiască pentru teritoriile pierdute în sud prin ocuparea Pocuției, pe care a stăpânit-o odinioară bunicul său Alexandru. El n'a întârziat să ocupe această țerișoară. Cu aceasta însă începe, în dramatica sa istorie, un nou capitol.

CAP. III

Luptele cu Polonia

Pericolul jagellon

Moartea regelui Matiaș, care întărise cu puțin înainte legătura cu Moldova prin cedarea celor două cetăți, a trebuit să fie dureros simțită de Ștefan, cu atât mai mult, că prin dispariția regelui s'a dat naștere unui nou pericol pentru Moldova: pericolul jagellon. Acest pericol fusese înlăturat de marele rege al Ungariei, care isbutise în timpul din urmă să creeze o rețea de state în contra Poloniei. Ungaria, Moldova, Tătarii și Moscoviții formau împreună un lanț puternic, menit să strângă corpul familiei Jagello.

Prin moartea genialului rege lanțul acesta a fost rupt și situația a fost inversată cu desăvârșire, căci regele Casimir a scăpat de încercuire și a dobândit ocaziunea să-și pună în aplicare planul favorit de a concentra Ungaria, Polonia, Boemia și Litvania în un sistem de state, dominate de familia sa. El a urmărit ținta ca să așeze în Ungaria pe fiul său Albert, iar în Boemia să rămână celălalt fiu al său, Vladislav, pe când Litvania ar fi încredințat-o lui Alexandru, urmând ca coroana Poloniei să fie dată fiului mai mic, Sigismund.

Lanțul acesta jagellon constituia, în mod evident, un mare pericol pentru Moldova. De aceea Ștefan n'a întârziat să ia poziție ostilă și să lucreze pentru menținerea echilibrului politic în răsăritul Europei.

În consecință el a privit cu multă simpatie candidatura Impăratului Maximilian la tronul Ungariei, și a făcut desigur tot posibilul ca să împedecă pe principele Albert, care avea tot sprijinul tatălui său Casimir.

Cu toate acestea el a trebuit să facă politică prudentă, ca să nu-și pericliteze importanțele sale feudale din Ardeal, cari erau puternice chei de dominațiune a platoului muntos.

De aceea cu toate că a primit cu simpatie candidatura Impăratului Maximilian, căruia i-a făcut chiar promisiuni, totuș e greu să admitem că ar fi luat o poziție hotărâtă dela început, cu atât mai mult că a trebuit să să convingă în curând că curentul cel mai puternic eră format în favorul regelui Vladislav al Boemiei. Căci acesta eră un rege ideal pentru magnații ungurii, sătui de mâna de fier a regelui Matiaș, cari doreau un rege fără energie și fără voință ca să nu fie stânjiniți în libertățile lor.

Ștefan n'a întârziat astfel să facă promisiuni și să dea sprijin regelui Vladislav, ceea ce se constată chiar din actul pentru confirmarea cetăților Ciceul și Cetatea de Baltă, în care amintește de credința arătată de Ștefan „în acest prim început“ de domne 1).

Ca să nu-și pericliteze feudele sale din Ardeal, Ștefan a fost silit astfel să urmeze o politică de duplicitate, căutând să menajeze atât pe Maximilian, cât și pe Vladislav, neluând o poziție hotărâtă decât în momentul când va fi constatat că s'a clarificat situația.

El a făcut promisiuni și lui Maximilian, ceea ce transpiră din manifestul electoral al acestuia, prin care îndeamnă pe Ardeleni ca să asculte de Ștefan: „*ipsi Stephano vavodae nostro nomine pareatis et obediatis*“ 2)

Acțiunile Impăratului Maximilian au scăzut însă foarte repede, iar cele ale lui Vladislav, din contră, s'au urcat în mod vertiginos, ceea ce a făcut ca Ștefan să plece

1) Veres I 43. „*In hoc primordio regiminis nostri cum summa fide ei fidelitatis perseveratione*“.

2) Veres I 43. Manifestul e dat din Gratz în ziua de 11 August 1490.

cumpăna politicei sale în favorul acestuia. Manevra abilă i-a dat rezultatul așteptat, căci Vladislav n'a întârziat să-i confirme drepturile sale asupra Ciceului cu cele 60 de sate și asupra Cetății de Baltă cu dependențele ei (1492).

Ocuparea Pocuției

Dupăce s'a văzut silit să plătiască din nou tributul, Ștefan a crezut nimerit să să despăgubiască de această sumă din prăzile luate din țara lui Casimir, care eră considerat ca principalul autor al căderii sale sub Turci. „Dacă ar fi fost sprijinit de regele Casimir — scrie contemporanul cronicar Liborius Nacker — (Ștefan) ar fi rezistat cu succes Sultanului. Cum însă Moldoveanul a rugat pe regele răposat (Casimir) pentru sprijin și ajutor și s'a întâmplat că a fost părăsit, s'a gândit la chipul și calea cum ar putea să plătiască Sultanului tributul din țara regelui și nu din țara sa proprie, întrucât regele a fost o cauză a nenorocirii sale“.¹⁾

Pe lângă aceasta, ca să să despăgubiască de teritoriile pierdute în sudul Basarabiei, a căutat să pună mâna pe Pocuția, mica țerișoară dela granița de nord a Moldovei, care aparținuse bunicului său Alexandru și pe care nevrednicii săi urmași au cedat-o Polonilor, fără ca aceștia să fi plătit toată suma, pentru care fusese amanetată.

Pe lângă perspectiva de întindere teritorială, Ștefan ar fi dat prin incursiunea sa în Polonia, lovitură simțitoare regelui Casimir, tocmai în momentul când el lucră din răspuțeri ca fiul său Albert să obțină coroana Ungariei. Prin intervenția sa în Polonia el ar fi adus în mod indirect servicii atât regelui Vladislav, care ducea lupta cu fratele său Albert, ajutat de regele Casimir, cât și Împăratului Maximilian, care atrase în sfera sa pe Țarul Ivan, cuscrul lui Ștefan, care se obligase prin tratat să declare război lui Casimir.

1) „Scriptores rerum Prussicarum“ t. V. p. 306 -307.

Incursiunea din Polonia e astfel în legătură cu evenimentele din Ungaria. Scopul ei se poate înțelege cu multă claritate.

Pe lângă intenția de a strânge prăzi, din cari să plătiască tributul și de a cuceri Pocuța, menită să-i dea satisfacție pentru perderile teritoriale din sudul Moldovei, Ștefan a căutat, prin aceeaș mișcare să dea lovitură regelui Casimir, în momentul când trebuia să facă eforturi pentru expediția fiului său Albert în Ungaria. Atacul lui Ștefan aducea în mod indirect servicii, atât lui Maximilian, cât și lui Vladislav, căci împiedecă pe regele Casimir în mișcările sale și îl sileă să-și întoarcă privirile dinspre Ungaria ca să-și aperse propria sa țară.

În toiuł verii anului 1490 Moldovenii au năvălit în Pocuța și au pus stăpânire pe o bună parte din ea. La 22 August se scriă din Polonia că Moldovenii erau stăpâni pe Colomea și Castrul Halici și au bombardat Snyathin.¹⁾

Dupăce au așezat garnizoane în orașele cucerite și în teritorul ocupat, încărcăți cu diferite prăzi și cu mari turme de vite și mulțime de robi s'au întors în Moldova²⁾.

Cu toate că regele Casimir a luat măsuri militare, totuș, conform obiceiului său, a pus mai multă greutate pe intervenția diplomatică. El s'a mulțumit să trimită la Ștefan soli ca să-l înduplece „să cedeze satele căpitanilor *Maieștii Sale*“, și să dea despăgubiri pentru pagubele făcute.

1) Scrisoare cu data 22 August 1490 la Levicki „*Codex epistolaris*“ III p. 368: „*iam Colomiam et castrum Halycz possedit ac Sniathin oppugnavit*“ cf. „*Zrodla dziejowe*“ X 32.

2) *Zrodla Dziejowe*“ X 32. Hurmuzaki II₂ p. 324: „*predasque varias equireas, greges hominum, peccorum et pecudum secum, prout edocti sumus, pro certo abduxerunt*“. Se pare că expediția a fost condusă de boeri și nu de Ștefan. Deși se vorbește în o scrisoare din Polonia „*de invasiunea Palatinului Moldovei*“ (Levicki III 368), totuș trage mai greu în cumpănă cuvântul solului polon către Ștefan. Solul polon afirmă că Ștefan și-a trimes boerii (officiales) și a dat ordin acestor boeri ca să ocupe castelele din Pocuța: „*palam fateri Dominacionem Vestram (Stefan) quod id officialibus suis commiserat*“. Solul nu putea spune lui Ștefan, în față, un neadevăr. (Hurm. II, p. 325).

No. 17. — Portretul lui Ștefan. Pictură murală din biserica Sf. Nicolae din Iași.

Ștefan însă n'a cedat și regele Casimir s'a văzut silit să să resemneze, cu atât mai mult că erà încurcat în chestia tronului Ungariei și trebuia să evite un război pe două fronturi. A mai fost înduplecat la aceasta, după afirmarea cronicarului Nacker, — de soția sa, regina Elisabeta, care ar fi fost în înțelegere cu Ștefan și primea dela el daruri. 1)

Plin de durere pentru nereușita întreprinderii lui Albert în Ungaria și pentru atacul lui Ștefan, regele Casimir a închis pe vecie ochii la 7 Iunie 1492, fără să fi răsbunat lovitura, pe care i-o dase Ștefan, pe care îl umilise la Colomea.

Planul regelui Albert

După moartea regelui Casimir tronul Poloniei a fost ocupat de fiul său Albert. Acesta erà un om de acțiune, hotărât să lucreze pentru mărirea țării. Planul său erà să lege Moldova de Polonia prin un sistem special, care erà socotit cu atât mai necesar, cu cât Moldova erà indispensabilă Polonilor pentru comerțul înfloritor, pe care îl făceau cu Levantul. Prin ea duceau căile comerciale. Instrăinarea ei dădea cea mai mare lovitură comerțului polon și făceau inutile concesiunile acordate de Turcia comercianților poloni, cari nu se puteau bucura de libertățile comerciale acordate de Sultan, atâta timp cât Ștefan erà stăpân pe căile comerciale, cari duceau în Turcia.

De aceea s'a căutat un sistem, care să lege Moldova în chip temeinic de Polonia. El nu putea fi realizat decât prin înlocuirea lui Ștefan cu un membru al familiei Jagello.

În consecință regele Albert a fost chinuit de gândul alungării lui Ștefan și așezării pe tronul Moldovei a fratelui său Sigismund. Planul erà grandios. El ar fi dat familiei

1) Liborius Nacker is „*Scriptores rerum Prussicarum*“ V. 307, „*Durch rath der Konigynne mit der Valach eynvorstentnis hatte. und ir als man sagte vil goben sante*“ (cf. Nistor. „*Die Moldauischen Ansprüche auf Pokutien*“ Viena 1910. (Extras din „*Archiv für Österr. Gesch.*“ 101 Bd. 1).

Jagello preponderanța politică în răsăritul Europei și ar fi făcut din ea scutul lumii creștine contra păgânilor. Căci această familie, care era stăpână pe Ungaria și Boemia, unde era rege Vladislav, pe Polonia și Lituania, care avea mare duce pe Alexandru, alt frate al regelui Albert al Poloniei, ar fi ajuns prin ocuparea Moldovei, să aducă sub influența ei o bună parte din Europa. Acest plan mareț a fost alimentat de humanistul italian Callimachus, care a fost profesorul regelui Albert și n'a încetat să sugereze acestuia ideea alipirii Moldovei de Polonia, Callimachus atrăsese încă dela 1485 atenția regelui Casimir asupra importanței Moldovei și arătase necesitatea legării ei de interesele Poloniei.

În acel timp însă înlocuirea lui Ștefan nu era posibilă din cauza opoziției regelui Matiaș, care n'ar fi tolerat un polon pe tronul Moldovei. Acum însă tronul Ungariei era ocupat de fratele regelui Poloniei și nu există alt suveran în apropiere, care să apere pe Ștefan. Acesta era izolat și atentatul putea să aibă sorți de izbândă.

Albert a fost astfel dela început obsedat de acest plan, la care a fost încurajat neconținut de episcopul Lucas Watzelrode 1) Acesta nu încetă să sugereze regelui ideea să lege Prusia și Moldova în chip indisolubil de Polonia, strămutând ordinul Teutonilor din Prusia în Podolia, unde avea să lupte pentru apărarea creștinătății contra păgânilor, și pe Ștefan prin un membru al familiei Jagello.

În acest chip s'ar fi creat o strânsă legătură între orașele comerciale dela Marea Baltică și cele dela Marea Neagră, cari firește, trebuiau să fie recucerite dela Turci.

Planul consista astfel în înlocuirea lui Ștefan prin Sigismund, fratele mai mic, care n'avea nici un principat și era întreținut prin o pensiune anuală de 8.000 ducați, plătită de regele Poloniei.

Prin instalarea lui Sigismund pe tronul Moldovei, regele Albert ar fi scăpat de sarcina incomodei pensiuni și în acelaș timp și-ar fi realizat visul său de a lega Moldova de interesele Poloniei.

1) Caro „Geschichte Poleus“ V. Cap. VI.

Proiectul dela Leutschau (1494)

Regele Albert și-a dat desigur sama că proiectul nu putea fi realizat decât cu complicitatea tuturor fraților. De aceea a pus la cale un congres al fraților Jagelloni, care a avut loc la Leutschau în primăvara anului 1494. Toți frații au luat parte: Vladislav, regele Ungariei și Boemiei, Albert, regele Poloniei, Alexandru, ducele Lituaniei, Sigismund și Cardinalul Frideric. Desbaterile au fost publice și secrete. Cele secrete au fost numai între frați. Cu toate acestea, grație sincerității și iubirii de adevăr a medicului regelui Albert, Miechovita, care a scris evenimentele mai importante din domnia regelui său, suntem în măsură să cunoaștem punctele principale, cari au fost discutate între frați.

Miechovita nu se sfiște să arăte în toată sinceritatea complotul fraților Jagelloni în contra lui Ștefan. El afirmă că la Leutschau s'a discutat asupra războiului cu Turcii și „extirparea” lui Ștefan 1). Faptul e confirmat și de Wapowski, alt cronicar contemporan, care arată că frații au hotărât să forțeze pe Ștefan să recunoască suzeranitatea regelui Albert, iar în cazul că ar refuza: „să-l alunge cu puterea și cu armele din țară și să așezeze în locul său în Moldova pe... Sigismund, care ar apăra cu mai multă atențiune țărmul Dunărei în contra Turcilor barbari”. Cronicarul polon nu uită să remarce că această chestiune a fost desbătută în cel mai strict secret, numai între frați „ca să nu poată să transpire la inamicii barbari... nimic din ceea ce urzeau regii frați” (*ne quid reges fratres molirentur, ad hostes barbaros perferri possent*) 2).

1) „*Multisque ac variis interpositis tractatibus super regnorum unione, super bello in Thurcas et extirpatione Valachi*”. (Cronica lui Miechovita în „*Scriptores rerum Polonicarum*” II 259).

2) Instrucția regelui Albert, dată solului trimis la fratele său Vladislav, e în contradicție cu afirmarea cronicarilor Miechovita și Wapowski și chiar cu faptele. Regele Albert afirmă în instrucție că n'a avut n'ciodată intenția să alunge pe Ștefan și să așezeze în locul său pe Sigismund. Instrucția eră însă redactată ca să înlocuie în eroare pe magrații unguri cari simpatizau cu Ștefan. Instrucția e publicată de Levicki. „*Krol Jan Olbracht o Klesce Bukowinskiej R. 1497, in „Kwartalnik His. iczny” VII 1893, p. 5.*

Cursa regelui Albert

Secretul erà cu atât mai necesar, cu cât magnații unguri aveau simpatie pentru Ștefan și n'ar fi tolerat ca regele lor să trădeze interesele Ungariei, cari, erau în ce privește Moldova, în contrast cu ale Poloniei. De aceea regele Albert a ținut să dea lovitura lui Ștefan prin surprindere și prin înșelăciune, căci prin luptă pe față, prin război deschis, proiectul n'avea sorți de reușită, cu atât mai mult că Ștefan erà în relații bune cu Turcii, Tătarii și cu Moscoviții și erà simpatizat de Ardeleni și în secret chiar de nobilii poloni.

Pentru ca să poată aveà succesul dorit, regele Albert trebuia să prindă pe Ștefan în cursă. *Vulpea șireată*, cum îi se zicea în Polonia, nu putea fi distrusă decât prin înșelăciune.

Pentru acest scop Albert s'a folosit de platforma curentă a timpului, care erà cruciada contra Păgânilor, ca să-și mascheze adevăratele sale intenții. El a comunicat astfel Curților creștine că proiectează o expediție în contra Turcilor. Pentru ca să-l înșele pe Ștefan, i-a trimis vorbă prin doi soli de frunte, că are intenția să facă războiul sfânt contra Păgânilor. Miehovita dă numele acestor soli și amintește de ajutorul, pe care l'au cerut dela Ștefan „*pentru proiectul cel sfânt*” 1). Ștefan ar fi promis ajutorul cerut — scrie Miehovita — cu condiție ca să nu se alipească de Poloni, decât după ce Albert ar fi ajuns cu oștile sale la Dunăre sau la Chilia și Cetatea Albă. I-ar fi promis chiar transit și proviant. Din acest răspuns reese că Ștefan a înțeles planul regelui Albert. Căci numai astfel se explică prudența extraordinară, ce se constată în răspunsul său. Aceasta se mai poate deduce din faptul că în momentul decisiv îl găsim cu desăvârșire conștient de atentatul ce se pregătise contra lui și îl vedem luând la timp toate măsurile necesare pentru apărare.

1) *Cronica Polonorum*” ediția din 1521 pag. 350.

El pare astfel să fi fost conștient de cursa, pe care i-au pregătit-o Jagellonii și și-a jucat rolul cu o măiestrie perfectă, isbutind nu numai să înlătore pericolul, dar să pregătească din contră, la timp, el cursa, în care aveau să cadă Polonii.

Atât regele Albert, cât și Ștefan, și-au jucat rolul cu măiestrie. Cel d'întâi a pregătit cursa sub pretextul cruciadei contra Păgânilor, cel din urmă înțelegând viclesugul polon a știut să-și mascheze măsurile luate pentru apărare.

„Albert, regele Poloniei se hotărât să alunge pe Ștefan de pe tronul Moldovei — scriu analele Rutene — și să așeze acolo pe fratele Sigismund... răspândind vestea că pleacă în contra Turcului. Ștefan a înțeles viclenia aceasta...”¹⁾.

Faptul, expus atât de clar în „Analele Rutene”, e confirmat de cronicarul dalmatin contimporan Tubero, care arată de asemenea în modul cel mai clar duplicitatea regelui Albert și măsurile de apărare ale lui Ștefan.

„Albert... a năvălit în Moldova — scrie Tubero — sub cuvânt că va purta război numai decât cu Turcii, în realitate însă cu intenția ca să lege pe Moldoveni de imperiul său...”

Dar nimic nu se poate simula multă vreme. Căci s'a descoperit îndată că Albert nutria cu totul altceva în suflet, decât ceea ce arată pe față... Astfel Albert, prefăcându-se că e amic al Moldovenilor, a promis că va cuceri aceste două cetăți (Chilia și Cetatea Albă) și le va restitui Moldovenilor. În suflul său era hotărât ca mai înainte de a ataca pe Turci să pună mâna pe Moldova. ...Ștefan... înțelegând în mod lămurit planul lui Albert... s'a hotărât să cheme pe Turci, cari îi acordaseră prietenia în schimbul plății tributului”²⁾.

1) „Scriptores rerum Polonicarum” II 304.

2) Ludovici Tuberonis „Commentariorum de rebus, quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt”. Francf. 1663 p. 126. Pretinsa scrisoare a lui Ștefan către Baiazet, conține prea multe floricele de stil și trăsături humaniste prea pronunțate ca să putem să o considerăm ca un produs al cancelariei moldovenești. Din contră ea are toate caracterele unei fabricații meșteșugite humaniste. Fondul însă e adevărat.

Jocul dublu e constatat și de Seadeddin, vestitul cronicar al Turcilor. „Cu toate că acest prinț (Ștefan) — scrie Seadeddin — a încheiat pe față alianță cu el (cu regele Albert) și cu toate că s'a înțeles să unească oștile cu ale lui (Albert) pentru a ataca pe aceiași inamici (pe Turci), totuș îndată ce s'a convins că această alianță, departe de ai fi de folos, tindea, din contră, să-i aducă pierderea sa proprie, a făcut tot posibilul ca să potoliască mânia regelui Poloniei sau să-l oblige cel puțin să-și schimbe cursul întreprinderii arătându-i urmările periculoase, la cari se expunea. In acest interval el trimese vorbă de ce se petrecea guvernantorilor Porții“.

Nu mai rămâne astfel îndoială că amândoi suveranii au fost actori conștienți ai dramei. Fiecare din ei a avut rezervele mintale necesare. Regele Poloniei și-a mascat intențiile de cuprindere a Moldovei, Ștefan și-a simulat măsurile sale de apărare.

Conform cu înțelegerea dela Leutschau, regele Albert a căutat să pună în aplicare „proectul cel sfânt“. In 1496 el a avut o nouă întrevedere cu fratele său Alexandru, regele Litvaniei, la care a asistat și Sigismund. Alexandru i-a promis ajutor în oaste¹⁾. Cu această ocazie s'au luat măsurile practice pentru executarea planului dela Leutschau, de a pune mâna pe Moldova sub pretextul unei cruciade în contra Turcilor. Lupta pe față contra unui luptător încercat ca Ștefan, neavând sorți de reușită, regele Albert a crezut că va isbuti prin înșelăciune, mascându-și intențiile sale cu firma pompoasă a timpului, care eră cruciada în contra Păgânilor. De aceea sub cuvânt că întreprinde expediția pentru recucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă dela Turci, a cerut concursul lui Ștefan.

Cu toate că regele Albert a negat intențiile sale dușmănoase față de Ștefan în instrucția data unui sol trimes

1) Complicitatea lui Alexandru, ducele Litvaniei, e confirmată de însuși regele Albert în instrucția citată: „având și sfatul fratelui nostru Marelui duce al Litvaniei, pe care îl atingeà acelaș pericol și care s'a oferit să ne dea ajutor în oaste“ (se nobis cum copiis affuturum praesidio obtulit). La expediție n'a luat însă parte în persoană.

la regele Ungariei ¹⁾, după dezastrul din Codrul Cosminului, totuș nu mai rămâne nici o umbră de îndoială, că regele Albert a avut planul premeditat să cuprindă prin înșelăciune Moldova și că scopul expediției sale n'a fost decât „extirparea” lui Ștefan, iar expediția contra Turcilor n'a fost decât pretextul, masca exterioară, menită să producă diversiune. Aceasta se dovedește nu numai prin faptele sale și desfășurarea evenimentelor cu ocazia expediției, ci și din izvoarele cele mai autentice ale timpului.

1) Instrucția e publicată de Levicki în studiul său „*Krol Jan Olbracht o clesce Bukovinskeij R. 1497*” în „*Kwartalnik Historyczny*” VII 93. Instrucția aceasta nu poate servi ca argument pentru teza istoricului Levicki, care admite că Albert a fost de bună credință față de Ștefan și nu și-a schimbat atitudinea decât după ce s'a convins că Domnul Moldovei e de rea credință. Istoricul polon se înșală când crede că o instrucție, menită să câștige încrederea Ungurilor, poate se serviască ca dovadă hotărâtoare. Ea are scopul, ca mai toate instrucțiile, să ascundă adevărul și să prezinte lucrurile într'o lumină diferită.

După ce expediția s'a terminat cu dezastru, iar în groapa, săpată pentru Ștefan, a căzut el însuși, regele Albert a căutat să denatureze adevărul și să se prezinte ca o victimă a duplicității și relei credințe a Domnului Moldovei. El a căutat să convingă că expediția din Moldova a avut de scop să cucerească Chilia și Cetatea Albă dela Turci și „a fost îndemnat neconținut de Domnul Moldovei” la aceasta.

Albert prezintă astfel cazul în altă lumină. El a făcut expediția — se spune în instrucție — ca să satisfacă rugămintile lui Ștefan și să pedepsească pe Turci pentru incursiunile făcute în Polonia. Cu multă surprindere a constatat însă, imediat ce s'a apropiat de granițele Moldovei, că Ștefan, „*cel mai aprig instigator al războiului*”, și-a schimbat atitudinea și și-a manifestat dușmănia prin trimiterea unei oști moldovenești, ajutată de Turci ca să prade Galiția. Turcii și Moldovenii „*au ars și prădat mai multe sate*”, dar au fost învinși și „*dacă Turcii n'ar fi fost apărați de Moldoveni, puțini dintre ei ar fi scăpat cu viață*”. Puține zile mai în urmă, Ștefan a trimis o nouă armată de Turci și de Tătari, cari împreună cu Moldovenii au devastat Colomeia. Și această oaste a fost învinsă, iar un logofăt al lui Ștefan a declarat regelui, „*că Domnul e supus Turcilor și că în consecință va fi inamicul Polonilor*”. Aceste afirmări din instrucție, nu sunt confirmate de alte izvoare. Din contră Nacker (*Script. rer. Pruss. V 302*) desminte arderea Colomeiei: „*caruit omnino veritate*”. Ele par plăs-

Astfel regele Vladislav al Ungariei fratele lui Albert, inițiat în secretele lui Albert, mărturisește că expediția n'a servit decât ca pretext ca să ocupe Moldova.

„Regele Poloniei, — zice regele Vladislav — a voit să alunge din acea țară pe Domnul acela, care erà tributar al Sultanului“ 1).

De asemenea „Analele rutene“ scriu că gândul celor doi frați, Albert și Alexandru, „a fost să alunge pe Ștefan de pe tronul Moldovei și să așeze acolo pe fratele lor Sigismund, iar de acolo să plece împotriva Turcilor“ 2).

În acelaș chip se exprimă prețiosul ziar al lui Nacker, care scrie că Marele Maestru al Ordinului Teuton a plecat cu 400 cavaleri în ajutorul lui Albert, fiind indus în eroare de rege prin o solie înșelătoare („durch seine betrigliche bottschaft dorzcu gefordert“), că expediția e îndreptată în contra Turcilor. În realitate însă, — afirmă Nacker, — erà svon public că regele aveà intenția „să alunge pe Voevodul Ștefan și să așeze în domnie pe fratele său Sigismund“.

multe ca să justifice expediția. Regele Albert afirmă că s'a arătat conciliant față de Ștefan până în ultimul moment, cerându-i să coopereze cu oștile polone. Ștefan însă nu numai că ar fi refuzat orice ajutor „dar a mărturisit pe față că e supus al Sultanului“ și ostil acțiunii polone. Adevărul e că Ștefan, îndată ce Polonii au intrat în țară, fiind convins că vin ca inamici, a luat poziție ostilă și ar fi dat, după Nacker, solilor regelui următorul răspuns: „Am aruncat un os între doi câni, ca să să muște pentru el. Voi vedea cine va învinge; acela va fi Domnul meu“ (pag. 307).

Regele Albert încearcă astfel să-și justifice expediția prezentând-o în lumina simpatică a unei cruciade contra Turcilor și motivând deturnarea ei numai după ce și-a format convingerea că Ștefan nu e de bună credință și e înțeles cu Turcii.

Levicki se înșală astfel când consideră pretextul expediției drept scop și caută să justifice atitudinea regelui Albert, cu toate că izvoarele și mai ales faptele dovedesc contrariul.

1) Instrucția regelui Vladislav pentru solul trimis la Poartă: „Quia ipse D. rex Poloniae, regnum Moldaviae, caesari magna parte et etiam D. regi Hungariae subiectum, potenti manu subintravit: Voevodam quoque illum Caesari tributarium, de regno illo eucere voluit.“ (Katona „Historia Critica“ XI 44).

2) Script. rer. Pol. II 304.

No. 18. — Poale de epitrafir dela Ștefan cel Mare cu chipul lui Ștefan și al soției sale Maria (fica lui Radul).

Insuși Domnul Moldovei s'a exprimat mai târziu că „Regele Albert... a venit cu gând rău împotriva noastră și împotriva țării noastre“¹⁾, iar analele Moldovei mărturisesc într'un glas că regele Poloniei l'a înșelat pe Ștefan cu vorba că merge în contra Turcilor ca să le ia Chilia și Cetatea Albă. „In anul 1497 se porni Albert, craiul leșesc — scriu „Analele putnene“, — cu toate puterile sale asupra lui Ștefan, prefăcându-se cu șiretenie că merge asupra Cetăților Chilia și Cetatea Albă“.

Insuș Wapowski, cronicarul contimporan polon, mărturisește că expediția a fost făcută cu plan necinstit: „bellum Moldavie improbo consilio et parum feliciter motum“²⁾.

Expediția regelui Albert (1497)

Dupăce s'a asigurat de concursul fratelui său Alexandru, cu ocazia întrevederii din anul 1496, regele Albert a luat toate măsurile pentru punerea în practică a proiectului său. Cel dintâi pas, ce trebuia făcut, era sondarea sentimentelor lui Ștefan.

Pentru acest scop a trimes la el doi soli de frunte, cu misiunea ca să-i comunice proiectul regelui de a recuceri Chilia și Cetatea Albă dela Turci. Solii au cerut Domnului să se asocieze la această operă sfântă și utilă pentru Moldova.

Ștefan, care, după toate aparențele, a fost inițiat în secretul chestiunii, a dat un răspuns cât să poate de prudent. A promis transit și proviant, dar a refuzat să coopereze cu oștile polone înainte de sosirea acestora la Chilia și Cetatea Albă³⁾.

Dupăce a obținut încă odată, prin o nouă solie, asigurarea cooperării lui Ștefan, în condițiile arătate, regele Albert a luat măsurile cele mai intensive pentru organizarea expediției.

1) Bogdan II 488.

2) L. c. 33.

3) Miechovita; Wapowski; Cromer „De origine et rebus geshis Polonorum“, 63.

Cum însă adevărata țintă a războiului trebuia ținută în cel mai strict secret, din cauză că în caz contrar nobilii poloni, cari prețuiau în mare măsură pe eroul Moldovei, n'ar fi răspuns cu entuziasmul necesar la ordinul de mobilizare, regele Albert a dat ca țintă războiul cu Turcii¹⁾.

Adevărata țintă, care era cuprinderea Moldovei și înlocuirea lui Ștefan, a fost ținută în cel mai strict secret, atât de teamă că nobilii poloni n'ar fi răspuns la mobilizare, dacă ar fi știut adevărul, cât și din cauza nobililor unguri, cari dadeau subsidii lui Ștefan, și cari n'ar fi lăsat ca Domnul Moldovei să fie distrus de Poloni. În acelaș timp regele Albert și-a dat de sigur sama că un erou ca Domnul Moldovei, care învinsese pe cei mai mari suverani ai timpului său, nu putea fi zdrobit în luptă pe față, ci numai prin surprindere și înșelăciune. În cazul contrar Ștefan ar fi putut avea ajutorul Ungurilor și Turcilor și planul putea fi zădărnicit.]

Din aceste considerații, desigur, cei doi frați, cari au plănuit atentatul contra lui Ștefan, au păstrat cel mai strict secret.

1) În documentul iscălit la 17 Iunie 1497 regele Albert dădea drept țintă „*readucerea Caffei, Chilie și Cetății Albe sub stăpânire creștină*“. („*Acta Grodzkie i Ziemskie*“ t. IX Lemberg 1883, No. 111 p. 152).

În socotelile orașului Lemberg se vorbește de expediția „*versus Kylliam*“. (Iorga „*Chilia*“ 285). În scrisoarea lui Hans von Tieffenn, marele maestru al Ordinului teuton, care a luat armele răspunzând la ordinul de mobilizare al regelui Albert, a avut credința că merge „*contra Turcilor păgâni*“. (Iorga l. c. 305).

Bolnăvindu-se, marele maestru a murit pe drum. În o altă scrisoare se scrie că expediția a fost îndreptată în contra Turcilor, dar nu se știe din ce cauză a fost convertită contra Moldovei. („*Wissen wir nicht uss Ursach in die Walachey seinen Czugk gesezt*“). (Scrisoarea la Iorga l. c. 310); cf. p. 312: „*uss ursach uns unwissende, nicht wedir die Türken, sunder dem Walachischen Waiwoden in seyn Land gezogen ist*“.

„*Annales Mellicenses*“ (Mon. Germ.^h hist. Script. IX p. 526: „*Rex Polonie collecto exercitu pergīt in Wallachos, traditor vero hoc clam nunciat Walacho. Qui mox armata milicia stat obuius*“.

Ca să-l adoarmă pe Ștefan, Alexandru, ducele Lituaniei, a întreținut cu el un viu schimb de ambasade.¹⁾ Dar pe când căută să producă diversiune prin proiectul de alianță, el pregătiă în cel mai strict secret atentatul contra lui Ștefan.

Cât de sever a păstrat Alexandru secretul, se vede din răspunsul, pe care l'a dat dietei litvane, când îi s'a pus întrebarea asupra expediției. „Aș aruncă și cămașa depe

1) In Februarie 1493 solii lui Ștefan exprimau condoleanțe lui Alexandru pentru moartea lui Casimir, cu care ocazie rugau pe Alexandru să îndemne pe frații săi ca împreună să apere creștinătatea contra Păgânilor. „*Ne-a mai spus Dumnealui Voevodul că din toate părțile păgânitatea vine asupra creștinătății — răspuse Alexandru —, și că dorește să ne înțelegem acum cu frații noștrii împotriva păgânității. Noi deci, ca domn creștin... ne vom gândi la aceasta împreună cu frații noștrii ca să nu fie asupra creștinătatea din partea păgânității.*” (Bogdan. „*Doc. Ștefan c. Mare*” II 383—6). Prin ambasadori, trimiși in anii următori, Alexandru s'a declarat gata la alianță „*împotriva oricărui inamic... și împotriva Tătarilor, nu însă și împotriva fraților domniei sale*”. (Bogdan II 388). Schimbul de ambasade în vederea unui tratat de alianță a fost mai viu în 1496. Ștefan a căutat desigur prin acest tratat să-l rupă de fratele său Albert, așa cum isbutise cu regele Vladislav. Alexandru voia desigur să-l adoarmă pe Ștefan ca evenimentele să-l găsească nepregătit.

„*Noi vrem să ținem pace veșnică*” — spun solii lui Ștefan — „*căci am jurat ...ca dușmanii noștrii să ajungă sub picioarele noastre și sub săbiile noastre... Ne-ați vorbit din partea prietenului nostru Ștefan — răspuse Alexandru.—Pe ce am spus cuvântul nostru și pe ce i-am jurat lui împreună cu boerii din sfotul nostru, pe aceia noi stăm și aceia o ținem față de el... Ne-ați vorbit că dacă ar vreă cândva Ștefan să trimită soli la cuscrul său, la marele Cneaz Ivan Vasilievici, ca să să încredințeze de sănătatea ficei sale, a marei Cneaghine și a nepotului său, noi să dăm solilor săi trecere slobodă prin țara noastră la Moscova și de acolo îndărăt la țara sa. Aceasta noi, la dorința prietenului nostru, o facem, dăm solilor săi trecere slobodă prin țara noastră până la Moscova....*” (Bogdan II 403—6). „*Ai trimis la noi pe solii domniei tale — răspuse Alexandru, — pe Vornicul Giurgea și pe diacul Matiaș și ne-ai amintit să facem cu tine prietenie și pace veșnică, după vechiul obicei între noi și țerile noastre, cum a fost cu mult înainte de aceasta între strămoșii noștri. Deci noi aducându-ne aminte de faptele vechi, cum strămoșii noștrii au avut prietenie și iubire cu strămoșii tăi, cu cei dintâi Voevozi, am făcut, după dorința ta, pace veșnică și prietenie cu tine și spre aceasta am dat scrisoarea*

mine în foc — răspuse Alexandru — *dacă ea mi-ar destăinui gândurile*¹⁾.

Acelaș strict secret l'a păstrat și regele Albert, care spusese tuturor că expediția e îndreptată contra Turcilor.

Când pregătirile de război erau aproape terminate și regele se află la Przemisl, s'a răspândit șvonul că expediția nu e îndreptată contra Turcilor, ci contra Domnului Moldovei cu scop ca să-l alunge și să așeze în locul său pe Sigismund.

Episcopul Creslau s'a prezentat atunci regelui ca să-l convingă să nu facă război unui principe atât de strălucit, care a învins pe regele Matiaș și pe Sultanul Mahomet, ca să nu se întâmpie vre-o nenorocire Poloniei.

„*Mi-aș arde cămașa depe mine — ar fi răspuns regele după Wapowski — dacă aș ști că cunoaște planurile mele cele mai secrete. Pleacă deci și nu mă mai plictisi. Treaba ta e să îngrijești de cele sfinte, nu să cauți să știi ce războaie să port sau pe cari inamici să-i atac*“. (În acelaș sens se exprimă Miechovita).

La 17 Iunie 1497 regele Albert se află cu armata la Lemberg²⁾, unde se opri mai mult timp ca să facă toate pregătirile necesare pentru o expediție atât de importantă și atât de primejdioasă. Abia la 9 August³⁾ ajunse cu tabăra în apropiere de Nistru.

noastră solilor tăi și am trimes'o prin ei și am întărit'o prin jurământul nostru dinaintea solilor tăi, împreună cu toți boerii sfatului nostru... Dar tu, prietenul nostru, să binevoiești a ne da și tu scrisoarea ta în acelaș fel, cu aceiaș măsură și cu aceleași cuvinte și cu toți boerii sfatului tău înaintea acestor soli ai noștri; iar scrisoarea ta să binevoiești Domniata a ni-o trimete cu pecetea cea mare a ta și cu pecețile boerilor din sfatul tău, tot prin acești soli ai noștri“. (Bogdan II 407). Pe când scria acestea, Alexandru eră dejă înțeles cu fratele său Albert să-l piardă pe Ștefan.

1) Fischer „*Războiul din 1497*“, p. 6.

2) Regele dă document din Lemberg la 17 Iunie. (Acta Grodzkie l.c.).

3) „*Starodawne Prawa polskiego Pomniki*“ t. VII. „*Acta expeditionum Bellicallium Palatinatus Calisiensis et Posnaniensis in Valachos et Turcas a. 1497*“ ed. Mich. Bobrzynsky Cracov. 1882. p. 24.

Ștefan i-a trimis întru întâmpinare pe Vistiernicul Isac cu multe daruri. „*Craiul primii darurile cu dragă inimă — scrie „Letopisețul dela Bistrița” — și trimise cu pace pe soli îndărăt la Domnul Ștefan Voevod spunându-i din nou cu înșelăciune că se duce împotriva Turcilor*-. Regele trimise din nou soli, împreună cu Isac, la Ștefan — scrie Letopisețul — desigur ca să repete versiunea cu intenția regelui de a recuceri cetățile dela Turci. Ștefan a făcut solilor lui Albert primire frumoasă. „*Iar Domnul după ce îi ospătă bine — scrie „Letopisețul dela Bistrița”, — îi trimise îndărăt cu cinste la ale sale*“.

În curând însă Ștefan a aflat prin spioni că regele Albert n'a apucat drumul Căminitei, care ducea spre Turci, ci a luat drumul care ducea în Moldova.

Atunci a trimis din nou pe Vistiernicul Isac împreună cu Logofătul Tăutul cu multe daruri ca să afle gândul lui Albert. Solii au găsit pe rege la Nistru și l'au întrebat dacă vrea să intre în Moldova ca prietan sau ca inamic. Dacă ar fi voit să meargă contra Turcilor, atunci trebuia să apuce alt drum mai scurt și în acest caz Domnul lor s'ar fi unit cu Polonii contra Turcilor. Dacă însă vine ca inamic, Domnul va căuta mijocul să facă pe Poloni să regrete. Regele Albert, drept răspuns, a aruncat masca, care îi acoperise până acum gândurile și, contra dreptului ginților, a trimis pe solii lui Ștefan la închisoare în Lemberg¹⁾.

„*Și iarăși, mai ales după vorbele lor mincinoase — scrie Letopisețul — trimise Domnul Ștefan soli la craiul pe credincioșii săi boeri Tăutul logofătul și Isac vistiernicul cu multe și mari daruri. Și astfel craiul trecu râul Nistru pe la Mihalcea (Mihălceni) cu toate oștile sale și veni ră până la Coțmani, la marginea țării Moldovei și acolo prinseră pe solii Domnului Ștefan Voevod și îi trimiseră la cetatea Leovului²⁾*“.

1) Wapowski I. c. 25. E confirmat de anele noastre și de anele Rutene.

2) Arestarea solilor a trebuit să aibă loc după 21 August, căci la această dată Albert se află cu oastea la Sniatyn (Bobrzynski I. c. 70), iar la Coțmani a trebuit să ajungă în zilele următoare.

Prin acest act arbitrar, contrar dreptului ginților, regele Albert își dedea pe față planul, ținut până atunci secret. Abia acum a fost masca aruncată.

Arestarea solilor dedea lui Ștefan dovada materială a intențiilor regelui Albert și îi oferea în acelaș timp motiv ca să ceară ajutor dela Ardeleni și dela Turci.

El n'a întârziat, pe lângă aceasta, să-și mobilizeze ostașii și să ia toate măsurile de apărare, pe cari îi le-a indicat geniul său militar. Și de astă dată eroul, îmbătrânit în luptele pentru apărarea țerii sale, a știut să facă față unor greutăți, cari păreau de neînvins. Și acum și-a făcut un plan genial de apărare. Pentru ca să poată păstră contactul cu oștile ardeleni, pe cari le așteptă să sosiască prin pasul Oituzului¹⁾ și cu cele turcești²⁾ și muntene³⁾, el și-a ales ca loc de concentrare și de manevră orașul Roman.

1) La 9 Septembre 1497 Bartolomeu Dragfi, Voevodul Ardealului, se află cu ostile la Brașov, în drum spre Moldova. În aceeaș zi se află la eșolul lui Ștefan. „*Domnul Moldovei* — scrie Dragfi către Sibieni —, *ne cheamă cu toate oștile, pe cari le avem cu noi în țara Moldovei și chiar azi omul său, prin care ne chiamă, se află la noi*“. Dragfi cere Sibienilor să-i trimită de urgență tunuri și muniții. (Hurmuzaki-Iorga XV 147).

2) Ajutorul turcesc e confirmat de aproape toate izvoarele contemporane. Astfel „*Letopiseșul dela Bistrița*“ scrie că Ștefan a avut 2000 de Turci. De asemenea Miechovita, care însă specifică că erau mercenari: „*A Turcis praetlo conductis, ab Hungaris Septemcastrensibus et Transilvaniae*“. Tot așa Wapowski: „*Cum ingentiis copiis Turcorum, Tartarorum, Ungarorum: Mulctanorum...*“ (p. 29). În acelaș chip se exprimă Unrest: „*Der Kuntg tett im antwort er wer wider dy Turckn auskomen... Däs tet der Weda (Ștefan) den Turken haimlich zu wissen... und pat um Hillf. Da kamen ym zu Hiff ain gross Volk der Turchhn*“. (Atunci i-a venit în ajutor o mare armată de Turci. Iorga „*Acte și fragm.* III 100). Scrisoarea lui Neydegk vorbește de asemenea de ajutorul sosit lui Ștefan dela Turci. Exagerează însă cu totul numărul de 20.000. (Iorga „*Acte și fragm.* III 100).

Ajutorul turcesc e confirmat și de Tubero, și de Analele Rutene. („*Script. R. Pol. II*“ 334) și de Regele Albert în des amintita instrucție: „*coniunctis sibi Turcis...*“).

3) Ajutorul dela Radu. Domnul Munteniei, e arătat de „*Letopiseșul lui Azarie*“ și Wapowski.

Această alegere a fost cât se poate de nemerită, căci i-ar fi dat posibilitatea de manevră, în cazul că Polonia ar fi asediat Suceava. În acelaș timp constituia o admirabilă bază de apărare.

Imediat după ce a aruncat masca și a dat cărțile pe față prin arestarea solilor moldoveni, regele Albert a ținut un consiliu de război pentru discutarea planului cuprinderii Moldovei. Unii au propus asediul Hotinului, pentru a păstra legătura cu Polonia, dar a învins părerea ca armata polonă să asedieze și să cuprindă Suceava¹⁾. Aceasta eră, de altcum, consecința firească a țintei războiului, care eră înlocuirea lui Ștefan prin Sigismund. Pentru acest scop trebuia să fie cuprinsă capitala, unde Sigismund aveă să fie instalat. Albert contă desigur pe defecțiunea boerilor.

Regele Albert s'a îndreptat astfel spre Suceava. La 28 August se află lângă Prut²⁾, iar la 24 Septemvre armata lui, în număr de vr'o 100.000 de luptători³⁾, își fixă tabăra lângă capitala Moldovei⁴⁾.

Ștefan, după ce-a lăsat străjile sale să supravegheze și să hărțuiască pe puternicul său inamic, a părăsit Suceava încă dela 27 August, pentru a luă comanda oastei, care după Wapowsky eră formată din vr'o 40.000 de ostași.

Asediul Sucevei

La 26 Septemvre toate pregătirile pentru asediu au fost terminate. Înspre sara acelei zile Polonii au început bombardarea cu tunurile grele. Două din acestea erau de

1) Wapowski I. c.

2) Bobrzynski VII, 70.

3) În o scrisoare din Prusia se dă 100.000 ostași. (Iorga „Chilia” 310). În altă scrisoare se vorbește de 120.000 luptători. (Iorga I. c. 307).

4) „Letopisețul dela Bistrița” : „Și astfel Craiul leșesc veni cu toate puterile sale la Cetatea Sucevei, Duminecă în 24 a lunei lui Septemvre”. 24 Sept. cade în 1497 în adevăr Dumineca. Data e deci exactă. De altcum e confirmată de documentele date de regele Albert. La 25 Sept. Albert dă un document de lângă Suceava. („Circa civitatem Soczawa” publ. de Bobrzynski I. c. 26).

o mărime extraordinară, căci unul a fost tras de 40, altul de 50 de cai. Ziua și noaptea Polonii isbeau puternicile ziduri ale cetății. Dar acestea rezistau, cum rezistă stâncile valurilor furioase. Cetatea eră foarte bine aprovizionată, iar moralul apărătorilor eră cât se poate de ridicat, ceea ce a trebuit să producă multă desamăgire regelui, care contase pe sprijinul secret al boerilor. Medicul regelui Albert, Miechovita, scoate în relief vitejia și moralul ridicat al celor asediați. În cronica sa, care ni s'a păstrat nefalsificată ¹⁾, el arată prin cele mai plastice cuvinte modul cum își băteau joc Moldovenii din cetate de asediatorii poloni.

„Cetatea eră întărită cu garnizoană puternică — scrie Wapowski, — și se apăra cu vitejie. Zidul, care se dărâma peste zi, eră reparat peste noapte de ostașii din garnizoană. Odată s'a făcut în zid o mare spărtură, pe care Moldovenii au reparat-o cu lemne tari de stejar, cu pământ și cu alte obstacole, căci și ei aveau tunuri și alte multe instrumente de război“.

„A venit și Albert cu multă putere. Mult a săpat la cetatea Suceveș — se scrie în notița de pe evanghelia dela Neamț — și n'a putat luă cetatea...“ ²⁾.

Pe când Moldovenii din cetatea asediată aveau moralul cât se poate de ridicat și respingeau cu succes toate atacurile Polonilor, aceștia erau în schimb demoralizați și descurajați. Căci din momentul ce au pus piciorul pe pământul Moldovei, au fost apucați de frică. *„După ce au navălit în Moldova — scrie Miechovita, medicul regelui Albert, — i-a cuprins o frică și groază atât de mare (tantus metus et tremor), — încât adesea mulți Poloni erau puși pe fugă rușinoasă de puțini Moldoveni. Și ajutați de noroc, sau îi ucideau, sau îi luau prizonieri. ...Insuși Ștefan pe cei mai mulți prizonieri îi spinteca la burtă și le scotea intestinele ca să vadă ce au mâncat... pe alții îi spânzura și îi tăia bucăți. Pe alții*

1) Deoarece medicul a arătat adevărul fără înconjur, cronica lui a fost censurată și schimbată. Abia în timpurile din urmă s'a publicat textul necenzurat și nefalsificat.

2) Iorga „Contribuții la istoria bisericeii române“. (Analele Ac. R. 1911).

fi ucideà cu moarte îngrozitoare. ...Din această cauză Polonii strigau cătră regele Albert ca să să întoarcă acasă...“.

Pe când Polonii erau demoralizați, Moldovenii se apărau, din contră, cu cea mai mare vitejie. Și de data aceasta eroul a dat ostașilor săi acea transfuziune de energie și sugestie puternică, care concentrează energiile, le electrizează și le duce la victorie.

Lăsând la granița de nord străji ca să hărțuiască pe inamic, el s'a retras la Roman, din care a făcut bază de apărare.

O parte din primii prizonieri poloni, au fost trimiși Sultanului drept dovadă materială a atacului lui Albert, iar pe de altă parte n'a întârziat să ceară ajutor dela Ardeni, Munteni și dela Turci. Până la sosirea acestora, el a luat toate măsurile indicate de strălucitul său geniu militar.

Lăsând apărarea Capitalei în sarcina garnizoanei asediate, el a manevrat atât de iscusit cu oastea concentrată la Roman, încât în decurs de trei săptămâni a isbutit să taie toate legăturile regelui Albert cu Polonia și să-l strângă între focul vițeșilor apărători din cetate și între puternicile clește ale oastei sale de manevră. Rolurile au fost astfel în curând cu desăvârșire inversate. Din asediator, cum fusese la început, regele Albert a ajuns în curând să fie înconjurat din toate părțile de oștile lui Ștefan. Căci Moldovenii au ocupat nu numai căile de retragere spre Polonia, dar au devenit stăpâni pe toate drumurile, cari duceau la Suceava și au împedecat pe Poloni să să aprovizioneze. Prin lupte mici și hărțueli continue ostașii regelui Albert au fost puși în imposibilitate să caute proviant. Foametea n'a putut fi astfel înlăturată. Ea a completat demoralizarea năvălitorilor 1).

1) Wapowski: „Ștefan în acelaș timp nu se odihnea, ci acelora, cari umblau după proviant le făcea adesea toate greutățile și adesea se lupă cu ei, iar drumul, care ducea în Polonia, și prin care aducea proviant în tabăra regelui, l'a închis cu numeroasă cavalerie și a pus mâna pe toate celea, încât tabăra regelui polon parea că este blocată și din cauza aceasta a început să să simtă foametea. In-

Pe când regele Albert s'a văzut înconjurat și redus la foamete, Ștefan din contră a primit ajutor dela Unguri, Munteni și Turci. Voevodul Ardealului sosise cu 12.000 ostași, iar Sultanul i-a trimis un ajutor de 2000 Turci. Cu ajutorul acestora el a reușit să înfrângă toate asalturile, pe cari le-au dat Poloniei, ca să-și facă drum pentru strângerea proviziunilor. Nu-i mai rămânea regelui Albert altă scăpare din groapa, în care căzuse, decât să facă pace. Voevodul Dragfi, care a avut mandat dela regele Vladislav în acest sens, a întins regelui funia de scăpare din abisul, în care s'a aruncat sânгур. El a făcut, cu consimțământul lui Ștefan, care îi eră cuscrul¹⁾, intervenție pentru pace.

Armistițiul

Domnul Moldovei, care devenise stăpân pe situație și prinsese pe Poloni în puternicele sale clește, s'a lăsat cu greu convins ca să suspende ostilitățile pentru încheerea păcii. *„Și l'au rugat Birtoc pe Ștefan Voevod pentru pace — scrie „Letopisețul lui Azarie“ —, și Domnul Ștefan Voevod abiă i-au făcut voia pentru pace“.*

„Și astfel Voevodul Birtoc întrebă pe Domnul Ștefan Voevod — scrie „Letopisețul dela Bistrița“ — dacă vrea să-l împace cu craiul leșesc, iar Domnul făcù pe voia lui să să împace și așa trimise Birtoc pe solii săi la craiul leșesc cu

tr'aceea au soșit trupele puternice ale Turcilor, Tătarilor, Muntenilor, Ungurilor și Secuilor... Bazat pe ajutorul acestora Ștefan a devenit și mai agresiv față cu trupele, cari mergeau după proviziuni...“. Ajutorul trimis de Radul, domnul Munteniei, e confirmat de „Letopisețul lui Azarie“: *„Și Radul Voevod, i-a trimis ajutor și dela Impăratul Baiazet i-au venit ajutor“.*

1) Analele contimporane ale Moldovei scriu că Dragfi, numit de ele Birtoc, eră cuscrul cu Ștefan. Să fi luat Alexandru, fiul lui Ștefan în căsătorie o fată a Voevodului Ardealului? Altă explicație nu e posibilă. Mediația Ungurilor e confirmată de scrisoarea din Prusia (Iorga „Chilia și Cetatea Albă“ 312): *«des Konigs von Ungern Botschafft eynen Frieden zu machen».*

vorbă ca să meargă el însuș la crai, și astfel se duse la craiul și îi împacă pe ei, dar cu făgăduiala ca să se întoarcă pe aceiaș cale pe unde veniseră“.

Condiția principală, pusă de Ștefan a fost ca Polonia să se întoarcă pe aceiaș cale, pe care au venit. De ea amintește și cronicarul polon Wapowski, dar în formă de avertisment făcut de Ștefan regelui, înainte de ridicarea taberei, ca să nu se întoarcă pe alt drum, decât pe acela, pe care venise. „*Inainte de ridicarea taberei dela Suceava — scrie Wapowski — a trimes Ștefan vorba, ca regele să-și îndrepte oștile ...Polonilor pe acelaș drum pe care veniseră...*“.

Acest avertisment e fără îndoială în legătură cu clauza principală a armistițiului, arătat în mod atât de precis de analele Moldovei 1).

Cum se explică această clauză impusă de Ștefan? Deși n'avem izvoare, cari să arate motivele, cari au făcut pe Ștefan să ceară această condiție, totuș pare că s'ar putea explica nu numai prin dorința de a nu mai da ocazie Polonilor să prade altă parte din țară 2), ci mai ales prin dorul de a găsi un prilej, care să justifice pedepsirea acelora, cari au pus la cale atentatul contra lui. Nu urmărise regele Albert alungarea și înlocuirea lui prin Sigismund? N'a căutat regele Poloniei să-l prindă în cursă prin înșelăciune? Nu s'a folosit de tirada cruciadei contra Turcilor ca să-l poată pierde cu mai multă ușurință?

Putea să rămână nepedepsită o crimă ca cea pusă la cale de regele polon, mărturisită de însuși cronicarul Wapowsky, care scrie că războiul polon a fost făcut cu plan necinstit? (*improbo consilio*).

1) Pray. „*Annales regni Hungariae*“ IV 272: „*Induciae in has conditiones: Albertus sine maleficio eadem, qua venerat, via in Poloniam rediret...*“

2) Cauza pentru care Ștefan a atacat pe Poloni în Codrul Cosminului a fost, după „*Letopisețul lui Azarie*“, întoarcerea regelui „*pe unde eră țara întregă*“; cf. Pray IV 272: „*Ea itineris ratio cum contra quam conuentun erat*“.

De aceea psihologicește se explică greutatea, cu care Ștefan s'a lăsat convins de Ardeleni ca să încheie armistițiul.

„Răsboiul început pe drept de Domnul meu cu regele Albert, fiindcă răzbună nedreptatea sa (quia ulciscatur suam iniuriam)—zicea mai târziu logofătul Tăutul,— ar fi fost prelungit mult, dacă n'ar fi fost convins prin rugămintele de regele Ungariei“¹⁾. Vestitul logofăt e confirmat de „Letopisețul lui Azarie“: „Și l'au rugat Birtoc pe Ștefan Voevod pentru pace — scrie Letopisețul — și Domnul Ștefan Voevod abia i-au făcut voia pentru pace“.

Toate sforțările mediatorilor pentru încheerea păcii, au rămas cu toate acestea zadarnice, căci Domnul abia s'a lăsat convins să primească armistițiul pe câteva luni²⁾.

Chiar și armistițiul n'a fost acceptat decât cu condiția întoarcerii pe acelaș drum, condiție aproape irealizabilă, dat fiind faptul că regiunea, prin care intrase, eră pustiită și nu dedea posibilitatea aprovizionării.

Astfel condiția impusă pare să fi avut ca bază găsirea prilejului, care să justifice pedepsirea meritată a aceloră, cari au pus la cale un atentat atât de odios. Regele Albert văzându-se împresurat de oștile Moldovenilor, redus la foamete³⁾, demoralizat din cauza nereușitei atentatului, s'a resemnat să accepte condiția impusă de Domn, și fără întârziere a dat ordinul de plecare.

Ultimul document dat de rege de lângă Suceava poartă data 16 Octombrie⁴⁾. În aceeaș zi a încetat asediul, care, după „Letopisețul dela Bistrița“, a durat trei săptămâni (26 Septembrie până la 16 Octombrie). Trei zile după aceasta, la 19 Octombrie⁵⁾ regele plecă umilit și descurajat.

1) Bogdan II 476.

2) Wapowsky p. 28: „S'a discutat în mai multe zile despre pace, dar pentrucă n'au putut să cadă de acord, s'a încheiat armistițiul pe câteva luni, pentru ca în acest timp să se trateze pacea“.

3) „Durch Hungers not“. (Scrisoare la Iorga „Chilia“ 312).

4) Bobrzynski i. c.

5) „Letopisețul dela Bistrița“: „In 19 ale lunei Octomvrie, Joia se întoarse Craiul“.

Mândra cetate, care înfruntase cu 21 ani mai înainte fulgerile Sultanului Mahomet, a rezistat și de data aceasta cu cea mai mare vitejie. Boerii au făcut zid în jurul eroului și astfel toate speranțele nenorocitului rege au fost înșelate. Bravii apărători ai Capitalei¹⁾ și al mult încercatului pământ al Moldovei, au avut și de astădată satisfacția să vadă pe inamicul trufaș înfrânt și umilit, iar pe Viteazul lor Domn ieșind victorios din cele mai periculoase situații.

Dezastrul din Codrul Cosminului

Cu toate că și-au luat obligația să se întoarcă pe acelaș drum, pe care veniseră, totuș Polonii au apucat pe altă cale mai scurtă și mai bogată în proviziuni. În câteva zile ei au ajuns la orașul Siret²⁾ (la 22 Oct.), iar la 25 Octomvre regele și-a fixat tabăra aproape de pădurea de lângă satul Cosmin. Regele s'a așteptat, desigur, la un atac din partea lui Ștefan, cu atât mai mult că a nesocotit condiția impusă și i-a oferit prilejul legitimei răsbunări. Căci numai astfel se explică paza excepțională și măsurile severe, de cari vorbește Miechovita.

„Și astfel pe când se întorceau și toate le păziau (omnia diligenter custodirentur) — scrie Miechovita — și Polonii mari treceau pădurea cu regele, care era bolnav și cu febră (cum rege febricitante et aegrotante), Polonii mici, mai bine armați, veneau la urmă păzind ariergarda“. („minores Poloni tanquam magis armați, postrema custodientes subsequbantur“).

Aceste măsuri de pază, arătate atât de precis de medicul regelui, erau cu atât mai necesare, cu cât Albert, care uzase în cel mai înalt grad de duplicitate față de Ștefan, nu putea să nu bănuiască la Domnul Moldovei sentimentul răsbunării. Căci, deși acceptase cu mare greutate

1) Comandantul apărător al Sucevii a fost desigur Luca Arbore, căci îl găsim în anul 1498 portar al Sucevii. (Bogdan II 126).

2) Retragerea a început la 19 Oct. La 22 Oct. regele Albert se află aproape de Siret. (Starodawne Prawa VII 61).

armistițiul și lăsase pe Voevodul Ardealului să se întoarcă imediat după subscrierea armistițiului¹⁾, totuși Ștefan nu și-a demobilizat armata moldovenească, nici n'a concediat oștile trimise de Turci și Munteni, ci cu forțele sale gata de război, a urmărit pe Poloni, luând în același timp toate măsurile ca să le pregătească mormântul. Căci nu mai rămâne îndoială că clauza cu condiția retragerii pe aceeași cale, eră impusă cu rezerva mentală de a dobândi un prilej legitim ca să-și satisfacă sentimentul răsbunării. Cursa²⁾ a fost astfel pregătită cu multă artă și măiestrie.

Indată ce-a constatat că Polonii au luat alt drum decât cel indicat, Ștefan care domină situația și își avea toată oastea pregătită, a dat atacul în locul și la timpul potrivit,

„In 19 ale lunei Octomvre, Joiă, se întoarse Craiul leșesc — scrie „Letopisețul dela Bistrița“ —, dar nu porni pe calea pe unde venise, ci porni pe altă cale pe unde țara eră întregă. De aceea s'a mâniat Ștefan Voevod și gonindu-i în urma lor cu oștile sale și cu 2000 de Turci, i-au ajuns la marginea făgetului dela Cosmin“³⁾.

În dimineața zilei de 26 Octomvré⁴⁾ regele a părăsit tabăra din marginea pădurii și a început marșul prin lungul

1) „Letopisețul dela Bistrița“: „Iar Domnul... ospătând și dăruind pe Voevodul Birtoc cu multe și mari daruri îl trimise îndărăt în țara sa“. El a trebuit să plece curând după retragerea Polonilor, căci la 2 Noemvre îl găsim la Prejmer, lângă Brașov“, (Szabó „Székely oklevéllár“ III 131).

2) Insuși Regele Albert să plânse în instrucția amintită de cursa, pe care i-a pregătit-o Ștefan: „*insidiis eius voievide circumventi sumus, contra ius et pacta predictarum. condicionum, nomine maiestatis sue factarum*“.

3) Satul Cosmin fusese ocina lui Ștefan, care l'a dăruit mănăstirei Putna: „Și am mai dat acestei sfinte a noastră mănăstiri dela Putna satul nostru de baștină Cozminul, în ținutul Cernăuților“. (Bogdan I 336).

4) Miechovita l. c.; „Iar Ștefan Voevod a mers asupra-i cu putere — se scrie în notița de pe evanghelia dela Neamț, — și l'a bătut la Cosmin în anul 7005 (1497), iar al Domniei sale anul al 40-lea curgător, luna lui Octomvre 26, Joi, în ziua de Sfântul Dumitru“. (Iorga. „Contribuții la istoria bisericeii noastre“. Analele Ac. R. 1911 p. 8).

defileu din pădurea de lângă satul Cosmin. Ștefan a așteptat până când Polonii au ajuns pe la mijlocul pădurii. Când a constatat că cea mai mare parte din oștile polone erau intrate în defileu, iar în tabăra de lângă pădure rămăseseră trupe puține, a dat atacul violent din spate și din flanc, luând în acelaș timp măsuri ca trupe de călărași să închidă defileul din partea de nord a pădurii (dela ieșire). Panica produsă a fost de nedescris. Din cauza numeroaselor care, a tunurilor și a drumului îngust, Polonii nu și-au putut desfășura forțele pentru luptă și, în învâlmășeala produsă, o bună parte din ei și-au găsit mormântul. Regele Albert, care se află în trăsură, fiind bolnav, de abia a putut scăpa cu fuga. A avut însă un moment buna inspirație să trimită la marginea de sud a pădurii (la intrare), în locul unde fuse tabăra din ajun, un corp de cavalerie ca să dea ajutor trupelor din ariergardă, dela marginea pădurei, cari au fost atacate de grosul armatei moldovene. Căci Ștefan dase atacul cel mai important în spatele coloanei de sud, desigur cu intenția ca să împingă pe Poloni în defileu și să-i prindă pe toți în cursă. Corpul cavalerilor trimeși de rege, dând un contra-atac violent, a isbutit să respingă un moment pe Moldoveni. Contra-atacul viguros al corpului cavalerilor a permis Polonilor din ariergardă, amenințați cu distrugerea completă, să-și caute scăparea. Cu toate acestea cei mai mulți și au găsit mormântul, căci au fost urmăriți și loviți de ostașii moldoveni. Chiar mândrii cavaleri îmbrăcați în zale, cari daseră contra-atacul viguros, s'au văzut siliți să-și salveze viața prin fugă.

Cea mai mare parte din nobilimea din Polonia de est și-a găsit mormântul în această memorabilă pădure. Foarte mulți au căzut prizonieri. Contingentul cavalerilor teutoni a fost distrus. Floarea nobilimei a rămas pe câmpul de luptă.

Toate bagajele și cea mai mare parte din care au căzut în mânilor Moldovenilor. Toate tunurile grele, cu cari asediaseră Suceava, au fost capturate. Aproape toate armele au fost luate. Cea mai mare parte din steaguri au căzut în mânilor Moldovenilor. Prada a fost dintre cele

mai bogate. Prisonierii, cei mai mulți au fost uciși, iar alții au fost vânduți ca sclavi. Mulți dintre ei au fost duși în robie de Turci, cari au cooperat cu Moldovenii 1).

„Ștefan Voevod a mers asupra-i cu putere — se scrie în notița de pe evanghelia dela Neamț — și l'a bătut la Cosmin, în anul 1497, luna lui Octomvrie 26, în ziua de Sfântul Dumitru 2).

„I-au ajuns la marginea făgetului dela Cosmin — scrie „Letopisețul dela Bistrița“ — „și, luând pe Dumnezeu cel de sus în ajutor, i-au lovit Joia în 26 a lunei lui Octomvrie și ...au biruit atunci Ștefan Voevod și i-au bătut și i-au alungat peste făgetul Cosminului omorându-i și tăindu-i, Fost-au atunci mare moarte între Leși din partea armelor moldovenești și toate schiptrele crăești au fost luate și mulți boeri și voevozi mari de ai Leșilor au căzut acolo și mulți ostași au căzut atunci și toate puștile cele mari (turnurile), cu cari bătuseră cetatea Sucevei, au fost prinse atunci și multe altele mici și mai mici, pe care nu este cu putință a le înșiră“.

Dezastrul e confirmat de cronicarii contimporani poloni.

„Au fost uciși și nimicți“ — scrie Miechovita, medicul regelui, care a fost martor ocular. („Occisi et deleti sunt“).

„Mulți chiar din bărbații iluștri, au fost uciși sau luați prizonieri“ scrie Wapowski. „Analele rutene“ confirmă dezastrul.

Rămășițele oștilor sale și le-a concentrat regele Albert în o tabără de lângă satul Cosmin. Ștefan însă l'a urmărit și l'a hărțuit neconținut. „Insuși Craiul cu ostașii rămași — scrie „Letopisețul dela Bistrița“ —, se adunară într'o tabără lângă satul Cosminului și de acolo se duseră la Cernăuți, iar oștile lui Ștefan mergeau deopotrivă cu ei omorându-se unii pe alții“.

Aceste lupte și hărțueli, arătate de analele noastre, sunt confirmate de medicul regelui Miechovita și de ceilalți

1) Bătălia e descrisă mai pe larg de Wapowsky. Cromer copiază pe Wapowski; cf. Fischer l. c.

2) Iorga. „Contribuții la istoria bisericei noastre“. (Analele Ac. R. 1911 p. 8).

cronicari poloni. „Armata regală, care a mai rămas — scrie Miechovita — a fost urmărită și bătută o săptămână întreagă până ce a intrat în Galiția“.

„După-ce și-a ridicat tabăra din acea periculoasă pădure, așezându-și armata — scrie Wapowski — regele Albert a început să iasă din Moldova, dar inamicii atacau cu violență și băgau groază în șirurile dinainte“.

Cu desăvârșire istovit, ajunsese regele Albert la Cernăuți, unde îi sosi un ajutor de 1.000 de ostași litvani¹⁾, trimiși de fratele regelui, ducele Alexandru. Sosirea acestui ajutor a ridicat puțin moralul trupelor istovite și descurajate.

Lupta cu Mazurii. Victoria dela Lențești

Pe când regele se află la Cernăuți, în o situație desperată, un corp de cavaleri mazuri²⁾ alergă din spre Sniatyn, ca să deschidă calea nenorocitului rege. Indată ce Ștefan a aflat de acest corp, a dat ordin Vornicului Boldur ca să-i iasă în întâmpinare cu o mică oaste³⁾.

„Și sosi vestea Domnului Ștefan Voevod — scrie „Le-topisețul dela Bistrița“ — că mai vine o oaste leșască spre ajutorul Craiului leșesc și astfel Domnul Ștefan Voevod chemă pe Boldur Voevodul său și îi dă oștile și-l trimise să întâmpine acea oaste și îi porunci să o bată cu ea.

Atunci Boldur luă oastea și trecu râul Prut și întâlni acea oaste Sâmbătă sara, iar Duminică⁴⁾ 29 Octomvre, răsbiră și acea oaste cu mila lui Dumnezeu și cu norocul Domnului Ștefan Voevod și o bătură. Fost-au și acolo multă moarte în ziua aceea printre Leși din partea armelor mol-

1) Wapowski.

2) Wapowski și după el Cromer, afirmă că acel corp era format din 600 cavaleri mazuri. Cifra pare însă neexactă, căci analele noastre vorbesc de o adevărată oaste.

3) Wapowski și Cromer afirmă că oastea moldoveană cuprindea 3000 călăreți.

4) 29 Octomvrie în 1497 cade în adevăr Dumineca, ceea ce dovedește exactitatea datelor analelor noastre.

dovenești și căzut'au și acolo multă oaste leșească în locul ce se chiamă satul Lențești¹⁾. Iar Craiul nu știà de venirea acelei oști la dânsul, nici de perderea ei, dar nici oastea aceea nu știà de înfrângerea Craiului“.

Infrângerea acestei oști, care veneà în ajutorul Polonilor e confirmată și de Wapowski, contimporanul cronicar polon.

„Inconjurați în cele din urmă din toate părțile — scrie Wapowski — luptându-se în modul cel mai vitejesc, au fost uciși până la distrugerea totală“.

Lupta dela Cernăuți

În ziua următoare, 30 Octomvre. Ștefan, care a fost desigur îmbărbatat de victoria dela Lențești, a atacat pe Poloni la Cernăuți ca să-i împedice să treacă râul Prut.

„Lunia în 30 Octomvre²⁾, Craiul a fost din nou răspins dela Cernăuți — scrie „Letopisețul dela Bistrița“ —, și au trecut râul Prut și de acolo au fugit cu puțini ostași și de abia au scăpat“.

Lupta dela Cernăuți e confirmată de cronicarii poloni Wapowski și Cromer, cari arată însă că Polonii au fost victorioși. Cu toate acestea nu se poate dà altă interpretare acestei contraziceri, decât că Polonii, cu mari sacrificii, au isbutit să-și facă loc de trecere peste Prut.

Posibilitatea de a trece râul și scăparea regelui de a fi prins, a fost considerata de inamicii istoviți și demoralizați drept victorie.

În realitate însă campania, pornită cu cele mai necurate intenții și cu cele mai necinstite mijloace, s'a terminat cu cel mai cumplit dezastru, pe care nu se sfiesc să-l mărturisiască însăși cronicarii poloni.

1) Wapowski și Cromer dau ca loc al luptei „apud Scepnice vicum“ adevărat la Sipinți. Wapowski n'a fost însă martor ocular și confuzia s'a putut face cu atât mai ușor că Lențești erà un mic sat necunoscut. Preferăm să dăm crezământ anelelor noastre, scrise din ordinul și desigur pentru aceste părți sub controlul Domnului.

2) 30 Oct. 1497 cade în adevăr. Lunia.

„Și mare și nemăsurată jale a fost în Polonia din cauza unei atât de nenorocite întâmplări — scrie medicul regelui Albert. — (*Fuitque ingens ac inestimabilis in Polonia de tali casu moeror*).

„Acest sfârșit nenorocit a avut războiul Moldovei, pornit cu plan necurat și puțin fericit, care mai târziu a procurat ocazia multor nenorociri“ scrie Wapowski¹⁾.

Cronicarul Cromer²⁾, care a scris câteva decenii mai târziu, în timpul domniei lui Sigismund, tovarășul de nenorocire al regelui Albert, nu ezită să remarce „rușinea“ și „dezastrul“, suferit de regele Albert în Moldova.

„Oastea regelui a suferit o catastrofă,—scrie Nacker —, cea mai mare parte au fost omorâți și prinși și toate carele cu tot ce aveau în ele au fost pierdute-.

„In retragere Maestatea Sa — se scria din Prusia³⁾ — a fost bătut, după pace, de Domnul Moldovei și a pierdut vr'o 6000 de care acoperite și mulți nobili și ostași pe lângă aceasta. Ai noștri câți au mai rămas (adecă din Prusia) n'au adus decât cai răniți și armure sfărâmate“.

„Și i-a bătut fără milă — scriu „Analele Rutene“ —,⁴⁾ și i-a fugărit până la graniță, bătându-i și ucigându-i. Și atât de mare a fost nenorocirea Polonilor, încât abia din zece unul s'a întors cu Craiul, iar acesta s'a îmbolnăvit din această cauză“.

1) „Et bellum Moldavie improbo consilio et parum feliciter motum hunc exitum habuit, quod multorum postea malorum occasionem praesedit“.

2) Cromer 667: „negligens acceptae in Moldavia ignominiae, cladisque nec memor quod Stephanum animosum et ferocem hominem iritasset. Quae res gravium incomodorum et magni luctus Polonis atque Russis deinceps causa fuit. Etenim Stephanus accepto ab ipso iniuriam, bellumque sibi immerito illatum ulcisci satagens...“.

3) Scrisoare din Prusia publicată la Iorga „Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe“ Buc. 1899 p. 308; cf. p. 309—310, unde se vorbește de „această catastrofă și pierdere“. (*Dieser Nidderlege und Verlust*).

4) „Scriptores rerum Polonicarum“ II 305. Alexandru, ducele Litvaniei, care fusese în tratative de pace cu Ștefan a fost împedecat să ia parte la expediția contra lui Ștefan de Țarul Ivan, cuscru lui Ștefan. (Analele Rutene).

Insuș regele Albert recunoaște înfrângerea. „*Acel Voevod — zicea regele în instrucția dată solului trimes la fratele său Vladislav — 1), unindu-se cu Turcii și, ce e mai grav cu Ungurii, 2) ne-a cauzat nouă mari pierderi în averi și în ostașii noștri*“. (*Non modica domna nobis in rebus et hominibus nostris intulit*).

Din masa extraordinară de prăzi, Ștefan n'a întârziat să trimită o parte Sultanului, desigur ca mulțumită pentru ajutorul în oaste, pe care îi l'a dat, ajutor prețuit de analele noastre la 2000 de Turci, și confirmat, fără precizarea numărului, de toate celelalte izvoare contimporane 3).

„*Prințul Bogdan — scrie Seadeddin — a ales ceea ce a avut mai prețios din pradă și a trimes-o Sultanului împreună cu un număr de robî dela inamic*“ 4).

Ca răspuns la aceste daruri, Sultanul, ca să-și arate recunoștința către Ștefan, a trimes Domnului un cal și multe pungi, împreună cu o cucă brodată cu aur 5).

În acelaș timp Ștefan n'a uitat să răsplătească pe vitejii săi ostași și pe credincioșii săi boeri, cari au făcut zid în jurul său în momentele cele mai desperate și nu

1) Levicki «*Krol Jan Olbracht*» în „*Kwartalnik Historyczny*“ VII (1893 p. 9).

2) Analele noastre nu pomenesc de Unguri, ci numai de 2000 de Turci. Ele afirmă că Dragfi a părăsit Moldova imediat după încheierea armistițiului. Cu toate acestea Miechowita și Wapowski afirmă că la lupta contra Polonilor (în Codrul Cosminului) au luat parte și Unguri și Munteni. E posibil ca Ștefan să fi oprit o parte din Ungurii aduși de cuscrul său.

3) Miechowita, Nacker, Tubero, Wapowski, regele Albert în instrucția citată, Unrest. (Iorga „*Acte și fragmente*“ III 100 și Neydegk. (Iorga „*Acte și fragmente*“ III 106). Vezi mai sus p. 232, nota 2.

4) Manuscris. Traducere în limba franceză de Galland. Bibl. Nat. f. fr. No. 6074 f.º 141. (Extras la Ursu. „*Ștefan cel Mare și Turcii*“).

5) Ibidem: „*Et la Sultan pour marquer sa reconnaissance lui envoia un cheval et plusieurs bourses avec un bonnet d'or*“. De o cucă brodată cu aur, trimisă în dar lui Ștefan, amintește și d'Ohson în scrierea „*Tableau général de l'empire ottoman*“ t. VII Paris 1824: „*ainsi qu'un bonnet brodé d'or, distinction que Baiezid II accorda en 1497 à Bogdan...*“.

și-au cruțat viața pentru apărarea țerii și salvarea Domnului.

În schimb însă și Ștefan s'a arătat larg și recunoscător, căci n'a cruțat nimic ca să-și resplătească vitejii. Ca să le dea un semn al recunoștinței sale pentru bravura și credința lor, a adunat boerii și ostașii de ziua Sfântului Nicolae (6 Dec.) la Hârlău și i-a ospătat, cinstit și dăruit.

„Iar Domnul Ștefan Voevod trimise toate oștile sale acasă, fiecare pe la ale sale — scrie „Letopisețul dela Bistrița“, — și apoi porunci tuturor vitejilor și boerilor săi să să adune în ziua de Sfântul Nicolae la locul ce se chiamă Hârlău și se adunară cu toții în acea zi și acolo făcù atunci Domnul Ștefan Voevod mare ospăț tuturor boerilor săi dela mare până la mic, și mulți viteji făcù atunci și cu daruri scumpe îi dăruî, pe fiecare după destoinicia sa și îi trimetea apoi pe la casele lor și îi învătă să laude și să binecuvinteze pe Dumnezeu cel de sus pentru darul ce li s'a întâmplat lor pentru că toate sunt cu puțință numai dela Dumnezeu“.

Expediția lui Ștefan în Polonia

Ștefan nu s'a mulțumit cu distrugerea oastei polone și capturarea bagajelor și armelor, ci a ținut să răspundă regelui Albert prin o expediție în Polonia 1).

Deși cronicarii poloni prezintă această expediție ca făcută în cooperare și în mod simultan cu Turcii 2), totuși nu mai rămâne îndoială, că Ștefan a făcut'o independent și în alt timp decât Turcii. Căci pe când cronicarii poloni vorbesc de ea în mod vag, analele noastre, din contră,

1) „Ca să-și răsbune pentru rășboiul ce îi l'a făcut pe nedrept“ — zice Cromer (p. 667).

2) Miechovita: „Turci, Tartari et Valachi iuncti“ (p. 262); Wapowski (33): „Enim vero Stephanus palatinus accepte iniurie et depopulate Moldavie non immemor... cum validissimo Valachorum exercitu ascitis etiam sibi in belli societatem Turcis ac Tartaris“.

arată în mod precis timpul când a avut loc expediția Turcilor (luna Mai 1498) și când a avut cea a Moldovenilor (luna Iunie 1498).

„Sultanul Baiazet, — scrie Seadeddin — voind să facă pe rege (Albert) să simtă efectele răsbunării sale, a numit comandant pe Balibeg, guvernatorul Silistrei, dându-i ordin să năvălească în interiorul statului său“.

Balibeg a năvălit în luna Mai în Polonia cu 40.000 ostași și a jefuit-o în mod cumplit. Regele Albert nu le-a putut opune nici o rezistență „și s'au întors nevătămați cu cea mai mare pradă“²⁾.

Pe când Turcii intraseră în Polonia, la începutul lunii Mai, Ștefan n'a mers cu oastea sa decât la 22 Iunie, în o vreme când Balibeg eră desigur plecat.

Ca să-și răsbune pentru prădarea Moldovei de către regele Albert, din anul trecut, Ștefan a prădat Podolia și Galiția până la Lemberg. Regele Albert n'a avut oaste ca să stea împotriva și s'a întors nesupărat de Poloni cu multă pradă în Moldova³⁾.

„In anul 1498 luna lui Iunie în 22 — scrie „Letopisețul dela Bistrița“ —, merse Ștefan Voevod în țara leșască și o prădă; atunci arseră și Cetatea Tiribol și multe averi luară din cetate și mulți ostași luară de acolo, cari mai apoi cu toții fură tăiați; pe alții și nu puțini îi arseră în cetate; și Cetatea Buceaci a suferit atunci mult și Cetatea Podhăieț a fost arsă; iar de acolo prădară până la Liov și apoi se

1) Timpul, în care a avut loc expediția Turcilor (luna Mai), e confirmat de Miechovita, care scrie că la 16 Mai a ajuns la Cracovia vestea că Turcii au intrat în Polonia. Seadeddin afirmă că Ștefan a dat Turcilor proviant și transit, conform unui tratat de alianță. În acelaș sens se exprimă ambasadorul regelui Albert în discursul său. (Iorga „Acte și fragmente“ III 66). Având însă în vedere faptul că acesta avea interesul să prezinte pe Ștefan în lumină nefavorabilă, e greu să punem temei pe afirmările sale.

2) Miechovita l. c. Toate izvoarele confirmă faptul că Albert n'a opus nici o rezistență.

3) Rosenberger (Iorga. „Acte și fragmente“ III 66—67), descrie devastările și pagubele făcute. El combină însă expediția lui Ștefan cu a Turcilor și aruncă responsabilitatea asupra lui Ștefan.

No. 19. — Cbiul lui Ștefan din biserica din Dorohoi.

întoarseră și trecură râul Nistru de ceastă parte lângă Halici și prădară și de ceastă parte până subt munți și arseră și pustiiră țara Podoliei și astfel se întoarseră cu multă dobândă în țara lor“.

„Analele Rutene“, atribue lui Ștefan și prădarea orașelor Przemysl, Lancut până la orașul Kanczug și apa Wisloka.

„Ștefan Voevodul Moldovei, voind să-și potolească mânia sa asupra regelui polon — scriu „Analele Rutene“ — a strâns armată mare și a venit în țara noastră și trecând pe lângă Lemberg a înaintat până la orașul Kanczug și apa Wisloka pustiind toate orașele și satele, ca Przemysl, Lancut și devastând și alte orașe a dus aproape 100.000 de oameni în robie și i-a vândut Tătarilor și Turcilor“ 1).

Opera de devastare a fost complectată de Tătari, cari au năvălit în luna Iulie și au dus de asemenea o mulțime de robi și o mare cantitate de averi.

În fața atâtor nenorociri regele Albert s'a văzut silit să ceară și de astădată fratelui său Vladislav ca să-i întindă funia de scăpare din abizul, în care s'a văzut intrat în urma atentatului plănuit, dar neisbutit în contra lui Ștefan. Mântuirea nu-i putea veni decât dela Domnul Moldovei, singurul care ar fi fost în stare să oprească incursiunile Turcilor și Tătarilor 2). „Fără de Moldoveni, cari ațâțau neamurile barbare ca să invadeze regatul — scrie Miechovita — nu putea să fie pace“.

1) În cronică lui Ureche se atribue lui Ștefan atât devastarea localităților arătate de „Letopisețul dela Bistrița“, cât și cele, pe cari le găsim în „Analele Rutene“. Se atribue astfel lui Ștefan devastarea orașelor Przemysl, Prevolcsa, Radumnea, Lanțut, Trembolia, Buciaci și Podhaițe până la Canciug și apa Visloka. E totuși greu a dovedi, care e partea lui Ștefan și care e partea Turcilor în această operă de devastare. Greutatea e cu atât mai mare cu cât cronicarii poloni combină expediția lui Ștefan cu a Turcilor. În „Cronica fratrum minorum“ („Archiv f. Österr. Gesch.“ t. 49 p. 418), se atribue Turcilor devastarea până la Lanțut: „Turci omnia oppida sub montibus Hungarie usque ad Przerosko et Lanczug exusserunt“. Trebuie dat preferință analelor noastre, cari au date precise.

2) Pray „Annales“ IV 288: „Neque multo post Sigismundus, Vladislai fratri Budam veniens, quae per nuncios vulgata erant, praesens affirmavit, Stephanum Moldaviae Vayvodam belli auctorem esse“.

Intervenția la Ștefan nu putea însă să o facă decât regele Ungariei, care eră în terminii cei mai buni cu Domnul Moldovei. Deaceea în fața pericolului Albert n'a întârziat să ceară ajutorul fratelui său, care s'a grăbit să trimită soli la Cracovia pentru încheerea unei alianțe ofensive și defensive în contra Păgânilor.

Coaliția contra Turcilor

La 1 Iulie solli regelui Vladislav se aflau la Cracovia 1) și în câteva zile s'a redactat actul de alianță, care a fost iscălit la 13 Iulie 1498. 2)

Cea d'întâi condiție a stabilirii alianței a fost clarificarea raporturilor dintre regele Albert și Ștefan. De aceea actul prevede renunțarea regelui Albert la Moldova și recunoașterea lui Ștefan și a descendenților săi, „astfel că amintitul Domn și succesorii lui să poată să stea, să trăiască și să domniască în Moldova și în timpurile viitoare în toată siguranța, așa cum a fost mai înainte“. 3) În con-

1) Miechovita I. c.

2) Actul are data *„feria sexta festi sanctae Margarethae*», ceeace înseamnă Vineri în ziua de Sfânta Margareta, adică 13 Iulie. (Actul publicat la Katona *„Historia Critica“* XI 163 și Uljanickij *„Materialy“* 149). Uljanickij, și după el ceilalți istorici, au interpretat data amintită (*feria sexta festi sanctae Margarethae*) prin Vineri după sf. Margareta, adică 20 Iulie. Interpretarea exactă e Vineri în ziua sfintei Margareta, căci sf. Margareta în anul 1498 cade Vinerea. Dovadă e nu numai textul clar de mai sus, care nu admite altă interpretare, ci și faptul că actul de confirmare al nobililor poloni are data *„Sabatho in crastino s. Margarethae“*, adică în ziua, care a urmat după sărbătoarea sf. Margareta, ceeace înseamnă 14 Iulie (Katona XI 172). Data documentului trebuie rectificată astfel 13 Iulie.

3) *„Ita quod ipse Voyevoda et sui successores possint tute et secure in ipsa Moldavia temporibus futuris stare vivere et dominari sicuti prius“*. Chiar acest text confirmă intenția ce a avut-o regele Albert ca să înlocuiască pe Ștefan prin fratele său Sigismund, căci numai așa se explică introducerea acestei clauze în text. Dacă regele Vladislav n'ar fi știut de intenția adevărată a expediției lui Albert, n'ar fi avut nici un motiv să specifice prin o clauză specială ca în

No. 20. — Ștefan cel mare și soția sa (probabil Maria fiica lui Radul) pe o dveră.

secință regele Albert se obligă să dea Domnului Moldovei „*pace perpetuă*“ („*damus pacem perpetuam*“).

După ce s'a clarificat acest punct, actul prevede acord deplin în orice acțiune contra Turcilor. Atât regele Poloniei, cât și al Ungariei, se obligă să nu închee pace cu Turcii, fără consimțământ reciproc, ci „*ori să avem pacea amândoi deodată, ori să n'o avem deloc*“.

În cazul că Turcii ar atacă Polonia cu o armată mică de 10—12.000 ostași, atunci regele Ungariei, avizat cu 2 luni înainte, va avea să-i trimită în ajutor oștile din Ardeal; dacă însă o armată mică de Turci ar năvăli în Ungaria sau în Moldova, atunci regele Poloniei e obligat să dea ajutor.

În ipoteza că ar năvăli în Polonia o armată mare turcească, comandată de Sultan sau un Pașă, regele Ungariei e obligat să ia armele și să porniască contra Turcilor, fie că ar da ajutor în Polonia, fie că i-ar atacă în propria lor țară. Când Turcii ar atacă Ungaria, regele Albert se obligă să dea ajutor în persoană cu toate oștile sale.

Pentru o eventuală ofensivă va fi obligator un acord prealabil.

O clauză specială prevede cazul când Ștefan ar fi consimțit să dea transit Turcilor, cari ar voi să treacă în Ungaria sau Polonia. În acel caz Ștefan „*va avea să anunțe neîntârziat pe amândoi regii*“, refuzând în acelaș timp Turcilor orice ajutor sau proviant. Se mai prevede schimbul prizonierilor între Moldova și Polonia, precum și libertate de comerț reciprocă între Ungaria, Polonia, Moldova și Litvania.

viiitor Albert „*să dea pace*“ lui Ștefan și să-l lase pe acesta să domniască și în viitor, așa cum a fost înainte de război (sicuti prius).

În actul ratificat de regele Vladislav ideea e exprimată într'un chip și mai clar: „*ut videlicet a modo, in antea, tam ipse Woievoda, quam sui heredes, et posterii, tute et secure in terra Moldavie temporibus futuris stare, vivere et dominari valeant omni impedimento fraternae maiestatis...*“ (Hurmuzaki II, 2. 411).

Schimbarea politicei față de Turci

După ce a pedepsit pe regele Albert pentru atentatul comis contra sa, și a isbutit să-l facă să simtă puterea sa, Domnul Moldovei nu mai avea interesul să contribuie în măsură mai mare la slăbirea Poloniei și la întărirea Sultanului, în care n'a încetat desigur să vadă pe inamicul creștinătății și răpitorul cetăților sale. Interesul său cerea, din contră, ca să se stabilească un echilibru de forțe favorabil pentru dezvoltarea țării sale. Acest echilibru a fost punctul cardinal al politicei sale. Când s'a văzut amenințat de liga jagellonică, el a recurs la ajutorul Turcilor ca să-și poată conserva tronul. După ce a văzut Polonia umilită și zdrobită, iar pe inamicul său adus la simțul realității, el n'a stat la îndoială să-și schimbe în mod brusc politica și să dea lovitură Turcilor.

Căci deși n'a iscălit actul de alianță, cu toate acestea Ștefan a dat o probă vădită de sentimentele sale creștine cu ocazia retragerii unei oști turcești, care năvălise prin Noemvre 1498 în Polonia. Această oaste, arătată de izvoarele polone în număr exagerat de 70.000, devastase Haliciul și Sambor, fără ca să întâmpine vr'o împotrivire. A fost însă surprinsă de un frig excepțional, care a decimat'o în așa măsură, că n'au mai rămas decât vr'o 20.000. Și această rămășiță a fost întâmpinată de Moldoveni, îmbrăcați în haine polone, și distrusă 1).

1) Censorul lui Miechovita adaugă vorbind de rămășițele armatei polone: „*sed per Valaehi percussi sunt*“. (Cronica Polonorum ed. 1521 p. 353); Wapowski (p. 36): „*Residua exercitus Turcorum pars per Valachiam per Stephanum palatinum et Moldavos in mentito Polonorum habitu a tergo est acriter vexata et contrucidata...*“. Tot așa Cromer (p. 699) și Ioan de Comorowo („*Archiv. f. Österr. Gesch.*“ t. 49 ș. 422): „*palatinus Moldavie... suos armando nomine Polonorum...*“. „*Analele Rutene*“ confirmă pe cronicarii poloni: „*i-a nimicît (pe Turci) aprigul Ștefan trimițând vorbă Sultanului că Polonii au fost aceia cari i-au strivit*“ (Scr. Rer. pol. II 306); cf. Sanuto „*Diarii*“ II 562: „*comme turchi habia abuto gran fracasso in li passi tra Valachia et ben chë Vlachi era et è sottoposti parte a Turchi, purși haveeano acorato con il re di Polana a dispender Turchi*“.

Domnul Moldovei a cedat stăruințelor regelui Ungariei¹⁾ și și-a schimbat în mod brusc atitudinea, dând creștinilor o dovadă materială de sentimentele sale anti-turcești. Atacul contra rămășițelor oastei turcești formează dovadă schimbării politice a lui Ștefan, care n'a întârziat să primească intervenția regelui Ungariei și să încheie pace directă cu fostul său inamic.

Căci îndată ce a isbutit să aducă pe regele Albert la simțul realității și să-l forțeze ca să renunțe la proiectul instalării unui Jagellon pe tronul Moldovei, Ștefan n'a mai avut interesul să continue luptele contra Polonilor și a revenit la planul înjghebării unei puternice coaliții contra Turcilor, care formase idealul vieții sale. În momentul când ridică din nou armele contra Turcilor, cari se întorceau din Polonia, el lucră sub inspirația acestui frumos ideal, care și-a găsit expresia în cuvintele memorabile, pe cari le-a adresat în acelaș an (1498), prin solii săi, cuscruului său Ivan, țarul Moscovei: „*Toți Craii și toți Domnii creștini, câți sunt, și toate părțile apusului și toate ținuturile Italiei se unesc și se găsesc și ar dori să meargă împotriva Păgânilor. Ar fi bine să ai și tu pace cu creștinii și să te scoli împreună cu toți Domnii creștini împotriva păgânității*“²⁾.

Pacea cu Polonia. — Emanciparea Moldovei de sub suzeranitatea polonă

În Aprilie 1499 se aflau în Cracovia reprezentanții lui Ștefan, Părcălabul Hărman și Pitarul Ivanco, cari au încheiat tratat de alianță cu regele Poloniei, pe care l'a

1) Atât în tratatul de pace, iscălit de Albert, cât și în cel semnat de Ștefan, se specifică că pacea s'a făcut la intervenția regelui Ungariei: „după voința și mijlocirea prea luminatului Domn Vladislav“ se spune în actul iscălit de Ștefan. (Bogdan II . 428). În actul iscălit de regele Albert se afirmă: „*Nos interventu Ser-mi regis, germani nostri charissimi, prefato Stephano Waiwode amico nostro sincere dilecto, eiusque filiis et filiorum filiis, omnes offensas, iniurias et damna que nobis ts superioribus annis fecerat dimittimus et dimisimus.*“.

2) Bogdan II 411.

semnat la 16 April. Cum însă acest tratat n'a convenit lui Ștefan, el a obținut alte clauze și mai favorabile, introduse în actul, pe care l'a semnat la Hârlău în ziua de 12 Iulie 1499.

Acest tratat însemnă nu numai sfârșitul ostilităților, ci puneă bazele unei coaliții în contra Turcilor, formată din Ungaria, Polonia, Litvania și Moldova.

Regele Albert se obligă să uite orice injurie făcută de Ștefan și asigură pe Domnul Moldovei că va avea în viitor pace, atât el, cât și urmașii săi, nu numai din partea sa, ci și din partea fraților săi Alexandru și Sigismund. În acelaș timp se prevede alianță reciprocă defensivă în contra inamicilor.

Cum intrarea în coaliția jagellonică putea să aibă ca urmare o expediție de represiune din partea Turcilor, Ștefan a obținut dela regele Poloniei promisiunea unui loc de refugiu împreună cu familia, boerii și tezaorele sale în Polonia, precum și ajutor pentru recucerirea țerii.

Alianța având de scop o cruciadă contra Turcilor, actul prevede în detaliu condițiunile, în care Ștefan se obligă să ia parte. Dacă cei doi regi, împreună cu frații lor, vor întreprinde în comun o expediție contra Turcilor, atunci Vladislav va avea să meagă prin Muntenia, iar Albert cu frații săi Alexandru și Sigismund pe la Oblucița. Prin altă parte nu vor putea trece decât după o prealabilă înțelegere cu Domnul Moldovei. (Prin această clauză Ștefan a voit să evite încercarea unei curse ca cea din 1497). Numai în aceste condiții se obligă Ștefan să ia armele împreună cu frații Jagelloni în o eventuală ofensivă contra Turcilor. Cum însă, după cât transpiră din act, el prevedeă mai curând o expediție de represiune din partea Turcilor, decât o ofensivă a creștinilor, n'a neglijat să obțină dela suveranii amintiți promisiunea că va fi apărat contra „*Impăratului turcesc și oștile lui*“. În schimb Ștefan se obligă să le dea știri despre mișcările Turcilor.

De oare-ce s'ar fi putut întâmplă cazul ca Sultanul în persoană să întreprindă expediția de represiune, abilul Domn n'a neglijat să obțină o supapă de siguranță,

care prevedea păstrarea păcii cu creștinii, chiar dacă în mod forțat ar fi cooperat cu Turcii contra creștinilor. Cunoscând trista experiență a Domnilor Munteniei, cari erau siliți de Turci să coopereze cu ei contra creștinilor, Ștefan a ținut să prevadă în tratat o astfel de eventualitate.

„Dacă ar veni vre-o putere a împăratului turcesc, sau a sangiacului, sau a supușilor lui, care să ne silească să le dăm ajutor fără voia noastră, printr'aceasta însă credința noastră și credința fiului nostru Bogdan, Voevod și credința boerilor noștri și pacea încheiată să nu fie călcate cu nici un chip, și noi să nu fim vinovați de nimic, căci Turcilor, pe cât vom putea, le vom fi neprieteni“ 1).

Tratatul acesta de alianță ofensivă și defensivă înseamnă încoronarea sforțărilor făcute de Ștefan pentru ridicarea țerii sale. Căci niciodată până acum Moldova n'a obținut un succes atât de mare diplomatic, ca prin acest tratat. Pentru întâia oară Domnul Moldovei e tratat pe picior de egalitate cu regele Poloniei. Orice umbră de vasalitate față de Polonia e înlăturată. Regele Albert numește pe Ștefan „amic sincer iubit“, și consfințește astfel de drept starea de fapt, care există de mai înainte.

Pe lângă înlăturarea oricărei pretenții de suzeranitate asupra Moldovei tratatul prevede clauza favorabilă a apărării lui Ștefan în contra Turcilor de toți frații Jagelloni, fără să impună altă obligație Domnului Moldovei, decât să raporteze asupra mișcării Turcilor. Căci abilul Domn a prevăzut valabilitatea alianței cu creștinii, chiar în cazul unei cooperări constrânse cu Turcii. Această clauză constituie cel mai mare triumf al diplomației moldovene, căci prin această formulă abilă putea să strecoare nevătămată barca țerii sale, așezată între ciocanul de fer al Sultanului și nicovala fraților Jagelloni.

Marele Domn a avut astfel satisfacția să vadă pe acela, care voise să-l alunge de pe tron, umilit și obligat să declare prin tratat că renunță în viitor la orice atentat în contra sa și a urmașilor săi.

1) Bogdan „Documentele lui Ștefan cel Mare“ II 433.

Câtă ironie în jocul forțelor! Regele Albert voise o ligă contra Turcilor, formată din statele conduse de frații săi cu excluderea lui Ștefan, și soarta l'a silit să subscrie actul de alianță alături de Domnul Moldovei.

Visul, care l'a torturat atâția ani, și pentru care a făcut atâtea sacrificii, anume coaliția contra Turcilor, și l'a văzut astfel regele Albert realizat. Căci coaliția formată din Ungaria, Polonia, Litvania¹⁾ și Moldova, a devenit în anul 1499 o realitate, însă nu prin excluderea lui Ștefan, cum visase vanitosul rege, ci în combinație cu el.

Prin bravura, disprețul de moarte și abilitate politică excepțională, Ștefan s'a impus fraților Jagelloni în așa măsură, că aceștia s'au văzut siliți să-l primească în combinația unei coaliții cu clauzele cele mai favorabile pentru Moldova.

Sacrificiile uriașe, pe cari le-a făcut viteazul popor și marele erou și-au dat roadele. Avantajele obținute prin tratatul din 1499 sunt o răsplătă bine meritată pentru imensile sacrificii, pe cari le-au făcut în atâtea decenii bravii Moldoveni și marele lor Domn, cari au avut marea satisfacție să-și vadă străduințele încoronate cu cel mai mare succes.

1) Tratatul de alianță cu Alexandru, ducele Litvaniei, a fost iscălit în Septembrie acelaș an. (Bogdan II 442).

CAP. IV

Noi încercări de emancipare a Moldovei de tributul turcesc.

Refuzul tributului. Incercări de emancipare de tribut și de recucerire a cetăților.

Venețienii începuseră din nou războiul cu Turcii, iar Papa Alexandru VI făcea sforțări să înjghebe o ligă puternică. Expirând armistițiul în 1500, regele Vladislav nu l'a mai reînnoit și a încheiat, din contră, alianță cu Veneția și cu Ludovic al XII, regele Franței, în contra Semilunei. Se formase iarăși o ligă contra Păgânilor. Aproape toată lumea creștină era coalizată contra lor.

Această situație favorabilă n'a lăsat-o neutilizată vi-teazul Domn al Moldovei, fără să încerce din nou scă-parea de sarcina tributului și eliberarea cetăților pierdute de robia turcească, deși era în vârstă înaintată și cu să-nătatea sdruncinată.

Regele Vladislav pregătea războiul contra Turcilor. Momentul era favorabil ca Ștefan să-și realizeze idealul său scump de a scăpa de tribut și de a-și elibera cetă-țile. Folosindu-se de starea de izolare, în care se afla Sultanul, care purta războiu cu Veneția și era ame-nințat de Ungaria, Ștefan a refuzat să plătească tributul, iar solului, care a venit să-l reclame, i-a tăiat nasul și i-a scos ochii. Pe lângă această manifestare ostilă, Ștefan a dat altă dovadă de revoltă contra Turcilor prin tri-miterea Vornicului Boldur ca să dea foc Chilieii și Cetății

Albe. Acestea le știm din însăși scrisoarea Sultanului 1). „Până acum — scria Sultanul către Ștefan, — înainte de a se fi împlinit termenul, tu mi-ai trimis zisul tribut și noi am trimis solul nostru ca să ia în primire tributul, dar voi i-ați tăiat nasul și i-ați scos chiar ochii. Dar fiindcă ați făcut astfel așteptați că în curând o să vedeți“.

Cu toate că au circulat diferite vești despre ostilitățile lui Ștefan cu Turcii, între cari și aceea că ar fi cucerit trei cetăți 2), totuș nu putem să tragem nici o concluzie precisă din aceste izvoare 3).

1) Publicată la Sanuto „*Diarii*“ III 1627 în traducere italiană. A fost găsită la un sclav, care s'a refugiat la creștini în Decembrie 1500: „*A la nobilità de Bogdan, salute. Cum sit, come havemo saputo che el nostro homo che havemo per scuoder el carazzo, quello haveti pigliato et tagliato el naso et etiam chavado li ochij ei in effeto causa el vorave a saper, quo modo vala in pace o in guerra, perchè sempre, fino presente, avanti che fusse compi il termine tu mandavi ditto carazo et nui havemo mandato el nostro comesso per scuoder et tuor ditto carazo et voi haveti fato tair el naso et cavar etiam ti ochij. Ma quello chè tu vadi chercando, presto tu troverà, a Deo dante, perchè nui havevamo fede pura a voi et che non speravimo de far a questo modo. Ma poi che haveti fatio cusi, aspetene che presto vedereti....*...E demandado a vuy, Carabogdan, perchè cason tu ha mandato el Boldro Vayvoda a corer ad asprocastro o ver chely (Chilia) a far tal danno a quelli luochi et etiam haveti buttà freze brussade per brussar i diti loci; et credo che con le tue freze tu vol brusar li ditti castelli o con li tuoi fuogi“. „E che Idio il veda a cadaun, perchè ciò che zerca, presto lo trovo“ (cf. Történelmi Tár XIII 278-279). Semnificativ e că Boldur e numit Voivod, titlu, pe care îl dă și „*Letopisețul dela Bistrița*“ în 1497.

2) Aceste vești au fost adunate în Sanuto „*Diarii*“. Așa d. e. în t. III p. 1920, după o știre din Cataro dela 16 Noembrie 1500, Ștefan ar fi distrus armata comandată de un fiu al Sultanului și doi sangiaci, cari au rămas morți: „*el carabodan, signor di Moldavia, Vlacho, haver roto uno fiol dil turco era a quella impresa con do sanzachi e à morti li dicti do sanzachi et il forzo di le gente, e a pena il fiol dil signor scampò...*“; după o știre din Corfu dela 28 Sept. 1500 ar fi cucerit dela Turci trei cetăți: „*el Carabodan e rossi aver roto al turcho e averli tolto tre terre*“.

3) Din un raport al reprezentantului Veneției din Buda, din Mai 1500, reese, în mod vag, intrarea în acțiune a lui Ștefan: „*Tartari è acordà con Turchi et che il signor Stefano, Valacho, Vayvoda di Moldavia, era venuto con esercito in campagna*“. (Sanuto III 288).

Ștefan n'a încetat să îndemne pe regele Ungariei la luptă¹⁾ și se pare că s'ar fi stabilit chiar planul unei acțiuni comune și anume ca Ion Corvin să atace pe Turci în Bosnia, iar Voevodul Ardealului, împreună cu Ștefan și cu Radul din Muntenia, să atace pe Turci pe la Semendria²⁾.

La 12 Maiu 1501 regele Vladislav a anunțat războiul în mod solemn. Cu toate acestea el a fost condus cu foarte mare încetineală, căci Corvin a întreprins expediția pentru eliberarea cetății Jaicza abia către sfârșitul anului 1501, iar campania Voevodului Ardealului în Bulgaria, n'a avut loc decât în primăvara anului 1502, când a ocupat Vidinul și a prădat Nicopole, de unde s'a îndreptat spre Bosnia, fără a da lovitura simțitoare colosului turcesc. Ștefan, după toate probabilitățile, n'a cooperat cu Ardelenii, din cauză că a fost reținut de o armată trimisă de Sultan la Dunărea de jos³⁾ și mai ales de Tătari⁴⁾, cari și-au luat sarcina să apere cetățile contra Moldovenilor.

„Dacă tu vei rețineà Moldova — ar fi zis Sultanul către Hanul Tătarilor — noi vom aveà câmp deschis ca să ieșim în toate părțile lumii“⁵⁾.

1) La începutul anului 1501 s'au prezentat la Buda 3 soli ai lui Ștefan. Sanuto *«Diarii»* III 1478: „Sono venuti li tre oratori di Valachi, zoè do di Stefano Carabodam di Moldavia, con cavalli 70, con presenti al re, et uno dil transilvano: e par siano venuti per saper la voluntà dil re zercha romper al turcho et la resolutio à fato et hannò auto audentia“. (Raportul reprezentantului venețian).

2) Fessler-Klein *„Geschichte v. Ungarn“* III 271; Sanuto III 917, 1537, 1590, 1512.

3) Thallóczy és Aldásy *„Magyarország melléktartományanak oklevéltára“* II 301: „*imperatorem Turcorum magnum numerum gentium, tam versus Transsilvaniam, quam etiam partes inferiores sub conductu Manchovith misit*“. (Scrisoarea lui Vladislav din Praga 6 Febr. 1502).

4) Ibidem: „*Tartari similiter duplici exercitu circa neszteralbam et penes ipsam moldaviam consederunt*“. Muriano în raportul său din Suceava scrie că Ștefan nu poate face nici o mișcare contra Turcilor, căci e împedecat de Tătari. (Esarcu 93): „*Questo Signor se dubita multo far movesta alcuna contra el Turco perchè subito el Tartaro li saria alle spalle*“.

5) Uljanickij *„Materialy“* 195 „*Turcus vult quod zavołhensis veniret ad campos Kille et Byalograd et dominaretur Walachie, quodque*

Deși Ungurii n'au avut mari succese militare, au isbutit totuș să smulgă dela Sultanul o pace generală, favorabilă tuturor aliaților. Tratatul a început cătră sfârșitul anului 1502, iar în Febr. 1503, pacea eră anunțată ca un fapt îndeplinit 1). Tratatul, redactat la această dată, a fost ratificat de regele Vladislav la 20 August 1503 și prevede încheerea unei păci pe timp de 7 ani. Ștefan e cuprins în tratat alături de regele Ungariei, care a obținut o clauză favorabilă pentru Moldova și anume ca Sultanul să nu ceară un tribut mai mare și alte dăruri și servicii, decât cele prestate până acum. „*Acești Domni — Ștefan și Radul — să fie cuprinși împreună cu țerile lor în această pace. Tributul, darurile și serviciile făcute până acum Maiestății Sale Imperiale (Sultanului), tot așa să fie făcute și în viitor și mai mult să nu se aștepte dela ei și nici să le impună oarecari amenzi*“ 2).

Ambasadorul Veneției la Constantinopole, Andrei Gritti, afirmă în raportul său că Baiazet a făcut mari dificultăți la încheerea tratatului din cauza clauzei cerută de rege ca Ștefan și Radul să fie cuprinși în tratat alături de el. „*Sultanul n'a voit să consimtă — raportează Gritti —, pentru că îi se părea că nu e onoare pentru Majestatea Sa ca unul, care eră dator să plătiască tribut să nu-l recunoască în mod direct de superior al său și iarăș nu credea că eră pentru demnitatea lui ca un tributar al său să fie numit în capitulațiune pe partea regelui*“ 3).

Turcus quatuor milia cum Malcoz et quatuordecim basschas et duo milia imperatori dare vellet: Si tu Walachiam tenebis, nobis liberum erit progredi ad omnes partes mundi“ (1502 Mai 12).

1) La 22 Febr. 1503 reprezentantul Veneției la Buda trimetea copia tratatului. (Sanuto IV 879).

2) Hurmuzaki II, 20: „*et terris Moldavie quam etiam Transalpine cum eorum Waiwodis Kara Bogdan et Radul et cum omnibus filijs et successoribus eorum ita quod isti Waijwode et terre eorum penes nos regem Wladislaum in hac pace inclusi intelignantur. Et quod tributum ac munus et servicia, que hactenus Cesaree Maiestati soluerent ita et deinceps serviant, et plus ab eis non expetatur. Neque aliqua calompnia ad eos imponatur*“.

2) Alberi. „*Le relazioni degli ombasciatori Veneti*“ seria III v. 29; cf. Relația lui Gritti din 1503 la Sanuto V 450: „*era stà tratà la*

Și de astă dată s'a văzut astfel silit eroul să-și bage sabia în teacă, fără să-și fi realizat visul. Imprejurările au fost mai puternice decât voința lui. Nici de astă dată n'a isbutit să scape de tribut și să-și recucerească mărgăritarele pierdute. Sacrificiile sale au avut totuș rezultatul că s'au clarificat raporturile față cu Turcii, căci s'a obținut prin tratatul încheiat de aliatul său regele Ungariei ca să nu să ceară nimic mai mult, nici ca tribut, nici ca dar, nici ca prestații, decât se plătise până atunci. Din un raport al Venețianului Caroldus din Constantinopole, dela 30 Septembrie 1503, se constată că tributul, pe care îl plăteă Moldova la această dată eră de 4000 ducați, pe jumătate ca al Munteniei, care plăteă 8000 ducați.

Neisbutind să-și realizeze visul, din cauza forțelor trimese de Sultan și mai ales din cauza Tătarilor, Ștefan s'a resemnat la reluarea relațiilor normale cu Turcii, în schimbul tributului, pe care l'a plătit de aci încolo, fără întrerupere, până la moarte.

paxe e fati li capitoli tra il re di Hongaria et il Signor turco per via di Rado et Stefano Valachi, videlicet questi Valachi di pagar il charazo al Signor senza voler però di esso re".

1) Raportul lui Caroldus din Constantinopole 30 Sept. 1503 la Sanuto V p. 464: „Sua Excelentia (Sultanul) ha de carazo da'ragusei ducati 10 milia, da Stefano Vayvoda de Moldavia ducati 4 milia; da Rado transalpin dicto Calciero ducati 8 milia, qual vien ogni anno ad basqr la mano al Signor, e se ne ritorna vestito da sua excellentia".

CAP. V

Relații încordate cu Polonia

Ocuparea Pocuției

Pacea încheiată în anul 1499 cu regele Albert n'a avut darul să rupă ghița și să ștergă rănile produse de război. Ea n'a putut face să uite trecutul și să stabilească o armonie durabilă între Domnul Moldovei și regele Albert. Chestiunea Pocuției a contribuit în primul rând la aceasta.

În 1388, Petru Mușat, Domnul Moldovei, împrumutase pe regele Poloniei, Vladislav, cu 3000 de mărci de argint, pe timp de 3 ani, cu condiția ca să-i fie restituiți până în 1391, iar în cazul că n'ar fi achitat până la această dată, regele avea să-i dea ca amănec orașul Halici cu „provincia“, (sub provincia se înțelegea desigur Pocuția).

Cei trei ani însă au trecut, fără ca regele să fi restituit suma împrumutată. Astfel intră în vigoare clauza, care prevede trecerea provinciei în posesiunea Moldovei. Petru Mușat închisese însă ochii pe vecie înainte de expirarea termenului, iar urmașul său Roman n'a putut să o obțină.

Se pare însă că Alexandru cel Bun a primit o parte din suma împrumutată, de oarece îl vedem în 1411 dând chitanță regelui Poloniei numai pentru suma de 1.000 mărci pe termen de doi ani. În acelaș act regele Vladislav se obligă, ca în cazul că n'ar restitui suma de 1.000 de mărci la termenul indicat (adică în 1413), să-i

dea lui Alexandru, Domnul Moldovei, „orașele Sniatyn și Colomea, împreună cu țara, care se chiamă Pocuția, ...pe cari le va țineă atâta timp până când noi vom plăti această mie de mărci argint sau copiii noștri“¹⁾.

Și de astă dată termenul a expirat, fără ca datoria să fie plătită.

Deși nu se poate constată că Alexandru cel Bun ar fi luat în posesie Pocuția încă dela expirarea termenului, totuș e sigur că în ultimii ani ai domniei sale Pocuția a fost a Moldovei. Faptul se constată, nu numai din afirmarea lui Ștefan cel Mare că a luat în stăpânire „țara bunicului său“ (Alexandru), ci și din actul dat de regele Vladislav în 1433, din care rezultă că Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, a renunțat la Pocuția și că această țerișoară se află atunci în posesiunea Moldovei.

Dupăce a rupt relațiile cu Polonia, Ștefan a ocupat în 1490 Pocuția și a menținut o parte din ea sub stăpânirea sa, iar cu ocazia invaziunii din Polonia, în anul 1498, a pus stăpânire pe întreaga provincie, ceea ce rezultă din scrisoarea regelui Vladislav. „Domnul nu dorește altceva — scriă Vladislav — decât ca (acele ținuturi), dacă sunt ale sale, să rămână ale sale“³⁾.

Pacea din 1499 s'a încheiat, fără ca chestiunea Pocuției să fie rezolvată. Tratatul de pace nu face nici o mențiune de ea.

„Bucata de pământ, — ziceă Ștefan prin glasul solului său —, care se întinde dela Bucovina Galiciului în jos între Nistru și Pinini, care de veacuri s'a ținut de țara Moldovei și a fost deslipită de multă vreme și cu sila de țara Moldovei, acea bucată de pământ n'am cuprins'o, nici în tratate, nici în jurăminte, ci am lăsat'o la o parte până ce va fi cercetată“⁴⁾.

1) Hurmuzaki I 2 829.

2) Iorșa. „Chilia“ 237: „Seynes Grosfaturz Lanth“.

3) Levicki III No. 465. Scrisoarea regelui Vladislav către regele Albert 28 Noembrie 1500: „nihil aliud etiam nunc idem Waivoda optat, quam quod nos una cum Majestate vestra ad revidendum illas terras pariter homines nostros mitteremus, quod si sue essent, permanerent sue“.

4) Bogdan II 488.

Prin tratatul de pace Ștefan se obligase să dea informații regelui Poloniei asupra mișcării Turcilor, iar după iscălirea tratatului de pace a închis robinetul incursiunilor turcești prin Moldova în Polonia.

„Și după ce am făcut pace și liniște între noi — zicea Ștefan, — ne-am silit ca țara leșască să nu sufere, prin țara noastră, nici o pagubă, nici dela Turci, nici dela Tătari până acum“.

După ce a ocupat în 1498 Pocuția, asupra căreia avea drepturi, cari decurgeau din actul dat de Poloni lui Alexandru cel Bun în 1411, Ștefan s'a folosit de toate mijloacele ca să convingă pe Poloni să-i recunoască acest drept. Intre altele a căutat să-i înduplece pe baza serviciilor făcute Polonilor contra Necredincioșilor.

„Dacă vreau să fie cu mine buni și dreپți vecini — zicea Domnul — ...atuncea să-mi dea pace în această țară a mea (Pocuția)..., iar în schimb vom da ajutor în contra Tătarilor și altor păgâni“ 1).

„Dacă majestatea sa regească cedează (Pocuția) — se exprimă altădată Domnul, — vreau să-i fiu de ajutor în contra Turcilor și Tătarilor“ 2)

„Văd că nu vreți să vă aduceți aminte — zicea Ștefan către solul polon în 1503, — că voi ați avut dela mine mult bine și apărare în contra tuturor păgânilor“ 3).

Din aceste cuvinte ale Domnului rezultă că el pretindea recunoașterea „de jure“ a ocupării Pocuției, nu numai pe baza drepturilor „din timpurile vechi“, ci și pe baza serviciilor făcute Poloniei contra Necredincioșilor.

Procedând în acest chip, el puneă în practică un procedeu întrebuintat de însuș regele Albert, care n'a ezitat să ceară neconținut subsidii dela Impăratul Germaniei pentru apărarea Germaniei în contra Păgânilor.

1) Uljanickij 218: „...estunc invicem nos erimus iuvare contra Tartaros et alios paganos“.

2) „Si ista Maiestas sinat, volo esse adiutor contra Turcos et Tartaros“. (Uljanickij 225).

3) Bogdan II 476.

Ștefan speră să obțină recunoașterea de drept a stăpânirii Pocuției din partea Poloniei prin sprijinul diplomatic al Ungurilor, cari i-au dat și până atunci tot sprijinul diplomatic necesar, iar Ardelenii îi dădeau chiar subsidii în bani ¹⁾).

Deaceea, bazat pe sprijinul diplomaților ai acestora, Ștefan a primit soluția ca rezolvarea juridică a chestiunii Pocuției să fie încredințată unei comisii, din care aveau să facă parte, pe lângă Moldoveni și Poloni, și delegații regelui Ungariei.

Moartea subită a regelui Albert (17 Iunie 1501) a împedecat întrunirea comisiei și rezolvarea a fost amânată. Nefericitul rege Albert a închis ochii pe vecie, fără să culeagă alte roade, decât cele mai crude de decepții. Căci nu numai că nu și-a putut realiza visul de a face din Moldova o simplă verigă din lanțul jagellon, dar a ajuns din contră să vadă cum Turcii, Tătarii și Moldovenii i-au devastat țara, iar în cele din urmă s'a văzut silit să recunoască prin tratat independența Moldovei. Deși băuse până în fund din paharul umilințelor, totuș, înainte de a închide ochii pe vecie, s'a văzut silit să sufere noi umilințe din partea lui Ștefan.

Făcând greșala să dea azil pretendentului Ilie, fiul lui Petru Aron, Albert s'a văzut pus de Ștefan în greua dilemă: sau să calce legile ospitalității și să-l ucidă, cum cereau solii Domnului, sau să poarte război cu Moldova. Deoarece eră în pragul războiului cu Prusia, ca să evite un atac dinspre Moldova, s'a resemnat la alternativa întâia. A ucis pe Ilie în fața solilor moldoveni (1501). Satisfacția dată lui Ștefan a fost astfel completă.

Cât de mare a fost contrastul între începutul domniei regelui Albert și sfârșitul acesteia se poate constata din acest fapt, care a fost o nouă puternică verigă din lanțul umilințelor produse de Ștefan. Moartea l'a surprins fără

1) Hurmuzaki II, p. 354: „Magnifico domino Stephano Wayvode Moldaviensi de contributione Transilvanensi (dati sunt) 1000 fl.”.

să fi putut vidneacă rănil¹⁾ produse de vecinul din Moldova, pe care vroise să-l înlătore prin cursă.

Moartea neașteptată a regelui a împiedecat rezolvirea chestiunii pe calea proiectată, ceea ce a dat ocazie lui Ștefan să se folosească de dezorientarea produsă ca să-și trimită oștile să facă prădăciuni în regat. *„Ți-ai trimis oștile tale în regat și l-ai prădat în lung și în lat — răspunse regele Alexandru lui Ștefan —, și n'ai dus din el numai turme de vite și alte averi ale supușilor Maiestății Sale, ci chiar pe însuși supușii“* 2).

Cu ocazia soliei trimisă ca să felicite pe noul rege Alexandru, fostul duce al Litvaniei, solii aveau mandatul să ceară regelui ca să trimită delegați în comisia de revizuire a Pocuției. Regele a acceptat soluția și s'a fixat ziua sf. Mihail (29 Sept. 1502) pentru întrunirea comisiunii. *„Am pus soroc la ziua sf. Mihail — zicea Ștefan prin glasul solului său —, ca să cerceteze ocea bucată de pământ, rugând pe milostivirea sa prea înăițatul crai unguresc Vladisvav să-și trimită boerii săi, ca la ziua hotărâtă să cerceteze și ei, împreună cu noi, acea bucată de pământ și să ajungem la o înțelegere asupra ei“*. La ziua fixată însă regele Alexandru n'a trimis reprezentanți, ceea ce a dat lui Ștefan prilejul legitim ca să socotiască cauza din punct de vedere juridic câștigată și să anexeze Pocuția definitiv la Moldova. *„Și am așteptat acolo multă vreme — zicea Ștefan — aproape cinci săptămâni și jumătate, dar din partea Milostivirei Voastre n'a venit nimenea. Noi știm însă ceea ce se știe dealtfel în toată lumea, că dacă cineva are o asemenea învoială și sorocire și zi hotărâtă și*

1) Expediția de revanșă a regelui Albert, pusă de Ureche în anul 1500 Martie 11, nu se poate verifica prin alte documente. Cronicile polone nu amintesc nimic, nici analele noastre. Cu toate acestea Ureche dă detalii ca înaintarea regelui cu armată până la Botoșani, unde ar fi fost înfrânt de Ștefan și adaugă că *„Letopiseșul nostru moldovenesc scrie de acest război al lui Ștefan ce au avut cu Leșii la Botoșani“*. O expediție a Polonilor până la Botoșani e amintită de Cronica lui Macarie în timpul lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare. S'ar putea să fie confuziune.

2) Răspunsul regelui Alexandru. (Bogdan II 457); cf. Bogdan II 461.

nu vine la acea zi, el pierde tot dreptul, iar cine este de față la acea zi, câștigă. Așa suntem și noi, că am câștigat toată dreptatea, de vreme ce este moșia noastră adevărată și veche. Și atunci am pus oamenii noștrii în acea țară¹⁾.

Când un sol polon s'a prezentat ca să scuzeze nevenirea delegatului polon la conferință, Ștefan i-a ținut, în fața întregului său consiliu, un limbaj foarte energic²⁾: „Dacă Domnul Cardinal e bolnav, — căci toți suntem în puterea lui Dumnezeu — au fost totuși alți boeri în regat, cari ar fi putut să îndeplinească această misiune. Din țara ungurească au venit solii după învoială, dar Polonii mă consideră copil. „Țara aceasta, în care am venit eu — adaugă Ștefan — e țara mea căci se ține de Moldova din vremuri depărtate (ex antiquis temporibus), și am asupra ei drept sigur și meritat din vremurile vechi. Din această cauză am venit în ea ca în țara sa proprie. Dacă Polonii... vor să fie cu mine vecini sinceri și drepecți, atunci să-mi dea pace în această țară a mea...“.

„Acum vreau să-mi mențin propriul meu (patrimoniu) — continuă Domnul, — cu prețul pierderii capului meu“.

Clucerul Hrincovici și Spătarul Clănău au fost însărcinați cu conducerea provinciei și darea justiției.

„Țara aceea e patrimoniul meu, pe care am primit-o cu consimțământul regelui Ungariei și din mandatul lui, — zicea Ștefan — ...am încredere că Majestatea regească va da pace țerii mele și patrimoniului meu, căci voesc să o apăr cu prețul capului meu“.

Provincia a fost astfel luată în stăpânire în mod definitiv. Trei mii de ostași au fost recrutați din ea și au primit ordin să fie gata în două săptămâni cu toate armele necesare și anume călăreții cu cai, lănci, săgeți și scuturi, iar pedestrașii cu lănci și scuturi. În acelaș timp a luat în stăpânire vămile și ocnele, peste cari și-a pus oamenii săi. Rutenii din Pocuția, cari erau de acelaș religie cu Moldovenii, au trecut de partea lui Ștefan (vere omnes Rutheni

1) Bogdan II 489.

2) Bogdan II 460. Data nu e 25 Aprilie, ci 7 Octombrie 1502: (Sanctus Marci = 7 Oct.).

vadent ad Woyevodam¹). Cătră sfârșitul anului 1502 anexarea Pocuției și reorganizarea ei după sistemul moldovenesc eră fapt îndeplinit.

Regele Alexandru, fiind în război cu Țarul Ivan al Moscovei, cuscrul lui Ștefan, n'a fost în stare să reacționeze, cu atât mai mult că a avut să sufere și un atac din partea Tătarilor.

Deși Polonii aveau mare teamă ca Ștefan să nu utilizeze această situație desperată a Poloniei ca să o atace din spre sud și să ocupe orașele din Galiția, totuș Domul Moldovei s'a mărginit să-și organizeze provincia, pe care o consideră ca moșie strămoșească.

În loc să interprindă expediția și să forțeze pe Poloni să-i recunoască „de iure” stăpânirea asupra Pocuției, Domnul Moldovei, s'a lăsat din contră, înduplecat să accepte un nou termen pe ziua de 2 Noemvrie 1503, când aveă să se întrunească din nou comisia formată din Poloni, Moldoveni și Unguri.

Pe lângă aceasta Ștefan a mers atât de departe cu concesiile, încât și-a retras funcționarii din Pocuția pe timpul cât aveă să se întrunească comisia până la pronunțarea sentinței. „Pe oamenii noștrii, pe cari i-am lăsat în acea bucată de pământ, îi luasem pe toți la noi — zicea Ștefan — până ce eră să se cerceteze acea bucată de pământ... Dar din partea milostivirei voastre (Alexandru) n'a venit nici un om mai de samă la acea cercetare”²).

Pe când însă Ștefan a făcut concesii, regele Alexandru, din contră, a căutat să amâne chestiunea ca să câștige timp până ce va fi terminat războiul cu Țarul Ivan al Moscovei.

1) Bogdan II 465. Ocuparea provinciei e dovedită și de medicul lui Ștefan, Muriano, care scrie în scrisoarea sa din Suceava, 7 Dec. 1502 (Exarcu 92): „ha recuperato molti castelli e vilazi da le man de la majesta del Re di Polana questo mexe de octubrio...” De asemenea e confirmată de scrisoarea regelui Vladislav din 16 Octomvrie 1503: „desiderium in causa recuperationis illius terrae occupatae... pro revisione illius terrae per Stephanum... occupatae”. (Veres I 68).

2) Bogdan II 490.

De aceea a cerut o nouă întrunire a comisiei ca să câștige timp până ce va dobândi libertatea de acțiune. În consecință s'a grăbit să încheie pace pe 6 ani cu Țarul Ivan. Având astfel mâinile deslegate, în loc să trimită delegați în comisia, care avea să se întrunească la 2 Noemvre 1503, el a convocat pentru ziua de 28 Octomvre 1503 pe consilieri la Lublin „*pentru granițele și rezistența, care trebuie opusă lui Ștefan, Domnul Moldovei*“ 1).

În loc să trimită delegați în comisie, Polonii au luat deciziunea ca să facă pregătirile necesare ca să readucă Pocuția din nou în stăpânire polonă 2).

Astfel când Ștefan a așteptat cu oștile sale, în ziua de 2 Noemvre 1503, sosirea delegaților, a avut o nouă decepție. Delegații poloni nu și-au făcut apariția.

„*Nu vrei să vă aduceți aminte — zicea Ștefan decepționat cătră un polon la 5 Noemvre 1503 — că vouă v'a fost bine cu mine și că v'am fost vouă scut și apărare din orice parte păgână. Cum vă apărați acum și ce ați pierdut, după ce eu am încetat să port aceasta pe umerii mei, cred că tu nu știi, sau dacă o știi, nu vrei să o știi*“ 3).

„*Ați pierdut această țară — zise logofătul Tăutul cătră solul polon — fiindcă domniile voștrii n'au fost trimiși ca să facă această revizuire*“, iar la cererea solului ca să înapoieze Pocuția, Ștefan răspunse: „*Să-mi spui mie cauza pentru care aș trebui să cedez acea țară, pe care am luat-o cu sabia (gladio accepi)? Am luat această bucată de pământ, vreau să-mi rămână mie*“ 4).

În consecință Ștefan și-a trimis înapoi funcționarii. Provincia a fost din nou anexată și considerată ca legată în mod definitiv de Moldova. „*E vremea să se pue odată*

1) Miechovita 276: „*Convocationem in Lublin pro die apostolorum Simonis et Judae pro melis et resistentia opponenda Stephano Palatino Valachiae*“. Wapowski 52; Cromer 673.

2) Wapowski 52: „*Ut provincia Pocutia cum Colomea, Stephani palatini inde eiecto presidio, ad regnum retraheretur, Moldaviaque excursionibus infestaretur*“; Cromer I. c.

3) Bogdan II 476.

4) Bogdan II 479.

capăt acestei trebi“ 1), zise Ștefan cătră regele, prin glasul solului său.

După ce și-a luat astfel provincia în stăpânire pe baza dreptului ce il dedeă faptul că boerii (poloni) n'au venit la ziua hotărâtă, Ștefan a încercat din nou să înduplece pe regele Alexandru să sancționeze anexarea Pocuției și să pecetluiască astfel bunele relații dintre cele două țări.

„Și în urma acestora ne rugăm de milostivirea Voastră — zise Ștefan cătră regele Alexandru prin glasul solului său — ca de un iubit prieten al nostru: faceți milostivirea voastră, pentru prietenia noastră și vă lăsați de acea bucățică de pământ, pentrucă din vechime ea a fost moșia țerii noastre a Moldovei; întărească-se astfel prietenia și tratațele, pe care le avem cu milostivirea voastră și cu coroana polonă și umble solii și neguțătorii în pace și în bună voe printre noi, ca și până acum“ 2).

Cu toate acestea regele Alexandru n'a făcut gestul așteptat. Din contră a trimes oaste în Podolia, care, după afirmația lui Wapowski, ar fi făcut chiar incursiuni în Moldova și ar fi adus atâtea pagube lui Ștefan, încât acesta s'ar fi văzut silit să părăsească Pocuția 3).

Cu toate acestea afirmația vestitului cronicar cu privire la părăsirea provinciei de cătră Ștefan e desmintită de documente, căci solii lui Rareș au afirmat, din contră, că Ștefan a stăpânit Pocuția neconținut până la moarte 4).

Miechovita, care a rămas celebru prin obiectivitatea sa, nu amintește nimic de părăsirea provinciei de cătră Ștefan. Din contră el afirmă în mod cât se poate de clar că Pocuția, „pe care tatăl său a ocupat-o cu puterea și cu armele“, a fost restituită de Bogdan Vlad regelui Alexandru,

1) Bogdan II 491.

2) Ibidem.

3) Wapowski 53: „ut Stephanus... Pokuce... relinquere fuerit coactus“. Tot așa Cromer 679: „e munitionibus Pokucensibus praesidia deducere coactus sit“.

4) „Des jetzigen Moldawers vater dasselbe lently bei weilen seines Lebens und biss an seinen todt eingehapt“. Hurm. II, 1, 156).

crezând că în chipul acesta ar putea să obțină mai ușor consimțământul pentru căsătoria cu sora acestuia (*quod ut facilius assequeretur districtus Russiae, iunctos Valachiae quos pater eius vi et armis occupaverat, regi Alexandro reddidit*).

Astfel marele Domn, cu toată vârsta sa înaintată și boala, care l-a chinuit, a rămas stăpân pe țerișoara bunicii lui până la trecerea lui din lumea aceasta, unde n'a cunoscut decât sbucium și luptă desperată pentru apărarea țerii și a credinței strămoșești.

Moartea Eroului

„Domnul Moldovei, credinciosul nostru iubit — scria regele Vladislav la 9 Noemvrie 1503 către Dogele Veneției, — e chinuit de o boală lungă și e ajuns la grele bătrânețe, astfel că chiar viața în viitor îi e nesuferită“ ¹⁾ „Nu

¹⁾ *Longa et diuturna detineatur aegritudine sitque homo ingra-vescentis aetatis adeo ut vel ipsa vita sit iam sibi odiosa futura*. (Sanuto „Diarii“ V. 581).

Din această scrisoare reiese că Ștefan a păstrat relațiile cordiale cu Ungaria până la moartea sa. Regele Vladislav afirmă că Ștefan i-a dovedit prin fapte neconținut o credință fără nici o pată (*ea fidei observantia, quam erga nos absque aliqua labe re ipsa semper ostendit*).

Din alianța cu Ungaria Ștefan a făcut pivotul politicii sale. Legăturile politice au fost întărite prin înrudirea cu Voevodul Barthomeu Dragfi, Firtoc al anelelor noastre, cari afirmă că era cuscru cu Ștefan, ceea ce nu se poate explica decât prin căsătoria lui Alexandru, fiul mai mare al lui Ștefan, cu o fată a Voevodului Ardealului.

Obținerea în 1489 a Ciceului cu cele 60 de sate și a Cetății de Baltă cu dependențele ei, cari erau adevărate chei de dominațiune pentru Ardeal, au contribuit în cea mai mare măsură la aceste bune relații.

Aceste teritorii au fost mărite cu satele cumpărate în 1500 de Ștefan în Ardeal, în județul Solnoc-Dobâca și anume Suciul de jos, Borcut, Mașca, Văleni, Rchia (cu 1500 florini aur (Veres I 50) și Gârbou cu 2000 fl. (Veres 63). Confestațiile cu privire la Ciceu și dependențele lui, făcute de vechii stăpâni, au fost înlăturate de Ștefan prin sacrificii bănești. Astfel în 1502 a despăgubit pe Sofia Dezöfi de

se poate mișcă, nici ajută cu mâinile și cu picioarele— spuneă solul Domnului în Veneția în Decembre 1503 — dar altcum e sănătos“ 1).

Cu vr'o doi ani mai înainte bătrânul erou ceru amicilor săi Venețieni să-i trimită un medic. În August 1502 medicul trimis de ei, Matei Muriano, se înfățișă la Suceava. Din nefericire însă s'a îmbolnăvit și a fost răpit pe neașteptate de moarte. În scrisoarea sa către dogele Veneției acest vestit medic raportă că Domnul Moldovei ar fi în o stare satisfăcătoare cu toată vârsta sa înaintată, „dacă nu l'ar chinui această infirmitate“. (*Prosperoso de la persona per la età sua, se questa infirmità non loj avesse oppresso*). El speră să-i poată ajuta 2).

Moartea însă l'a răpit, fără să-i fi putut da lui Ștefan tot ajutorul necesar. Când și-a făcut apariția la Suceava alt medic trimes de Veneția, către vara anului 1504, boala era foarte avansată. Căci încă din anul trecut, bătrânul luptător nu mai putea mișca nici mânele, nici picioarele. Boala era prea agravată și bătrânețele prea înaintate ca viața viteazului Domn să mai poată fi salvată. „Avea pi-

Lozoncz cu 400 fl. aur. În schimbul acestei sume Sofia renunță la toate drepturile sale asupra Ciceului și teritoriilor dependente și trece toate drepturile ei asupra lui Ștefan și fiului său Bogdan („*omne ius suum, si quod eadem domina Sophia in praescriptis costro Chycho et pertinentiis eiusdem... in praefatos dominum Stephanum Vaivodan et Bogdan Vaida... transtulisset pleno iure...*“). (Veres I 60). În 1503 toate contestațiile asupra Ciceului au fost înlăturate și Ștefan a devenit stăpânul necontestat „pleno iure“ al Ciceului și dependențelor (Veres 66).

Pe lângă veniturile mari din aceste teritorii, Ștefan mai obținu, din contribuția ardeleană (*de contributione Transilvanensi*) 1000 fl (Hurm. II 364).

Ardelenii erau în strânsă legătură cu Ștefan și i-au dat ajutorul în toate chestiunile. În special în chestia Pocuției Ungurii i-au dat tot sprijinul diplomatic posibil. Relațiile cu Ardelenii și cu regele Vladislav au rămas astfel cordiale până la moarte.

1) Esarcu 97: „*Di li piedi et di le man non si poteva mover, ni ajutor, dil resto sta bene*“.

2) Scrisoarea lui Muriano din Suceava 7 Dec. 1502 e publicată la Sanuto IV 735; Esarcu 90.

cioarele acoperite cu răni“ (impiagado le gambe) scriă medicul Leonardo de Massari. În această stare gravă medicul venețian Ieronim de Cesena, trimes de Veneția, asistat de un medic trimes de Hanul Tătarilor, i-a făcut operația prin deschiderea rănilor și arderea lor cu fieru roșu¹⁾.

Chinurile operației au fost însă zadarnice, căci în ziua de Marți 2 Iulie 1504, pe la orele 4 din zi, Marele Domn a părăsit lumea aceasta²⁾, unde nu văzuse decât suferință, sbucium, luptă și sacrificii. Conștiința lui a putut fi liniștită, căci tot timpul cât a domnit și-a făcut din toate puterile datoria. Înainte de a închide ochii a avut satisfacția să vadă pe fiul său mai mare, Bogdan Vlad, care îi fusese asociat și colaborator în zilele de bătrânețe, ales de boeri ca succesor. Bătrânulerou a putut astfel închide în liniște ochii cu conștiința împăcată că frânele țerii au încăput pe mâini experimentate³⁾. Plâns de tot poporul, care

1) *«Se comenzo a largar le piage... et li deno il fuoco a le piage»*. (Scrisoarea medicului Leonardo de Massari din Buda 21 August 1504 publicată la Sanuto VI 49 și Esarcu 102).

2) Data morții se constată din inscripția de pe acoperământul de pe mormântul lui Ștefan: *«Ion Bogdan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei a înfrumșețat și acoperit cu acest acoperământ mormântul tatălui său Ion Ștefan Voevod, carele a domnit în țara Moldovei 47 ani și trei luni și carele s'a mutat la lăcașul cel veșnic în anul 7012, luna Iulie, ziua a 2-a, Marți în ceasul al 4-lea din zi»*. (Melchisedek în Analele Ac. R. VII 26).

Data e confirmată de analele Moldovei, cari dau aceeaș dată a zilei și a luni (Marți 2 Iulie 1504). Ceasul morții e dat numai de „Letopiseșul dela Bistrița“, care afirmă că a fost al 3-lea ceas din zi. Pe piatra de pe mormântul lui Ștefan lipsește data morții, ceea ce se explică prin faptul că și-a construit piatra încă fiind în viață și a lăsat loc gol pentru data morții, gol, care n'a fost umplut de urmași.

Iată inscripția: *«Binecinstitorul Domn Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, ctitorul și ziditorul acestui sfânt lăcaș, carele aici zace și s'a mutat în veșnicele lăcașuri în anul 7 luna și a domnit (ani) 47, 3 l. (Kozak «Inscripfen» 84; Melchisedek l. c. 16).*

3) Medicul Leonardo da Massari raportează din Buda, în cunoscuta-i scrisoare din 21 August 1504, că boerii văzând că viața bătrânului lor Domn nu mai poate fi salvată, s'au împărțit în două

împărtăşise împreună cu el zilele de glorie şi de restrişte, a fost dus şi îngropat în Mănăstirea Putna, pe care sânge şi-a construit-o pentru odihna de veci a rămăşişelor sale. Amintirea lui a rămas adânc înrădăcinată în inima poporului, care i-a păstrat cea mai mare recunoştinţă pentru sacrificiile şi zelul cu care a apărat pământul strămoşesc.

tabere, unii voind pe fiul cel mai mare, Bogdan Vlad, alţii pe alt fiu, care se află pe lângă Sultan. („*Alcuni voleano el fiol che era a presso di lui, alcuni voleano l'altro era a presso el grau turcho*”). Domnul voia însă pe fiul cel mai mare (Bogdan Vlad) şi nu pe cel care se află pe lângă Sultan. Regele Ungariei însuşi voia pe Bogdan Vlad. Eră teamă generală ca nu cumva Sultanul să se folosească de ocazie ca să impue pe fiul dela Constantinopol.

Ca să pună capăt discuţiilor şi să lase situaţia limpezită, Ştefan ar fi dat ordin să fie transportat în tabără şi ar fi decapitat pe şefii celor două tabere. „*Cum s'a purtat cât a fost în viaţă şi pe deplin sănătos, tot astfel a dovedit în faţa morţii că este şi teribil şi prudent*” — scrie medicul veneţian.

Boerii au ales astfel pe Bogdan Vlad şi ţara a fost ferită de lupte civile, cari ar fi dat pretext de intervenţie Turcilor.

Leonardo da Massari îşi avea informaţiile dela medicul de Cesena şi deci prezintă în linii generale garanţii de adevăr. În esenţă cele afirmate de Massari sunt adevărate, deşi pot să fie greşite în detalii. Nu se poate însă contesta cele afirmate cu privire la cei doi fii, cu atât mai mult că le repetă în mai multe rânduri şi specifică că însuşi regele Vladislav, suveranul Moldovei, preferă pe fiul cel mai mare. Massari fiind în capitala Ungariei trebuia să fie bine informat asupra politicii lui Vladislav. (*Il Re (Vladislav) voleva chel fiol qual e in Moldavia et e il primogenito fosse signor et non quello ch'e apresso el Turcho*”).

Dacă cele afirmate de Massari cu privire la cei doi fii sunt adevărate, atunci nu se poate da altă interpretare decât că fiul, care se află pe lângă Sultan, eră Ştefan, viitorul Domn Ştefan Lăcustă, care şi-a petrecut cea mai mare parte din viaţă la Turci, cari l-au instalat în 1438 pe tronul Moldovei. Acest Ştefan se numeşte în documentul din 1540 (Ghibănescu „*Surete şi izvoade*” I 246) fiu al lui Ştefan cel Mare.

CAP. VI

Colaboratorii

Cu tot geniul, puterea de muncă, simțul politic, vitejia și spiritul de sacrificiu, Ștefan n'ar fi putut obține atâtea victorii și domni atât de strălucit, dacă n'ar fi avut colaboratori capabili și devotați. Cu puterea lui de sugestie a concentrat energiile și le-a canalizat spre țintă. Toți supușii s'au închinat geniului și voinții sale. Țara s'a adunat în jurul eroicului Domn cu toate energiile ei. Fiecare și-a îndeplinit rolul, în vremurile grele, cu acelaș spirit de sacrificiu, pe care l'au văzut la marele lor Domn. După exemplul acestuia toți supușii s'au arătat gata să-și facă datoria cu prețul vieții. Numărul eroilor e astfel foarte mare. Cei mai mulți din boeri și din ostași au trebuit să facă minuni de vitejie ca să poată smulge, în condiții atât de nefavorabile, victorii așa de strălucite dela inamici atât de puternici. Totuș numele lor nu e trecut nici în anale, nici în documente. Analele dau o descriere foarte laconică și amintesc numai rezultatele.

Eroii, cari și-au sacrificat viața și au îngrășat cu sângele lor pământul scump al patriei, au rămas necunoscuți.

Cu izvoarele, pe cari le avem, nu putem arăta în mod precis rolul, pe care l'au avut diferiții colaboratori ai marelui Domn. De aceea ne mărginim să arătăm pe acei colaboratori, cari au lăsat prin faptele cunoscute nouă, urme în istorie. Vor fi mulți, ale căror fapte nu ne sunt cunoscute. De aceea ne mărginim să-i arătăm, după importanța cunoscută, din izvoarele pe cari le avem.

Rol de frunte au avut fiii lui Ștefan, cari au fost colaboratori principali, atât în timp de pace, cât și pe câmpul de război. În primul rând a fost fiul cel mai mare Alexandru.

ALEXANDRU nu e fiu natural al lui Ștefan cu Marușca, cum s'a crezut, ci fiu legitim, născut din căsătoria cu Evdochia din Chiev¹⁾, pe care Ștefan a luat'o în căsătorie la 5 Iunie 1463. Aceasta se poate constata din faptul că zece luni după căsătorie apare numele lui Alexandru, citat, după obiceiul din cancelaria domniască, ca martor alături de Domn și de consiliul său.

Faptul că Alexandru apare în documente zece luni după căsătoria lui Ștefan cu Evdochia e cel mai sigur indiciu că e fructul acestei căsătorii²⁾.

A trebuit să fie un fiu demn de marele său tată, care l'a luat alături de el în luptele grele cu Turcii. Educația și-a făcut-o pe câmpul de luptă, alături de viteazul său tată. Deși numai de 12 ani, totuși în momentele grele dela Valea Albă tatăl său l'a luat cu sine în tabără. Având exemplul viu al tatălui său și al boerilor, Alexandru s'a format ca ostaș pe câmpul de luptă, iar ca om politic la școala boerilor experimentați în afacerile statului.

În bătălia dela Râmnic, fiind în vârstă de 17 ani, a luptat desigur alături de eroii tatălui său. În vârstă de 18 ani, în 1482, îl găsim la Bacău, unde pare să-și fi avut

1) Vezi mai sus, p. 70 n. 1.

2) În un document din 1466 Ștefan se exprimă : „pe doamna mea și pe copiii noștri de Dumnezeu dăruieți Alexandru și Elena (Bogdan 102).

În pomelnicul dela Bistrița e arătată „Marușca” drept mamă a lui Alexandru. Pomelnicul acesta nu inspiră însă toată încrederea.

Între un izvor nesigur și faptul, constatat din documente al apariției lui Alexandru zece luni după căsătorie, nu putem să stăm la îndoială. El coincide cu afirmația lui Ștefan în o scrisoare din anul 1471 că fiul său e în etate atât de fragedă (*in tam tenera etate*) (Bogdan, II, 312) și cu căsătoria lui în anul 1489 (Veres, I, 41) în vârstă de 25 ani. „Cneajna”, moartă în 1479, e fiica lui Alexandru cel Bun. Vezi mai departe capitolul familia lui Ștefan. N'a avut nici un fiu cu numele Bogdan (vezi Kozak, I. c., 161).

No. 21. — Stefan și fiul său Alexandru. Poale de epitrafir dela Stefan cel Mare

reședința, încredințându-i-se apărarea și administrarea părții muntoase a Moldovei de sud. Aici îl găsim și mai târziu, în 1488, în bune relații cu vecinii de peste munți¹⁾, relații, cari sunt întărite prin căsătoria sa cu fica lui Bartholomeu Dragfy de Belthewk, numit de analele noastre Birtoc și arătat ca cuscru al lui Ștefan. Ca voevod al Ardealului Bartholomeu Dragfy a dat mare ajutor lui Ștefan în momentele grele când a fost atacat de regele Albert. Alexandru n'a ajuns să vadă cu ochii această dramă, căci la 26 Iulie 1496 a fost răpit de moarte în floarea vârstei — în etate de 32 ani — spre marea durere a tatălui său, care a fost lipsit de un colaborator experimentat. A fost înmormântat la Mănăstirea Bistrița, alături de strămoșul său Alexandru cel Bun. Pentru pomenirea lui, Ștefan a dat mănăstirii Bistrița un loc în Bacău²⁾.

BOGDAN VLAD a fost singurul din copiii legitimi, care a supraviețuit tatălui său. A fost născut din căsătoria cu Maria, fica lui Radul cel Frumos, cătră sfârșitul anului 1480 sau începutul anului 1481³⁾. În vinele lui curgea sânge din amândouă dinastiile românești. După tată eră moldo-

1) Scrisoarea cătră Brașoveni din 1488 e scrisă tot din Bacău (Bogdan II 379). Tot în Bacău a zidit o biserică în anul 1491, pentru care a comandat un panaghiar cu inscripția următoare : „Ioan Alexandru Voevod, fiul lui Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldavei, a făcut acest panaghiar ca să stea în biserică sa din Bacău”. (Bogdan II 380).

2) Bogdan II 128.

Despre moartea lui „Letopisețul dela Bistrița” scrie următoarele : „In anul 7004 (1496) luna lui Iulie în 26, Marția (26 Iulie 1496 cade în adevăr Marția) răposă robul lui Dumnezeu Alexandru Voevod, fiul lui Ștefan Voevod, și fū îngropat lângă străbunul său Alexandru Voevod în Mănăstirea dela Bistrița”. Data 26 Iulie 1496 e confirmată de „Letopisețul lui Azarie”. Ingroparea lui în mănăstirea Bistrița e confirmată de documentul din 23 Noemvrie 1499, prin care Ștefan face danii mănăstirii ca să facă pomană odată pe an și să să facă leturghi pentru Alexandru și Ana, copiii săi. (Bogdan II 152).

3) Ultimul document, cunoscut dela Ștefan din 1480, e din 15 Septemvrie. In el nu e citat Bogdan Vlad. Cel dintâi document cunoscut, în care e citat, e din 1 Febr. 1481. El s'a născut astfel între 15 Sept. 1480 și 1 Febr. 1481. Numele dat de documente e Bogdan

vean, după mamă eră muntean, ceea ce se reflectează atât de evident în cele două nume, cari sunt expresia cea mai caracteristică a celor două dinastii românești.

La moartea fratelui său Alexandru n'a avut decât 15 ani și jumătate. N'a putut umplea golul lăsat de fratele său, care dobândise o lungă experiență și se călise pe câmpul de război. Cu toate acestea a dat desigur ajutorul său prețios în momentele grele când tronul tatălui său a fost amenințat de regele Albert.

Deasemenea a luat desigur parte la expediția tatălui său din Polonia în anul 1498. A crescut astfel în epoca de frământare când Polonii voiseră să piardă pe tatăl său și Moldova. Dela 1498 încoace documentele îi dau titlul de Voevod, desigur ca asociat la domnie. Cu ocazia ocupării Pocuției, în zilele de bătrânețe și de boală ale tatălui său, el l'a înlocuit și l'a reprezentat¹⁾.

Medicul Muriano, trimes de Veneția ca să dea îngrijire bătrânului erou, îl descrie pe Bogdan în termenii cei mai elogioși. „*Fiul Bogdan calcă pe urmele Domnului, tatăl său — scrie Muriano din Suceava la 7 Dec. 1502 — e modest ca o fetiță și e om capabil, amic al virtuții și al oamenilor virtuoși, în etate aproximativă de 25 ani*”²⁾. A fost desemnat și indicat ca succesori³⁾.

Vlad, două nume, cari arată descendența lui din cele două dinastii române: Bogdan a dinastiei tatălui său și Vlad a mamei sale. (Vlad e nume muntelesc, — Bogdan, moldovenesc).

1) In doc. din 1499, pe lângă pecetea lui Ștefan, e pecetea lui Bogdan.

Tot așa în salvconductul pentru delegații poloni, cari aveau să ia parte la consfătuirea dela Colacin fixată pe ziua de 2 Nov. 1503 (Bogdan II 469).

Dela 1498 încoace nu mai e numit în documente Bogdan Vlad, ci Bogdan Voevod.

2) Sanuto IV 735; Exarcu 92.

3) Nu înțeleg de ce i se dă în manuale numele de „Orbul”, „Chiorul” sau „Incrucișatul”, cu atât mai mult că afirmarea cronicarilor poloni, cari îl arată cu un singur ochi (monoculus), nu e confirmată de izvoarele noastre. N'ar trebui numit Bogdan Vlad ca să să deosebească de ceilalți cu acelaș nume? Mi se pare o impietate numirea de „Orbul”, cu atât mai mult că nu se poate dovedi că a fost orb.

No. 22. — Ștefan cu soția sa Maria, (fiica lui Radul) și cu fiul său Bogdan. În mijloc e Ștefan. În stânga lui e Bogdan. Pictură murală în biserica sf. Ilie din Suceava.

CONSILIUL a fost în mâinile de fier ale lui Ștefan un instrument docil. În documente se afirmă că hotărârile se luau în consiliu după sfatul boerilor ¹⁾. În realitate a dominat voința lui. Toți și-au pus experiența, învățătura, munca și chiar viața la dispoziția marelui Domn. În cele mai grele împrejurări, când țara eră jăfuită de Turci sau de alți năvălitori, boerii au făcut zid cu sacrificiul vieții, în jurul Eroului și au apărat cetățile cu cea mai mare vitejie. Toți au contribuit, după puteri, la apărarea și la mărirea țerii.

În fruntea consiliului eră boerul cel mai cu experiență. Din documente se vede clar cum ajunge un boer din funcțiunea cea mai de jos după ani îndelungați în locuri înaintate până ce umpleă locurile rămase goale ale frunțășilor dispăruți.

În documentele externe în fruntea consiliului apare de cele mai multe ori logofătul, care în secolul următor a fost în adevăr cel mai mare din boeri. Astfel în tratatul de pace cu Polonia din 1459 în fruntea consiliului e „cancelarul” **Dobru**, iar în tratatele din 1499 **logofătul Tăutu**. În actele interne însă în fruntea consiliului eră citat boerul cel mai cu experiență și cu merite dobândite prin serviciile făcute Domnului și țerii.

Astfel în primul consiliu, pe care și l'a constituit Ștefan imediat după urcarea sa pe tron, locul de frunte l'a avut **Cosma Șandrovici**, adecă Cosma fiul lui Șandru, care se găsește în consiliul lui Iliș încă din 1433 (Uljanitkij 35), al lui Alexandrel în 1449 (Uljanitkij 76) și în al lui Petru Aron. Ca om cu experiență și cu vechime, a obținut locul de frunte în consiliul lui Ștefan.

1) În privilegiu dat negustorilor din Lemberg : „sfātuindu-ne cu boerii noștrii și consiliul (Bogdan II 272; „Cu toți boerii noștrii consilieri”. (Bogdan II 425). „Cu toți boerii consilieri” (Bogdan II 419). „Cu boerii noștrii și cu consiliul” Bogdan I 239). „Cu toți boerii noștrii moldoveni și în deosebi cu tot consiliul nostru” (Bogdan I 406) c.f. Bogdan I p. 419, II 261, 272, 272, 301, 441. În documentele latine se numesc „consiliarii terre Moldaviensis” (II 441).

În anul următor a dispărut însă de pe scenă și locul său e luat de **Manoil Grecin**, care e citat la 13 Febr. 1458 în fruntea consiliului.

Când s'a întors **Duma Braevici** din Polonia, Ștefan i-a dat acestuia locul de frunte, pe care îl avusese în consiliul lui **Petru Aron**, unde ocupase locul al doilea, înaintea lui **Manoil**, care erà al patrulea. La 5 Decembre 1460 în fruntea consiliului e **Duma Braevici**, care își păstrează acest loc până în anul 1466 când dispare de pe scenă. Locul său e luat de **Manoil Grecin**, până în anul 1467, când apare în frunte **Stanciul Ponici**, care erà citat în documente imediat după **Manoil**. **Stanciul** păstrează această situație în mod neclintit timp de 12 ani până la 1479 (1467—1479). Dela această dată în fruntea consiliului se găsește **Vlaicul**, unchiul Domnului, care până atunci își avuse locul imediat după **Stanciul**. **Vlaicul** păstrează această situație până la 1484, când apare în frunte **Zbiera**, care avusese mai înainte locul al doilea, imediat după **Vlaicul**. **Zbiera** se găsește în frunte până în 1489. Locul său e luat de **Neagul**, care avuse în timpul din urmă locul al doilea. Dela 1490 însă în fruntea consiliului e **Duma Vlaicovici**, fiul lui **Vlaicul**, vărul primar al lui Ștefan, care păstrează această situație timp de 12 ani, până în anul 1502. Dela această dată în frunte e **Vornicul Boldur** până în anul 1503, iar delà această dată până la moartea lui Ștefan în frunte se află **Vornicul Giurgea**.

În prima parte a domniei cel mai prețios consilier a fost mitropolitul Sucevei, **Teoctist**, care e citat în foarte multe documente imediat după Domn.

MITROPOLITUL TEOCTIST a fost sfințit ca mitropolit de patriarhul sârbesc din Ohrida, **Nicodim**, încă din vremea lui **Alexandrel**. Fusesse mai înainte egumen al mănăstirii **Neamțului**.

În timpul lui **Petru Aron** se află în fruntea consiliului. (**Uljan**. 87). Când însă norocul armelor a zâmbit viteazului Ștefan, **Mitropolitul Teoctist**, n'a întârziat să dea binecuvântarea tânărului învingător și să-l ungă Domn. „După aceasta s'au adunat toată țara împreună ca lumi-

natul Mitropolit Kir Teoctist — scriu «Analele putnene» — și l'au uns Domn pe Siret la locul ce se chiamă până azi Dereptate».

Om învățat și cu multă experiență, Mitropolitul Teoctist a fost un prețios colaborator și sfetnic al lui Ștefan în zilele grele dela începutul domniei. În foarte multe documente dela începutul domniei Ștefan îl citează între martori imediat după el.

În actul de garanție pentru credința lui Ștefan față de Poloni din 1462, Mitropolitul Teoctist reprezintă clerul, consiliul și țara întreagă. „*Iată noi Teoctist, Mitropolitul Moldovei — zice el — și cu toți boerii moldoveni, cu duhovnici și cu mireni, cu bogați și cu săraci și cu toți sfetnicii Domnului nostru Ștefan, ...bătrâni și tineri și cu toată țara mărturisim... că în veci nu ne vom despărți de domnia sa craiul..., ci vom ținea, ca iubitul nostru Domn Ștefan... să fie credincios și plecat... domniei sale craiului și sfintei coroane leșești... și-l vom sfătuț cu stăruință ca pe un milostiv Domn al nostru să rămăe și să să ție de acelaș obicei ca bătrânii voevozi ai Moldovei dinaintea lui și din acele obiceiuri să nu iasă niciodată până la moarte împreună cu noi*“ 1).

În unele documente, ca cel din 8 Iunie 1458, e arătată numai mărturia Mitropolitului Teoctist, fără indicarea boerilor din consiliu. Luă adesea parte la consiliu alături de Domn și de boerii acestuia. „*Și a venit înaintea noastră și înaintea Mitropolitului nostru chir Teoctist — zice Ștefan în actul dela 7 Mai 1470, — și înaintea boerilor noștri mari și mici, bătrâni și tineri, mătușa noastră Kneajna*“. Câteodată Mitropolitul luă parte în consiliu împreună cu episcopii de Roman și de Rădăuți. „*Au venit înaintea noastră — zice Ștefan în documentul din 14 Oct. 1473 — și înaintea Mitropolitului nostru chir Teoctist dela Suceava și înaintea episcopilor noștri, înaintea lui chir Tarasie, episcop la Mitropolia de jos, și înaintea lui chir Ioanichie, episcop de Rădăuți, și înaintea tuturor boerilor noștri mari și mici... sluga noastră Petru Stolnicul...*“.

1) Bogdan II 290.

Om învățat, Mitropolitul Teoctist, a scris Tetravaghelul destinat Mănăstirii Neamțului, unde fusese egumen.

„Și a scris acest Tetravaghel — afirmă o notiță de pe el — cel mai sus zis Mitropolitul Teoctist și l'a dat sfintei mănăstiri a Neamțului pentru rugăciunea sa și a celor ce vor ceti pe el și vor ascultă cu osârdie“.

Ultimul document, în care e citat, e documentul amintit cu data 14 Oct. 1473. Dela această dată nu mai e menționat în documente. In consiliu nu mai apar decât boerii. Obiceiul de a se cită mitropolitul ca martor a dispărut.

Bătrânul mitropolit a trăit totuș până în anul 1478, după cum se constată din inscripția pusă de Ștefan pe mormântul său dela Putna, care fusese sfințită de dânsul cu opt ani mai înainte.

„Evanghiosul Domnitor al țerii Moldovei Ion Ștefan Voevod, fiul lui Bogdan Voevod — zice inscripția — a înfrumusețat acest mormânt părintelui nostru, Mitropolitului Sucevei, prea sfințitul Domn Teoctist, carele s'a mutat în anul 6986 (1478) Noemvre 18¹). In 1479 documentele arată ca mitropolit pe Gheorghe (actul din 20 Sept. 1479).

EPISCOPUL TARASIE dela Roman a avut un rol însemnat nu numai ca conducător al eparchiei sale, ci și ca colaborator al viteazului Domn. Căci în cele două decenii ale domniei sale Ștefan a lucrat în strânsă legătură cu conducătorii bisericii, cari luau adesea parte la consiliu și sunt citați ca martori în documente imediat după familia domnitoare. Cel dintâi document cunoscut, în care e citat Tarasie, are data 13 Aug. 1464. „Pe credința mea Ștefan Voevod și a fiului meu Alexandru — se scrie în alt act din 12 Sept. 1464 — și a episcopului nostru chir Tarasie dela Târgul Romanului“.

Ultimul document cunoscut, în care figurează, e din 14 Oct. 1473, acelaș, care menționează ultima oară și pe Mitropolitul Teoctist. Cu toate acestea nu se poate trage

1) Melchisedec. „O vizită la câteva Mănăstiri“. (An. Ac. R. 1885 p. 13). Aceeaș dată a morții (6986 Noemvrie 18) e la Kozak 75. Analele noastre au data morții 6985 (1477) Noemvrie 8.

Basilica Derehoi

No. 23. — Ștefan cu familia. Pictură murală în Mănăstirea Derehoi. În stânga e Ștefan, după el soția sa Maria, urmată de fiul ei Bogdan. După acesta urmează Ștefan (Ștefan Lăcustă) și cel din urmă e Petru Rareș.

concluzia că ar fi murit, sau ar fi încetat a mai fi episcop. Căci nici Teoctist nu mai apare în acte după 1473, cu toate că a trăit până în anul 1478. În realitate au încetat de a mai avea influență în afacerile politice și civile ale statului ca mai înainte și de a mai fi citați ca martori în acte. În 1488 apare în acte ca episcop de Roman, Vasile, citat în un singur act intern ca martor (din 15 Oct. 1488) și în tratatele cu Polonia din 1499.

MITROPOLITUL GEORGE, succesorul lui Teoctist n'a mai avut, după cât se pare, influența politică, pe care a exercitat-o predecesorul său în primele decenii, căci nu se reflectează în acte nici o acțiune. Nu se găsește în consiliu și nu e citat ca martor în documentele interne. Aceasta ne arată că influența înalților prelați în afacerile politice a fost redusă.

Cel dintâi act, care îl menționează, e din 20 Sept. 1479. Nu se găsește însă citat ca martor în fruntea consiliului decât în tratatele cu Polonia din 1499. A fost martor al dramei din 1484 și din 1497 și a trăit și clipa dureroasă când Eroul Moldovei a fost coborât în mormântul dela Putna. A servit și sub Bogdan Vlad până în anul 1511¹⁾.

IOANICHIE, episcopul de Rădăuți, a avut de asemenea oarecare influență. Il găsim citat pentru întâia oară în 1472 alături de mitropolitul Teoctist și episcopul Tarasie (în actul dela 25 April 1472). Deasemenea în documentul des citat din 14 Oct. 1473. De aci încolo nu se mai găsește citat ca martor în nici un act intern. Numai în tratatul cu Polonia din 1499 iscălește imediat după Mitropolitul Gheorghe și episcopul Vasile dela Roman. În 1503 e încă menționat de documente (actul din 26 Aug. 1503²⁾).

1) I. Bogdan. „Cronica sârbo-moldovenească” în „Cronici inedite” 102: „În anul 7019 (1511) răposă Preasfințitul Mitropolit Chir Gheorghe cel Bătrân”.

2) Se mai găsește în documente (dar nu ca martor) în 1479, 1481, 1487, 1490, 1502, 1503”.

BOERII au fost în ultimele decenii principalii colaboratori. Conducătorii bisericeii nu se mai găsesc citați în fruntea consiliului, decât în tratatele din 1499. Boerii au ajuns să fie cu desăvârșire dominați de uriașa personalitate a Domnului. Intrigile de mai înainte pentru schimbarea Domnilor au încetat. În loc de intrigi și interese egoiste, boerii au arătat din contră cel mai desăvârșit spirit de jertfă pentru țară și pentru Domn. Cu eroism extraordinar ei au apărat cetățile și și-au făcut datoria în cele mai critice momente. Nu s'au lăsat influențați nici de ademenirile lui Mahomet în 1476, nici nu s'au intimidat de înfricoșatele lui bombarde. Nici tunurile uriașe ale regelui Albert nu i-au speriat, ci și-au făcut datoria pentru țară cu sacrificiul vieții.

Cei mai mulți dintre boeri au fost viteji și eroi. Cu toate acestea faptele vitejești ale celor mai mulți sunt îngropate de întunecul vremurilor. Cei mai mulți sunt eroi necunoscuți, căci faptele celor mai mulți n'au fost trecute în anale, nici nu s'au reflectat în documentele timpului. De aceea vom descrie numai pe aceia, ale căror fapte sunt constatate din izvoare și îi vom arăta după rolul, pe care l'au jucat și după cum ne-a rămas transmis de anale sau documente.

Cel mai mare rol l'au avut boerii comandanți de oaste. Din nefericire însă nu ni s'au transmis faptele lor de arme. Analele nu înseamnă decât pe unul din acești bravi comandanți de oaste, cari au fost desigur foarte numeroși. Căci pe lângă pârcălabi, cari comandau oștile din cetăți, Ștefan a operat cu mici oști așezate în diferite puncte cu misiuni ca să atace din flanc, din spate, sau să hârtuiască și să taie retragerea. Analele însă nu vorbesc decât de Domnul țerii. Totuș unul din acești bravi eroi a fost trecut în analele țerii ca comandant de oaste. Acesta a fost Boldur Vornicul, care a învins pe Mazuri la Lențești.

BOLDUR VORNICUL. Analele dela Bistrița îi dau în anul 1497 titlul de Voevod, ca și Sultanul Baiazet în scrisoarea sa către Ștefan. A apărut în documente ca vistiernic

în anul 1486, funcțiune, pe care a păstrat-o neconținut până în anul 1491. Ultimul document, în care figurează ca vistiernic, e din Februarie 1491. În Martie 1491 îl găsim în funcțiunea de vornic, pe care a păstrat-o până în 1503, când a dispărut de pe scenă.

A jucat un rol mare în războiul cu regele Albert. Cu ocazia urmăririi Polonilor, Ștefan aflând că vine o armată nouă ca să deschidă calea regelui Albert, a dat Vornicului Boldur o oaste, cu care a întâmpinat pe Mazuri la Lentești (29 Oct. 1497) și a isbutit să-i zdrobiască 1).

Când s'a ivit un nou moment favorabil ca să scape de tribut, în urma formării unei noi ligi creștine, Ștefan, după ce a refuzat tributul și a tăiat nasul și scos ochii aceluia care venise să-l ceară, a trimis pe Boldur Vornicul contra cetăților ca să le dea foc 2).

Carierea Vornicului Boldur a fost pe cât de scurtă, pe atât de strălucită. Dela 1503 încoace nu îi s'a mai auzit de nume.

VLAICUL, numit de Ștefan „unchiul nostru“ 3) a fost colaboratorul prețios al Domnului din primele zile de domnie și până în anul, în care au fost pierdute mărgăritarele din sudul Basarabiei, Chilia și Cetatea Albă (1484). A fost desigur fratele mamei sale Maria, și a trebuit să facă parte din oastea, cu care a năvălit Ștefan din Muntenia ca să alunge pe Petru Aron.

Ștefan l'a însărcinat din primul moment al domniei cu paza Cetății Albe, care eră cea mai periclitată, fiind expusă bombardării Turcilor, cari deveniseră, în urma cuceririi Costantinopolei, stăpânii Mării Negre. În consiliul din 1457 figurează ca pârcălab al Cetății Albe. În anul următor apare în documente imediat după Manoil, care eră în

1) Vezi mai sus p. 243.

2) Vezi mai sus p. 262. Scrisoarea Sultanului către Ștefan: „perché cason tu ha mandato el Boldro Vayvoda a corer ad asprocastro o ver Chely a far tal danno a quelli luochi, et etlam havevi butta fresse brusade per brusar i ditti luochi“. (Sanuto III 1697).

3) Bogdan I 117 și 177.

fruntea consiliului. In documentul din 13 Februarie 1458 e fără titlu, ceea ce nu înseamnă că nu mai era pârcălab, căci din cauza obiceiului de prescurtare și simplificare a cancelariei, se trecea în vedere de cele mai multe ori titlul pârcălabilor mai bine cunoscuți. Dovadă e faptul că în un document din acelaș an, 11 Noemvre 1458, poartă titlul de pârcălab.

La 12 Iunie 1459 îl găsim în fruntea consiliului fără titlu, iar la 30 August 1459 cu titlu de pârcălab, ca și în anul 1460.

La începutul anului următor e iarăși fără titlu, pe când în documentul din 17 August 1461 e numit pârcălab. De aci încolo e iarăși fără titlu până la 11 Sept. 1467 când apare ca pârcălab de Hotin, având de coleg pe fiul său Duma¹⁾, văr primar cu Domnul. In această funcțiune a rămas până în anul 1481 când îi s'a încredințat apărarea cetății Orhei.

Cu ocazia groaznicei furtuni din anul 1476 el a fost desigur unul din stâlpii cei mai rezistenți ai tronului. Turcii au bombardat și Hotinul, apărat de Vlaicul și fiul său Duma cu atâta vitejie, încât a rezistat ca o stâncă valurilor furioase.

In vara anului 1484 a dispărut de pe scenă. Ultimul document, în care e citat, e din 8 Iunie 1484. In documentele din anii următori nu se mai găsește. A fost răpit de moarte poate chiar cu ocazia vârtejului din vara anului 1484, când Ștefan și-a pierdut cele mai prețioase cetăți.

A fost unul din colaboratorii credincioși și intimi ai marelui său nepot. Pecetea lui a fost un scut cu cruce în mijloc, cu semiluna la stânga și rozeta la dreapta.

STANCIUL PONICI a fost deasemenea unul din colaboratorii principali din prima parte a domniei. El trebuie să fi fost în vârstă când a fost luat de Ștefan ca consilier, căci îl găsim în consiliul lui Iliăș din 1483 (Uljanickij

1) In documentul din 12 Septembrie 1468: „Vlaicul și fiul său Duma”. In documentul din 8 Februarie 1470: „Vlaicul și fiul său”.

No. 24. — Ștefan cu fiii săi Bogdan și Petru. Ștefan e în frunte. După el urmează Bogdan, iar după el Petru Rareș. Pictură murală la Mănăstirea Dobrovăț.

34), iar în anul următor în consiliul lui Ștefan II (Uricarul XVIII, 5).

În anul 1436 e alături de frații Iliăș și Ștefan în calitate de postelnic (Uljan. 49). În 1445 e în consiliul lui Ștefan II (Uljan. 65), în 1449 logofăt al lui Roman, iar mai apoi în consiliul lui Petru II Alexandrovici (Uljan. 71). În 1449 e în consiliul lui Alexandrel (Uljan. 76). În 1453 e pârcălab de Cetatea Albă, partizan al lui Alexandrel (Arch. ist. I 102).

Stanciul nu figurează în consiliul lui Bogdan, tatăl lui Ștefan cel Mare. Din contră îl întâlnim în anul 1455 în consiliul ucigașului lui Bogdan, Petru Aron, cu care rămase legat până în anul 1459. A fost dintre pușinii boeri, cari au luptat pe partea lui Petru Aron în contra lui Ștefan și s'a refugiat cu Domnul său în Polonia.

În 1458 îl găsim în pribegie în Cămenița în suita lui Petru Aron¹⁾ împreună cu Duma Braevici. Ștefan însă a lăsat porțile țerii sale deschise pentru toți cei ce ar fi voit să-l servească cu credință.

Tactica lui înțeleaptă și-a dat roadele, căci aproape toți consilierii fostului Domn, Petru Aron, au sfârșit prin a îi se închina. Astfel și Stanciul n'a întârziat să se întoarcă în țară și să ofere lunga lui experiență și capacitate tânărului Domn, care i-a dat în consiliu un loc de frunte încredințându-i paza Cetății Albe.

Apare pentru întâia oară în consiliu ca boer fără titlu în documentul din 13 Ianuarie 1459. Cu toate acestea nu mai rămâne îndoială că avea o funcțiune. Căci obiceiul cancelariei în acest timp eră că lăsa de cele mai multe ori la o parte titlul pârcălabilor încărungați în afacerile statului și binecunoscuți. Ștefan i-a dat locul al treilea în consiliu și i-a încredințat paza Cetății Albe împreună cu Vlaicul, ceea ce se constată din documentul din 4 Iulie 1466²⁾, unde îi se dă titlul de pârcălab de Cetatea Albă. În această calitate apare la 1468 în fruntea consiliului.

1) I. Bogdan „Contribuții la istoria Moldovei” (An. Ac. R. 1907).

2) Tot așa documentul din 11 Sept. 1467 și 10 Iulie 1468.

Dela 1469 încoace se găsește în fruntea consiliului. A fost însărcinat cu cele mai importante misiuni diplomatice. Astfel în 1470 a fost trimis în Polonia ca să îndulcească relațiile, iar în 1475 la regele Matiaș pentru încheierea tratatului și obținerea ajutorului contra Turcilor¹⁾. Insus Ștefan îi scrisese o scrisoare din Iași la 20 Iunie 1475, prin care îi anunță căderea Caffei²⁾. Cu ocazia furtunei din 1476 a fost desigur unul din stâlpii cei mai puternici ai domniei. Curând după aceasta, la 11 August 1479, a închis pentru totdeauna ochii. „Letopisețul lui Azarie“ îl numește „*Stanciul cel Mare*“. Se pare că a fost un om capabil și abil.

LOGOFĂTUL ION TĂUTUL Simplu diac în 1464, pe când era logofăt Dobrul, a fost făcut în 1475 logofăt, rămânând neconținut în această funcțiune până la moarte. A fost principalul colaborator al Domnului în ultimele decenii. În special în chestiile diplomatice a fost mâna dreaptă a lui. În tratatul cu Polonia din 1494 se găsește în fruntea consiliului. În 1496 a fost trimis în misiune la Sultanul³⁾, iar în anul 1497 la regele Albert, pe când se îndreptă cu oaste spre Moldova. Dând jos masca și arătându-și adevăratele intenții, regele Albert a trimis pe Tăutul împreună cu vistiernicul Isac, contra dreptului ginților, în captivitate la Lemberg, de unde a fost eliberat desigur cu ocazia armistițiului, căci în anul următor la 24 Sept. 1498 îl găsim în Moldova. A supraviețuit marelui Domn, servind pe fiul acestuia Bogdan Vlad, în aceeași funcțiune, până la moarte (1511).

A clădit biserica din Bălinești (Dorohoi), unde a fost înmormântat și a scris mineul dat mănăstirei din Iași⁴⁾.

1) Solii unguri scriu regelui Matiaș din Bistrița 25 Iunie 1475: „*imperator Tartarorum de quo Stanczul Maiestati Vestri mentionem fecerat*“. (Bogdan II 328).

2) Bogdan II 324.

3) Bogdan II 246.

4) Aceasta se constată din următoarea însemnare: „*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu ajutorul sf. Duș, a început a scrie acest Mineiu pe Fevruarie Ioan Tăutul Logofătul în zilele binecinsti-*

ȘANDREA cumnatul lui Ștefan, apare în documentul din 29 April 1479 ca portar al Sucevei (Șandrea Suceavskij), ceea ce ne face să conchidem că el a fost viteazul apărător al cetății Suceava în anul 1476, când Sultanul a bombardat această cetate cu scopul ca să instaleze alt Domn în locul lui Ștefan. Ultimul document, în care se găsește, e din 20 April 1481.

A murit pe câmpul de luptă dela Râmnic, (8 Iulie 1481). Eroul a fost înmormântat la Doljești. „Atunci au căzut și Șandrea în acel război — scrie «Letopisețul dela Bistrița» — și au fost dus și îngropat lângă tatăl său la Doljești». Soția sa Maria, sora Domnului, l'a urmat în anul 1486¹⁾.

LUCA ARBURE e fiul bătrânului Arbure, pârca-labul de Neamț, (dela 1471—1476), mort în anul furtunos al invaziunii lui Mahomet, poate în timpul luptelor dela Cetatea Neamțului.

În documente nu-l găsim pe Luca decât în 1486 ca portar al Sucevii, deși e probabil, că a ocupat această înaltă funcțiune încă dela moartea lui Șandrea (1481). El a fost bravul apărător al Sucevii în anul 1497, când această vestită cetate a respins cu atâta vitejie atacurile Polonilor. Aceasta o deducem din faptul că în 1498 îl găsim în documente tot ca portar al Sucevii. Cum însă portarii Sucevii nu sunt trecuți în documente ca martori decât prin excepție, putem conchide că Luca a fost necontentit portar al Sucevii dela 1486 încoace.

torului și de Hristos iubitorului Domnului nostru Io Ștefan Voevod, fiul lui Bogdan Voevod, și cu mâna mult greșitului Isaia tahigraful la anul 7000 (1492). Și s'a dat sfintei mănăstiri din Iași, unde e hram Adormirea Născătoarei de Dumnezeu, în luna lui Ianuarie 25 zile. (Iorga „Inscripții” II 364).

1) A fost înmormântată tot la Doljești. Iată inscripția: „Această groapă este a roabei lui Dumnezeu Maria doamna dumisale Șandrea Portar, care a încetat din viață și s'a îngropat în anul 6994 (1486) luna lui Mart în 27 Luni după Paști” (Iorga „Inscripții” I, 63). Din relația lui Piscia reiese că a fost sora lui Ștefan. („Columna lui Traian” VII 378): „Sciandrus eius cognatus”. Satul Doljești (Doihești) a trecut mai târziu împreună cu actul de proprietate al lui Șandrea, în stăpânirea lui Isac Vistiernicul, (Bogdan II, 196).

Dela 1498 încoace portarii Sucevii apar regulat ca martori alături de marii boeri. Dela această dată Luca se găsește în toate documentele ca portar (adecă pârcălab) al cetății Suceava, nu numai în tot timpul domniei lui Ștefan, ci și în tot timpul cât a domnit Bogdan-Vlad. A fost chiar dascălul și sfătuitorul lui Ștefăniță, fiul lui Bogdan-Vlad. Dar necugetatul Domn, influențat de intrigile boerilor, a făcut crima neiertată ca să dispună decapitarea fostului său dascăl, a eroului dela Suceava. (1523). „*Vechiul dușman al neamului omenesc nu suferi multă vreme râvna cea bună — scrie Macarie —, ci sădî în inima mai sus pomeniților sfetnici mai mari nesațiul, izvorul zavistiei și vrăsmășie cruntă sămănă între dâșii. Umblând ei cu astfel de lucruri au tăiat Ștefan Voevod capul hatmanului său ce-l crescuse și îi fusese dascăl în luna lui Aprilie 7031 (1523), în curțile domnești dela Hârlău*“. Memoria îi este păstrată în inscripția dela biserica din satul Arbure, zidită de el în 1502; ca și biserica din Solca.

DUMA AL VLAICULUI (Vlaicovici), fiul lui Vlaicul, 1) vărul lui Ștefan, apare în documentul din 12 Sept. 1468 alături de tatăl său ca pârcălab de Hotin. În decurs de 10 ani el a fost strajă neclintită a acestei puternice cetăți, pe care a apărat-o, alătura de tatăl său, cu vitejie în anul 1476, când a înfruntat fulgerile puternicului Mahomet II. La 11 Februarie 1478 îl găsim pârcălab de Cetatea Albă, unde rămase până în anul 1480. (Ultimul document ca pârcălab de Cetatea Albă e din 15 Septembrie 1480). În anul următor, la 1 Februarie 1480, îl găsim pârcălab de Orhei, alături de tatăl său, unde rămase ani îndelungați. Dela anul 1492 apare neconținut în fruntea consiliului. În 1496 îl găsim în fruntea consiliului ca pârcălab de Neamț. Până la moartea sa (în anul 1502) se constată neconținut în fruntea consiliului. (Ultimul document, în care e citat, e dela 14 Martie 1502). În anul 1475 a fost trimis în misiune la regele Matiaș împreună cu Stanciul. A fost, ca și tatăl său, un stâlp puternic al vărului său.

1) În dcc. din 1499 Vlaiculovici și Vlaicovici.

No. 25. – Maria (fiica lui Radul). Pe perete e scris Evdochia. Cu toate acestea, având în vedere faptul că chipul ei e zugrăvit alături de Ștefan și de fiul său Bogdan și că biserica Sf. Nicolae din Iași, unde se află chipul, a fost zidită cătră sfârșitul domniei, când nu mai trăia Evdochia, iar Ștefan avea de soție pe Maria, nu putem trage altă concluzie decât că însemnarea „Evdochia” e făcută mai târziu și e o confuzie a celui care a făcut-o. Alături de Bogdan nu putea fi decât mama lui, Maria, fiica lui Radul cel Frumos.

ISAC a fost dela 1491 încoace vistiernicul marelui Domn, pe care l'a servit până la moarte cu credință.

A avut încrederea lui Ștefan, care i-a încredințat în 1497 cea mai grea și mai delicată misiune, ca să observe împreună cu Tăutul mișcările regelui Albert și să-i afle gândurile. Trimes a doua oară în aceiaș misiune a fost dus în captivitate la Lemberg, de unde a fost eliberat probabil cu ocazia armistițiului, căci în Septembrie 1498 îl găsim figurând din nou în consiliu.

A supraviețuit marelui său stăpân servind cu credință și pe fiul său Bogdan Vlad, care la 1511, după moartea lui Tăutul, i-a încredințat funcțiunea de logofăt, pe care a ținut'o până la moarte. Ultimul document, în care e citat ca martor, e din 21 Decembrie 1515. Dela această dată dispăre de pe scenă.

CLĂNĂU SPĂTARUL, înrudit prin soție cu Ștefan, căci ținea în căsătorie pe Dragna, nepoata Domnului¹⁾, a fost făcut de Ștefan spătar între 1484 și 1486. (În 1484 e spătar Dragoș, iar în documentul din 14 Septembrie 1486 apare ca spătar Clănău). Când Pocuția a fost cucerită în anul 1502 Clănău a fost însărcinat împreună cu Hrincovici cu administrația și apărarea ei. A fost unul din cei mai apropiați și credincioși colaboratori servind pe Ștefan până la sfârșitul domniei. Sub Bogdan Vlad a continuat să fie spătar. Ultimul document cunoscut, în care figurează ca spătar, e din 1507. De aci încolo îi se pierde urma. În 1508 apare ca spătar Dan.

IGNATIE zis IUGA VISTIERNICUL apare în documentul dela 5 Septembrie 1458 ca vistiernic, funcțiune, pe care a păstrat'o până la moarte. Ultimul document cunoscut, în care e citat ca martor, e din 29 Mai 1484. De aci încolo îi se pierde urma.

Ni s'au păstrat câteva documente dela el, din care reese că erà un om foarte preocupat de sufletul său, căci în

1) Ghibănescu „Surete și izvoade“ I 66.

1462 a dăruit mănăstirii Moldavița „*trei dvere de damască roșie cu aur și un pocrovăț și naracvițe din aceeaș camhă de damască și o cădelniță de argint aurită și un cal și 25 de zloți ungureșii*“ ca să-i facă pomenire într'o zi din an.

Asemeni a dăruit mănăstirei Putna în 1476 un sat, o cadelniță și un chivot de argint aurit și o sută de zloți ungurești ca să-i facă pomenire înainte și după moarte pentru el, soția sa Nastea, fiul său Mihail și fiica lui Sofia zisă Sobția.

A îndeplinit misiuni delicate ca în 1467 când a fost delegat împreună cu Vlaicul și Goian ca să reguleze chestiile pendinte între Moldova și Polonia.

Rolul, care i-a fost atribuit de Piscia în 1476 cu ocazia expediției lui Mahomet, nu e confirmat de alte izvoare.

RADUL GANGUR apare întâia oară în documentul din 15 Sept. 1466 fără nici un titlu. De aci încolo figurează neconținut în consiliu, fără specificarea titlului, până în anul 1470 când îi se dă titlul de pârcălab de Orhei. Cu toate acestea credem că dela început a avut această funcțiune, pe care a păstrat-o cu credință și cu cinste până la moarte. Ultimul document cunoscut, în care e citat, e din 4 Noemvrie 1493. De aci încolo îi se pierde urma. A fost un străjer puternic în contra Tătarilor, ceea ce se constată din documentul din 1484, prin care Ștefan dăruiește mai multor viteji moșii „*ca să fie strajă împotriva Tătarilor, așa precum au fost până acuma, fiind din ceata boerului nostru Gangur*“.

NEAGUL a fost consilier credincios mai bine de un sfert de secol. Comis în anul 1464, a fost făcut în 1471 pârcălab de Chilia până la 1478, când apare fără titlu și nu îi se mai poate identifica funcțiunea. Probabil că dela 1480 a fost pârcălab de Orhei alături de Gangur. În 1489 apare în fruntea consiliului, iar în 1490 dispare de pe scenă. Ultimul document cunoscut e din 17 Martie 1490.

PÂRCĂLABUL MICOTĂ apare în anul 1483 ca pârcălab al cetății Roman, în care funcțiune rămase până în anul

1486, când se găsește pârălab de Neamț alături de Reateș (în doc. din 14 Sept. 1486). În această funcțiune rămase până la moarte. Ștefan a trebuit să prețuiască foarte mult pe acest boer, căci i-a ridicat o piatră pe mormântul său din mănăstirea Neamțului, după cum se constată din inscripția următoare de pe piatra de deasupra mormântului: „*Acest mormânt este al robului lui Dumnezeu Micotă, pârălabul de Neamț și îi l'a împodobit Ion Ștefan Voevod al țerii Moldovei. A răposat și a fost îngropat aici la anul 7003 (1495) luna lui (Octomvre)...*”¹⁾ Ultimul document cunoscut, în care e citat, e din 19 Martie 1495.

DUMA BRAEVICI apare ca boer fără titlu (desigur pârălab al unei cetăți) încă sub Ștefan II în anul 1442 (Uljanickij 59), iar câțiva ani mai târziu, în 1450, e în fruntea consiliului lui Bogdan, tatăl lui Ștefan cel Mare²⁾.

După aceasta apare ca vornic în fruntea consiliului sub Alexandrel în 1452 (Uljan. 78, 79, 81, 85) și anii următori.

Petru Aron i-a dat de asemenea un loc de frunte. A fost printre pușinii boeri, cari au întovărășit pe Petru Aron în Polonia. La 24 Ianuarie 1458 îl găsim în pribegie la Camenița în suita lui Petru Aron, alături de Stanciul. Spiritul împăciuitoare și iertător al viteazului Ștefan l'a determinat însă să părăsiască pe Petru Aron și să se întoarcă în țară, unde Domnul i-a dat locul de frunte, pe care îl avuse sub tatăl său. În documentul din 13 Ian. 1459 apare în fruntea consiliului, loc, pe care și-l păstrează dela 1461 încoace neclintit până în 1466 când încetează de a mai fi citat de documente. Ultimul document cunoscut, în care e menționat, e din 15 Septembrie 1466. Timp de 6 ani a fost consilierul principal al Marelui Domn.

ZBIERA a fost sfetnicul prețios din primele zile ale domniei. Se găsește în cel dintâi consiliu în funcțiunea de stolnic, pe care a păstrat-o până în 1465. În anul ur-

1) Iorga. „*Contribuții la istoria bisericii noastre*”. (Analele Ac. R. 1911).

2) Bogdan „*Documente istorice slavo-române*”. (An. Ac. R. 1889).

mător îi s'a încredințat funcția de pârcălab al Cetății Albe. Dela 1471 nu îi se mai arată titlul, cu toate că a trebuit să fie pârcălab al vr'unei cetăți. După 1479 ajunse cel mai important boer după Vlaicul, al cărui loc l'a luat după dispariția acestuia de pe scenă (1484), până în anul 1489. când îi s'a pierdut urma. Ultimul document, în care e citat, e din 14 Martie 1489.

HĂRMAN apare ca pârcălab al Cetății Albe împreună cu Luca în 1475, în anul în care Ștefan se așteptă ca Turcii să bombardeze Chilia și Cetatea Albă. De aceea neobositul Domn a dispus întărirea Cetății Albe. Ni s'a păstrat inscripția din 1476, care arată construirea porții celei mari: „*In anii dela întruparea Domnului 6984 s'au săvârșit marea poartă în zilele cuviosului Io Ștefan Voevod și în zilele Panilor Luca și Hărman*“¹⁾. Grație vitejiei pârcălabilor și a fortificațiilor din cetate, — fortificații, dirijate de Stanciul, în lungul timp cât a fost pârcălab al acestei cetăți —, Cetatea Albă a rezistat asalturilor turcești din 1475. Cu toate acestea Ștefan a continuat întărirea ei, ca și a Chilieii, ceea ce se constată din o inscripție, în care se amintește de pârcălabii Duma și Hărman, ceea ce ne indică anul 1479.

„*In zilele cuviosului și de Hristos iubitorului și de Dumnezeu dăruitului și de toată lauda vrednicului Ion Ștefan Voevod, Domn a toată țara Moldovei, fiu al lui Bogdan Voevod — glăsuește inscripția — s'a început și s'a sfârșit acest zid pe vremea pârcălabilor Duma și Hărman*“²⁾.

Dela 1481 pârcălabii ai Cetății Albe au fost German și Oană, iar Hărman se găsește fără titlu (probabil pârcălab de Orhei) până în anul 1499. Ultimul document cunoscut, în care e citat e din 14 Noembrie 1499.

Deși în documentele interne e citat fără titlu, totuși nu mai rămâne îndoială că a continuat să exerciteze funcția de pârcălab. Dovadă e faptul că în tratatele cu Polonia și cu Litvanii din anul 1499, e numit Hărman pârcălab, ca

1) Bogdan. „*Inscripțiile dela Cetatea Albă*“. (An. Ac. R. 1908).

2) Bogdan I. c.

No. 26. — Fetele lui Ștefan probabil Elena și Maria. Mănăstirea
Pătrăuți. Stampă în Bibl. Academiei Române.

și Duma. Aceasta e cea mai bună dovadă că boerii arătați fără titlu, aveau totuși o funcțiune. Titlul însă se omitea de cancelarie pentru boerii încărunțiți în slujbă și bine cunoscuți. A fost însărcinat cu misiuni importante ca încheierea tratatului cu Polonia din 1499, tratat, care n'a mulțumit pe Domn, căci a dispus redactarea unui alt act.

VORNICUL GIURGEA LUNGUL a fost consilierul prețios din ultimii ani ai domniei lui Ștefan. A fost utilizat în special în ambasadere trimise la ducele Alexandru al Litvaniei cu scopul ca să încheie tratat de alianță. Intre anii 1493 și 1496 a făcut numeroase călătorii la curtea Marelui duce¹⁾. În 1503 apare în fruntea consiliului în calitate de vornic, funcție, pe care a păstrat-o și după moartea lui Ștefan, sub fiul acestuia Bogdan Vlad până în 1506.

MANOIL GRECIN²⁾ se constată în consiliul fraților Iliș și Ștefan din 1436 (Uricar XIV 60). În 1438 se găsește ca pârălab de Hotin, în care calitate rămase câțiva ani. Sub Alexandru a ocupat locul de frunte în consiliul din 1449 (Uljan. 76). A fost împreună cu Duma Braevici protectorul și sfătuitorul lui Alexandrel. Cu toate acestea n'a întârziat să treacă pe partea lui Petru Aron, care i-a dat tot funcția de pârălab de Hotin (Uljan. 84). Dar și pe acesta l-a părăsit imediat ce s'a ivit la orizont steaua tânărului Ștefan, căci se constată în primul consiliu al acestuia din 1457. În anul următor e în fruntea consiliului.

După întoarcerea lui Duma Braevici din Polonia, locul de frunte îi s'a dat acestuia. Cu toate acestea câțiva ani

1) Bogdan II 383, 388, 393—397; 400, 401, 407. În un document e numit Iurji Dolha adică Lungul (Bogdan II 225).

2) Că Manoil Grecin e identic cu Manoil al lui Ștefan se constată din faptul că în un document din 17 Febr. 1438 e arătat cu numele Manoil Grecin (Arch. ist. I 4), iar alt document din acelaș an, 20 Iunie, îl numește Manoil dela Hotin. Documentele lui Ștefan îl arată pe Manoil „fost pârălab de Hotin”. (Bogdan I 25).

se găsește tot Manoil în frunte (din 30 Aug. 1459 până la 8 Aug. 1461). În anul 1461 a ocupat locul imediat după Duma Braevici. După dispariția acestuia (1466), Manoil și-a reluat locul de frunte pe care l'a păstrat până la moarte. Ultimul document cunoscut, în care se constată, e din 10 Ianuarie 1467.

GOIAN apare încă din 1452 ca paharnic al lui Alexandrel. Cu toate acestea n'a întârziat să treacă pe partea lui Petru Aron.

Când însă norocul i-a zâmbit tânărului Ștefan, s'a grăbit să părăsească pe incapabilul Petru Aron și să se alăture la tabăra învingătorului dela Orbic, care l'a făcut vornic. În primul consiliu cunoscut al lui Ștefan apare cu titlul acesta, pe care l-a păstrat până în anul 1464, când îi s'a încredințat apărarea Hotinului, redobândit dela Poloni. În această calitate rămase până pe la 1467, când a fost însărcinat cu apărarea Chilieii, unde a rămas până în anul 1470. Din acest an îi se perde urma. Ultimul document, în care a fost citat ca martor, e din 10 August 1470. A fost unul din puternicii stâlpi ai tronului din anii grei ai consolidării.

ION ȚAMBLAC ¹⁾ a adus servicii ca ambasador al Domnului la Veneția, unde a rostit înaintea Dogelui celebra cuvântare ²⁾, în care arată situația Moldovei față de pericolul turcesc.

PÂRCĂLABUL ȘTEFUL a fost consilierul credincios timp de un sfert de secol.

1) Cine a fost acest „unchiu”. numit de Venețieni „Caloian”, nu se poate preciza. Să fie același cu Ioan Paleologul Țamblac (Iohannem Paleologum Zambelaca Constantinopolitanum), care a fost despoiat de teritoriile sale de Turci și a fost ajutat de cancelaria papală? (Iorga „Unchiul lui Ștefan cel Mare” „Revista istorică” a. V 369).

Din scrisoarea publicată de D-l Ioan C. Filitti în „Archiva Gh. Grig Cantacuzino” Buc. 1919 p. 283, nu se poate trage nici o concluzie. Deasemenea nici din pasajul din Phrantzes citat de d-l Panaitescu în articolul „Iarăș „unchiul” lui Ștefan cel Mare” („Revista istorică” VIII p. 46).

2) Vezi mai sus p. 156—157.

Se constată în consiliu prin actul dela 27 Mai 1470 ca pârcălab de Hotin, al cărui apărător a rămas vreme îndelungată. În deceniile din urmă, după obiceiul cancelariei, apare fără titlu, ceea ce ne împiedecă să putem stabili cetatea, al cărei pârcălab eră. Căci, deși fără titlu, eră în realitate pârcălab, ceea ce se constată din tratatul cu Polonia din 1499, în care poartă titlul de pârcălab.

A supraviețuit Eroului, pe care l'a servit atâtea decenii, și a ajuns sub Bogdan-Vlad în fruntea consiliului.

SPĂTARUL MIHĂU a avut o carieră scurtă, dar plină de primejdii, căci a servit pe Erou tocmai în anii cei mai furtunoși din toată domnia. Se constată spătar din actul dela 3 Sept. 1473. A trebuit să ia astfel parte la luptele victorioase dela Cursul Apei. A intrat desigur cu Domnul victorios în cetatea Bucureștiului și a fost auxiliarul prețios în bătăliile dela Vaslui și Răsboeni. În 1475 a fost trimis ca sol la regele Matiaș împreună cu Stanciul și Duma. Cu ocazia furtunei din 1476 îi s'a pierdut urma, ceea ce ne face să bănuim că a murit moarte de erou într'una din luptele cu Turcii din 1476. Ultimul act, în care e amintit, e din 22 Mai 1476. În cel dintâi document cunoscut după furtuna din 1476,— documentul din 11 Febr. 1478 —, nu se mai găsește în consiliu. În locul său se constată spătar Costea.

POSTELNICUL IUGA a dispărut de asemenea cu ocazia vijeliei din 1476. A murit desigur și el moarte de erou.

Se constată postelnic în actul din 5 Iunie 1469 și păstrează această funcțiune neconținut până în anul 1476. Ultimul document, în care e amintit, e din 22 Mai 1476.

VORNICUL BODEA. Spătar în 1469 (doc. 20 Oct. 1469), își continuă această funcțiune neîntrerupt până în anul 1471, când a fost făcut vornic, titlu, pe care îl păstrează până în anul 1476, când dispăre de pe scenă, desigur ca erou pe câmpul de luptă cu Turcii. Ultimul document, în care e citat, e din 22 Mai 1476.

PÂRCĂLABUL BUHTEA a fost sfetnicul prețios din primii ani de domnie ai lui Ștefan. Se constată în consiliu încă din anul 1458, fără să putem preciza cetatea al cărei pârcălab era. În anul 1466 însă îl găsim pârcălab al Chilie. După 2 ani se constată iarăș fără titlu, ceea ce ne pune în imposibilitate ca să putem preciza cetatea, al cărei pârcălab era. Ultimul act, în care e citat ca martor. e din 22 Mai 1476. A fost tovarășul de luptă a lui Ștefan în anii furtunoși ai luptelor cu Tătarii, Muntenii și cu Turcii și și-a găsit moartea de erou, după toate probabilitățile, în luptele din 1476.

PASCU (Pașco), Postelnic în anul 1461, a rămas în această funcție până în anul 1470, când îi s'a încredințat apărarea Chilie. În anii următori e fără titlu și nu se poate preciza cetatea al cărei pârcălab era. A fost trimis în misiune în Polonia în anul 1470 împreună cu Stanciul ca să risipească norii de pe cerul relațiilor polone, întunecate din cauza neprezentării lui Ștefan în Polonia ca să presteze omagiul în persoană 1).

Ultimul act, în care e citat, e din 22 Mai 1476. Dela această dată îi se pierde urma. A pierit desigur în învâlmășagul luptelor cu Turcii, sacrificându-se, ca și ceilalți colegi din consiliu, amintiți mai înainte, pentru țară și Domn.

PÂRCĂLABUL ARBURE, e tatăl vestitului Luca Arbure, eroul apărător al cetății Sucevii în 1497. Bătrânul Arbure, a fost de asemenea erou, sacrificându-și viața în luptele pentru apărarea pământului strămoșesc de pângărirea păgânilor. Făcut pârcălab de Neamț în 1471, el a condus această cetate neclintit până când a fost silită să înfrunte fulgerile Sultanului Mahomet în 1476. Cetatea s'a apărat cu eroism. Sultanul s'a văzut silit să ridice asediul, ca să nu piardă vremea zădarnic, și să se întoarcă fără succes peste Dunăre. Bătrânul Arbure însă a dispărut cu această ocazie.

1) Vezi mai sus p. 59.

PÂRCĂLABUL LUCA, stolnic în 1464, — după cum se constată din documentul cu data 12 Sept. 1464 —, dispare doi ani de pe scenă și re apare în 1466 în aceeaș calitate până în 1471 când a fost făcut pâr călab de Cetatea Albă (doc. 13 Aug. 1471), în care calitate rămase până în anul 1476. Ultimul document, în care e citat ca pâr călab al Cetății Albe, e din 22 Mai 1476. Dela această dată îi se pierde urma în negura produsă de invazia Sultanului Mahomet.

PÂRCĂLABUL VÂLCEA a apărut pe scenă ca pâr călab de Roman în anii furtunoși ai luptelor cu Turcii din 1475 și 1476 pentru ca să dispară în vârtoarea sfortărilor făcute pentru apărarea patriei.

ILIE HURU COMISUL a avut o carieră scurtă, dar desigur plină de acțiuni dramatice, căci și-a servit stăpânul în calitate de comis, tocmai în anii cei mai furtunoși (dela 1471 până la 1476) ai luptelor pentru apărarea patriei. A dispărut în anul 1476, —, desigur căzut jertfă în luptele pentru neatarnare.

BÂRSU STOLNICUL, — pomenit în 1470 în calitate de comis — a apărut pe scenă în învâlmășeala din anii 1475 și 1476 ca să dispară în furtuna produsă de invaziune.

CAP. VII

Concepția de stat. Funcțiunile principale administrative și judecătorești

CONSILIUL

Statul se confundă pe vremea aceea cu Domnul. Țara eră considerată ca proprietatea privată a lui. Toți bărbații, cari făceau parte din dinastia domnitoare, se considerau moștenitorii legitimi ai tronului. Toți membrii bărbătești ai dinastiei aveau pretenția să ajungă la stăpânirea tronului. Țara avea să aleagă pe unul din numeroșii membri ai dinastiei.

Concepția aceasta nefericită a dat naștere la luptele pentru tron, cari au micșorat puterea de expansiune a țării. Boerii se împărțeau în mai multe tabere, iar vecinii exploatau în mod firesc această dureroasă situație.

Ștefan a fost moștenitorul legitim al lui Bogdan al II-lea, care fusese fiul legitim al lui Alelexandru cel Bun¹⁾, și al Marinei. S'a considerat ca moștenitorul legitim al tronului ocupat de tatăl său.

De aceea a prins momentul favorabil și, ajutat în secret de o parte din consilierii lui Petru Aron, a isbutit să-l alunge pe acesta și să ocupe moștenirea părintească.

1) E fiul lui Alexandru și al Marinei, soția legitimă. Aceasta se constată din documentul din 7 Mai 1470 (Bogdan I, 147), în care Ștefan numește pe Chiajna „mătușa noastră“, iar aceasta (Chiajna) se constată ca fiică a lui Alexandru și a Marinei.

în realitate tronul a fost ocupat cu armele, iar „țara“ n'a făcut decât să recunoască și să legitimizeze, prin formalitatea alegerii, faptul îndeplinit. Căci în realitate alegerea n'a fost decât o simplă formalitate, care a sancționat o situație de fapt.

Deși de drept puterea sa decurgea din alegerea făcută de țară, totuș Ștefan s'a considerat ca ales al divinității și și-a dedus puterea dela Dumnezeu. „*Noi suntem Domn al țerii Moldovei din voia lui Dumnezeu*“ — zicea el în actul din 1485.

Derivându-și puterea dela divinitate¹⁾, el n'avea de dat socoteală, — după concepția de atunci, — de faptele sale, decât numai lui Dumnezeu și conștiinții sale. Puterea lui era astfel nemărginită. Nu există nici un organ, care să-i contrabalanseze atotputernicia. Insuș consiliul nu era în realitate decât expresia voinții sale, căci boerii erau numiți în consiliu de el și rămâneau în consiliu numai atâta timp cât se bucurau de grația lui. Puterea boerilor derivă dela Domn, care putea să-i mențină în funcțiune sau să-i disgrațieze.

Domnul concentră în mâinile sale toate puterile din stat, căci principiul separațiunii puterilor nu era aplicat pe atunci.

Suveranitatea era personificată în Domn, iar diferiții funcționari administrativi și judecătorești nu erau decât delegați și reprezentanți ai acestuia.

Dintre aceștia cei mai importanți erau pârcălabii cetăților, cari aveau puteri administrative, judecătorești și militare pe tot cuprinsul cetății și a teritoriilor depedinde de ea. Ei erau un fel de mici suverani, cari aveau pe teritoriile încredințate lor toate puterile, și nu dedeau socoteală de faptele lor decât Domnului, pe care îl reprezentau.

În documente pârcălabii sunt citați în frunte, de cele mai multe ori fără de titlu, spre deosebire de ceilalți funcționari, cari sunt arătați totdeauna cu titlurile lor.

Deși nu se poate vorbi în mod strict de o ierarhie, totuș a existat o scară a funcțiunilor. În treapta cea

1) Neagoe Basarab avea aceeaș concepție: „*că dela Dumnezeu se dă împărația și domnia*“. (Iorga, *Învățăturile lui Neagoe* 85).

mai de jos se găseă comisul ¹⁾, (mai mare peste grajduri), după care urmă în sus stolnicul, (îngrijitorul meselor), apoi paharnicul (care turnă vinul în pahărul Domnului). Mai sus decât acesta eră postelnicul, funcționar de încredere, care aveă prerogativa de a intră fără anunț în camera Domnului (Miron Costin).

După postelnic e citat în documente în ordine ascendentă, vistiernicul, iar după el spătarul (care poartă spada Domnului), apoi vornicul (judecător). În fruntea documentelor interne sunt citați, în cele mai multe cazuri, pârcălabii, guvernatorii cetăților și a teritoriilor dependente.

Locțiitorul Domnului în consiliu, se pare că eră logofătul ²⁾, care în actele externe apare în fruntea consiliului. Afară de pârcălabi, cari de cele mai multe ori apar fără titlu, ceilalți boeri sunt citați totdeauna cu titlurile lor.

În documentele externe în frunte e citat logofătul, iar după el, în ordine descendentă, pârcălabii diferitelor cetăți și portarul Sucevei ³⁾ (pârcălabul cetății Suceava), apoi, vornicul ⁴⁾, spătarul ⁵⁾, vistiernicul ⁶⁾, postelnicul ⁷⁾.

1) Se găsește în un singur document un boer din consiliu mai jos decât comisul și anume ploșcarul. În documentul din 12 Sept. 1464 după Luca stolnicul și Neagu comisul e citat, ca cel din urmă în consiliu, Mircea ploșcarul. (Bogdan 84). Documentele mai menționează și pe Puiu ploșcarul, dar nu în consiliu (Bogdan I 323, 354) și Negriță (II 163). Mai erau boeri de curte și mai mici decât aceștia, dar nu figurează în consilii. Astfel se găsesc *pitarii* Ivanco, Dinga etc., clucerii Hrincoș, Duma, etc., medelnicerul Mihul (II 121) și ușierul Dragoș (I 180).

2) Ștefan n'a avut decât 3 logofeți mari: Dobrul, Toma și Tăutul.

3) Ca pârcălabi ai cetății Suceava se constată Iliăș și Petru Ponici. Portari de Suceava au fost Șandrea și Luca Arbure.

4) Vornicii lui Ștefan citați în consiliu au fost: Goian, Crasneș, Isaia, Bodea, Hrană, Dragoș Boul, Boldur și Giurgea.

5) Spătarii lui Ștefan au fost: Sacăș, Albu, Bodea, Vrâncean, Mihău, Purece, Costea, Dragoș, Clănău.

6) Vistiernicii au fost: Stanimir, Iuga, Chiracol, Boldur, Isac, Bucium.

7) Postelnici se constată următorii: Isaia, Crasneș, Pascu, Iuga, German, Eremia, Dumșa, Cosma Șarpe, Teodor.

paharnicul¹⁾, stolnicul²⁾ și comisul³⁾. Ordinea aceasta se observă în toate documentele, dela 1458 încoace. Numai logofătul, în documentele interne, apare în protocolul de încheere, iar vornicul câteodată înaintea pârcălabilor.

Puterea acestor funcționari provine din delegația dată de Domn. Funcțiunea lor are caracter public și privat. Erau în acelaș timp și funcționari publici și funcționari privați, deoarece nu se făcea deosebire între funcțiunile publice și cele private ale Domnului. Căci statul se confundă cu Domnul, iar acesta cu statul.

Toți acești funcționari formau consiliul prezidat de Domn. În acte Domnul spune „*cu boerii noștrii consilieri*” sau „*cu consiliul*”⁴⁾.

Administrația

Țara era administrată de Domn prin funcționarii săi. Între aceștia erau în primul rând pârcălabii, cari aveau, pe lângă atribuțiile militare, și pe cele administrative și judecătorești. Ca și Domnul, ei concentrau în mâinile lor nu numai puterea executivă, ci și pe cea judecătorească. Atribuțiile judecătorești ale pârcălabilor se constată din un document din anul 1466, în care se specifică că locuitorii din satul Negoști sunt scoși de sub jurisdicția pârcălabilor de Neamț: „*Nici pârcălabii de Neamț, nici staroștii din acel ținut, nici globnicii lor, nici pripășarii, nici osluharii, nici gonitorii din urmă, nici unul din aceștia să nu îndrăsnească a-i judecă, nici pentru furt, nici pentru*

1) Paharnici se găsesc: Tador, Negrilă, Dajbog, Ion, Andreica, Moghila.

2) Stolnicii au fost: Zbiera, Luca, Toma, Bârsu, Petru, Matei, Ion Frunteș.

3) Comiși au fost următorii: Ion Boureanul, Neagul, Ilie Hurul, Grozea Micotici, Șandru, Petrică, Bârsu, Ivașcu.

4) Bogdan II 425 „*cu toți arhiepiscopii și episcopii și cu toți boerii noștri consilieri*”; cf. Bogdan II 289 „*cu toți consilierii Domnului nostru Ștefan Voievod*”; p. 271: „*cu tot consiliul nostru*”.

omor, nici pentru răpire de fată, nici pentru vr'un alt lucru, fie lucru mare, fie lucru mic..." 1).

Reprezentanții Domnului în un ținut erau pârcălabii, guvernatorii militari ai cetății, cari aveau toate puterile militare, executive și judecătorești. Pârcălabii erau în ținuturile lor adevărați Domni, cu toate atributele puterilor, cari decurgeau din domnie și n'aveau să dea socoteală de faptele lor decât Domnului, dela care își aveau delegate puterile. Erau mici suverani în ținuturile, pe cari le guvernau, căci aveau atât puteri militare, — fiind conducătorii ostașilor, — cât și judecătorești. Pârcălabul era un fel de Domn în miniatură. Funcțiunea lui nu era ereditară. În practică însă Domnul încredința câteodată fiului funcțiunea, pe care a avut-o tatăl. Astfel fiul lui Vlaicul, Duma, a primit funcțiunea de pârcălab de Hotin, alături de tatăl său. Tot așa Mârza, fiul lui Stanciul, e citat în documente alături de marele său tată.

Auxiliarii administrativi cei mai principali ai Domnului au fost astfel pârcălabii, guvernatorii militari ai cetăților, cari pe lângă apărarea cetăților, aveau misiunea să administreze și să împartă justiția în ținutul, care cădea în raza administrativă a cetății.

Țara era împărțită din punct de vedere administrativ în mai multe ținuturi. Afară de ținuturile, ce se țineau de cetățile cunoscute din timpul lui Ștefan, cari erau, Suceava, Hotin, Soroca, Orhei, Cetatea Albă, Chilia, Roman, Neamț, Tețina (Cernăuți), Dorohoi, Iași, Vaslui, Crăciuna, se mai constată în timpul lui Ștefan ținutul Cârligătorei 2) și ținutul Trotușului 3).

Țara era astfel împărțită în vr'o 15 ținuturi, administrate de pârcălabi.

Acești mari funcționari, cari erau un fel de mici suverani în ținuturile lor, aveau ca ajutoare pe staroști, guvernatorii cetăților mai puțin importante și pe diferiți

1) Bogdan I 47.

2) Bogdan I 24.

3) Bogdan I 93.

funcționari domnești. Aceștia erau *globnicii*, *pripășarii*, *pererubții*, *osluharii* și *ilișarii*.

Globnicii erau funcționarii, cari încasau amenzile (gloaba).

Pererubții erau funcționari domnești, cari conduceau pe oameni la lucru în cetăți, la mori domnești etc.

„Cu oamenii din acele sate — zice Ștefan în un act din 1479 — să n'aibă treabă nici un boer al nostru, nici staroștii dela Țețina, nici *globnicii*, nici *pererubții*, nici să-i judece, nici gloabă să ia dela dâșii. De asemenea slugile noastre *pererubții* să nu mâne pe oamenii din Coțmani, nici la cetate, nici la mori, nici la curțile noastre cu alți țărani la un loc¹⁾. Atribuțiile *pererubților* se constată în mod foarte clar din acest document.

Pripășarii erau funcționari domnești, cari percepeau amenzile pentru vitele de pripas găsite păscând pe locuri nepermise. „Nici *globnicii*, nici *pripășarii*,²⁾ nici *osluharii*, nici *pererubții*; nici una din slugile noastre — zice Ștefan în actul din 1458 — să n'aibă dreptul, nici să-i judece, nici să ia gloabă (amendă) dela dâșii“ (locuitorii din Leucușani³⁾).

Osluharii erau dregătorii domnești, cari percepeau amenzile dela acei, cari n'au executat poruncile domnești⁴⁾.

Ilișarii erau funcționarii, cari strângeau darea numită *iliș*, dare, care nu se poate defini cu precizie. Se pare că eră o dare pentru aprovizionarea armatei. „In acele sate să nu meargă nici *globnicii* din Suceava, nici *ilișarii*“ zice Ștefan în un document din 1458⁵⁾.

1) Bogdan I 232.

2) Bogdan I 110: „nici *pripășarii*, nici *osluharii*, nici *pererubții* nici una din slugile noastre“.

3) Bogdan I 10; cf. 202: „nici *globnicii*, nici *pripășarii* să nu-i bântuiască“.

4) Acești funcționari apar în documentele din 1458 (Bogdan I 10) și 1466 (Bogdan I 95).

5) Bogdan I 14.

Administrația comunală

Orașele erau conduse de *șoltuzi* adică de primari și *pârgari*, cari erau consilieri comunali cu anumite atribuții și în sens mai larg toți consilierii. Șoltuzii erau astfel asistați de consilieri comunali. „*Câți oameni ascultă de mitropolie — zice Ștefan în un act din 1458 — n'au să-i judece nici șoltuzii, nici pârgarii, nici consilierii târgului, nici gloabe n'au să ia dela ei, nici pentru sfadă, nici pentru ziua de Sf. Ilie*“¹⁾.

Șoltuzii, se constată în numeroase documente, ca și pârgarii. Ei aveau nu numai atribuții administrative, ci și judecătorești: „*Să nu aibă nici un boer al nostru, nici starostii, nici șoltuzii și pârgarii din Suceava, nici șoltuzii și pârgarii din târgul Siretului, nici vornicii din aceste două târguri, nici globnicii din ținutul Sucevei, să nu aibă treabă cu oamenii noștrii din Rădăuți, nici a-i judecă, nici gloabă a lua dela dânșii*“²⁾.

Primarul și consilierii aveau și însărcinări fiscale, ca strângerea cerii cuvenită domniei. «*Șoltuzii și pârgarii și vornicii — zice Ștefan în un document din 1458 —, nici unul nu are să ieie despre partea noastră ceară*»³⁾, deoarece venitul din ceară cuvenit domniei a fost cedat călugărilor dela Moldavița.

Orașele erau organizate după modelul celor din Ardeal și Polonia. Aveau un primar (șoltuz), care avea ca ajutoare pe consilierii comunali, (pârgari).

„*Dela șoltuzul și pârgarul din Vaslui — scrie primarul din Vaslui —, închinăciune prietenilor noștri șoltuzilor și pârgarilor și tuturor bătrânilor din Brașov*“⁴⁾.

Documentele din timpul lui Ștefan mai amintesc pe

1) Bogdan I 10.

2) Bogdan I 232.

3) Bogdan I 18.

4) Bogdan II 451.

șoltuzii și pârgarii din Suceava, Siret, Baia, Bârlad¹⁾, Vaslui²⁾ și Roman³⁾. Puterea lor se întindea peste tot *ocolul*, adică peste toate satele, ce se țineau de oraș.

Orașele (târgurile), cari se constată din timpul lui Ștefan sunt: Suceava, Cernăuți, Siret, Dorohoi, Botoșani, Baia, Hotin, Piatra Neamț, Bacău, Roman, Bârlad, Vaslui, Iași, Hârlău, Huși, Tecuci, Trotuș, Adjud, Putna, Lăpușna, Chilia, Cetatea Albă, Orhei, Tighina, Sărata (jud. Fălciu, târg dispărut).

Judecățile.

Judecătorul suprem era Domnul, care judecă în ultima instanță. Cel mai mare magistrat, care avea misiunea să împartă justiția, era marele vornic, (*supremus iudex curiae*). În ținuturi și orașe justiția era împărțită de pârcălabi și funcționarii, cari aveau atât misiuni administrative, cât și fiscale, cum erau globnicii, pererubții, pripășarii, osluharii, ilișarii, șoltuzii și pârgarii. Căci pe timpul acela atribuțiile administrative și fiscale nu erau separate de cele judecătorești⁴⁾.

Cu toate acestea existau funcționari, cari se ocupau mai ales cu pricinile dintre cetățeni și cari aveau atribuții mai mult judecătorești. Aceștia erau judecătorii și vornicii.

Judecătorii sau **judeșii** sunt amintiți de mai multe documente. *«Nici unul din judeșii noștri — zice Ștefan în un act din 1459 —, nici globnic, nici pripășar să nu cuteze să-i judece, nici să le ia gloabă»*⁵⁾. *«De asemenea să nu meargă pe la dânșii — zice Ștefan în un act din 1458 —, nici judecii (judecătorii), nici globnicii, nici pripășarii, nici osluharii, nici pererubții, și nici una din slugile noastre, nici să-i judece, nici să ia gloabă dela dânșii»*⁶⁾.

1) Bogdan II 63: *„au venit înaintea noastră acești adevărați șoltuzi și pârgari din târgul Bârladului”*.

2) Bogdan I 481: *„au miluit pe șoltuzii și pârgarii și pe toți oamenii cei săraci din târgul Vasluiului”*.

3) Bogdan I 10.

4) Vezi mai sus.

5) Bogdan I 29.

6) Bogdan I 10.

„De aceea nici un boer sau judecător, sau dregător sau vameș — zice Ștefan în actul, prin care se dă scutiri de vamă călugărilor dela mănăstirea Voroneț — cu un cuvânt nici o slugă sau boer să nu cuteze a le lua vamă dela acele două care“ 1).

Vornicii se constată ca judecători în diferite târguri.

„Șoltuzii și pârgarii și vornicii — zice Ștefan în actul din 31 Aug. 1458 cu privire la Baia — nici unul nu are să iee despre partea noastră ceară“ 2).

„Nici șoltuzii și pârgarii din Târgul Seretului, nici vornicii din aceste două târguri (Suceava și Siret), nici globnicii din ținutul Sucevei, — zice Ștefan în importantul act din 30 August 1479 — să nu aibă treabă cu oamenii noștrii din Rădăuți... nici a-i judecă, nici gloabă a le lua dela dânșii, nici pentru lucru mare, nici pentru lucru mic, nici pentru moarte de om, nici pentru răpire de fată, ce se va face în acel sat al Rădăuților. Numai pentru sfadă în târg și pentru furtișagurile, ce s'ar dovedî la fața locului în târg, să-i judece pe oamenii din Rădăuți vornicii târgului, dar pentru altceva să nu aibă treabă a-i judeca, ci să-i judece rugătoral nostru chir Ioanichie“ 3).

„Nimeni altcineva în țara noastră — zice Ștefan în actul din 1456 cu privire la privilegiile comerciale ale Brașovenilor, — nici boer, nici vornic, nici șoltuz, să nu îndrăsnească a-i judecă sau a le lua măcar un groș peste cele ce scriem mai sus“.

Vornicii judecau astfel mai ales chestiunile cu caracter penal, între cari erau cele specificate mai sus și anume sfada în târg și furturile 4). Tot ei judecau desigur și crimele și delictele, menționate în documente și anume moartea de om (deșugubina) și răpirile de fete.

1) Bogdan I 163. De județi (sudeți) vorbește și actul din 15 August 1471: *nici județii și nici vameșii...* (Bogdan I 159).

2) Bogdan I 18.

3) Bogdan I 232.

4) Vezi și doc. din 23 Aug. 1481 (Bogdan I 256): svezile și furtișagurile se vor judecă numai de vornicii târgului.

„...Nici vornicii din aceste două târguri, nici globnicii din ținutul Sucevei — zice Ștefan în actul des menționat și citat din 1479 — să nu aibă treabă cu oamenii noștrii din Rădăuți, nici a-i judecă, nici gloabă a luă dela dânșii, nici pentru lucru mare, nici pentru lucru mic, nici pentru moarte de om, nici pentru răpire de fată“ 1).

Cele mai mari crime erau considerate moartea de om și răpirea de fată. Taxele (gloabele), ce se plăteau pentru aceste crime, erau încasate de globnici pentru vistieria domnească. „Nici unul din dregătorii noștrii — zice Ștefan în un act din 19 Aug. 1472 — să n'aibă a luă altă gloabă dela acele trei sate mânăstirești și dela oamenii mânăstirei, decât gloaba ce ni se cuvine nouă pentru moarte de om și răpire de fată“.

Urmărirea de către rudele celui omorât se putea răscumpără prin bani sau moșie.

Un document cu data 14 Oct. 1473 ne lămurește acest obicei, care există și în apus, unde crimele se puteau răscumpără prin taxa numită wehrgeld. În acest document Ilca, fata ucigașului, răscumpără crima tatălui său prin acordarea unui sat stolnicului Petru, fiul celui ucis. „Și a plătit Ilca — zice actul — moartea lui Andriță, pe care l'a omorât Petru Ponici, tatăl Ilcâi, în mâinile slugei noastre dumnealui Petru Stolnicul și i-a dat acestuia un sat al său pe Seret cu numele Brătieștii. Iar pan Petru i-a mai dat Ilcâi pentru acel sat 40 de zloți tătărești și au făcut astfel pace veșnică între dânșii“ 2).

Procesele civile mai importante erau judecate în ultima instanță de Domn. În special chestiunile cu privire la dreptul de proprietate asupra moșiilor erau rezolvate de tribunalul Domnului. Acesta judecă azistat de consiliu, care în chestii judiciare formă tribunalul suprem. „Deci noi am cercetat împreună cu boerii noștrii și cu sfatul — zice Ștefan în actul din 17 April 1480 — și i-am făcut lege după dreptul țerii“ 3). Dreptatea se dă aceluia, care putea

1) Bogdan I 232.

2) Bogdan I 188.

3) Bogdan I 239—240.

să prezinte la judecată cel mai mare număr de jurători, cari aveau să jure împreună cu cel care cerea dreptatea.

„Deci am căutat și am judecat cu boerii noștrii și i-am dat lui Ivanco precum e drept și lege, după obicei, — zice Ștefan în actul din 26 August 1474, — să vie el însuși cu 24 de jurători și să jure împreună cu ei, că el și cu frații săi sunt nepoți lui Cupcici după mama lor... Dar Ivan și cu frații săi s'au lăpădat de jurământ și n'au vrut să jure cu jurători, ci au lăsat pe sama Marușcăi, a fetii lui Ivan Cupcici, ca să vie ea singură și să jure zicând așa: că Ivan și cu frații săi nu sunt nepoți lui Cupcici, nici ei, Marușcăi... Deci Marușca, sculându-se la ziua sorocită, a jurat înaintea noastră și înaintea tuturor boerilor noștrii și mari și mici, zicând așa: că Ivan și cu frații săi nu sunt nepoți lui Cupcici, nici ei însăș Marușcăi... Așa dar văzând că Marușca a câștigat judecata, că Ivan și cu frații săi, nu sunt nepoți lui Cupcici, precum s'au jeluit ei înaintea Marușcăi, de aceia am dat și am întărit și noi Marușcăi... toate satele lui Cupcici“¹⁾.

Ivanco a pierdut astfel procesul fiindcă n'a putut să jure că e nepot lui Cupcici, pe când partea adversă, Marușca, a jurat că Ivanco nu e nepot lui Cupcici și prin urmare n'are drept la moștenire. Procesul a fost câștigat astfel de Marușca, care a dobândit dreptul de proprietate.

Pentru ca sentința să rămână definitivă și cel care a pierdut procesul să nu mai poată atăca hotărârea dată, Domnul a prevăzut în act zaveasca de 60 de ruble de argint, ceea ce era o pedeapsă, plătită în bani, pentru cazul că partea adversă n'ar fi respectat hotărârea dată. Zaveasca apare în multe documente și trebuie interpretată ca o pedeapsă, care se plătește numai în cazul că cineva n'ar fi respectat sentința și ar mai fi redeschis procesul²⁾.

„Iar cine va încerca să se jeluiască — zice Domnul în actul de mai sus, — la orice vreme și la orice zi, fie înaintea noastră, fie înaintea altor Domni, fie Ivanco, fie vreunul

1) Bogdan I 195.

2) cf. I. Tanoviceanu în „Curierul judiciar“ anul XXIII Nr. 5/1914 p. 33--38.

din frații săi, acela va plăti atunci zaveasca de 60 de ruble de argint curat“.

Procedura aceasta se constată și din un alt document din 12 August 1461¹⁾. În acest document e vorba de un proces pentru proprietatea a trei sate, între Crasnăș și Husin, care împreună cu soția sa Marușca, eră stăpânul celor trei sate în litigiu.

Crasnăș își bază dreptul său pe un ispisoc dela Alexandru cel Bun. Partea adversă, Husin și Marușca, au susținut însă că și ei au un ispisoc dela Alexandru cel Bun, care fusese dat lui Ion Munteanu, tatăl Marușcăi. Documentul a fost însă ars cu ocazia unui foc în Suceava. L'a văzut însă preotul rus din Suceava, care a venit și a jurat că el a avut documentul în mână și eră în adevăr dela Alexandru cel Bun și eră dat lui Ion Munteanu, tatăl Marușcăi, soția lui Husin.

„Deci cercetând noi împreună cu boerii noștri adevărul — zice Ștefan în act —, am poruncit preotului rus ca să aducă marturi șase preoți și el al șaptelea împreună cu dânșii să jure cum că acel ispisoc au fost adevărat. Și aducând preotul rus întru aceiaș zi alți șase preoți și el al șaptelea, au jurat pe preoția lor precum că acel ispisoc al lui Ion Munteanu ce eră dela Alexandru Vodă pe trei sate, au fost adevărat și eră scris de mâna lui Brătei și au ars împreună cu biserica de s'au prefăcut în cenușă. Și așa Husin și soția sa Marușca au câștigat toată dreptatea. Iar dumniului pōst. Crasnăș au perdut judecata înaintea tuturor boerilor noștri.... Și la aceasta au pus *legătură* (zăvească) veșnică 60 ruble de argint, ca vrând cineva din neamul lui Duma Negrul (partea care a perdut procesul) a se sculă cu acel ispisoc asupra neamului lui Ion Munteanu, ori în care zile și vreme, să aibă a răspunde acei bani de *legătură*“.

După aceeaș procedură a câștigat procesul boerul Mișea, care a jurat cu patru cojurători, că satul în litigiu i-a fost lăsat de unchiul său Bera și astfel a câștigat satul „după drept și lege“ pentru totdeauna²⁾.

1) Bogdan I 48.

2) Bogdan I 82.

Pentru ca sentințele, în chestiile de proprietate, să rămână definitive și procesul să nu se mai redeschidă, actele de judecată au prevăzut pedeapsa condițională numită zăveasca, plătită în bani de aceia cari au perdut procesul, în cazul că, cu toată hotărârea dată, ar mai fi încercat cu toate acestea, ei sau urmașii lor, să atace sentința, considerată de Domn ca definitivă. Așa în procesul dintre Ivașcu și Serețel și nepotul acestuia, Ion Negoescul, pentru stăpânirea a trei sate, Domnul a dat câștig de cauză lui Ion Negoescul, care a arătat o privilegie (un privilegiu), din care se constată că Ivașcu dăruise de bună voe acele sate nepotului său Ion.

„Deci noi, văzând voința lui Ivașco, — zice Ștefan în actul dela 12 Iunie 1459, — am întărit și dela noi slugii noastre lui Ion toate satele mai sus scrise, ca să-i fie lui uric cu tot venitul neștrămutat în veci... .. De aceea, nici Ivașco din Serețel, nici copiii lui, nici altcineva din neamul lui, n'are să se judece cu nici o scrisoare, nici odată în veci pentru aceste mai sus scrise sate... Iar dacă cineva ar pomeni, ori când și în ori ce vreme, fie Ivașco, fie din neamul Fofâșeștilor, acela va plăti zăvească 60 ruble de argint“ 1).

De asemenea în procesul dintre comisul Ivașcu și Toma Dumitrescul a dat câștig de cauză comisului Ivașcu, iar pentru ca sentința să nu mai fie atacată, a pus zăvească de 100 ruble de argint. „Și pentru toate acestea — zice Ștefan în actul din 5 Dec. 1460, — am pus zăvească de 100 de ruble de argint slugii noastre boerului Ivașco și neamului lui întreg, ca oricând și în orice vreme Toma sau Coste, sau copiii lor, sau frații sau tot neamul lor, ar voi să se jeluiască sau să pomenască împotriva lui Ivașco, sau împotriva copiilor lui, sau împotriva fraților lui, sau împotriva neamului lui întreg, acela ne va plăti mai sus scrisa zăvească de 100 de ruble de argint“ 2).

1) Bogdan I 33.

2) Bogdan I 40—42; cf. p. 66—67 zăveasca de 100 de ruble.

O moșie perdută „când au revenit Impăratul turcesc de au prădat țara noastră“, a fost restituită de Ștefan și de consiliul său „după lege“ pe baza mărturiilor.

Veniturile Domnului

Veniturile Domnului au fost considerabile, judecând după sumele mari, pe cari le-a cheltuit ca să cumpere moșii cu scopul ca să le dăruiască mănăstirilor. Visteria sa, care se confundă cu a țerii, a trebuit să fie destul de bogată, căci numai astfel se pot explica sumele enorme de bani, pe cari le-a cheltuit ca să cumpere moșii ¹⁾, pentru ca să le dăruiască numeroaselor mănăstiri întemeiate de el.

Aceste sume, pe cari le știm din documentele cunoscute, reprezintă cu toate acestea numai o parte din sumele

1) Așa de ex. în 1466 a cumpărat cu 200 zloți tătărești satul Jicovul de sus, pe care l'a dăruit mănăstirii Putna. (Bogdan I 111). În 1468 a cumpărat jumătate din un sat cu 130 zloți tătărești (I 132). În 1470 a cumpărat o vie cu 544 zloți tătărești, pe care a dăruit-o de asemenea mănăstirii Putna (I 149). În 1471 i-a dăruit un sat cumpărat cu 120 zloți tătărești (I 159). În anul următor un sat cumpărat cu 200 zloți (I 169). În 1479 un sat cumpărat cu 150 zloți tătărești (I 225). Pentru satele dăruite mănăstirii Tâzlaşul a cheltuit 440 zloți (I 248). O parte din satul Zăvoristea pe Siret a fost cumpărată cu 400 zloți tătărești (1488), pentru a fi dăruită mănăstirii Moldavița (I 327). Satul Vicșani, cumpărat cu 400 zloți în 1488, a fost dăruit mănăstirii Putna (I 331), căruia i-a mai adăugat și satul Grecii, pentru care a cheltuit 200 zloți tătărești (I 347). Mănăstirii Voroneț i-a dăruit moșii, ce l'au costat 160 zloți tătărești (I 351), iar episcopiei din Roman sate cumpărate cu 792 zloți tătărești (I 354).

În 1489 a dăruit mănăstirii Voronețul satul Vlădeni, cumpărat cu 350 de zloți tătărești (I 376), iar în 1490 a dăruit mănăstirii Putna un sat cumpărat cu 400 zloți tătărești (I 425), căruia i-a adăugat un sat și o vie cumpărate cu 510 zloți tătărești (I 429) și satul Voitîn cumpărat cu 500 zloți tătărești (I 430). Mănăstirii Homor i-a dăruit în acelaș an (1490) un sat, cumpărat cu 150 zloți tătărești (I 438), iar mănăstirii Tâzlaşului moșii, cari l'au costat 730 zloți tătărești (I 451).

Cu toate acestea tot i-a mai dăruit aceleiași mănăstiri în 1491 o jumătate de sat, cumpărat cu 100 zloți (I 473).

În 1491 a cumpărat 16 sate cu 1490 zloți tătărești, pe cari le-a alipit la hotarul târgului său Vaslui, ca să-i fie „uric cu tot venitul“ pentru el și urmașii săi. (I 476—485).

cheltuite. Căci vor fi existând desigur încă multe documente necunoscute nouă cu privire la sumele cheltuite, iar pe lângă aceasta va fi avut multe alte cheltueli, cari n'au fost trecute în documente. Cu toate acestea sumele cheltuite pentru cumpărare de moșii, cari ne-au fost transmise de documentele cunoscute și cari se urcă la respectabila cifră de 12.439 zloți tătărești, sunt suficiente ca să ne permită să tragem concluzia că visteria domnească a fost destul de îmbelșugată, cu atât mai mult că Domnul își luase obligațiunea, dela 1466 încoace, să trimită în fiecare an mânăstirei Zografu dela Sfântul Munte câte 100 galbini ungurești. Dacă luăm în considerare că banii în aur erau extrem de scumpi pe vremea aceia și dacă adăugăm, pe lângă atâția bani cheltuiți în aur, tributul, pe care l'a plătit Turcilor în anii dela începutul domniei și cătră sfârșitul domniei, și cheltuelile cu războiul, trebuie să conchidem că veniturile visteriei au trebuit să fie destul de însemnate. De unde proveneau aceste venituri?

În 1492 dăruiește mânăstirei Putna un sat cumpărat cu 250 zloți (I 309), iar în 1497 mânăstirei Voroneț o prisacă și moșie, ce l'au costat 90 zloți, iar episcopului Vasile de Roman i-a dăruit un sat, pe care îl cumpărase cu 300 zloți. De asemeni a dăruit Vistiernicului Eremie un sat cumpărat cu 130 zloți. Mânăstirei Voroneț i-a mai adăugat în 1499 un sat și o vie, ce l'au costat 295 zloți, iar mânăstirei Bistrița i-a mai dăruit în acelaș an moșii și vii, pe cari le-a cumpărat cu 1118 zloți tătărești (II 152).

Tot atunci a dăruit mânăstirei Dobrovăț sate, cari l'au costat 390 zloți (II 161). În 1501 a dăruit mânăstirei Putna sate, ce l'au costat 400 zloți (II 183), iar în 1503 mânăstirei Dobrovăț sate, pe cari le-a cumpărat cu 1500 zloți tătărești.

Toate acestea se ridică la respectabila sumă de 12,439 zloți tătărești.

Aceasta e însă numai suma cunoscută din actele, ce ni s'au păstrat și pe cari le cunoaștem. Câte sume vor mai fi în acte, pe cari nu le cunoaștem. Dacă adăugăm la suma cunoscută, cheltuită pentru cumpărare de moșii, și care s'a urcat la suma enormă pentru acele vremuri de 12.439 zloți tătărești, suma de 100 galbini ungurești, pe care o trimitea dela 1466 încoace, în fiecare an, mânăstirei Zografu dela Sfântul Munte (I 99), ne putem face o idee de bogăția visteriei domnești, care se confundă cu a statului.

Venituri importante avea Domnul dela *domeniile* sale întinse. Intre aceste domenii Vasluiul, la care adăugase 16 sate cumpărate, ocupă locul dintâi¹⁾. Pe aceste vaste domenii creșteau mari turme de vite și de oi, se cultivau cereale și stupi de albine. Aceste produse ale domeniilor întreceau desigur consumația dela curte. Restul era vândut. Vânzarea acestor însemnate produse de pe domeniile domnești aducea importante venituri visteriei.

Pe lângă acestea, Domnul avea desigur venit considerabil dela carele cu pește, pe care îl exportă în Polonia.

În special morunul constituia un articol de export, care aducea, desigur, venituri considerabile. În 1473 se constată în Lemberg 10 care de morun, „*cari sunt ale Domnului Moldovei*“²⁾.

Pe lângă vite și pești Domnul exportă ceară, al cărei export era monopolizat de domnie. Dând libertate de comerț Polonilor în Moldova în anul 1502, Domnul specifică prin solul său, că fiecare comerciant „*are să-și facă plățile pentru morun și ceară către Domn*“³⁾.

Exportul și vânzarea produselor domnești erau favorizate de faptul că erau scutite de vamă. Căci dreptul de vamă forma o parte din suveranitatea Domnului.

El avea dreptul să scutească de vamă și în acelaș timp să impună taxe vamale comercianților după bunul său plac.

Vămile dedeau cel mai însemnat venit visteriei domnești. Întreg sistemul vamal avea de scop să favorizeze fiscul. El avea caracter mai mult fiscal și avea ca mobil nu atât promovarea intereselor economice ale locuitorilor, cât crearea de venituri pentru visteria domnească.

1) Documentul, în care se fixează hotarele Țargului Vasluiului, din 15 Oct. 1491. la Bogdan I 476—485

2) Iorga „*Relațiile comerciale ale țerilor noastre cu Lembergul*“, Buc. 1900 p. 22: „*vor zzwene Wagen Hawsen-fesche, dy des Waywóden aws der Walochey seynt*“.

3) „*Item das yderman seyne Czalunge dem Woyewoden ummb Hawsen und Wax beczal und wyder seyne czalunge neme*“. (Iorga „*Chilia*“ p. 27).

Vămile se exploatau sau în regie de cătră vistiernicul Domnului, sau erau date în arendă.

Vistiernicul Domnului eră în acelaș timp și marele vameș. Astfel Chiracol și Bucium, vistiernicii lui Ștefan, se intitulează în acelaș timp și vameși: „*Dela Dumnealui Chiracol, vistiernic și vameș și dela Dumnealui Bucium, vistiernic și vameș*“ 1).

Amândouă sistemele, atât exploatarea în regie prin marele vistiernic, care eră și administratorul vămile, cât și arendarea acestora, sunt confirmate de documente. „...Și nici o vamă să nu dea — zice Ștefan în privilegiul dat locuitorilor din Negoești cu data 13 Martie 1466 — *ori unde și în ori-ce loc, ...peste tot să fie slobozi și scutiți de vamă, atât la vămile arendate, cât și la cele nearendate*“ 2).

În anul 1464 vămile au fost arendate genovezului Dorino Cattaneo și armeanului Coțșa 3). Fie prin sistemul exploatării în regie, care eră cel mai obișnuit, fie prin al arendării, vămile au dat desigur însemnate venituri visteriei domnești, care se confundă cu cea a țerii.

Cele mai importante venituri le aveă Domnul din dările plătite de supuși.

Dățile, pe cari le luă visteria, se constată din câteva documente, fără ca să se poată preciză bine natura lor.

„*Să nu ne plătiască nouă nici bir (dajdie), nici posadă, nici podvoade, nici iliș, -- zice Ștefan în un document cu data 17 Aprilie 1475 — nici la cetate să nu lucreze, nici la posadă, nici la strajă să nu meargă, nici la mori să nu lucreze, nici la oaste să nu meargă ...și nici o slujbă de a noastră să n'aibă a ne face nici în bani nici în muncă*“ 4).

În acest document sunt specificate toate dările, cari ar fi trebuit să fie plătite visteriei.

1) Bogdan II 370.

2) Bogdan I 97. Tot așa în documentul din 1 April 1470: „*vămi arendate sau nearendate*“ (I 144) și doc. din 22 Ian. 1472 (I 436).

3) Iorga „*Relațiile cu Lembergul*“ p. 19; cf. Nistor „*Das Moldavische Zollwesen*“.

4) Bogdan I 202.

Ele sunt arătate și de alte documente. „Să nu ne plătiască nici iliș, nici bir și nici podvadă” 1) — zice Ștefan în un document cu data 12 Aprilie 1458. — „Să nu ne dea nici iliș, nici podvadă, nici posadă, nici jold” 2) — zice Ștefan în des citatul act din 1466 — *nici la cetate să nu lucreze, nici la mori, nici la buși să nu care, nici fân să nu cosească, nici vr'o altă dare sau slujbă a noastră să nu aibă a îndeplini*“.

Din aceste documente se constată următoarele dări:

Birul sau dajdia eră o dare, care se pare că eră impusă pe cap, și se percepea după sistemul cislei, care consistă în repartizarea sumei, fixată pe un sat, pe toți locuitorii, după capacitatea lor de plătă.

Ilišul eră o dare, a cărei natură nu se poate preciza cu izvoarele, pe cari le avem la îndemână. Se pare că eră o dare pentru aprovizionarea armatei.

Podvada înseamnă cărătură 3). Pare să fi fost o dare pentru transport.

Posada înseamnă suburbia unei cetăți. E greu să putem preciza această dare. Se pare că eră o dare pentru construirea și întărirea cetăților. Eră în acelaș timp și prestație: „*nici la cetate să nu lucreze, nici la posadă*” 4).

Jold înseamnă leafă, ceea ce ne-ar face să bănuim că eră o dare, din care se plăteă leafa soldaților permanenți (vitejii).

! Aceste dări, ilișul, podvada, posada, joldul aveau, — după cât se pare — destinația să ajute visteria pentru întâmpinarea cheltuelilor necesare apărării țerii. Atât ilișul, cât și podvada, posada și joldul erau probabil dări pentru răsboae și construirea și întărirea cetăților.

Pe lângă aceste dări, cari alimentau visteria domnească, Domnul mai aveă importante venituri din dijele produselor locuitorilor.

1) Bogdan I 10.

2) Bogdan I 97.

3) Bogdan II 601.

4) Bogdan I 202.

Intre aceste dijme documentele ne vorbeac în primul rând de dijma stupilor și a porcilor. „Nici dijma din stupii ori de porci să nu dea“¹⁾ — zice Ștefan în actul din 31 August 1458. „Nici dijma din albine sau berbânața de miere“²⁾ zice el în actul din 10 Aprilie 1458. „Cine va fi rânduie de cătră noi desătници (dijmari) să nu aibă a luă desătina (dijmă) din prisecile mânăstirei nici măcar jumătate de ban — zice Ștefan în actul din 13 Iulie 1462 — pentru că acea desetină (dijmă) o am făgăduit și o am dat sfintei mânăstiri“³⁾.

În un document din 4 Aprilie 1488 se vorbește de dijma din varză și din pește proaspăt. „Cu dijma de varză din acel sat — zice actul — și cu dijma de pește proaspăt, ce vor prinde oamenii dela Dragomirești“⁴⁾.

Un venit foarte important aveă visteria dela ceară, al cărei export eră monopolizat de Domn și nu puteă fi exportată de comercianți. „Negustorul să-și dea cuvântul său — zice Ștefan în privilegiul dat în 1460 comercianților din Lemberg —, că n'are în carele sale marfă oprită, precum jderi, argint și ceară, sau nu duce cai buni de țară“⁵⁾.

Din un document reese că cârciumarii din Baia erau obligați să dea ceară pe seama visteriei. Domnul cedează acest venit călugărilor dela mânăstirea Moldavița. „Dăm ceara dela toți cârciumarii din Baia — zice Ștefan în actul din 31 August 1458 — ca să fie ajutorată acea sfântă mânăstire cu acest venit. Deci șoltuzii și pârgarii și vornicii, nici unul nu are să ia despre partea noastră ceară, ci numai din alte târguri să ia“⁶⁾.

Domnul aveă astfel venituri dela ceară din toate târgurile. Aceasta se confirmă, în mod cât se poate de precis, prin un alt document al lui Ștefan din 30 Septembrie 1503. „Și să mai aibă acea mai sus pomenită a noastră sfântă mânăs-

1) Bogdan I 14—16.

2) Bogdan I 9; cf. p. 30: „dijma din albine“.

3) Bogdan I 77; cf. p. 105: „berbânțele de miere din dijma ce ni se cuvine din acele sate“. („Archiva istorică“ I 115).

4) Bogdan I 342 și Melchisedek „Cronica Romanului“ 147—148.

5) Bogdan II 280.

6) Bogdan I 18.

ire dela Neamț, — zice Ștefan în actul amintit —, pe fiecare an câte șase pietre de ceară, din pietrele noastre, ce ni se cuvin din târgul nostru dela Neamț¹⁾. De asemenea se confirmă prin documentul cu data 3 Aprilie 1488, în care se vorbește de pietrele de ceară, ce se cuvin visteriei domnești din Târgul Siret. „Și am dat acestei sfinte a noastre mânăstiri dela Putna — zice Ștefan — dreptele noastre venituri: toate pietrele de ceară din târgul nostru al Siretului...“²⁾.

Alte venituri aveă Domnul dela ocne, cari erau monopolizate de el. Când a ocupat Pocuția în 1502 Ștefan n'a întârziat să-și puna vameșii și funcționarii peste ocnele de acolo³⁾.

Ocenele erau proprietatea Domnului, ceea ce se constată din documentul cu data 17 Noembrie 1502, prin care dă mânăstirei Putna un mertic anual de 150 de „drobi“ de sare din ocna dela Trotuș⁴⁾.

Dreptul de moștenire a averilor, cari rămâneau fără moștenitor, a contribuit de asemenea la creșterea averilor domnești. Acest drept se constată din un document, cu data de 5 Aprilie 1488, în care e vorba de dăruirea unui sat, pe care Ștefan l'a moștenit dela boerul Vâlcea și dela soția acestuia. Această moștenire a avut loc, desigur, în urma faptului că Vâlcea a rămas fără urmași⁵⁾.

De asemenea aveă dreptul să confiște moșiile boerilor cari s'au purtat cu „vicienie“, adică cari au trădat interesele Domnului, cari se confundau cu ale țerii. Astfel Ștefan confiscă satul Doiceni, care fusese al vistiernicului Avram, care s'a făcut vinovat de trădare și a fugit la Litvani, și-l dăruiește credinciosului său boer, comisul Petrică. „Sluga noastră, jupânul Petrică comis, au slujit

1) Bogdan II 236.

2) Bogdan I 336.

3) Bogdan II 465: „et theloneatores constituit in zuppis. Etiam zupparios constituit tam in Colomya quam in zuppis Haliciensibus“. cf. Nistor „Die moldavischen Ansprüche auf Pokulien“ Viena 1910 p. 17 și 64.

4) Bogdan II 210.

5) Bogdan I 346.

nouă cu credință — zice Ștefan — și văzând noi a lui dreaptă slujbă, l'am miluit pe dânsul ...și i-am dat și i-am întărit în pământul nostru al Moldovei dela noi, pentru a lui slujbă, un sat... anume Doiceni, ce au fost cumpărat acel sat Avram vist. și au prăpădit Avram vist. acel sat,.. căci au fugit delu noi la țara Litfei. Acel sat să fie cinstit credincios giupânului Petrică comis dela noi uric și cu tot venitul...¹⁾.

Venituri foarte importante aveă visteria domnească dela amenzi (gloabe) și taxele de judecată (tretină).

Cele mai multe condamnări consistau în amenzi, pe cari le fixau funcționarii Domnului. Aceștia fixau amenzile și tot ei le încasau pentru visteria domnească. Ele se constată din numeroase documente, cari vorbesc de „gloaba“, la care renunță Domnul în favorul mănăstirilor. Astfel prin actul din 12 April 1458 Ștefan renunță la gloabele, pe cari funcționarii săi le-ar fi încasat pentru sfadă. „Câți oameni ascultă de mitropolie — se scrie în act — n'au să-i judece nici șoltuzii, nici pârgarii, nici sfetnicii târgului, nici gloabă n'au să ia dela ei, nici pentru sfadă, nici pentru ziua de sf. Ilie“.

De asemeni dispune ca funcționarii domnești să nu perceapă tretina²⁾. care conzistă în perceperea unei treimi din obiecte.

Înțelesul acestei taxe de judecată se clarifică din răspunsul, pe care l'a dat Alexandru, ducele Litvaniei, solilor lui Ștefan. In acest document să specifică ca să nu mai ia a treia parte din lucrurile furate. ci a zecea. „Ne-ați mai vorbit — răspunse Alexandru cătră solii lui Ștefan — despre afacerile dela granițe, ca să poruncim namestnicilor noștri, în ce privește hoțiile și tâlhăriile, să pedepsească pe oamenii răi pentru acestea, iar din lucrurile furate să nu mai ia a treia parte, ci să ia a zecea; tot așa are să porunciască și el (Ștefan) pârălabilor din țara sa, ca să facă dreptate oamenilor noștri în acelaș chip. Vom scrie și noi despre aceasta namestnicilor noștri dela granițe, ca să pedepsească pe oamenii răi și să ia din lucrurile furate si găsite a zecea“³⁾.

1) Bogdan II 23.

2) Bogdan I 10.

3) Bogdan II 406.

În un act din 17 Febr. 1459 e iarăş vorba de „gloaba“ şi „tretina“¹⁾ din 2 sate, cari nu vor mai putea fi încasate de funcţionarii domneşti.

Deşi cedează dreptul de judecată şi de încasare a gloabei din trei sate călugărilor din Pobrata, totuşi Ştefan nu renunţă la gloaba (amenda), ce i se cuvine pentru moarte de om şi răpire de fată²⁾.

Numai Mitropoliei din Rădăuţi i-a cedat privilegiul, prin care Domnul renunţă în favorul mitropoliei la gloabele de orice natură ce îi s'ar fi cuvenit din satul Rădăuţi. „Să nu aibă treabă cu oamenii noştrii din Rădăuţi — zice actul, — nici a-i judecă nici gloabă a luă dela dânşii, nici pentru lucru mare, nici pentru lucru mic, nici pentru moarte de om, nici pentru răpire de fată ce se va face acolo în acel sat al Rădăuţilor“³⁾.

Amenzile cele mai obişnuite erau astfel pentru furt, sfadă în târg, moarte de om şi răpire de fată, Ele dedeau însemnate venituri vistieriei domneşti.

Venituri considerabile a trebuit să aibă visteria şi dela morile domneşti, cari formau un fel de monopol, căci erau obligaţi locuitorii din vecinătate să macine numai la moara domnească.

Multe din aceste mori, au fost dăruite mănăstirilor⁴⁾,

Stările sociale

E foarte greu să ne facem o idee clară şi precisă de starea socială a Moldovei, din cauză că documentele nu ne dau date lămurite în această privinţă. Cu toate acestea

1) Bogdan I 29.

2) Vezi pasagiul, care conţine aceasta mai sus p. 324, 325

3) Bogdan I 232.

4) Prin actul din Sept. 1457 dăruieşte morile din sus de Bacău (Bogdan I 3—4). Prin actul din 12 April 1458 dăruieşte episcopiei din Roman morile de pe apa Moldovei (Bogdan I 10). Prin actul din 3. Sept. 1473 dăruieşte mănăstirei Putna morile sale de pe Siret (Bogdan, , 181).

se poate reconstitui în anumită măsură starea socială a Moldovei lui Ștefan.

În fruntea piramidei sociale eră mitropolitul împreună cu episcopii, citați în documente imediat după Domn și după copiii săi. După acești înalți reprezentanți ai bisericeii sunt citați boerii din consiliu și anume logofătul, pârcălabii, vornicul, vistiernicul, postelnicul, paharnicul, stolnicul și comisul.

Aceștia erau cei mai de frunte boeri, căci aveau și funcțiuni și în acelaș timp erau desigur și mari stăpânitori de sate. Ei erau boerii consilieri¹⁾.

Documentele citează pe lângă boerii mari și pe boerii mici, cari au fost desigur cei mai numeroși.

«A venit înaintea boerilor noștrii mari și mici, bătrâni și tineri²⁾» — zice Ștefan în actul din 2 Oct. 1464.

„Iar spre aceasta e marea mărturie a însuși domniei mele mai sus scrisului noi Ștefan Voevod — zice Domnul în actul din 14 Octombrie 1473 — și a preaiubiților fii ai domniei mele Alexandru și Petru și Bogdan, și a mitropolitului nostru Chir Teoctist dela Suceava și a episcopilor noștri Chir Tarasie, episcop dela mitropolia de jos și Chir Ioanichie episcop dela Rădăuți și a tuturor boerilor noștrii moldovenesți, mari și mici... și alți boeri ai noștrii, cari au fost de față mari și mici».

Cari erau boerii mari și după ce criteriu erau socotiți boeri mici nu putem preciza din lipsă de izvoare. Totuș chiar în consiliu erau boeri mari și mici, căci numai așa se poate interpreta textul documentelor „înaintea boerilor mari și mici“. Documentele vorbesc de boeri mari și mici, cari formau consiliul. Formula documentelor este: „având înaintea noastră și înaintea boerilor noștrii mari și mici“.

Boerii formau clasa cea mai puternică din țară. Ei aveau funcțiunile importante și tot ei aveau în stăpânirea lor cea mai mare parte din sate. Ca stăpânitori ai satelor

1) Bogdan II 425 „boerii noștrii consilieri“.

2) Bogdan II 122.

ei îndeplineau funcțiunile, pe cari le avuseră mai înainte juzii și vatamanii, căci atât juzii, cât și cnezii și vatamanii, cari au fost judecătorii satelor, au dispărut. Documentele din timpul lui Ștefan nu vorbesc decât de sate, unde au fost juzi, sau cnezi, sau vatamani¹⁾.

Dacă documentele nu mai vorbesc decât de foști juzi și vatamani, ele amintesc în schimb de circumscripțiile, unde și-au exercitat foștii juzi puterile lor judecătorești, circumscripții, pe cari documentele le numesc „judecie“, iar la plural „judeciile“²⁾.

Boerii, în calitate de stăpâni ai satelor, au dobândit și dreptul de judecători ai sătenilor, pe care îl avuseră mai înainte juzii și vătamanii.

Din unele documente se constată că Domnul confirmă proprietarului pe lângă stăpânirea asupra satului și dreptul

1) Doc. din 5 Sept. 1458 amintește de satele din Câmpul lui Dragoș „unde au fost jude Draganici și unde au fost jude Dâmba“. (Bogdan I 19). Alt document vorbește de satul Unghiul pe Jijia „unde a fost jude Dumicica“. (Bogdan I 52). În un document se menționează satul Movila „unde au fost jude Bora“ (Bogdan I 365). Documentul din 5 Martie 1493 vorbește de satul Oideșii „unde au fost jude Voina“ (Bogdan II 13). Documentul din 26 Martie 1493 amintește de Selistea „unde au fost jude Juga“ (Bogdan II 27). Alt document arată satul Pulpești „unde au fost jude Pulpe“ (Bogdan II 57).

Un document din 16 Martie 1497 menționează satul Ionășești, „unde au fost jude Ioanăș“ (Bogdan II 115), iar altul din 22 Martie 1500 de un sat „unde au fost juzi Mihail și Dienes“ (Bogdan II 173). De asemenea documentul din 3 Dec. 1488 amintește de satul „unde au fost juzi Buda și Drăgoi“ (Bogdan I 361).

Un document vorbește de un sat „unde a fost vataman Hodor“ (Bogdan I 367), altul de satul „unde a fost Ostapco, vătamanul din Turie“ (Bogdan I 179), altul de satul unde au fost Alexa Vatamanul“ (Bogdan II 70), altul de satul „unde au fost Iacob vatamanul“ (Bogdan II 193).

Un document menționează satul „unde au fost cnezii Bălos și Danciul“ (Bogdan I 157).

Acelaș sat e arătat în alt document, care vorbește de „ambele judeciile“, unde au fost cnezii Bălos și Danciul (Bogdan I 354—356). Un document din 1502 amintește de un sat unde au fost cneaz Ivan“. (Bogdan II 193).

2) În documentul din 13 Dec. 1488, cuvântul din documentul slav e exact ea în românește: „unde au fost juzi Buda și Drăgoi, amândouă judeciile“ (Bogdan I 361).

peste „judecia“ sau „judeciile“ aceluia sat¹⁾. Ca și stăpânirea asupra satului, judecia eră ereditară.

Boerii erau astfel nu numai cei mai înalți funcționari și stăpânitori de sate, ci erau în acelaș timp și judecătorii sătenilor. Ca proprietari ai satului, ei aveau dreptul la dijmele din produsele sătenilor și la dijma din stupi, la corvezi din partea locuitorilor și dreptul de monopol al morii²⁾.

Sătenii erau obligați să macine numai la moara boerului. Erau boeri ca Goștilă, care stăpânea 11 sate³⁾.

Mănăstirile posedau o considerabilă parte din țară. Episcopia din Rădăuți a dobândit prin documentul din 15 Martie 1490 confirmarea stăpânirii peste 50 sate⁴⁾, iar mănăstirea Putnei peste 30 sate⁵⁾. Toate mănăstirile aveau numeroase sate. Cele mai multe au dobândit dela Domn privilegii, cari le dedeau dreptul de a strânge impozite din satele, pe cari le stăpâneau, a împărți justiția și a beneficia de toate drepturile, pe cari le avea Domnul. Pe lângă aceasta cele mai multe mănăstiri aveau scutiri de vamă pentru pește și diferite beneficii, cu cari au fost încărcate din partea evlaviosului Domn.

Locuitorii orașelor, n'aveau desigur alte îndatoriri, decât dările cătră vistieria domnească. Cei mai mulți se ocupau cu comerțul.

Țăranii au ajuns cei mai mulți, dependenți de stăpânitorii satelor.

Cele mai multe sate au ajuns să fie stăpânite de câte unul sau mai mulți proprietari. Numai din documentele cunoscute dela Ștefan cel Mare se constată aproximativ 300 de sate, stăpânite de câte unul sau mai mulți proprietari, iar cam 100 de sate stăpânite de mănăstiri. Dacă numai din documentele cunoscute se constată aproximativ 400 de sate cu stăpânitori, se poate trage concluzia că

1) Doc. din 1488: satul Poiana „ambele judecii“ (Bogdan I 356); doc. din 5 Sept. 1458: „amândouă judeciile“ (Bogdan I 19).

2) Radu Rosetti „Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova“ I 146.

3) Bogdan I 35.

4) Bogdan I 405.

5) Bogdan II 214.

cea mai mare parte din săteni erau căzuți sub diferiți stăpânitori.

Cu toate acestea situația țăranilor nu pare să fi fost insuportabilă în acele vremuri. Căci ei aveau dreptul de folosință al pământului și n'aveau altă obligație față de stăpânitorul satului, decât să-i dea dijma din produse și din stupi și să-i lucreze trei zile pe an.

Erau cu toate acestea supărătoare monopolurile, cari consistau în dreptul stăpânitorului de a obligă pe săteni să nu macine decât la moara lui și să nu cumpere delă altă cârciumă decât a lui¹).

Pe lângă aceasta ei erau obligați să plătească dările cuvenite vistieriei și anume birul, ilișul, posada, podvada și joldul. Afară de aceasta erau obligați la corvezi pentru întărirea cetăților, să lucreze la morile domnești, să facă străji și să meargă la oaste.

Aceste îndatoriri rees în mod destul de clar din privilegiul, prin care Ștefan cedează mănăstirei de călugărițe delă Horodnic veniturile și beneficiile, pe cari le avea delă cele două sate, confirmate călugărițelor. „Și am dat acestor mai sus scrise sate — zice Ștefan în act, — această carte a noastră spre aceea, ca să nu ne plătească nouă nici dajdie (bir), nici posadă, nici podvoade, nici iliș, nici la cetate să nu lucreze, nici la posadă, nici la strajă să nu meargă, nici la mori să nu lucreze, nici la oaste să nu meargă, nici globnicii, nici pripășarii să nu-i bântuiască, și nici o slujbă de a noastră să n'aibă a ne face, nici în bani nici în muncă, ci să păzească numai acea mănăstire și să muncească acelei mănăstiri“²).

Dările și prestațiile, pe cari erau obligați să le plătească și să le îndeplinească sătenii, se constată de asemenea în mod destul de lămurit din alt document, cu data de 13 Martie 1466, prin care acordă locuitorilor din satul Negoești scutiri de dări și prestații pe timp de 5 ani. „Oamenii ce se vor așeză în acel sat — zice Ștefan în act —,

1) Vezi Radu Rosetti *Pământul etc.* p. 146.

2) Bogdan I 202. Vezi mai sus p. 333.

să aibă dela noi mare scutire și mare slobozie pentru cinci ani de toate dările și slujbele cătră noi și să nu ne dea nici iliș, nici podvadă, nici posadă, nici jold, nici la cetate să nu lucreze, nici la mori, nici buși să nu care, nici fân să nu cosească, nici vre-o altă dare sau slujbă a noastră să nu aibă a îndeplini¹⁾.

Țăranii erau astfel obligați să dea dijma din produse și stupi stăpânitorului satului și să-i facă corvezi trei zile pe an, iar vistieriei trebuia să plătiască birul, ilișul, posada, podvada, joldul și să facă prestațiile cerute și anume să lucreze la cetăți, la suburbii (posadă), la căratul bușilor cu vin, cositul fânului, la mori domnești, să facă străji și să meargă la oaste.

Cu toate aceste dări și prestații țărănimea n'a fost desigur, în acea vreme, în o stare insuportabilă. Boerii erau ținuți în frâu de Domn și abuzurile nu puteau să fie mari în timpul domniei cu mâna de fier a marelui Domn.

Libertatea personală a țăranilor eră asigurată prin legea țerii. Aceasta se constată în mod cât se poate de clar din documentul cu data 8 Febr. 1470. „Să șează în țara noastră — zice Domnul —, slobod și în bună voe și fără nici o siluire, cum șed și trăesc în țara noastră toți Moldovenii după dreptul lor moldovenesc²⁾).

Robii erau destul de numeroși și erau cei mai oropșiți din întreaga societate. Cei mai mulți robi erau recrutați din Țigani și Tătari. Cei mai numeroși erau țigani, cari de regulă erau vânduți sau dăruiți cu întregul sălaș. Cei mai mulți erau robi la mânăstiri și au fost dăruiți în cea mai mare parte sfintelor lăcașuri de Alexandru cel Bun³⁾. Caracteristic e faptul că prețul acestor robi eră

1) Bogdan I 97. Vezi mai sus p. . . cf. documentul din 1479: „pererubși să nu mâne pe oamenii din Coțmani nici la cetate, nici la mori, nici la curțile noastre cu alți țărani la un loc“. (Bogdan I 232).

2) Bogdan I 140—142. E de remarcat pasajul: „să nu plătiască vreunui boer al său la care ar trăi“ — ceea ce arată că țăranii trăiau pe moșia boerilor.

3) Ștefan confirmă țigani dăruiți de Alexandru cel Bun mânăstirilor Bistrița, Neamț, Rădăuți (Bogdan I 309, 311, 313, 354).

foarte mare. Așa d. e. un țigan a fost cumpărat cu 70 zloți, iar un tătar cu 80 zloți. Ei n'aveau libertatea personală. Puteau fi vânduți.

Starea lor eră destul de dureroasă. Ei trebuiau să muncească fără răgaz moșiile stăpânilor și să le îndeplinească toate serviciile cerute. Erau obligați să plătiască bir și să dea anumite cantități din produsele muncii lor (documentul numește măsurile cu cereale sau alte produse cloade). Aceasta se constată din documentul, prin care eliberează din robie pe tătarul Oană, unde se specifică că nu e obligat să plătească boerului cloade sau bir.

„Și să nu dea și să nu plătiască — zice Ștefan — nici odată nimic după dreptul robilor și al tătarilor, nici coloade sau dajdie să nu plătiască vreunui boer al său, la care ar trăi“. Prin urmare „dreptul robilor“ cerea ca robul să plătiască stăpânului bir și cloade.

CAP. VIII

O a s t e a

Funcționarii dela curte, consilierii, ca și ceilalți funcționari ai Domnului erau, în caz de război, comandanți de ostași. Toți funcționarii și toți locuitorii capabili să poarte armele, erau obligați, în caz de război, să-și ia armele și caii și să plece la luptă. Nimeni nu se putea sustrage dela suprema datorie de a apăra țara în contra inamicilor. Toate energiile erau mobilizate, țara întreagă eră pusă pe picior de război, căci oastea se confundă cu poporul, iar acesta cu oastea.

Categoriile de ostași

Din fericire se pot reconstitui diferitele categorii de ostași ai lui Ștefan dintr'un pasaj al celor mai importante anale moldovene: „*Letopisețul dela Bistrița*“. Acest pasaj e următorul: „*Și căzură acolo vitejii cei buni și boerii cei mari nu pușini, și feciorii cei buni și tineri și oastea cea bună și vitează, și chiar și vitejii feciori hūsari se înecară atunci*“¹⁾. Din acest pasaj se constată cinci cate-

1) Bogdan a tradus acest pasaj în chip necorespunzător. De aceea am făcut altă traducere după original. Invățatul slavist a tradus cuvântul slav ionași prin voinici. În excelentul său studiu „*Organizarea armatei moldovene în secolul al XV-lea*“ (An. Ac. R. 1908), Bogdan dă traducerea exactă a acestui cuvânt, care înseamnă fecior, iar nu voinic (pagina 396). Voinic înseamnă ostaș. De aceea am tradus prin fecior. Că aceasta e traducerea exactă se poate con-

gorii de ostași și anume: 1) vitejii; 2) boerii cei mari; 3) feciorii; 4) oastea cea mare adică gloatele, deci gloții, și 5) feciorii husari. În frunte sunt vitejii.

V i t e j i i

Insuși Dlugosz (la anul 1467) afirmă că Ștefan n'avea numai soldați (*milites*) și boeri, ci și țărani. („*non milites modo et nobiles, sed et agrestes*“). Vestitul cronicar face astfel deosebirea între soldați de meserie (*milites*) și de boeri și țărani. Din citatul lui Dlugosz reese că Ștefan avea soldați permanenți. Căci sub *milites*, puși alături de boeri și țărani, nu putem înțelege, decât soldați de carieră. Această categorie de ostași e confirmată de Reicherstorffer, solul regelui Ferdinand, care a vizitat Moldova în timpul lui Petru Rareș. În raportul său către rege Reicherstorffer scrie că Domnul ținea pentru splendoarea curții o oaste permanentă de 3.000 soldați, cari formau garda permanentă a Domnului. Erau soldați călări, plătiți cu leafă și obligați să stea neclintiți sub arme, gata să urmeze pe Domn în orice direcție și în orice împrejurări. Leafa unui soldat cu lance eră pe timpul lui Iliăș 5 grivne leșești pe lună¹⁾. Numărul acestor viteji, în timpul lui Rareș, după mărturia lui Reicherstorffer, se ridică la trei mii. Acelaș număr trebuie să fi fost și pe vremea lui Ștefan cel Mare. Ei formau oastea permanentă, sâmburele armatei, și întovărășiau pe Domn în toate părțile, în timp de pace ca și în timp de război. Insuși Ștefan menționează pe acești ostași în celebrul discurs, pe care l'a rostit prin glasul lui Tamblac la Veneția.

„*Eu împreună cu curtea mea*— zicea Ștefan cu privire

stată din faptul că cuvântul de mai sus se găsește în acelaș pasaj în legătură cu cuvântul husari. De aceea am dat traducerea, pe care o credem mai precisă, a rândului din urmă, prin feciori husari. (La Bogdan e omis cuvântul feciori și traduce prin viteji husari. În textul slav e vitejii feciori husari).

1) Bogdan „*Indatoririle militare ale cnezilor și boerilor*“. (An. Ac. R. 1907).

la bătălia dela Valea Albă — *am făcut ce-am putut*“. Prin „*curtea*“ el a înțeles de sigur, garda lui permanentă, — vitejii.

La Bielski, care luase parte la lupta dela Obertyn contra lui Petru Rareș, ei apar sub numele de curteni.

„*Afară de curteni* — scrie Bielski despre ostașii moldoveni dela Obertyn — *mai toți sunt țărani cu șele neacoperite și cu scări de stejar, dar voinici în atac cu sulia*“.

Două sute din acești viteji au fost lăsați de Ștefan ca gardă lui Vlad Țepeș în anul 1476. „*Și i-am lăsat 200 de oameni din garda mea*“ (de la mia porta) — zicea Ștefan prin glasul lui Tamblac.

Cu timpul numele de viteji a fost înlocuit cu numele de curteni, care se găsește în veacul al XV-lea la Reichertorffer și la Brzeski. Acesta din urmă descriind curtea moldoveană amintește și de „*curtenii, cari au-trei frunți peste dânșii*“¹⁾.

În timpul lui Ștefan cel Mare ei poartă numele de viteji și sunt arătați de „*Letopisețul dela Bistrița*“ în fruntea ostașilor. „*Și toți vitejii și boerii căzură atunci*“ — scrie Letopisețul — cu ocazia victoriei dela Râmnic.

„*Făcù atunci mare ospăț mitropoliților și vitejilor săi și tuturor boerilor săi dela mare până la mic și multe daruri împărți oștirea sale întregi*“ — scrie cu ocazia bătăliei dela Vaslui.

Vitejii erau călăreții de elită, soldații permanenți, cari formau garda Domnului. Ei erau plătiți cu leafă (jold) sau cu moșii și erau recrutați din țărani sau boerii, cari s'au distins pe câmpul de luptă.

După fiecare luptă mare Domnul împărțea recompense ostașilor, cari au făcut acte de bravură și îi ridică din țărani la rangul de viteji. «*Și mulți viteji făcù atunci*», — scrie „*Letopisețul dela Bistrița*“ după victoria dela Râmnic. „*Și mulți viteji făcù atunci și cu daruri scumpe îi dăruì*“ — scrie acelaș izvor contimporan după victoriile contra Polonilor.

1) Bogdan „*Cronici inedite*“ 134 și „*Organizarea armatei moldovene în sec. XV*“ p. 403.

Aceste afirmări ale analelor noastre contimporane sunt confirmate de Dlugosz, cronicarul contimporan, care relevă faptul că Ștefan a ridicat mulți țărani trecându-i în numărul vitejilor. (*Plurimi agrestes ex pedilum numero in equitum et militum numerum trauslati*¹⁾).

Boerii cei mari

Boerii cei mari, arătați de „*Letopisețul dela Bistrița*“ imediat după viteji, formau ca și aceștia, cavaleria de elită. Ei își aveau de sigur corpul lor special. Marii funcționari dela curte și alți boeri mari erau comandanți de unități, cari purtau pe atunci numele de cete, numire, care se constată din celebrul document din 1484 cu privire la daniile făcute unor ostași. Motivul pentru care au fost făcute acele danii e indicat în mod special. „*Ca să fie straje împătriva Tătarilor — zice documentul — așa precum au fost până acum fiind din ceata boerului nostru Gangur*“.

Această numire e confirmată de „*Invățăturile lui Neagoe Basarab*“. „*Să-ți tocmești tunurile și oștile tot cete*“ zice celebrul Domn al Munteniei.

Boerii ca funcționari și mari proprietari de pământ erau obligați să răspundă la chemarea Domnului fără ezitare. În caz contrar erau considerați trădători și își pierdeau funcțiunea și moșia. Ca și vitejii, boerii au format cavaleria de elită. Împreună cu vitejii au fost factorii principali în luptele disperate, nu numai ca ostași în corpurile de elită, ci și ca conducători de cete sau de pâlcuri.

Boerii mari formau corpul de cavalerie grea, căci erau îmbrăcați în cuirasă²⁾ sau haină de in, prin care

1) La Dlugosz vitejii sunt arătați cu numele *milites*. cf. la anul 1467: *non milites modo et nobiles sed et agrestes*“. În documentele lui Ștefan se întâlnește Dragoș Viteazul (Bogdan I 48). Ianoș Viteazul (I 27), Bratul Viteazul (I 445).

2) Verancics, un scriitor ungar din vremea lui Rareș, scrie că armele Moldovenilor erau scutul, lancea, arcul. Cei mai avuți au cuirasă și coif de oțel. „*Cei mai mulți însă au o haină de in umplută cu bumbac în grosime de trei-patru degete, mai ales în partea umerilor și până la coate, prin care nu poate străbate nici o sabie*“.

nu pătrundeă sabia, și nu le lipseă desigur nici coiful. Armele lor erau lancea, arcul, ghioaga sau sabia, iar pentru apărare aveau scutul și coiful.

Erau experimentați în războaie, căci luau parte la toate luptele.

Feciorii

A treia categorie de ostași o formau feciorii „*Letopisețul dela Bistrița*“ îi numește „*feciorii cei tineri și buni*“ 1), ceea ce ne dă îndemnul să bănuim că formau corpuri de armată compuse din elemente tinere și viguroase. Erău recrutați de sigur din boerimea mică, locuitorii orașelor și din țărani.

Pedestrimea ușoară era formată desigur din acești ostași. După viteji și boerli cei mari, corpurile formate din *feciori*, constituiau tăria și mândria armatei. Numărul lor trebuie să fi fost cu mult mai mare decât al vitejilor și boerilor. Muriano, medicul lui Ștefan, raportează la Veneția că Ștefan putea pune pe picior de război 20.000 de pedestrași 2). Cetele de feciori, conduse după toate probabilitățile de boeri, au format elementul de rezistență al armatei lui Ștefan. Ei au constituit desigur corpul principal al ostașilor pedestrii, cari au atacat cu atâta repeziciune și violență pe unguri la Baia.

Oastea cea mare. Glotașii

A patra categorie de ostași erau cei cari formau oastea cea mare, adică glotașii: „*Letopisețul dela Bistrița*“ o numește „*oastea cea bună și vitează*“.

(Papiu Ilarian „*Tesaur de monumente istorice*“, III, 181). Cuirasele din timpul lui Ștefan sunt confirmate de o scrisoare a Brașovenilor: „*hominem illum de Moldavia, cuius sunt lorice*“ (Hurm. XV, 158).

1) În traducerea făcută de Bogdan textul e: „*voinicii cei buni și tineri*“. Traducerea exactă a textului slav este „*feciorii cei buni și tineri*“. În „*Organizarea armatei moldovene în sec. XV*“ Bogdan dă traducerea exactă. Aceeași expresie e în „*Invățăturile lui Neagoe Basarab*“, (I. Bogdan „*Organiz. armatei*“ p. 370).

2) Raportul lui Muriano din anul 1502 la Esarcu „*Documentele lui Ștefan cel Mare*“ 92.

Glotașii erau recrutați din țărani, cari au format, prin mulțimea lor, elementul principal al oștilor lui Ștefan.

Importanța elementului țărănesc e arătată în mod foarte lămurit de celebrul cronicar contimporan Dlugosz.

„Ștefan... nu chemă la arme — scrie Dlugosz cu ocazia expediției regelui Matiaș din 1467 — numai pe viteji (milites) și pe boeri, ci și pe țărani, învățând pe fiecare să apere țara. Dacă ar fi aflat pe un țaran că n'are săgeți, arc sau sabie, sau că ar fi mers la luptă fără pinteni, îl condamnă fără milă la tăierea capului“.

„Ștefan a chemat pe toți la arme, atât pe viteji (militaribus) cât și pe țărani — scrie în alt loc Dlugosz — astfel că n'au rămas la vetre decât femeile și copiii“ 1).

Vorbind despre oastea lui Ștefan cu ocazia luptei dela Vaslui, Dlugosz afirmă că era formată în cea mai mare parte din țărani („maior pars erat agrestium“) și că după victorie cei mai mulți țărani au fost trecuți în numărul vitejilor și al boerilor (*plurimi agrestes ex peditum numero in equitum et militum numerum translati*).

Luca Cârje spune în 1523 că au fost chemați la oaste și boerii și țăranii 1).

Cele mai multe victorii au fost câștigate cu ajutorul glotașilor țărani, la cari iubirea de țară eră dezvoltată în așa măsură că erau gata în orice moment să facă sacrificiul vieții pentru apărarea ei și a Domnului lor.

Armele lor erau arcurile, sulițele, coasele și ghioaga, în război se duceau cu armele proprii. De asemenea merindea și-o duceau de acasă. Imbrăcămintea eră aceeași ca la vatră. „Poartă îmbrăcăminte de stofă proastă — scrie Verancics, — închisă și foarte păroasă, acoperiți cu căciulă în formă conică și încălțați cu opinci... armați numai cu suliți și coase aleargă cu o agilitate de necrezut prin munți și păduri și atacă deodată avangarda, mijlocul și ariergarda inamicului“.

1) „Stephanus omnibus, tam militaribus, quam agrestibus, ita ut solae feminae et pueri in aedibus remanerent, in arma coactis...“ (Dlugosz 345).

1) Discursul lui Luca Cârje în „Archiva istorică“ I 10

„Acei țărani, — afirmă Verancics —, sunt atât de neobosiți și iscușiți în arta de a ataca pe inamic, încât cel care n'a văzut cu greu ar putea să creadă“.

Husarii

„Letopisețul dela Bistrița“ îi numește „vitejii feciori husari“¹⁾, ceea ce ne-ar da îndemnul să bănuim că erau elemente tinere și se deosibeau de feciorii puși la categoria a treia numai prin faptul că erau călăreți, pe când ceilalți erau pedestrii. Formau, după cât se pare, un corp de cavalerie după modelul husarilor unguri. După toate probabilitățile constituiau cavaleria ușoară, care avea misiunea atacurilor repezi și a urmăririlor inamicului. Ca și feciorii pedestrii, acești feciori călăreți formau trupe de atac și de urmărire.

Oastea lui Ștefan cel Mare eră formată astfel după anele contemporane din cinci categorii de ostași: 1) vitejii (călăreți permanenți); 2) boerii cei mari (cavalerie); 3) feciorii pedestri; 4) glotașii (țărani); 5) feciorii husari (călăreți).

Armele

Armele utilizate de Moldoveni se constată din scrisoarea starostelui de Lemberg, care menționează ordinul dat de Ștefan locuitorilor din Pocuția. „Le-a poruncit — se spune în scrisoare —, ca să aibă cai, suliți, săgeți și scuturi, iar pedestrașilor ca să aibă lănci și scuturi“²⁾. Scuturile erau în cele mai multe cazuri de lemn. Armele pentru atac ale pedestrașilor erau sulița, arcul, ghioaga și coasa. Armele pentru apărare erau: scutul, coiful. Călăreții aveau

1) Bogdan traduce husarii cei viteji. Traducerea exactă a textului slav e „vitejii feciori husari“ („Cronici inedite“ 41).

2) Bogdan II 465. Scrisoare din 1502. Vezi Reicherstorffer la Papiu III 136: „armele lor sunt lănci... scuturi“ cf. Verancics p. 181. Vezi mai sus p. 271.

suliți, săbii și cai proprii, iar pentru apărare cămașă de zale, scut și coif.

Pe lângă aceste trupe de infanterie și cavalerie, Ștefan a avut și trupe, cari mânuiau tunurile.

Tunarii

„*Letopisețul dela Bistrița*” scrie cu ocazia cuceririi Chilieii din 1465, că Moldovenii au dărâmat Cetatea Chilieii, ceea ce nu s'a putut realiza decât cu ajutorul tunurilor, care erau de pe atunci cele mai puternice instrumente de asediu. „*Vinerea de dimineață — scrie Letopisețul — lovire și începură a dărâma Cetatea Chilieii și astfel dărâmară toată ziua și se bătură până sara*”.

Angiolello, care a însoțit pe Sultanul Mahomet în Moldova în anul 1476, afirmă că Moldovenii (din Cetatea Neamțului) se apărau cu tunuri. „*Și cei din cetate nici n'au voit să stea de vorbă cu noi — scrie Angiolello — și toți se apărau cu artilerie și nu le păsă de noi*” 1).

De asemenea cronicarul contimporan Wapowski afirmă că Moldovenii aveau tunuri, cu cari au apărât Suceava contra Polonilor. „*Și ei (Moldovenii) aveau — scrie el — tunuri și alte multe instrumente de răsboi*”.

Materialul de răsboi și l'au procurat Moldovenii înainte de căderea cetăților Chilia și Cetatea Albă, dela Genovezi. Pe lângă aceasta Brașovul, puternica cetate industrială, n'a încetat să furnizeze armele necesare lui Ștefan, cu care au fost în cele mai bune relații 2). După toate probabilitățile Ștefan s'a folosit în răsboalele sale de tunurile mici de fier, de cari vorbesc Bielski și Giovio. Acesta din urmă spune că acele „*tenuri mici de fier au fost luate dela navigatorii, cari se apropiau de litoralul*

1) Tot așa Tursunbeg, care a luat parte la lupta dela Valea Albă, scrie, că în fortul dela Răsboeni Ștefan a avut „*foarte multe tunuri și mai mari și mai mici*”.

2) Scrisorile lui Ștefan către Brașovenii la Bogdan, II, 337, 467.

maritim al Moldovei sau cumpărate eftin¹⁾, ceea ce n'a putut avea loc decât înainte de căderea cetăților Chilia și Cetatea Albă sub Turci.

Tunurile acestea mici de fier sunt descrise de Bielski, care s'a luptat cu Moldovenii la Obertyn în 1531 în chipul următor: „Erau câte șase sau câte opt la un loc, pe două roticele ușoare încât nimic nu poate fi mai trebuincios, pentru infanterie, care le duce după sine oriunde merge, le întoarce cum vrea și întorcându-se cu ele în marș, nu se teme de un atac de cavalerie. Tuburile sunt astfel, încât se aprind repede unul dela altul, succesiv. Incărcarea e grabnică. Cartușele sunt învăluite în hârtie. Lungimea tuburilor este ceva peste un cot. Gloanțele sunt ordinare, fie de fier, fie de plumb²⁾. Aceste tunuri mici erau mănuite de ostași pedestrii.

Pe lângă tunuri mici Ștefan a avut tunuri mari de cetate, amintite de martorul ocular Angiolello și de contemporanul Wapowski.

Afară de aceasta Moldovenii se foloseau de care, destinate să transporte artileria și să servească la întărirea forturilor cum a fost cazul cu fortul Răsboeni. „Și-a așezat carele la un zid de cetate”, scrie Tursunbeg, martor ocular în bătălia dela Răsboeni.

„Necredincioșii aveau care — scrie Nesri — din care împrăștiau ghiulele“. „Au fost luate multe care“ —, scrie Angiolello.

Unitățile din cari eră formată oastea

Din celebrul document din anul 1484 constatăm că unitatea militară în timpul lui Ștefan eră ceata. Fiecare boer, mare proprietar de pământ, mergea la oaste cu ceata lui.

Mai multe cete formau un pâlc, ceea ce se constată din cronica lui Macarie. Acesta vorbind de expediția lui

1) „Archiva istorică“, II, 33.

2) „Arhiva istorică“. I 2, 162.

Rareș în țara Secuilor, în anul 1529, scrie că Domnul și-a împărțit oastea în două pâlcuri. „Au pornit Petru Voevod — scrie Macarie — cu război împotriva Secuilor, neam unguresc, și împărțindu-și oastea în două pâlcuri, trecu'au pe cele două căi de munte“. Oastea lui Rareș eră împărțită în două pâlcuri. Comandanții unităților au fost desigur boeri. Tot ei erau și comandanți peste o parte din armată. În special pârcălabii și vornicii primeau de cele mai multe ori comanda peste părți din armate.

Astfel în 1497 comanda armatei, care trebuia să lupte contra Mazurilor, a fost încredințată viteazului Vornic Boldur. Comanda supremă o avea Domnul, al cărui titlu de *Voevod* înseamnă conducător de oaste.

El numea pe comandanții armatelor și unităților: Portarul Sucevei nu eră, pe vremea lui Ștefan, hatman, adevărat comandant suprem de armată. Această instituție se constată abia pe vremea lui Petru Rareș. Acesta a încredințat portarului Mihul și comanda armatei. În 1536 Mihul e „*supremus campiductor regni Moldavie*“.

Steagurile

Unitățile armatei își aveau steagurile proprii. «*Impărți Ștefan — scrie «Letopisețul dela Bistrița», vorbind de lupta dela Cursul Apei (1473) — oastei sale steagurile la Milcov*». Chiar în o scrisoare a lui Alexandru Aldea se vorbește de steagurile din oastea Moldovei. „*Au venit patru steaguri de Moldoveni — scrie Aldea — și n'a fugit nici unul din ei*“¹⁾. Steagul cel mare al țerii, pe care l'a dus Ștefan la Colomea, eră de mătase roșie, pe care eră cusută cu fire de aur marca țerii²⁾.

1) Bogdan „*Relațiile Țării Românești cu Brașovul*“. Buc. 1905 p. 42).

2) Descrierea ceremoniei depunerii jurământului dela Colomea (1485) în „*Archiva istorică*“. 12 23.

Din fericire s'a păstrat un steag al lui Ștefan, care a fost găsit la Muntele Athos și adus în țară. Steagul are formă pătrată în chip de icoană cu chipul Sfântului Gheorghe, care stă pe tron călcând sub picioarele sale balaurul cu trei capete. Sabia o ține cu amândouă mâinile, iar capul îi e împodobit cu o coroană, sprijinită de doi îngeri, având unul — cel din dreapta, — în mână o sabie, iar celălalt un scut. Lângă îngeri, pe ambele laturi, e scris numele Sfântului Gheorghe din Capadochia, iar jur împrejurul steagului e inscripția slavonă cu următorul cuprins: „*O luptătorule și biruitorule mare Gheorghe, în nevoi și în nenorociri grabnice ajutător și cald sprijinitor, iar celor întristați bucurie nespusă, primește dela noi această rugăminte a smeritului tău rob, a Domnului Ion Ștefan Voevod din mila lui Dumnezeu Domn al Țerii Moldovei; păzește-l pe el neatins, în lumea aceasta și în cea de apoi, prin rugăciunile celor ce te cinstesc pe tine, ca să te preamărim pe tine în veci amin. Și a făcut'o aceasta în anul 7008, (1500) în al 43-lea an al domniei sale*”¹⁾.

Dispoziția oastei

Oastea era împărțită în mai multe corpuri, cari își aveau rolul lor determinat. O parte din oaste o formau **străjile**, cari formau avangarda și ariergarda și aveau misiunea să observe mișcările inamicului și, la nevoie, să ia contactul prin lupte. „*Letopisețul dela Bistrița*” scrie cu ocazia luptelor cu Polonia că Ștefan și-a trimis contra acestora străjile, iar el și-a concentrat toiu oastei la Roman. „*Intări și întocmi străjile* — scrie Letopisețul, — și le trimise împotriva Leșilor la vadul târgului Cernăușilor, pe apa Prutului, iar însuși Domnul Ștefan Voevod porni din Suceava la oastea sa... spre târgul Romanului”.

1) Traducerea după Bogdan „*Două steaguri ale lui Ștefan cel Mare în muntele Athos*”, notiță publicată în „*Analele Ac. R.*” seria II t. XXIV. 1901 — 1902 p. 90. Inscriptia e din anul 1500. Proveniența celui alt steag, atribuit de Bogdan lui Ștefan, nu se poate verifica.

Aceiaș dispoziție se constată în „*Invățăturile lui Neagoe Basarab*“. În fruntea și la spatele oastei sunt străjile, cu misiunea de a supraveghea mișcările inamicului și a feri „oastea cea mare“ de un atac prin surprindere. „*Când vei vrea să mergi împotriva lor (a inamicilor) — zice Neagoe — să-ți întocmești și să-ți rânduiești mai întâi străjile după obicei ca să meargă înainte; întâi să meargă straja întâia, după ea straja a doua și după ea oastea cea mare*“¹⁾.

Pe câmpul de luptă armata era împărțită în corpuri de avangardă și de ariergardă, străji, cari aveau misiunea să apere grosul armatei, — oastea cea mare sau toiul armatei, — de surprindere.

Strategia

Cu izvoarele, pe care le avem la îndemână, e greu să cunoaștem în detaliu dispozițiile strategice luate de Marele Domn în diferitele lupte. Cu toate acestea se poate preciza în linii generale strategia întrebuintată în bătăliile mari, de cari depindea soarta lui și a țerii.

Măsura defensivă principală consistă în devastarea sistematică a țerii. Această măsură e cunoscută în mod precis din descrierea lui Angiolello, care a luat parte în tabăra Sultanului la lupta dela Valea Albă, din descrierea lui Dlugosz și altor izvoare. Regiunea, pe unde avea să înainteze inamicul, era devastată sistematic. Scopul era ca să împedecă pe inamic să se aprovizioneze și să-l demoralizeze. Satele și câmpurile erau arse, pădurile trecute prin flacări, fântânile secate, drumurile înfundate cu copaci și cu pietrii, iar oamenii și vitele și toate avuțiile, ce se puteau transporta, ascunse în munți sau adăpostite în cetăți. Inamicul găseă astfel o țară pustiită sistematic.

1) După Bogdan, care are traducerea exactă. (Organizarea armatei p. 429).

„Intrarăm în țară (Moldova)—scrie Angiolello, — unde am aflat toate satele și locurile părăsite și câmpurile arse, căci Conte Ștefan cunoscând că nu poate să stea împotriva Sultanului, a căutat să prevaleze în alt chip, astfel că a dispus ca popoarele din țara lui să plece peste munți. ...Deasemenea a făcut să să taie toate grânele și să sece până și lacurile și a făcut să se taie ierburile și bucatele, a dispus să se ardă totul, așa că Sultanul rămase înșelat, căci crezuse că va găsi țara bogată în grâne și pășuni, — cum este de obicei, — dar o găsi golită de oameni și pe tot locul se ridică o pulbere din tăciuni“¹⁾).

Strategia lui Ștefan consistă, în cazul că inamicul avea forțe mult superioare, să-l lase să se depărteze cât mai mult de țara lui de origină, care-i formă baza de operație, să-l împedecă să se aprovizioneze și să-l demoralizeze.

Pentru acest scop străjile sale hărțuiau neconținut pe inamic și îl puneau în imposibilitate să se aprovizioneze. Astfel a procedat în 1467 când a năvălit cu forțe superioare Matiaș, mândrul rege al Ungariei. Și tot astfel în 1475, când a năvălit Pașa Soliman. Tot așa a făcut în 1476, când a tăbărât asupra lui neînfricoșatul Mahomet, și în 1497 când s'a năpustit asupra Moldovei ambițiosul rege Albert.

Strategia aceasta și-a dat roadele. Căci cu cât inamicul înainta mai în interior, cu atât întâmpină dificultăți mai mari și se găsea mai demoralizat. Străjile lui Ștefan îl hărțuiau, îl slăbiau, îl demoralizau, și-l împiedecau să se aprovizioneze.

În chipul acesta Domnul, deși cu forțe incomparabil inferioare, totuși domină situația, căci sileă pe inamic să dea lupta cea mare în locul ales și potrivit pentru cursa și dezastrul inamicului. Lupta cea mare nu o dedea decât în loc strâmt, în defileu, unde inamicul nu putea să manevreze și să-și desfășoare numeroasele forțe.

Astfel a procedat cu regele Matiaș. L'a lăsat să ina-

1) Angiolello la Ursu „Historia turchesca“ p. 88. Vezi mai sus p. 126.

inteze până aproape de capitală și când a ajuns la Baia, l'a atacat cu feciorii pedestrii și cu alte trupe pe jos cu atâta impetuoșitate, după ce dase foc orașului din toate părțile, încât Ungurii numeroși, strâmtorați de inimoșii Moldoveni în străzile orașelului, nu și-au putut desfășura forțele, și s'au văzut decimați, iar resturile armatei înfrânte au fost silite să se retragă pe drumul cel mai scurt în mod rușinos din Moldova.

Tot astfel a procedat în 1476 la Răsboeni. Atacul însă n'a reușit. Cu toate acestea strategia lui i-a salvat oștirea, căci își lăsase loc de retragere în munți. Turcii n'au isbutit să-l înconjoare și să-i taie retragerea, iar Moldovenii n'au lăsat pe câmpul de luptă decât 200 morți.

Aceiaș strategie l'a salvat în 1498. A lăsat pe regele Albert să se depărteze de Polonia, iar el, după ce și-a lăsat străjile ca să-l hărțuiască, s'a retras la Roman. L'a lăsat pe regele Albert să asedieze Suceava, iar el a manevrat atât de abil, că a înconjurat pe regele Albert și i-a tăiat retragerea.

În acelaș chip a obținut victoria dela Vaslui. L'a ademenit pe Pașa Soliman să înainteze până în locul ales pentru cursă, unde a fost atacat din flanc, din spate și din frunte cu atâta violență că a produs panică și a distrus mândra oaste turcească.

Urmărirea o execută în mod fulgerător. Pe Radul l'a urmărit după victoria dela Cursul Apei, cu așa iuteală că a făcut circa 160 km. — dela Râmnic la București —, în mai puțin de trei zile. Oastea moldoveană a înaintat cam 60 km. pe zi.

Strategia lui Ștefan a consistat astfel în ocolirea luptelor mari în loc deschis, cu taberele față în față, și atragerea inamicului în un defileu, în care eră pus în imposibilitate să-și desfășoare forțele și să manevreze. Atacul îl dedea atunci în mod fulgerător în mai multe locuri de odată. Atacă cu forțe mai mici fruntea, iar cu forțe mai puternice flancul și spatele, ca să-i taie retragerea.

Atacul cel mai violent îl dedea din flanc. Scopul urmărit eră producerea paniceii. Inamicul lovit cu putere nu-și putea desfășura forțele și găseă drumurile de scă-

pare închise. Pe când inamicul avea retragerea tăiată, Moldovenii cu trupele lor ușoare se puteau retrage în cazul când manevra lor n'ar fi izbutit. Inamicul eră pus în imposibilitate să manevreze, pe când el avea toate căile deschise pentru manevră și retragere.

Această strategie i-a dat victoriile dela Baia, Vaslui și Codrul Cosminului.

Un rol covârșitor pentru punerea în practică a acestei strategii l'au avut puternicile și numeroasele sale cetăți.

Cetățile

Pentru apărare Moldova eră înzestrată cu un șir de cetăți la toate frontierele. Ele aveau menirea să servească ca puncte de sprijin în aprigile lupte pentru apărarea țerii.

Ștefan n'a făcut nici odată greșala, după cât știm, să se închidă în o cetate, ci înzestrându-le cu alimente și munițiuni din belșug, precum și cu garnizoane puternice, el și-a păstrat totdeauna oștile de manevră, pe cari și le adăpostea în caz de nevoie în munți sau în păduri și cu cari lovea neconținut pe inamic. În chipul acesta el păstră contactul cu țara și ținea la nivelul necesar moralul ostașilor. Pe când inamicii își pierdeau timpul asediând zadarnic cetățile, apărate cu vitejie de bravii lui ostași, el atacă pe la spate pe inamic și îl demoraliză.

Astfel a procedat în anul 1476 când Sultanul a atacat puternicile cetăți Hotinul, Suceava și Neamțul. Pe când ostașii săi din cetăți respingeau atacurile Turcilor, el a manevrat hărțuindu-i și amenințându-le retragerea.

Strategia lui și-a dat roadele, căci Sultanul hărțuit, văzându-și oștile decimate de boli și mai ales de foame, și cu retragerea amenințată, s'a retras în mod rușinos din Moldova. Răsboiul din 1476 a consistat în realitate din asalturi contra cetăților. (Chiar Răsboeni eră un fel de cetate).

Aceași strategie a întrebuintat'o față de regele Albert. Pe când acesta și-a concentrat toată energia contra cetății

Suceava, Ștefan, lăsând în grija garnizoanei apărarea cetății, a manevrat atât de abil cu oștile sale concentrate la Roman, încât a tăiat căile de retragere ale Polonilor și i-a strâns între loviturile celor din cetate și cleștele oștilor sale de manevră.

În luptele desperate pentru apărarea patriei cetățile au avut un rol covârșitor. Cetățile din timpul lui Ștefan erau următoarele:

Cetățile de pe Nistru, (granița de est) erau: *Hotinul*, *Soroca*, *Orheiul* (puțin mai în interior) și *Cetatea Albă*.

Cetățile erau comandate de doi pârcălabi.

Tighina nu e menționată în timpul lui Ștefan. Nu se constată pârcălabi de Tighina și nu se găsește nici o urmă despre ea în acest timp.

Hotinul, cu ziduri mari de piatră, avea menirea să apere granița la nord-est și est. În 1476 cetatea a fost atacată de Sultan fără să obțină nici un succes. Din contră Dlugosz afirmă că ar fi suferit, ca și la Suceava, „*dezastru cumplit*“ (*clade ingenti suscepta*). A fost apărată de doi pârcălabi¹⁾, care erau și membrii în consiliu.

Soroca, avea menirea să apere țara la granița Nistrului contra Tătarilor. Pârcălabilii ei nu sunt citați ca martori în documente.

Numai în tratatele din 1499 apare printre ceilalți boeri și Costea pârcălabil de Soroca. Pârcălabilii ei nu se găsesc în consiliu.

*Orheiul*²⁾ deși mai interior, avea totuși menirea să apere Moldova în contra Tătarilor. Pârcălabilii ei făceau parte din consiliu.

1) Pârcălabi de Hotin au fost: Manoil, Goian, Vlaicul, Duma Vlaicovici, Șteful, Mușat, Purece, Duma Brudur, Toader, Negrilă.

2) Cel d'întăiu pârcălabil de Orhei îl găsim în documentul din 1 April 1470. Pârcălabil de Orhei e arătat Gangur. De aici însă nu se poate trage concluzia că Gangur, care se găsește în consiliu dela 1466, n'ar fi fost și mai înainte pârcălabil de Orhei. Am arătat în repețite rânduri cu dovezi că cancelaria de foarte multe ori nu dădea titlurile pârcălabililor. Pe lângă Gangur pârcălabi de Orhei au fost Vlaicul, Duma Vlaicovici, Grozea, Ivanco și Alexe.

Cetatea Albă, puternica cetate, înconjurată cu ziduri mari și cu șanțuri cu apă, aveà menirea să oprească intrarea Turcilor pe apa Nistrului și în acelaș timp să servească ca punct de sprijin contra Tătarilor. Erà cheia de apărare a Moldovei contra Păgânilor. Pârcălabii¹⁾ de Cetatea Albă au fost citați totdeauna ca martori în consiliu. Pierderea ei în 1484 a fost lovitura cea mai mare.

În sudul Moldovei cele mai puternice cetăți erau Chilia și Crăciuna.

Chilia a fost întărită în 1479. Însemnătatea ei se poate constata din faptul că a fost râvnită de toți șefii de stat din Europa de răsărit. Sultanul Baiazet o consideră ca „cheie a Moldovei și Ungariei”. Pierderea ei în 1484 a fost una din cele mai dureroase lovituri pentru Moldova. Pârcălabii²⁾ ei, ca și ai Cetății Albe, au fost neconținut citați ca martori în documente și au făcut parte din consiliu.

Crăciuna a fost cucerită de Ștefan dela Munteni în 1482 și servea pentru apărarea țerii din spre Muntenia. Pârcălabii³⁾ ei nu făceau parte din consiliu.

La granița de nord erau cetățile Cernăuți și Suceava.

Cetatea Țețina de lângă Cernăuți erà comandată de staroste⁴⁾. Menirea ei erà să apere țara din spre nord. Starostele ei nu e citat în consiliu, decât în tratatele cu Polonia și Litvanii din 1499.

Cetatea Sucevei a fost reparată și întărită de Ștefan, încă dela începutul domniei, ceea ce se constată din documentul cu data 31 Aug. 1458, prin care scutește pe locuitorii din un sat de lucru la Cetatea Sucevei. Cetatea fù întărită în așa măsură că putu să înfrunte în 1476 bombardările Sultanului Mahomet și în 1497 ale regelui Albert.

1) Pârcălabi de Cetatea Albă au fost Petru, Vlaicul, Stanciul, Bălco, Zbiera, Duma Vlaicovici, Hărman, Luca, Gherman, Oană.

2) Pârcălabii de Chilia au fost: Isaia, Ion Bucium, Buțtea Goian, Bălco, Pascu, Bora, Șandru, Neagu, Maxim, Ivașcu.

3) Pârcălabii din Crăciuna au fost Vâlcea, Ivanço, Mihul.

4) În 1499 staroste de Cernăuț erà Ion Grumaz (Bogdan II 435) De starostii de Țețina amintește documentul din 1479: (Bogdan I 230 și 257).

Cetatea eră condusă la început de doi pârçălabi¹⁾. Mai târziu însă Ștefan o puse sub conducerea unui „portar“. Primul portar de Suceava a fost Șandrea, eroul, cumnatul Marelui Domn, care a fost apărătorul ei în 1476 și care a murit pe câmpul de onoare în bătălia dela Râmnic. Urmașul său a fost viteazul Luca Arbure, care a apărât-o în 1497 contra Polonilor.

Cetatea Sucevei e descrisă de Angiolello, care a luat parte la expediția din 1476. „Restul Sucevii eră înconjurat cu șanțuri și palanuri, casele și bisericile erau de lemn acoperite cu șindrilă — scrie Angiolello, — numai castelul (adeacă cetatea) eră zidit din piatră și cărămidă și eră pe o coastă, în afară și rezistă...²⁾. Portarul Sucevei făcea parte din consiliu și e citat ca martor în documente.

Granița de apus eră apărâtă de Cetatea Neamțului și Cetatea Nouă sau Romanul.

Cetatea Neamțului e una din cele mai vechi cetăți. Eră înconjurată cu ziduri de piatră.³⁾ Ca și Suceava eră așezată pe o poziție strategică și a fost atât de întărită, încât a putut rezistă în 1476 atacurilor Sultanului Mahomet. „Șapte bombarde au fost așezate — scrie Angiolello, — și s'au făcut încercări în decurs de opt zile de a o aveă, însă două din acele bombarde (tunuri grele) s'au spart, iar cei ce se aflau în cetate nici nu voiau să stea de vorbă cu noi și toți se apărau cu artilerie și nu le păsă de noi“. Bravul apărător al cetății a fost, după toate probabilitățile, pârçălabul Arbure, care a dispărut de pe scenă cu ocazia acestei furtuni. Pârçălabii⁴⁾ ei făceau parte din consiliu și sunt citați în documente ca martori.

Cetatea Romanului, numită în documente Cetatea

1) În primul an de domnie, în 1457, găsim citați ca martori în primul consiliu pe Iliăș și Petru Ponici, pârçălabi de Suceava. După aceasta nu se mai constată pârçălabi.

2) Angiolello la Ursu „*Hist. turch.*“ 91.

3) Reicherstorffer la Papiu III 142.

4) Pârçălabii Cetății Neamțului au fost: Ciopei, Albul, Isaia, Ion Boureanul, Arbure, Dajbog, Micotă, Reateș, Duma Vlaicovici, Eremia, Dragoș.

Nouă¹⁾ (Novograd), a fost ocupată și arsă de regele Matiaș în 1467. Bonfiniu scrie că cetatea era pe țărmul Siretului și era de lemn. Aceeaș soartă a avut-o în 1476 din partea Turcilor. După trecerea furtunei însă Ștefan a construit o cetate puternică de piatră. „In anul 1483 — scrie „Letopisețul dela Bistrița“, — începură să zidească o cetate de piatră la Târgul Romanului“. A servit ca bază de operație și concentrare de oști în anul 1497 când Ștefan a manevrat de aici cu atâta iscusință că a tăiat retragerea Polonilor și i-a înconjurat la Suceava. Reicherstorffer scrie că era o cetate cu ziduri puternice. Dela 1466 se întâlnesc pârcălabii²⁾ ei, cari făceau parte din consiliu.

În afară de aceste cetăți întărite, cari aveau menirea să apere granițele, se mai găseau cetăți în interiorul țerii, cari nu erau desigur de piatră, ci de lemn. Erau toate însă tari prin poziția lor naturală. Aceste cetăți erau pe o linie interioară paralelă cu granițele. Cea mai de nord era Dorohoiul, apoi Iașul și Vasluiul.

Dorohoiul avea pârcălabul său special, care se constată în consiliu între anii 1458 și 1467 (Șandru dela Dorohoi).

Iașul e numit în documente Jassmarkt (Târgul Iașului) sau Forum Filistenorum³⁾ sau Bahlovia. Reichersstorffer, care a vizitat Moldova pe vremea lui Rareș, îl pune între cetăți și îl numește *Bahloijazwar*, ceea ce înseamnă *Cetatea Iașului de pe Bahlui*. Aceasta ne-ar îndreptăți să

1) În un document din 1479 e numită Cetatea Nouă dela Târgul Romanului (Bogdan II 352), ceea ce ne dă dovada că era identică cu Cetatea Romanul. În documente pârcalabii se întitulează de Novograd (Cetatea Nouă). Pentru întâia oară întâlnim acest titlu în 1466 și 1467 (Oanța dela Cetatea Nouă). La Reicherstorffer este probabil o confuzie între Cetatea Roman și Târgul Roman (Papiu III 142), El scrie că erau 2 cetăți pe amândouă malurile Siretului.

2) Pârcălabii de Cetatea Nouă sau Roman au fost: Oanța, Fete Gotcă, Vâlcea, Ion Secară, Dragoș, Micotă, Șandru.

3) Bogdan II 333, Datum in foro Filistenorum. Că e vorba de Iași se constată din scrisoarea solilor regelui Matiaș din acelaș an. Solii scriu că „Stefanus... cum omni potentia sua in Iassmarck huc foro Filistenorum castrum tenet“. (Bogdan II 328).

Scrisoarea din 27 Ian. 1477 „ex Bahlovia“ (Bogdan II 342).

bănuim că „Bahlovia“¹⁾ din scrisorile externe este Iașul și nu Hârlăul.

Vasluiul e numit de Cancelarul Felix Petanchich, în 1515, *Vasillum Castrum* (Cetatea Vaslui), Reichers-torffer, îl pune deasemenea printre cetăți.

Afară de acestea Ștefan a mai avut în Transilvania *Cetățile Ciceul și Cetatea de Baltă*, a căror pârcălabi²⁾ nu sunt citați ca martori și nu făceau parte din consiliu.

Aceste cetăți formau o rețea menită să apere țara contra invaziunilor. Dacă inamicul izbutia să intre în interior, eră prins de rețeaua de cetăți din interior.

Toate drumurile mari comerciale și militare erau presărate astfel cu cetăți, cari împărțiau Moldova în trei sectoare, între cele trei rânduri de cetăți formate din linia Siretului, linia interioară Dorohoi-Iași-Vaslui și linia Nistrului. Intrat în Moldova, inamicul eră prins în aceste rețele și eră neconținut hărțuit și demoralizat. Cetățile acestea puternice au salvat în două rânduri situația desperată a lui Ștefan. Ele i-au servit ca punct de sprijin în decursul războaielor din 1476 și 1497 și i-au adus în mai multe rânduri mântuirea³⁾.

Indatoririle militare

Nu numai vitejii, cari formau oastea permanentă, ci toți locuitorii în stare să poarte armele, erau datori să meargă la oaste, la chemarea Domnului. Când Ștefan a anexat Pocuția a recrutat trei mii de ostași, atât pedestrii cât și călărași. „*Le-a poruncit — raportează un polon — să aibă cai, sulii, săgeți și scuturi, iar pedestrilor să aibă lănci și scuturi, și în două săptămâni trebuie să se prezinte*“⁴⁾.

1) Veres I 110.

2) Pârcălab de Ciceu se constată în 1500 Petru (Veres I 50), iar pârcălab de Cetatea de Baltă în 1498 Bernaldin (Bogdan II 408).

3) Se pare că și boerii au avut cetăți întărite, căci în un document se vorbește de „*Cetatea lui Duma Negru*“ („unde au fost cetatea lui Duma Negru“). (Bogdan I 65).

4) I. Bogdan II 465. Vezi mai sus p. 271.

Dacă a putut recruta 3000 de ostași în această mică provincie, atunci nu e exagerată cifra dată de Muriano, medicul lui Ștefan, care afirmă că se puteau strânge în Moldova, în caz de nevoie, 40.000 călărași și 20.000 pedestrași, adică cu totul 60.000 de oameni capabili de luptă¹⁾. Cifra aceasta, dată de medicul lui Ștefan, e cu atât mai verosimilă, cu cât e confirmată de Reicherstorfer, soțul regelui Ferdinand, care dă exact aceeași cifră²⁾. Dacă în lupta de la Vaslui Ștefan a avut 40.000 (cifră dată de Dlugosz) atunci cu ostașii din diferitele cetăți a trebuit să aibă 60.000, afară de cei cari se întrebuițau la curățirea drumurilor, întărirea cetăților, tăierea pădurilor și construirea forturilor.

Toate energiile erau puse în valoare pentru apărarea patriei. Nimeni nu se putea sustrage de la îndatoririle ostășești, decât prin scutiri speciale.

Boerii nu se puteau sustrage de la această îndatorire obligatorie, căci, în caz contrar, erau considerați ca „hicleni“, adică trădători și își pierdeau moșia și funcțiunea³⁾.

Stăpânitorii de sate erau datori să meargă la oaste cu cetele lor.

În un document din Sniatyn se afirmă că stăpânitorul unui sat era obligat „după dreptul moldovenesc“ să dea, la cerere, în război, „o lance și cu doi arcași“, adică un călăreț și cu doi pedestrași⁴⁾. Stăpânitorii de mai multe sate mergeau la oaste cu cete formate din satele lor. Toți proprietarii de pământ datorau serviciul militar. Dreptul de proprietate era strâns legat de această îndatorire.

Nici chiar mânăstirile nu erau scutite de sarcini militare. Cu toate că locuitorii din satul Borhinești obțin

1) Esarcu l. c. 92. „*Pol far homini da fatt 60.000 ; a cavallo 40 milia e pedoni 20 milia*“.

2) Reicherstorfer afirmă că același număr de ostași se puteau recruta în Moldova în timpul lui Rareș. „*Non magno negotio et labore in regno suo generali habito delectu ad sexaginta millia equitum et peditum exercitum conscribere*“. (Papiu Ilarian III 139).

3) Avram vistierul a pierdut un sat „pentru viclenie, căci a fugit dela noi în țara litvană“. (Bogdan II 22).

4) Bogdan „*Indatoririle militare ale Cnejilor*“, 616.

imunități și scutiri de lucru la cetatea Sucevei, totuș nu sunt scutiți de mobilizare în cazul când Domnul ar fi mers în persoană la război, „Și când s'ar întâmpla domniei mele a merge la oaste — zice actul din 31 August 1458, — atunci să meargă și acei oameni la oaste... 1).

Pârcălabii și starostii cetăților serveau în război cu cetele recrutate din teritoriile de sub administrația lor. Ei își păstrau desigur o parte din oaste pentru apărarea și întărirea cetății. Ei rămâneau păzitori permanenți ai cetății, care trebuiau să-și aibă neconținut garnizoana ei. În caz contrar putea fi expusă la o surprindere și pierdută. Pârcălabii erau factori hotărâtori în caz de război. Dela credința și vitejia lor depindea soarta războiului. În războaiele crâncene din 1476 și 1497 pârcălabii, prin rezistența și vitejia lor, au salvat situația disperată a Moldovei și a Domnului.

Toți locuitorii capabili de muncă erau utilizați în timp de război. Cei capabili să poarte armele erau întrebuințați în lupte ca ostași pedestrii, călări sau ca tunari, iar ceilalți erau utilizați la întărirea cetăților, tăierea pădurilor, astuparea drumurilor, transportarea proviziunilor și altor munci necesare pentru apărarea țării. Munca tuturor era astfel obligatorie, în caz de război. Toate energiile erau la dispoziția Domnului pentru apărarea țării. Aceasta se reflectează în chip atât de clar în admirabila cronică a lui Dlugosz, care scrie cu ocazia ocupării Chilei, în 1465, că Ștefan a adunat la oaste, atât pe ostași, cât și pe țărani și n'a lăsat la vatră decât pe femei și copii.

„Ștefan a chemat la arme atât pe ostași (pe viteji) cât și pe țărani — scrie Dlugosz, — astfel că la vetre n'au rămas decât femeile și copiii... fiind gata să moară cu toți ai lui sau să învingă“.

Armele și hrana și-o procurau ostașii pe cheltuiala lor. Fiecare trebuia să aibă arc, săgeți, sabie și scut, iar călărașii cal și sulită. Atât arcu!, cât și scutul de lemn, și-l puteau construi sânguri. Chiar țăranii trebuiau să aibă aceste arme și să să prezinte cu ele la chemare. Ștefan

2) Bogdan I 16.

a fost în această privință foarte sever. Sancțiunile pentru neexecutarea ordinelor ostășești erau foarte aspre.

Dlugosz remarcă acest fapt în vestita lui cronică. Atât ostașii (vitejii), cât și țăraniii au fost chemați de Ștefan la arme — scrie el — învățând pe toți să-și apere țara. Sancțiunile sale erau atât de aspre, încât dacă ar fi aflat pe un țaran că n'are arc, săgeți și săbii sau dacă ar fi plecat la luptă fără pintenii, îl condamnă la tăierea capului ¹⁾.

De asemenea ostașii își procurau singuri hrana, care consista mai ales din pâne și brânză, „*Hrana o poartă pe oblâncul șelei* — scrie Bielski —, *anume brânză de burduf și pâne albă, precum văzusem eu însumi în bătălia dela Obertyn*“ (1531 ²⁾).

Călărașii mergeau în război cu caii proprii. Când a ocupat Pocuția, Domnul a dat ordin ostașilor călări să-și aibă gata armele și caii. Moldovenii erau bogăți în cai. „*Sunt foarte puternici în cavalerie* — scrie Giovio — *căci cel mai sărac dintre ei are un cal pentru război și pradă*“.

Caii moldovenești erau celebrii prin iuțea și capacitatea lor de a suportă oboselile. „*Caii sunt mici dar iuți*“ scrie Bielski.

„*Caii lor sunt pieptoși și robuști* — scrie Giovio. — *și se disting, nu atâta prin iuțea, cât prin putere și răbdare. Se obișnuște să le despice nările, ca să nu obosiască din cauză respirației neîndestulătoare, încât calul cel mai slab suportă câte trei zile oboseala războiului chiar în căldurile verii*“ ³⁾.

„*Caii lor mici suportă munca și foamea* — scrie Verancics ⁴⁾, — *fără să ceară nici o îngrijire mai ales pe timp umed*“

Caii fiind elementul cel mai necesar pentru apărarea țării, exportul acestor cai eră oprit, ceea ce se constată din privilegiul comercial din 1460 dat neguțătorilor din

1) „*Et non milites modo, sed et agrestes in arma cogerat docens quemlibet patriae defensionem tueri. Si quem agrestem comperisset non habere sagittas, arcum aut gladium, aut in expeditionem calcariatum non acurisse, absque ulla commiseratione capite damnabat.* (Dlugosz 4 17

2) „*Arhiva istorică*“, I 2, 169.

3) „*Archiva istorică*“, II 29.

4) Papiu Ilarian „*Tesaur de monumente*“ III 181.

Lemberg, căroră li se interzice exportul „cailor buni“ din Moldova. „Neguțătorul să-și dea cuvântul — zice actul, — că nu duce ...cailor buni de țară“¹⁾.

„Aceeșă țară a Moldovei — scrie Reicherstorffer, — prășește excelenți cai turcești, moldovenești și chiar foarte buni austriaci și alții în mare număr. Din ordinul Domnului nu este însă permis să scoată (cailor) din acea țară. Excepții rare se fac numai cu solii și ambasadorii“²⁾.

Calitățile militare ale Moldovenilor

Spiritul militar a fost dezvoltat în timpul lungii domnii a lui Ștefan în așa măsură, că Moldovenii au devenit celebri în toată lumea prin calitățile lor ostășești. Având războaie continue, în cari trebuiau să desvolte cea mai mare energie pentru apărarea țării, Moldovenii și-au cultivat și dezvoltat însușirile ostășești moștenite, astfel că au devenit un popor cu calități militare, cari n'au fost întrecute de nici un popor.

În special victoria dela Vaslui a contribuit în mare măsură la răspândirea faimei calităților ostășești ale Moldovenilor. Medicul Muriano, care a vizitat Moldova cătră sfârșitul domniei, a scos în relief aceste însușiri ostășești ale Moldovenilor.

„Toți supușii sunt oameni capabili — scrie Muriano —, și oameni de fapte, nu de stat pe saltea, ci pe câmpul de bătae și după cum mi-au spus mulți oameni demni și comercianți cari vin dela Constantinopole, Turcii au mare frică de acest Domn“³⁾.

Bielski, care a luptat cu Moldovenii în lupta dela Obertyn (1531), laudă de asemenea calitățile lor ostășești:

„Sunt bravi — scrie Bielski, — meșteri a mânuii sulita și pavăza, deși sunt niște țărani proști luați dela plug.. Afară

1) Bogdan II 281.

2) Papiu Ilarian „Tesar de monumente“ III 139.

3) Esarcu I. c. 92.

de curteni, mai toți ceilalți sunt țărani cu șele neacoperite și cu scări de stejar, dar voinici în atacul cu sulita¹⁾.

„Sunt foarte dibaci și foarte ageri în arta războiului,— scrie Reicherstorffer²⁾, care a vizitat Moldova în timpul lui Rareș,— „sunt foarte deprinși în trebile militare și ale războiului“.

„Au cavalerie atât de numeroasă — scrie Veransics³⁾, contimporan al lui Rareș —, încât te pun în mirare și acei țărani sunt atât de neobosiți și iscusiți în arta de a ataca pe inamic, în cât cel care n'a văzut cu greu ar putea să creadă ...In război se luptă mai mult călări — scrie el —, iar de armata pedestră nu se folosesc decât ca să hârțuiască pe inamic în munți... Moldovenii sunt mai războinici decât Muntenii“.

„Infruntă luptele cu atâta îndrăsneală și cu atâta dispreț față de dușman și încredere în sine — scrie Gratiani — că adesea nu cu multă oaste au împrăștiat armate întregi de ale vecinilor“⁴⁾.

„Sunt oameni groaznici și foarte viteji — scrie Orzechowski —, și nici că este alt popor, care pentru gloria războiului și pentru eroism să apere o ferișoară mai mică contra mai multor dușmani, atacându-i sau respingându-i fără încetare“⁵⁾.

Din o scrisoare a unui ostaș al lui Ștefan, căzut prizonier, se reflectează stoicismul, cu care privea moartea în față. Vornicul Triculici, căzut prizonier în luptele cu Basaraba Țepeluș, nu cârtește contra soartei, ci, ca un adevărat erou, își așteaptă în liniște ceasul, în care călăul îi va răpi viața.

„Și vă dau de știre — scrie el soției sale Negrita și fiicei sale Neagșa și nepoatei Mara —, că până în ceasul acesta sunt încă în viață și am căzut în mâinile Domnului

1) „Archiva istorică“ I 2 169.

2) Papiu Ilarian. „Tesaur de monumente“ III 137.

3) Ursu „Petru Rareș“ 108.

4) „Antonii Mariae Gratiani de Ioanne Heraclide Despota“ la Emile Legrand. „Deux vies de Jacques Basilicos“ Paris 1889 p. 172.

5) Hașdeu „Ion Vodă cel Cumplit“ Buc. 1865 p. 80, unde e produs pasagiul din Orzechowski.

Basaraba Voevod și mă ține ferecat cum mi-a fost scris dela Dumnezeu. De aceea vă rog nu mă uitați și nu lăsați să mi se piardă avutul, fie vite, câte vor fi, fie scule. Și să nu vă certați pentru averea mea câtă vreme veți auzi că sunt în viață... ci îngrijiți și vedeți cu milă de cai și de iepe și de oi și de porci și de toate vitele câte sunt. De asemenea nu mă uitați nici pe mine, ci cum vi se va părea mai bine, așa să faceți ca să nu pier. De asemenea să știți că Soltan, fratele Cozmii, e viu împreună cu mine până ce ne-a venit ceasul. Și bunul Dumnezeu să vă înmulțiască anii. Amin. Scrisă Târgoviște, Ianuarie¹⁾.

1) Bogdan (II 358) fixează această scrisoare în anul 1481. În acest caz vornicul Tricolici a căzut prizonier în luptele din anul 1480.

CAP. IX.

Țara

Bogățiile

Moldova era o țară bogată. Pământul era foarte roditor, iar pășunile nutreau numeroase vite. N'a fost altă țară mai celebră prin bogățiile ei în vite ca Moldova. Caii, boii și oile erau în număr atât de mare, încât constituiau un bogat articol de export. Mierea era foarte abondentă.

Doi italieni cari au fost în Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare, au scos în relief aceste bogății. Cel dintâi a fost Angiolello, vistiernicul Sultanului Mahomet, care și-a însoțit stăpânul în expediția din 1476. El remarcă bogăția Moldovei¹⁾.

Al doilea a fost medicul trimes de Veneția în 1502, ca să dea îngrijiri lui Ștefan. El a scris Dogelui o scrisoare din Suceava, în care arată fertilitatea și bogăția țării în vite, oi și cereale. El laudă vinurile din Moldova, cari samănă cu cele din Friul, și remarcă pășunile, cari favorizează creșterea cailor, al căror număr ar trece de 100.000²⁾.

Bogățiile se constată și din privilegiul comercial, pe care Ștefan I-a acordat în 1460 comercianților din Lem-

1) Ursu „Donadò da Lezze“. *Historia turchesca* 88.

2) Esarcu l. c. 92.

berg. Căci în el se vorbește de articolele, pe cari vestiții comercianți din Lemberg aveau să le exporteze din Moldova. Aceste articole erau : vite, oi, porci, piei de veverițe, piei de vulpi, piei de oi și de vite.

Afară de aceasta se producea ceară, care era oprită la export, ca și argintul și caii buni de țară. Peștele era iarăși în abundență și constituia un articol de export.

Comerțul

Grație situației sale geografice, Moldova a avut un comerț foarte înfloritor. Situată între Polonia și Marea Neagră, Moldova era destinată să devină țara de transit între marele centru comercial din Polonia, care era Lembergul, și orașele comerciale dela Marea Neagră. De asemenea comercianții din bogatele orașe comerciale ale Transilvaniei, Brașovul, Sibiu și Bistrița, trebuiau să treacă, ca să ajungă la orașele comerciale dela Marea Neagră, prin Moldova. Atât la nord, cât și la apus și sud, Moldova era învecinată cu bogate orașe industriale și comerciale.

În nord era celebrul oraș Lemberg, care făcea cel mai activ comerț cu Moldova. Oraș industrial, Lembergul, își desfăcea articolele industriale în Moldova, de unde importă în schimb vite, piei și alte diferite produse ale solului.

La granița dela apus erau puternicile centre industriale Bistrița și Brașovul, cari deasemenea își desfăceau produsele lor industriale în Moldova, de unde importau elementele brute, de cari aveau nevoie.

Atât Lembergul, cât și orașele din Ardeal se serveau de transitul Moldovei ca să-și schimbe mărfurile cu bogatele centre comerciale dela gurile Dunărei și țărmul Mării Negre, cari erau Chilia, Cetatea Albă, Caffa și Tana.

Între bogatele orașe de pe coastele Mării Negre și centrele industriale și comerciale din Polonia și Transilvania, drumurile duceau prin Moldova. Deasemenea drumul dintre Lemberg și Turcia.

Căile comerciale

Calea principală de comerț dintre Lemberg și Turcia duceă prin Suceava, Roman, Bacău, Adjud și Putna, de unde treceă în Muntenia spre Silistra cătră Constantinopol 1).

O altă cale spre Turcia treceă prin Suceava, Târgul-Frumos, Vaslui, Bârlad, Tecuci, Galați, Isaccea și de aici pe țărmlul mării, pe calea renumită, care duceă la Constantinopol 2).

Calea dintre Lemberg și orașele comerciale dela Marea Neagră duceă prin Suceava, Hârlău, Iași, Lăpușna, Tighina. Aici se ramifică. Ună duceă pe dreapta Nistrului la Cetatea Albă; cealaltă treceă Nistrul și duceă la Oceacov, iar de aici la Caffa.

Dela Hotin duceă o cale dealungul Nistrului până la Cetatea Albă. Dela Lăpușna duceă o cale la Chilia.

După căderea Chiliei și Cetății Albe sub Turci „*calea tătarească*” spre Caffa și-a pierdut importanța și cea mai însemnată arteră comercială a devenit calea, care mergeă prin Vaslui, Bârlad, Tecuci, Galați, Isaccea, Babadag și țărmlul mării spre Constantinopole.

Spre Ardeal, unde erau vestitele orașe industriale și comerciale, căile comerciale duceau spre Bistrița și spre Brașov.

Spre Bistrița se puteă merge pe două căi. Una duceă din Suceava spre Câmpulung, Moldavița, și treceă prin pasul Suhard spre Rodna și de aici la Bistrița. Vama de graniță se plăteă la mănăstirea Moldavița. Cealaltă cale duceă din Suceava la Baia, de aci la Neamț și de aici prin

1) Această cale reese și din privilegiul dat de Ștefan comercianților din Lemberg. (Bogdan II 271—82): „*Și cine va duce postavuri în Țara Românească, are să dea la vama cea mare din Suceava de grivnă trei groși, iar în Târgul Romanului, în Bacău, în Adjud și în Putna... de car câte doi zloți*”; cf. Nistor „*Handel und Wandel in der Moldau*”. Cern. 1917, p. 14 urm.

2) Această cale e amintită în privilegiul dat comercianților din Lemberg, căci se specifică că cei ce merg în Turcia, pot plăti vamă și în Vaslui, Bârlad și Tecuci.

pasul Tulgheș la Bistrița. Amândouă aceste căi erau ne-
 accesibile pentru căruțe.

Singura cale spre Ardeal, pe care puteau umblă carele,
 eră vestita cale, care ducea din Suceava prin Roman, Ba-
 cău, Adjud, Trotuș prin pasul Oituz spre Brașov¹⁾. Pe această
 cale bătută și utilizată din cele mai vechi timpuri a năvălit
 regele Matiaș, când a întreprins expediția contra lui Ștefan.

Aceste căi comerciale atingeau aproape toate orașele
 țării și contribuiau în mod firesc la progresul lor economic.

Exportul

Moldova ne având industrie, n'a avut alte articole
 de export decât produsele bogatului ei sol.

Intre acestea cerealele și anume grâul, orzul, ovăsul,
 secara și hrișca formau un însemnat articol de export din
 cele mai vechi timpuri. Exportul acestor produse se făcea
 mai ales pe mare. Chilia și Cetatea Albă au fost arte-
 rele principale pentru exportul acestor produse ale boga-
 tului pământ moldovenesc. Moldova a fost din cele mai
 vechi timpuri grânarul Orientului și al Italiei.

După căderea Chiliei și Cetății Albe exportul cerea-
 lelor a primit o lovitură simțitoare. Căci Turcii având în
 mâinile lor toate căile comerciale, ce duceau în Orient, au
 înlăturat concurența altor popoare și au contribuit în
 măsură considerabilă la scăderea prețului cerealelor mol-
 dovenești. În schimb însă comerțul cu vite a continuat să
 rămână înfloritor.

Vitele au format de asemenea din cele mai vechi
 timpuri un important articol de export. Cel mai important
 deținuț îl găseau în Polonia și în orașele de pe țărmul
 Mării-Negre. Oile se exportau mai ales în Turcia.

1) Aceste căi sunt arătate în privilegiul comercial amintit, căci
 se specifică că acei, cari duc postavuri la Bistrița, vor plăti vamă la
 Baia, (pentru calea a doua) și la Moldavița (pentru calea ce ducea
 prin pasul Suhard). Acei ce duc postavuri la Brașov plătesc vama
 cea mare în Suceava, iar altă vamă în Roman, Bacău și Trotuș; cf.
 Nistor I. c. 15—16.

Privilegiul comercial dat comercianților din Lemberg menționează aceste însemnate articole de export.

În el se vorbește de vite, porci, oi, cai, piei de veve-rițe, piei de vulpi, piei crude de oae, piei de miel și piei de vită. Pentru favorizarea exportului acestor articole, Ștefan a dispus ca comercianții din Lemberg să nu plătească pentru vite și berbeci altă vamă decât în locul, unde au fost cumpărate și vama cea mare din Suceava.

„Iar cine va cumpără vite sau berbeci, în Bacău sau în Târgul Romanului sau la Neamț, sau la Baia sau în alte târguri, ori unde în țara noastră — se scrie în privilegiul comercial amintit, — acela nu va avea să dea vamă în alt loc decât acolo unde va cumpără și își va lua pecete dela vameș. Și în ori-ce târg va cumpără va da acolo de vită 1 groș, de 10 oi 1 groș, de 10 porci 1 groș, de 100 de piei de vită 10 groși, de 100 de piei de miel 1 groș, de 100 piei crude (de oae) 2 groși și apoi va merge la vama cea mare dela Suceava“.

Caii moldovenești erau celebri și puteau fi exportati, însă numai caii, cari nu erau necesari pentru armată, căci numai astfel putem înțelege dispoziția din privilegiu ca să fie oprit exportul cailor „buni de țară“.

„Și neguțătorul să-și dea cuvântul său, — zice actul — că... nu duce caii buni de țară“. În schimb însă s'a lăsat exportul liber pentru caii moldovenești fără mare preț și pentru caii ungurești, chiar dacă ar avea un cal prețul de 100 de zloți. *„Caii pe preț de trei grivne le e slobod (să cumpere) — se scrie în act — și caii ungurești sunt slobози (să cumpere) măcar de 100 de zloți unul, numai să plătească în târgurile unde-i vor cumpără de fiecare cal câte 4 groși, iar în Suceava câte 6 groși de fiecare cal, în Siret câte 2 groși de cal și în Cernăuți câte 2 groși de cal“.* Exportul cailor eră astfel împedecat prin dispoziții speciale, spre deosebire de cel al vitelor, oilor și produselor brute, pentru cari nu se plătea vamă decât în locul unde au fost cumpărate și la vama mare din Suceava. Aceleași privilegii favorabile pentru exportul vitelor a dat Ștefan și comercianților din Brașov. *„Să fie volnici a-și cumpăra și boi și vaci — zice Ștefan în privelegiu din 1458 — Iar când vor vrea să scoată*

boi din țara noastră la țara ungurească, atunci vor plăti de fiecare cap de bou câte 2 groși, mai mult nimic nu vor plăti". De asemenea li s'a dat Brașovenilor privilegiul ca să nu plătească gloabă pentru vitele furate, ci vor pierde numai aceste vite. „Deasemenea dacă cineva își va cunoaște la ei (Brașoveni) boii sau caii săi, oriunde în țara noastră, și dacă omul nostru va dovedi pe Brașoveni cu oameni buni, iar Brașovenii nu vor putea să pună chezaș pentru cai sau pentru boi, ei vor pierde acei cai sau boi, dar nu vor avea să plătească și gloabă, nici măcar un groș. Ei vor rămâne numai cu paguba și mai mult nimic. Și nimenea dintre boerii sau dregătorii noștrii să nu cuteze a luă dela ei măcar un groș“.

Pe lângă aceasta li s'a dat Brașovenilor favorul ca să fie judecați numai de Domn. „Nimeni altcineva în țara noastră, — zice Ștefan — nici boer, nici vornic, nici șoltuz, să nu îndrăsnească a-i judecă, sau a le luă măcar un groș, peste cele ce scriem mai sus“ 1).

Peștele formă de asemenea un însemnat articol de export. Peștii se prindeau nu numai din apele țerii, ci mai ales din Dunăre și din mare. Insuși Domnul a exportat numeroase care cu pește, mai ales de morun. Peștele sărat formă un bogat articol de comerț și de export.

Mierea se producea în mare cantitate. Cu toate acestea nu se vorbește în privilegiile comerciale de exportul ei.

Ceara de Moldova, care formă monopolul Domnului, era oprită pentru export. Comercianții din Lemberg au dobândit permisiunea să exporte numai ceara ungurească sau muntenească. De asemenea era oprit exportul jderilor și a argintului.

Vinul, care se producea în mare cantitate și era de foarte bună calitate, formă de asemenea un însemnat articol de export. În 1492 se amintește între darurile făcute de orașul Lemberg de vinul moldovenesc (vinum valachicum 2).

1) Bogdan II 265.

2) Iorga „Relațiile cu Lembergul“ 15.

I m p o r t u l

Ne având industrie proprie, Moldovenii erau siliți să importe toate instrumentele și articolele, de cari aveau nevoie.

În primul rând trebuiau să importe fierul, care lipsea cu totul, instrumentele necesare pentru munca câmpului și apărarea țării. Privilegiul dat comercianților din Lemberg amintește „cuțițe, coase, seceri, lucruri de cositor, precum talere, cofițe, brâne ferecate și tăvi,.. fiare de plug, săbii ungurești, paloșe“.

Aceste instrumente și arme erau importate sau din Lemberg sau din Brașov. Acesta din urmă a furnizat cele mai multe arme și tunuri, de cari a avut nevoie Ștefan în numeroasele sale războaie¹. Se pare că în schimbul acestor articole el le dă din produsele sale. Aceasta reiese din scrisoarea, prin care îi roagă să dea spătarului Troțușan articolele necesare în schimbul mărfii trimise de el și să nu-i ia vamă pentru obiectele cumpărate.

„Am trimes acolo la Domnia-Voastră — scrie Ștefan — pe credinciosul nostru boier, pe dumniului Troțușan Spătarul cu mărfa de a noastră, ca să ne cumpere acolo ce ne este de trebuință. De aceea ne rugăm de Dumniavoastră să-i fiți cu toții de ajutor și să ne cumpărați ce ne trebuie, fie scări de șea, fie arme, fie funii, cum vă va spune el. Vă mai rugăm pe domnia-voastră să nu ne luați vamă, căci eu sunt al vostru pe viață și bucuros voi face pe voia voastră, ori-care ar fi voia voastră“²).

Chiar și ulei și postav a importat Ștefan dela Brașov, după cum se constată din scrisoarea cu data de 17 Iunie 1482, prin care roagă să îi se vândă ulei și postav de 25 florini ungurești și să nu-i ia nici o vamă³).

Salitra necesară pentru tunuri și-a procurat-o din Lemberg. Toate articolele necesare pentru munca câmpului sau pentru război erau astfel furnizate de renumitele orașe industriale din Polonia sau din Transilvania. Mai

1) Bogdan II 337.

2) Bogdan II 468.

3) Bogdan II 369.

ales Lembergul, Bistrița, Brașovul și Sibiul au fabricat articolele industriale necesare agriculturii și războiului.

Argintul ars adus din țara ungurească trebuia să-l ofere comercianții din Lemberg mai întâiu Domnului și numai după ce acesta își va fi satisfăcut trebuințele sale, erau liberi să-l vândă în țară. „*Din argintul ars, pe care Liovenii îl vor aduce singuri din țara ungurească — zice actul —, din acel argint, dacă ne va trebui ceva, vom cumpăra dela ei cu bani gata și cât le va rămânea, slobozi vor fi să-l scoată din țară*“.

Postavurile formau un important articol de import. Erau aduse în țară de Brașoveni și de comercianții poloni. Aceștia din urmă n'aveau însă voie să le vândă decât în Suceava. Puteau să le treacă însă prin țară spre a le duce în Muntenia sau Turcia cu condiție ca să plătească vama cea mare din Suceava de grivnă trei groși și vămile din orașele, prin cari aveau să treacă (de car câte 2 zloți). „*Bucățile de postav au să le vândă la descărcare în Suceava — zice Ștefan în privilegiul din 1460 —, căci în alte târguri ale noastre n'au voie să le vândă; iar cu acei bani le este slobod să-și târguiască ce le va plăcea prin toate târgurile noastre*“. Prețul postavului în Suceava era acelaș ca în Lemberg.

Catifeaua și diferite pânze erau importate tot din Polonia. Mătăsurile însă erau aduse din Orient prin intermediul comercianților din orașele italiene dela Marea Neagră. De asemenea tot prin ele se procurau diferitele articole orientale ca tămâia, vinul grecesc, scorțișoara și piperul.

Articole, cu cari se făcea negoț în interior erau, după cum se constată din un document din 1466 următoarele: „*pește proaspăt, pește sărat, sare, postav, panză, fier, plute, oale, vase de lemn, varză, mere, ceară, miere curată, boi, ialovițe, berbeci, cai, iepe, jderi, helgii*“. Toate acestea erau supuse la vamă 1).

1) Bogdan I 97, „*să le ia vamă pentru orice marfă, pentru pește proaspăt*“ etc.

Vămile

Vămile, cu tot venitul lor, erau ale Domnului. Dreptul său de a institui vămi și de a supune sau scuti pe supuși, sau pe străini de plata vămile, decurgea din puterea lui absolută necontestată. Eră un apanaj al suveranității sale. Sistemul vamal aveă ca scop, nu atât favorizarea comerțului, cât îmbogățirea fiscoșului¹⁾. Taxele vamale erau instituite după bunul plac al Domnului, care putea să favorizeze pe unii comercianți sau chiar să-i scutească de unele vămi, cum a făcut cu comercianții din Lemberg, cari au fost scutiți de taxele vamale la Cetatea Albă. De aceea privilegiile acordate comercianților străini nu erau uniforme.

Vămile se plăteau, sau după *valoarea* mărfurilor, sau după *greutatea* lor, sau după *numărul* obiectelor.

Când vama se plăteă după *valoarea* mărfurilor, unitatea de măsură eră grivna (marca). Astfel în privilegiul acordat comercianților din Lemberg s'a dispus ca să se plătească la vama mare din Suceava pentru postav 3 groși la grivnă, adecă la postavul, care aveă valoare de o grivnă, trebuie plătit 3 groși.

Cu mult mai practică eră vama socotită după *greutatea* mărfurilor, calculată după *cântar* sau *car*. Pentru 12 cântare marfă trebuiau să plătească comercianții din Lemberg, la vama din Suceava, 1 rublă de argint. Pentru piperul, lâna sau altă marfă, adusă din Muntenia sau Turcia trebuiau să plătească vamă în diferitele târguri „*câte 2 zloți turcești de car, iar la vama cea mare din Suceava, de 12 cântare ce se vor cumpără, o rublă de argint*“.

Cea mai practică eră însă vama socotită după *bucată* sau după *numărul* obiectelor. Se practică mai ales la vama vitelor sau la a pieilor de animale. În privilegiul acordat comercianților din Lemberg, s'a dispus ca la vama cea mare din Suceava să se plătească vamă de 1 groș pentru o vită, 1 groș pentru 10 porci sau 10 oi, 6 groși pentru 1 cal, 1 groș pentru 100 de piei de veveriță, 10

1) Nistor „Das moldauische Zollwesen“, 243. Vezi mai sus 331.

groși pentru 100 piei de vulpi, 4 groși pentru 100 piei de oaie, 2 groși pentru 100 piei de miel, 15 groși pentru 100 piei de vită.

Acest sistem eră impus comercianților din Brașov chiar pentru postav și pânză. Pe când cei din Lemberg plăteau vama pentru postav și pânză după valoarea mărfurilor, socotită după grivnă, cei din Brașov plăteau după bucată. Astfel pentru o bucată de postav de Colonia trebuia să dea vamă 12 groși, iar pentru una de Buda, 8 groși.

Se constată din documente două feluri de vămi și anume: vama cea mare și vama mică.

Vama cea mare se plătia o singură dată, de regulă în Suceava și se socotea după valoarea mărfurilor. „*Au să-și plătească vama pentru mărfurile lor — se scrie în privilegiul dat comercianților din Lemberg. — Intâi vama cea mare la descărcare în Suceava pentru postav trei groși de grivnă*“. Vama cea mare conzistă totdeauna în plata a trei groși la grivnă. Eră prin urmare o vamă de trei procente la valoarea mărfurilor¹⁾. Se mai numea și vama Sucevii, fiindcă se plătia de regulă la Suceava. Comercianții din Brașov erau obligați să plătiască această vamă numai la Suceava: „*Iar vama Sucevei să n'o plătească nicăiri afară de Suceava, măcar de ar merge până dincolo de mare — zice privilegiul dat Brașovenilor. — De asemenea întorcându-se cu marfa lor la țara ungurească vor plăti vama Sucevei la Suceava, iar în alt loc nicăiri în țara noastră*“.

Comercianții din Moldova nu erau obligați să treacă cu mărfurile la Suceava pentru plata vămii celei mari, ci trebuiau să plătească această vamă în orașul, unde descărcau marfa spre vânzare. Aceasta pare că rezultă din documentul din 1460, prin care Domnul dispune ca comercianții, cari vor descărca marfa în Bacău, să plătească călugărilor din Tazlău „*vama cea mare la grivnă*“, iar cei ce vor trece numai prin acel oraș, să plătească vama obișnuită²⁾.

1) Cf. Nistor. I. c. 247—248.

2) Bogdan I 37.

Vama cea mică se plătiă pentru tranzit în diferite orașe, situate pe căile comerciale și se percepeă, sau după valoarea mărfurilor, sau după greutatea lor¹⁾. În privilegiul dat comercianților din Lemberg se dispune ca să se plătească pe lângă vama cea mare din Suceava și vama cea mică în diferite orașe, pe unde aveau să treacă. „*Cine va duce postavuri în Țara Românească — zice privilegiul —, are să dea la vama cea mare din Suceava de grivnă trei groși, iar în Târgul Românului, în Bacău, în Adjud și în Putna, în Vaslui, în Bârlad și în Tecuci de car câte 2 zloți*“. Dacă comercianții plecau spre părțile tăărăști, atunci trebuiau să plătească vamă de tranzit în Iași, Tighina și Cetatea Albă. Dacă mergeau spre Rodna, plăteau vamă la Baia și la Moldavița.

În documente se constată „*vama cea mică*“ la Bacău²⁾ Bârlad³⁾ și Jicov⁴⁾, Vămile dela Bacău și Bârlad erau considerate ca „*vămile de graniță*“ (privilegiul dat comercianților din Lemberg).

Vămile pentru poduri se constată din documente. Astfel în des amintitul privilegiu dat comercianților din Lemberg se fixează vama de 4 groși pentru un car la trecerea pe poduri umblătoare: „*La trecători pentru un car, fie nemșesc, fie armenesc câte 4 groși, dar numai când carele vor trece pe poduri umblătoare*“. Aceste poduri aduceau astfel venituri importante visteriei. Vama podului umblător peste Moldova a fost confirmată episcopului de Roman⁵⁾.

Comercianții streini plăteau vama în bani, pe când Moldovenii plăteau și în natură, cum se constată din două

1) Cf. Nistor I. c.

2) Bogdan I 37.

3) Bogdan II 68: „*să nu plătească vama cea mică acolo la Bârlad dela nici o marfă, afară de cei ce vor aduce pește*“.

4) Bogdan I 336: „*și vama cea mică de pe Suceava, care se află la Jicov*“, Privilegiul dat comercianților din Lemberg menționează toate orașele, unde se plătiă vamă de tranzit: Iași, Lăpușna, Tighina, Cetatea Albă, Roman, Bacău, Adjud, Putna, Vaslui, Bârlad, Tecuci, Baia, Moldavița, Trotuș, Siret, Cernăuți, Dorohoi, Hotin. Se mai constată vamă la Tazlău. (Bogdan I 3, 37).

5) Bogdan I 10, 342.

documente, în cari se arată că la un car sau la o majă de pește aveau să plătească un pește ¹⁾).

Comercianții moldoveni, cari făceau comerț numai în interiorul țerii, trebuiau să plătească și ei vamă. Aceasta se constată din documentul din 1457, prin care Iânărul Domn a dispus că toți să plătească vamă, fie pământeni, fie streini ²⁾).

Pe când însă comercianții streini, cari făceau comerț în Moldova, sau cei pământeni, cari exportau mărfuri, trebuiau să plătească vama cea mare, comercianții din interiorul țerii nu plăteau decât vama de transit ³⁾ care se plătiă și prin târguri și prin sate. Aceasta se constată din documentul, prin care Domnul scutește carele de pește ale mănăstirei Neamț de orice vamă ⁴⁾, și din actul dat târgoveților din Bârlad și Vaslui, cari au fost scutiți de „vama cea mică“ pentru orice marfă afară de pește ⁵⁾.

Pe când pentru comerțul interior nu se plătiă decât „vama cea mică“ de transit, pentru comerțul cu streinătatea se plătiă vamă la import și export.

Vama de import eră impusă comercianților streini. Cei din Lemberg trebuiau să plătească vama cea mare pentru postav la Suceava, iar pentru lucrurile mărunte la Siret. Pe când însă aceștia plăteau vama de trei procente so-cotite la grivnă, cei din Brașov plăteau 4 groși de povară, iar pentru postavuri se dă vama după bucată. Vama mare o plăteau în Suceava, iar vămile de tranzit în orașele stabilite.

La export se plăteau pentru mărfurile tătărești, cumpărate în Suceava, vama cea mare, iar pentru cele cumpărate din provincie, vama de 2 groși în locul unde au fost cumpărate, și vama cea mare din Suceava.

Pentru vite de asemenea nu se plăteă vama decât în locul unde au fost cumpărate și vama cea mare dela Su-

1) Bogdan I 482, II 64.

2) Bogdan I 3.

3) Nistor I. c. 264.

4) Bogdan I 143.

5) Bogdan I 482, II 64. Vezi mai sus.

ceava. Mărfurile exportate în Polonia, după ce se plăteă vama cea mare din Capitală, mai erau expuse la vamă în Siret și Cernăuți.

Exportul peștelui în Polonia eră înlesnit prin faptul că nu trebuia să se plătească vamă decât „*la vămile dela graniță*“ din Bacău sau Bârlad, vama cea mare și vămile din Siret și Cernăuți. Exportul în Polonia eră astfel favorizat, căci comercianții poloni erau scutiți de vămile de tranzit. Indată ce luau „*pecete*“ dela vameșul din orașul, unde au cumpărat marfa, comercianții poloni erau scutiți de altă vamă până la Suceava. Exportul vitelor în Ungaria a fost și mai favorizat prin faptul că comercianții din Brașov n'aveau altă obligație decât să plătească de fiecare cap de bou 2 groși.

Pe când exportul boilor eră înlesnit, al cailor din contră, eră foarte îngreunat, căci pentru exportul în Polonia trebuia să se plătească, în târgul unde a fost cumpărat, 4 groși pentru un cal, în Suceava 6 groși și în Siret și Cernăuți câte 2 groși pentru fiecare cal. „*Caii buni*“ erau cu totul opriți la export, ca și ceara, argintul și pieile de jder.

Mărfurile, cari nu erau cumpărate în țară, erau supuse la vămile de tranzit. Acestea erau numeroase. Comercianții poloni, cari mergeau în Țara Românească sau Turcia erau siliți să plătească vămi de tranzit în Roman, Bacău, Adjud, Putna, dacă mergeau pe Valea Siretului. În Iași, Vaslui, Bârlad, Tecuci, dacă luau calea Bârladului. Prin aceasta s'a urmărit desigur favorizarea comerțului moldovenesc.

Prețul mărfurilor

Caii erau animalele cele mai utile pentru transporturi. De aceea erau mai scumpi decât toate celelalte. Prețul lor însă variă. În privilegiul dat comercianților din Lemberg se vorbește de cai de 3 grivne și de cai în valoare de 100 de zloți. Cei din urmă erau cai ungurești, cei dintâiu erau de sigur cai moldovenești. Din un document

din 1467 se constată că doi cai buni aveau preț de 280 zloți tătărești¹⁾.

Pentru prețul boilor n'avem știri din documente. Cu toate acestea prețul lor a trebuit să fie mai mic decât al cailor, ceea ce se poate deduce din faptul că pentru o vită se plătiă vamă la Suceava 1 groș, pe când pentru un cal 6 groși.

În acelaș chip se poate conchide cu privire la prețul oilor și al porcilor. Pe când pentru o vită se plătiă 1 groș și pentru 1 cal 6 groși, pentru oi sau porci nu trebuia să dea decât 1 groș la 10 oi sau 10 porci. Prețul oilor și al porcilor a trebuit astfel să fie cu mult mai mic.

Prețul peștelui eră foarte variat. Un car de morun trimes de Ștefan în Polonia a fost vândut cu 40 florini, altul cu 45 florini (1473) și altul cu 46 florini²⁾.

Un rob țigan a fost cumpărat cu 70 zloți tătărești, iar un rob tătar cu 80 zloți³⁾.

O piele de castor, dăruită de locuitorii din Lemberg lui Ștefan în 1486, a costat 6 fl.⁴⁾

O prisacă s'a vândut cu 20 zloți tătărești⁵⁾

Două fălci și 2 ferțale vie au fost cumpărate de Ștefan cu 218 zloți tătărești; o falce și două ferțale cu 150 zloți⁶⁾. Prețul pământului eră variat⁷⁾.

Comercianții

Cu toate că a trebuit să aibă personal numeros la curte, totuș aceasta nu putea să consume bogatele produse ale domeniilor și cele provenite din dijme. Sur-

1) Bogdan I 122.

2) „eynen Wagen Fesche vor sechs und firczig ungerische Gulden dy des Waloschen Weywoden zeynt“ (Iorga „Relațiile cu Lembergul“, 22); cf., p. 23: „nonaginta fl. pro duobus curibus usionis domini Woyewode Wallachie“ (1473).

3) Bogdan, I, 243.

4) Iorga I. c. 14.

5) Bogdan, II, 99.

6) Bogdan II, 158.

7) Vezi mai sus p. 329.

plusul considerabil erà vândut în târgurile din țară și străinătate. Domnul erà astfel cel mai mare comerciant din țară. El nu făcea negoț numai cu produsele sale, ci și cu pește prins din Dunăre și mare. Căci se constată numeroase care cu morun, cari au fost trimise de Ștefan spre vânzare în Polonia.

Afară de pești și de vite și alte produse ale domeniilor, Domnul făcea comerț cu ceară, ceea ce se constată din scrisoarea către comercianții din Lemberg, prin care sunt invitați de Domn să vină în țară și să-și facă plățile pentru morun și ceară către el însuși ¹⁾.

Ștefan însuș mărturisește că a trimis pe spătarul său la Brașov „cu marfă de a noastră” ²⁾.

Comerțul Domnului erà favorizat de faptul că mărfurile sale erau scutite de vamă. În acest chip el putea să facă concurență celorlalți comercianți, cari fiind siliți să plătească vamă, nu puteau să-și vândă mărfurile atât de ieftin ca Domnul, care nu plătiă pentru mărfurile sale nici o vamă,

Chiar și pentru mărfurile străine importate Domnul nu plătiă vamă. În 1482 Ștefan a trimis să îi se cumpere din Brașov ulei și postav de 25 florini ungurești și a rugat prin o scrisoare pe Brașoveni ca să nu-i ia nici o vamă ³⁾.

De asemeni se constată că a trimis la Brașov pe Spătarul Totrușan cu marfă ca să cumpere în schimbul ei arme și a rugat pe Brașoveni ca să nu-i ia nici o vamă ⁴⁾.

Boerii, fiind stăpânitori de sate și de întinse domenii, își puneau de asemeni în valoare produsele lor trimițându-le spre vânzare în diferite târguri din țară și streinătate. Ca și Domnul, boerii erau de asemenea mari comercianți

1) Iorga, „Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe”, p. 287. Vezi mai sus p. 287.

2) Bogdan, II, 468.

3) „a praedictis rebus tributum aliquod petere non velitis”. (Bogdan, II, 369).

4) Bogdan, II, 468.

și făceau comerț câteodată chiar cu articole cumpărate sau importate, cum a făcut Mihul, fostul logofăt al lui Petru Aron, care făcea mare comerț în Polonia.

Mănăstirile, având domenii întinse, puneau de asemenea în valoare bogatele lor produse, trimițându-le spre vânzare în diferitele târguri. Cât de bogate erau mănăstirile, se poate constata din exemplul mănăstirii Putna, care avea 30 sate și venituri dela ocnă, dela ceara din târgul Siretului, dela vama cea mică dela Jicov, dela gloabele din satele mănăstirești, dela prisaca dela Comarna 1). Episcopia din Rădăuți avea 50 sate.

Cele mai multe mănăstiri se bucurau de scutiri de vamă pentru cele mai multe articole și aveau brațele de muncă gratuite ale robilor.

Astfel mănăstirea Probota a dobândit privilegiul scutirii de vamă pentru grâul și mierea trimisă spre vânzare la Chilia. De asemenea peștele adus avea să fie scutit de orice vamă 2). În acest chip mănăstirile puteau să facă comerț în condiții cu mult mai favorabile decât ceilalți comercianți, cari nu erau scutiți de vamă.

Cei mai mulți comercianți erau români. Numărul comercianților streini în acest timp eră foarte redus. Românii din târguri se ocupau chiar cu comerțul în stil mare de articole cumpărate.

Din actul dat târgoveților din Bârlad din 1495 rezultă că aceștia se ocupau din cele mai vechi timpuri cu negoțul. Ștefan i-a favorizat scutindu-i de plata vămei celei mici din Bârlad pentru toate mărfurile, afară de pește 3).

Acelaș privilegiu l'a dat târgoveților din Vaslui. *„Și le-am întărit obiceiul cel vechiu precum că nici un om dintr'înșii, din cari au locuința lor acolo în Vaslui — zice Domnul —, nici cât de puțină vamă să nu aibă a plăti acolo în târgul Vasluiului, nici dela un fel de alișveriș, fără numai să plătească aceia, cari vor aduce pește în târg adecă dela o majă un pește și dela căruță iarăș un pește 4).*

1) Bogdan II 214—219.

2) Bogdan I 108.

3) Bogdan II 62—68.

4) Bogdan I 482.

Comercianții români din orașe făceau negoț nu numai cu produsele solului moldovenesc, ci și cu „*marfă de peste mare*“. Astfel în 1469 se găsește Românul Dumitru ca vânzător de piper în Lemberg¹⁾. Grație însemnărilor vamale ale Brașovenilor din Brașov putem să ne facem o idee relativ precisă de numărul covârșitor al comercianților români. Se întâlnesc aproape numai nume românești ca Mireea, Gavril, Andrică, Tudor, Toma, Stănilă, Șerban, Cosma, Ignat, Luca, Neagul, Costea, Eremia, Oprea, Micul, Stan, Dobrota,²⁾ etc.

Cei mai mulți din aceștia erau comercianți de vite, mai ales de boi și vaci. Se constată însă și de aceia, cari făceau negoț cu articole industriale și coloniale. Astfel Andrică avea ca marfă 3000 cuțite, 1000 bucăți oțel, 424 bucăți bogasiu, 86 cingători și considerabile cantități de piper și diferite coloniale. De asemenea Drăgan din Suceava avea 7 covoare și 7 mantale, iar Vârtan de Suceava piper și bogasiu. Tot așa Martin din Suceava avea corturi, bogasiu, piper, bumbac și orez, iar Vasco din Suceava piper, covoare și bogasiu³⁾.

Comerțul eră astfel în timpul lui Ștefan, în cea mai mare parte în mâinile Românilor. Numele streinilor Armeni, Germani, Unguri, se întâlnește rar, iar Evrei nu se constată de loc în această vreme.

Cei mai mulți din comercianți erau ambulanti. Mergeau cu carele din sat în sat până își desfăceau marfa. Chiar și comercianții poloni și ardeleni făceau mai mult comerț ambulant având drept să meargă în toate părțile, chiar prin sate.

Privilegiul dat comercianților din Lemberg le-a acordat dreptul să umble nesupărați în toată țara. De asemeni Brașovenilor li s'a acordat acelaș privilegiu în 1458: „*Să fie volnici și slobozi să umble prin toată țara domniei*

1) Iorga l. c. 21.

2) „*Quellen der Stadt Kronstadt*“ I 272; cf. Nistor l. c. 53, unde se dă lista întregă a comercianților români găsiți în socotelile vamale ale Brașovului din anul 1503.

3) Ibidem 51—73.

mele — zice Ștefan — și prin cetăți și prin târguri ca să-și vândă marfa lor“.

Cu toate acestea regele Matiaș n'a acordat Moldovenilor dreptul de a face comerț decât în orașe (1468)¹⁾.

Comercianții din Lemberg au dobândit dreptul de a-și avea casa lor proprie în Suceava, necesară mai ales pentru depozitarea postavurilor, cari nu puteau fi vândute decât în Suceava. Li s'a interzis însă să țină în acea casă crâșmă, bererie sau măcelărie. „Și am dat voe Liovenilor — zice Ștefan în des amintitul privilegiu —, să-și ție o casă în Suceava, după obiceiul neguțătorilor; dar cârciumă să nu ție în acea casă, nici măcelărie, nici berărie“.

Cele mai multe produse și articole erau vândute în târgurile anuale din diferite orașe. Cel din Roman pare să fi fost în ziua de Sf. Ilie²⁾. În special vitele se vindeau în aceste târguri.

Pentru vinderea mărfurilor au fost desigur și prăvălii. Cârciumi se constată din documente ca și bereriile³⁾.

Valoarea mărfurilor eră plătită de cele mai multe ori cu bani.

B a n i i

Banii cei mai obișnuiți erau **groșii**. În privilegiul comercial, pe care Ilie l'a dat comercianților din Sibiu, el numește groșii „*banii țerii noastre*“⁴⁾. În privilegiile comerciale acordate de Ștefan Brașovenilor și comercianților din Lemberg taxele vamale sunt socotite, aproape în toate cazurile, în groși.

1) Arch. ist. I 2 p. 55.

2) Bogdan I p. 11.

3) Comercianților poloni li s'a interzis să țină cârciume, măcelării sau berării. (Bogdan II 276); cf. Bogdan I 333.

4) Hurm. — Iorga XV p. 19: „*Grossos monete terrae nostrae*“. În averea unui moldovean s'au găsit în 1507 și dinari ungurești „*amestecați cu groși vechi românești*“ (cum *antiquis grossis valachicis mixti*) la Iorga I. c. 31.

De asemenea când interzice funcționarilor ca să ia vamă dela călugări, Domnul precizează ca să nu ia „nici măcar un groș“. „Iar vamă dela acele două care — zice Ștefan în actul dela 1472 dat mănăstirei Voroneț — să nu dea nicăiri în toată țara noastră, nici măcar un groș“¹⁾.

Grivna sau marca, nu era monetă, ci o unitate prin care se stabilea valoarea groșilor.

Eră o bucată de metal, mai ales argint, de o anumită greutate. Totuș această greutate varia după diferitele țeri. Așa d. e. marca ungurească avea greutate de 246 grame, pe când marca polonă avea abia 197 grame. Din o marcă ungurească se puteau bate 56 groși, pe când din cea polonă abia 48 groși²⁾. Aceasta din urmă a servit ca bază pentru moneta Moldovei.

În privilegiul acordat de Ștefan comercianților poloni vâmiile aveau să fie plătite în groși după valoarea mărfurilor, prețuită în grivnă. Astfel comercianții poloni trebuiau să plătească „*pentru postav trei groși de grivnă*“, „*pentru marfă tătarască... doi groși de grivnă*“, pentru postavuri duse la Bistrița „*3 groși de grivnă, la Baia 1 1/2 groși de grivnă*“³⁾.

În un document din 1458 amenda e fixată de Ștefan în grivne.

Rubla de argint se întâlnește foarte des în documentele lui Ștefan. În special plata pedepsei condiționale, numită zaveasca, era fixată mai totdeauna în ruble de argint⁴⁾. În privilegiul acordat comercianților din Lemberg pentru 12 cântare de marfă destinată părților tătarăști, trebuia să se plătească în Suceava 1 rublă de argint. De asemenea pentru marfa adusă din Țara Românească sau Turcia, trebuiau să plătească comercianții poloni la vama cea mare din Suceava, de 12 cântare, 1 rublă de argint.

1) Bogdan I 163; cf. p. 29, 159.

2) Nistor, l. c., 117.

3) Bogdan, I, c.

4) „*Va plăti atunci zaveasca de 60 ruble de argint curat*“. (Bogdan I, 195). Vezi mai sus p. 236.

Ca și grivna, rubla nu eră o monetă, ci o anumită cantitate de argint. N'avea comun cu rubla rusească decât numele, căci în realitate nu eră altceva decât lira genoveză, care se împărțea în 20 florini de argint 1).

Zloții tătărești erau, pe lângă groși, moneda curentă în Moldova, căci vânzările în interiorul țerii, în special vânzările de moșii erau plătite în zloți tătărești 2). Eră o monetă de aur, de proveniență genoveză, și aveă cam aceiaș valoare ca rubla (lira) de argint. Un zlot valoră cât 18 groși, iar grivna cât 20 de groși 3).

Pe lângă monetele curente în Moldova, cari erau groșii și zloții tătărești, se întâlnesc foarte des și monete streine.

Zloții ungurești — se întâlnesc foarte des în documente — și sub numirea de **ducați** sau **galbini** sau **florini** sau **ughi**. Când erau de aur se numeau zloți roșii ungurești 4), când erau de argint se numeau ducați albi. Valoarea lor eră cam ca a zloților tătărești 5).

Zloții turcești se întâlnesc cu mult mai rar. În un singur document cunoscut se constată plata unei moșii cumpărate de mitropolitul Teoctist în *zloți turcești* 6). Pe lângă aceasta privilegiul dat comercianților din Lemberg fixează plata pentru mărfurile din Muntenia sau Turcia în *zloți turcești*. Valoarea lor eră de patru ori mai mică ca a celor ungurești 7).

Some se întâlnesc în trei documente dela Vistiernicul Iuga, care a dăruit mănăstirei Putna un chivot de argint aurit de 13 some, o cădelniță de argint aurit de 10 some și un chivot aurit de 3 some.

4) Nistor I. c. 126.

2) Vezi mai sus p. 239.

3) Nistor I. c. 128.

4) Bogdan II 148. Subvenția anuală acordată mănăstirei Zografi dela Sf. Munte eră în ducați ungurești. (Bogdan I 102). Salitra eră plătită în Lemberg în ughi. (Iorga I. c. 12).

5) Nistor I. c. 129.

6) Bogdan I 89.

7) Nistor 133.

Ca și grivna și rubla, somo erà o greutate, întrebuințată la Caffa, pentru cântăritul argintului. Din un somo se băteau 202 aspri. Cântărea cam 208 grame ¹⁾.

Aspri se constată în documentul, prin care Ștefan fixează pentru bolnița (spitalul) înființat de el pe lângă mănăstirea Zografu dela Sfântul Munte, un mertic anual ²⁾ (mertic de 500 aspri).

Valoarea asprilor erà pe timpul lui Ștefan scăzută. Pentru un ducat trebuia să plătească 40—60 asprii ³⁾.

Dinari nu se constată în documentele din Moldova din acest timp. Un florin unguresc se schimbă cu 100 de dinari. Un florin turcesc se socotea aproximativ cu 10 asprii și 25 dinari ⁴⁾.

Aurul și argintul se găseau desigur în țară. Aurul erà lucrat de „aurari“ cari se constată în documente. În 1484 Ștefan dăruiește lui Stanciul aurarul un loc de moară ⁵⁾.

Măsuri și greutate

Din privilegiile acordate comercianților streini se constată că unitatea de măsură pentru ștofe și pânză erà **cotul**.

„Dar pânza și boboul să le vînză cu cotul“ — se scrie în actul dat Brașovenilor. „Și când vor aduce Liovenii postavuri sau orice altă marfă — zice Ștefan în privilegiul din 1460 —, nimeni să nu poată luà dela ei fără bani, ori cu puterea, nici măcar un cot, nici vameșii, nici boerii, nici chiar noi înșine“.

Cotul aveà 0,64 m. ⁶⁾. Cu ocazia căsătoriei lui Ștefan cu Eudochia. orașul Lemberg a trimes acestuia în dar

1) Bogdan I 213.

2) Bogdan I 162.

3) Nistor I. c. 131. Vistiernicul Isac a garantat pentru suma de 87 ducați cari au fost calculați cu 57 asprii (Archiva ist. I p. 7—8.)

4) Nistor I. c. 132—133.

5) Bogdan I 285; cf. II 360, scrisoarea, prin care Ștefan cere un argintar.

6) Nistor I. c. 139.

șase coți de postav¹⁾. Postavurile se vindeau însă de cele mai multe ori cu bucata. „Dar pânza și boboul să se vândă cu cotul, — zice Ștefan în privilegiul dat Brașovenilor — iar postavurile să le vândă cu bucata. Iar vamă au să plătească dela o bucată de Colonia câte 12 groși, dela una de Leubia câte 18 groși, dela una de Buda câte 8, iar dela Cehia câte 4 groși“.

Berbânța era unitatea de măsură pentru miere. Fiscului se plătea mierea cu berbânța²⁾.

Vinurile erau păstrate și transportate în buți³⁾ cari aveau de regulă 60 vedre de câte 15 litri⁴⁾.

Grâul și cerealele se măsurau cu **clodul**⁵⁾.

Greutățile mari se măsurau cu **cântarul**⁶⁾ sau **maja** ceea ce se constată din privilegiul dat comercianților din Lemberg. „Cine va avea să meargă spre părțile tătărăști — se spune acolo —, va plăti pentru 12 cântare (de marfă) ce se vor cumpăni în Suceava 1 rublă de argint.“. În documentele interne se întâlnește în loc de cântar cuvântul **majă**, care nu e decât expresia obișnuită a poporului pentru cântar. În 1466 Ștefan a confirmat mănăstirii Probota un mertic anual de două măji de pește, una de morun și alta de crap. „...Să plătească aceia, cari vor aduce pește în târg... dela o majă un pește“ — dispune Ștefan în actul dat târgoveților din Vaslui și Bârlad⁷⁾.

În privilegiile comercianților din Lemberg și Brașov e prevăzută și vama după „povară“. Cei din Brașov aveau să plătească „patru groși de povară“. Cei din Lemberg plăteau la Baia, Moldavița, Trotuș sau Bacău câte 2 groși „de fiecare povară“. Aceasta era povara suportată de un cal.

1) Schmidt W. „Suczawa's historische Denkwürdigkeiten“ Czen, 1876 p. 32.

2) Bogdan I 8, 105.

3) Bogdan I 105.

4) Nistor l. c. 143.

5) La plural cloade: „Nici cloade sau dajdie să nu plătească“ Bogdan I 142). Vezi mai sus p. 343.

6) Bogdan I 105.

7) Bogdan I 482; II 64.

Greutățile mari se măsurau și cu *carul* sau *căruța*. Așa d. e. pentru mărfurile aduse din Muntenia sau Turcia ca piperul, lâna. comercianții poloni aveau să plătească vama după car. „Iar aducând din Țara Românească sau din Țara Turcească piper sau lâna sau altceva — zice actul — vor plăti... câte 2 zloți turcești de car“.

Peștele se cântărea de asemenea, sau cu *maja* sau cu *căruța*. „Să nu plătească vama cea mică — dispune Ștefan — acolo la Bârlad, dela nici o marfă, afară de cei ce vor aduce pește; aceștia vor avea să dea dela o majă un pește și dela căruță tot un pește“ 1).

Piatra (cămana) era o unitate pentru măsurarea greutateii cerii. Se întrebuițează mai ales la măsurarea cerei. În 1488 Ștefan a dăruit mănăstirii Putna toate pietrele de ceară din târgul Siretului²⁾, iar mănăstirii Neamțul un mertic anual de șase pretrii de ceară³⁾. Vama pentru ceară era plătită de comercianții poloni după pietre (de piatră 1 groș).

Cea mai mică unitate pentru cântărirea greutateilor era *livra*⁴⁾, care însă nu se constată în documente, decât pe vremea lui Petru Rareș. *Livra* era cam o jumătate de *ocă*. În un cântar intrau între 100—460 *livre*⁵⁾.

Pentru măsuratul viilor se constată *falcea* și *fertalul* (*sfertul*)⁶⁾.

Naționalitățile

Moldova era locuită aproape exclusiv de Români. Streinii erau în mică minoritate.

Cei mai mulți locuiau în târguri, cum erau Sașii și Armenii.

1) Bogdan II 68 cf. I p. 482.

2) Bogdan I 333.

3) Bogdan II 233.

4) Nistor I. c. 153.

5) Nistor I. c. 154.

6) „Acele cinci fălci și două fertale de vie“. (Bogdan I 158): cf. I 181.

Dintre toți streinii cei mai numeroși erau Armenii, menționați de Angiolello¹⁾, care a însoțit pe Sultanul Mahomet când a năpădit asupra Moldovei. Se ocupau mai ales cu negoțul, ca și Sașii.

Ungurii însă locuiau și la sate. Se constată Unguri în satul Lucăcești, care se ținea de mănăstirea Bistriței²⁾. La Hârlău era o colonie de Unguri, cari posedau vii³⁾.

În Chilia și Cetatea Albă erau Italiani.

Rutenii erau presărați mai ales la nord.

Țigani erau întrebuințați ca robi la mănăstiri și boeri ca și Tătarii.

Evrei nu se constată de loc din documentele timpului.

Dreptul. Obiceiuri

Nu mai rămâne nici o îndoială că există pe vremea lui Ștefan lege scrisă, care constituia norma, după care se făceau judecățile. Documentele menționează în mai multe rânduri această lege. Ele nu mai lasă nici o umbră de îndoială. *«Am cercetat împreună cu boerii noștrii și cu sfatul — zice Ștefan în un document din 1480 — și am făcut lege (judecată) după dreptul țerii»*⁴⁾.

*„Să șează în țara noastră — zice Ștefan în un act din 1470 —, slobod și în bună voe... cum șed și trăesc în țara noastră toți Moldovenii, după dreptul lor moldovenesc. Tot așa să fie și el... și să trăiască după acea lege și după acel obicei în țara domniei mele»*⁵⁾.

*„Și i-am dat — zice Ștefan în alt loc —, precum e drept și lege, după obicei, să vie el însuși cu 24 de jurători și să jure împreună cu ei»*⁶⁾.

1) Ursu. „Donado da Lezze“. „Historia turchesca“ p. 90.

2) Bogdan I 29.

3) Bogdan II 146—149.

4) Bogdan I 238—240.

5) Bogdan I 140—142.

6) Bogdan I 142; cf. I 82: *„după drept și lege“, „după legea țerii“* cf. Longinescu. „Pravila lui Alexandru cel Bun“. Buc. 1923.

Femeia are drept egal ca bărbatul la stăpânirea satelor și a pământului. Ea poate dispune, după plac, de proprietatea ei. Dreptul de vânzare al proprietăților îl are pe deplin. „*Au venit înaintea noastră — zice Ștefan în actul din 1503 —, Crăstâna, fata Voislavei și nepoata de soră a ei, Nastasâca și vara ei Vasutca, fata Mihului, nepoatele lui Ivan Damianovici, de a lor bună voe, de nimene silite nici asupra, și-au vândut a lor dreaptă ocină dintru al lor drept uric*“ 1).

Din alt document se constată împărțirea făcută între frați astfel ca băiatul să stăpânească un sat, iar cele trei surori ale lui alt sat 2).

Se constată chiar **separație de patrimonii** între soți. Astfel Marina a dăruit mătușii sale Stana jumătate din sat, iar soțului acesteia i-a vândut pe preț de 70 zloți turcești seliștea Comanului. Domnul a confirmat învoiala, astfel ca satul Stanei să fie moștenit numai de rudele ei, iar seliștea bărbatului numai de rudele acestuia. „*Au venit înaintea noastră și înaintea boerilor noștri, Marina, fata lui Ulea, și a dat de a ei bună voe, și de nimenea nesilită, mătușei sale Stanii, femeii lui Sima, jumătate din satul Sperlești..., care este ocina lor adevărată. Și apoi după această învoială și tocmeală tot Marina, fata lui Ulea, ea de bună voea ei, și-a vândut din uricul ei drept o seliște, anume seliștea Comanului, pe 70 de zloți turcești, slugii noastre lui Sima Turluianul, pe banii lui adevărați și curați, cari erau deabașca de ai femeii sale Stana. Deci noi văzând această bună învoială între dânșii, i-am dat și din partea noastră Stanii, femeii lui Sima, acea jumătate de sat din Sperlești, ca să i fie ei dela noi uric cu tot venitul ei însăși și copiilor ei și fraților ei și nepoților ei și strănepoților ei și restrănepoților ei și la tot neamul ei, care va fi mai aproape, nestrămutat pe veci. Iar acea seliște, anume seliștea Comanului, pe care a cumpărat-o sluga noastră Sima dela Marina pe banii lui, deosebiți de ai femeii sale,*

1) Bogdan II 242.

2) Bogdan I 138.

aceea să fie dela noi uric slugii noastre Simii și copiilor lui și fraților lui și nepoților lui și strănepoților...¹⁾

Din alt document se constată că o soție își avea satele ei proprii, pe cari Domnul le-a confirmat, soțului ei. „I-am dat și i-am întărit (soțului) — zice Domnul —, ocinile și moșiile femeii sale Elenei, anume satele la Poeni, unde au fost cnejii Băloș și Danciul și moara de pe Moldova, care este în acele sate“²⁾.

Separția de patrimoniul între soți se constată și mai lămurit din alt document, prin care Domnul confirmă stăpânirea unui sat astfel ca soțul să aibă o jumătate, iar soția lui, cu copiii ei, cealaltă jumătate.

„Deci noi văzând a lor bună voe și tocmeală — zice Domnul — le-am dat și le-am întărit și dela noi acest mai sus numit sat anume Nămișnicii slugii noastre lui Jurja Căcăreadză și femeii sale Fedca, dar așa că jumătate din acest mai sus numit sat dela Vad, partea de sus, să fie slugii noastre Jurja Căcăreadză dela noi uric cu tot venitul, lui și fiilor lui și nepoților lui și strănepoților și restrănepoților lui și la tot neamul lui, care îi se va alege mai de aproape; iar cealaltă jumătate de sat dela Vad, partea de jos, să fie dela noi uric Fedchii, soției lui Jurja Căcăreadză, și copiilor ei Șendrea și Ion și copiilor lor și nepoților lor, și strănepoților lui și la tot neamul lui, care îi se va alege mai de aproape, nestrămutat niciodată în veci“³⁾.

Copiii de amândouă sexele aveau drept egal la moștenire⁴⁾.

Donațiunile nu se puteau revoca. Aceasta se constată din un document, din care reese că o moșie dăruită, deși a fost reclamată de donator, acesta n'a mai putut să o obțină înapoi, căci Domnul îndată ce a văzut actul de donațiune a confirmat moșia celui, care o primise în dar.

„Ivașco a perdut aceste sate după toată legea — zice Domnul în act —, căci Ion a arătat o privilegie mare (un

1) Bogdan I, 57.

2) Bogdan I 147—158.

3) Bogdan I 301—303.

4) Bogdan I 180.

privilegiu), prin care Ivașco i-a fost dăruit de bună voea sa aceste sate, iar Ivașco aci înaintea noastră și a boerilor noștrii, nici într'un chip n'a putut să se apere. Deci noi văzând voința lui Ivașco (adecă donațiunea făcută), am dat și am întărit și dela noi... lui Ion toate satele mai sus scrise ca să-i fie lui uric cu tot venitul nestrămutat în veci¹⁾. Irevocabilitatea donațiunilor se constată astfel în mod lămurit din acest document.

Răscumpărarea de omor prin buna învoială se constată din documentul, prin care o fată a răscumpărat crima tatălui ei cu un sat, pe care l'a dat fiului victimei.

„Au venit înaintea noastră — zice Domnul —, Petru, stolnicul nostru, fiul lui Andriță, și s'a jeluț împotriva Ilcâi, fata lui Petru Ponici, pentru moartea tatălui său Andriță. Deci Ilca nu s'a lăpădat de acea moarte a lui Andriță, pe care l'a omorât Petru Ponici, tatăl Ilcâi, ci s'a sculat înaintea noastră... și a plătit Ilca moartea lui Andriță, pe care l'a omorât Petru Ponici, tatăl Ilcâi, în mâinile slugei noastre dumnialui Petru stolnicului și i-a dat acestuia un sat al său pe Seret, cu numele Brătieștii. Iar pan Petru i-a mai dat Ilcâi pentru acel sat 40 de zloși tătărești; și au făcut astfel pace veșnică între dânșii²⁾).

Răscumpărarea de omor prin sacrificii materiale, — cum eră la germani wehrgeld —, se constată în mod lămurit din acest document.

De remarcat este instituția numită zaveasca, o pedeapsă condițională, pe care trebuia s'o plătească părțile, cari ar fi atacat sentința dată de Domn. Hotărârile judecătorești ale Domnului erau astfel definitive. Dacă aceia, cari au pierdut procesul, ar fi încercat să-l reînceapă, nerespectând astfel hotărârea dată de Domn, trebuiau să plătească zăveasca fixată de Domn în actul, prin care stabilea proprietatea definitivă a celor cari au câștigat procesul¹⁾.

1) Bogdan, I 33.

2) Bogdan I 186—188. Pentru un rob tătar al mănăstirei Neamțul, pe care l'au omorât țiganii mănăstirei Bistrița, aceasta a dat spre despăgubire mănăstirei Neamțul un țigan holtei. (Bogdan I 312).

3) Vezi mai sus p. 326.

Demn de scos în relief e obiceiul de a se despăgubi de pierderile suferite dela alți concetățeni ai celui care a produs paguba. Caracteristică e cu privire la acest obicei, scrisoarea vameșilor Chiracol și Bucium către Brașoveni.

„Ni se jeluește aci sluga noastră Mihalco că l'ați luat 4 zloți ungurești mai mult. De aceea vă rugăm ca pe niște buni prieteni ai noștrii, faceți pe voea noastră și întoarceți acei 4 zloți, căci sunt banii noștrii. Și marfa aceea eră a noastră. Iar docă nu-i veți întoarce, să știți că vom spune Domnului (nostru) și oricine din oamenii voștrii ar veni la noi, ne vom lua dela ei acei bani ai noștrii“ 1).

Obiceiul răpirii fetelor se pare că eră răspândit. În acte apare ca una din cele mai mari crime, pusă alături de omor. Cedând călugărilor din Probota dreptul de a judecă pe locuitorii din 3 sate, Domnul nu le-a cedat și dreptul de judecată pentru răpire de fată și omor, ci și-a rezervat acest drept pentru sine împreună cu încasarea gloabelor provenite dela aceste crime 2). Episcopului de Rădăuți i-a cedat însă acest drept dispunând ca funcționarii domnești să nu judece pe locuitorii din satul Rădăuți *nici pentru moarte de om, nici pentru răpire de fată* 3).

Furturile constituiau un delict, pentru care erau prevăzute amenzi, încasate de funcționarii domnești.

Biserica

Ștefan n'a fost numai un genial ostaș, ci și un mare organizator al statului și bisericii. Din biserică el a făcut pârghia pentru consolidarea țerii sale și cel mai puternic auxiliar, atât în vremuri bune cât și în cele grele. Intre stat, reprezentat prin Domn, și biserică a fost o legătură puternică ca între trup și suflet.

1) Bogdan II 370.

2) Bogdan I 173—174.

3) Bogdan I 230—232 cf. p. 95.

Ștefan a făcut toate sacrificiile pentru întărirea bisericei. Aceasta la rândul ei a sprijinit și apărât statul cu sinceritate și credință. Biserica noastră s'a subordonat totdeauna intereselor supreme ale statului, pe care l'a ajutat în toate împrejurările. Ștefan a dat, dela începutul domniei tot sprijinul posibil și toată cinstea cuvenită bisericeii sale. Reprezentanții ei au primit loc în consiliu și iscăleau în acte imediat după Domn și fii sei.

Mitropolitul Teoctist 1) a fost considerat și onorat. În acte numele lui e înaintea boerilor din consiliu, iar în actul omagial din 1462 apare numai numele său, ca reprezentant al tuturor supușilor Domnului.

În unele acte pe lângă mitropolit, apare ca martor și episcopul de Roman împreună cu egumenii mănăstirilor dela Bistrița, Moldavița, Neamț și Pobrota 2).

La început a fost o singură episcopie, cea de Roman, căreia Domnul i-a dat mari privilegii. Mai târziu, în 1472³⁾, se constată încă un episcop, Ioanichie dela Rădăuți, care în anul următor apare ca martor împreună cu Mitropolitul Teoctist și cu episcopul Tarasie dela Roman. Existau astfel trei eparhii: mitropolia din Suceava, episcopia din Roman și cea din Rădăuți.

Conducătorii sufletești ai satelor erau popii. Peste mai multe sate eră protopopul, subordonat episcopului 4). „Și pe toți acești popi are să-i judece egumenul dela mănăstirea Putnei — dispune Domnul în actul din 1490 — iar protopopii sau vornicii oricărui mitropolit sau episcop să n'aibă nici o treabă cu acei popi în veci“ 5).

Preoții fiecărui sat erau astfel supuși jurisdicțiunii episcopului, căruia erau obligați să le dea pe fiecare an dajdie (dare), daruri (plocoane) la anumite zile, taxele de judecată și o parte din venitul parochial. Aceste obliga-

1) Vezi mai sus p. 288.

2) Bogdan I 168.

3) Bogdan I 84.

4) În 1458 Domnul a dispus ca locuitorii din Târgul Roman să fie judecați de mitropolit sau de protopopul său. (Bogdan I, 11).

5) Bogdan I 423.

fiuni se constată din privilegiul acordat de Domn în 1490 episcopiei din Rădăuți, căreia i-a confirmat stăpânirea peste 50 de sate cu bisericile și preoții lor. „*Acele biserici și acei popi* — a dispus Domnul —, *toți să asculte de episcopia noastră dela Rădăuți, cu dajdea, cu plocoanele, cu toate pricinile și cu tot venitul popesc*“¹⁾. Aceste obligațiuni sunt menționate și în privilegiul acordat mănăstirii Putna. „*Toți aceia (popi)* — hotărăște Domnul —, *au să asculte de această sfântă mănăstire a noastră dela Putna și dajdie au să plătească acolo și tot venitul ce se cuvine mitropolitului dela popi*“²⁾.

Pionii bisericeii erau astfel popii. Ei erau supuși episcopilor, cărora le plăteau dări, le dădeau părți din venituri și daruri. Legătura între popi și episcopi o făcea protopopul, care eră reprezentantul episcopului sau mitropolitului.

Ștefan a acordat bisericeii nu numai sprijin moral, ci și mari favoruri materiale. Astfel scurtă vreme după ce s'a urcat în scaun a acordat episcopiei din Roman două sate, cu tot venitul convenit domniei din aceste sate, împreună cu veniturile dela moară și din vama convenită dela podul de pe Moldova. Odată cu aceste bunuri materiale, a acordat episcopului dreptul de a judecă pe locuitorii din acele sate și de a luă amenzile convenite dela judecăți³⁾. Mai târziu i-a adăugat satul Negoști, ai cărui locuitori, scutiți de dări și de vamă pe timp de 5 ani, au fost puși sub jurisdicția episcopului⁴⁾. În 1488 a dăruit acestei episcopii câteva sate, pe cari le cumpăraseră cu importanta sumă de 792 zloți tătărești⁵⁾.

Și mai favorizată a fost episcopia din Rădăuți, ceea ce se explică fiind o creațiune a marelui Domn. În 1479 i-a dat drept de judecată asupra locuitorilor din Rădăuți și din Coțmani⁶⁾.

1) Bogdan I 411.

2) Bogdan I 423.

3) Bogdan I 9—12, 342.

4) Bogdan I 94—98.

5) Bogdan I 354—357.

6) Bogdan I 229—232, 256.

În 1490 îi confirmă stăpânirea peste 50 de sate și peste bisericile lor dispunând ca toți preoții din acele sate să plătească darea și să trimită darurile și veniturile cuvenite, episcopului din Rădăuți 1).

Mitropoliții și episcopii erau astfel nu numai conducători spirituali, ci și puternici stăpânitori de sate și de bunuri materiale. Conducătorii bisericei erau atotputernici, nu numai prin autoritatea lor spirituală, ci și prin averile întinse, pe cari le stăpâneau și mai ales prin imunitățile dobândite dela Domn. Grație imunității locuitorii din satele stăpânite de înalții reprezentanți ai bisericei, erau supuși jurisdicțiunii lor proprii. Astfel funcționarii Domnului n'aveau dreptul să judece pe oamenii de pe teritoriul stăpânit, nici să ia gloabe, nici să strângă taxele de judecată. Înalții părinți aveau astfel în teritoriile imune toate puterile, pe cari le avea Domnul.

Mănăstirile

Având sentimentul religios foarte dezvoltat, marele Domn și-a manifestat credința lui prin clădiri de lăcașuri sfinte și prin înzestrarea lor cu bunuri materiale și imunități. Călcând pe urmele bunicului său Alexandru cel Bun, el a făcut mari sacrificii materiale pentru prosperarea lăcașurilor sfinte.

Încă din primul an al domniei, el a confirmat mănăstirei **Bistrița**, care adăpostește osămintele bunicului său, toate privilegiile dobândite, între cari eră dreptul de a percepe vămile dela Tazlău și dela Bacău, vămi, la care erau supuși atât comercianții streini, cât și cei pământeni 2). În anul următor îi scutește de dijma din albine 3). În 1499 i-a dăruit mai multe sate și vii la Hârlău 4).

De asemenea a confirmat mănăstirei Moldavița venitul, cerut dela cârciumele din Baia, dând dreptul călugărilor să

1) Bogdan I 406. Vezi mai sus p. 337.

2) Bogdan I 4, 37.

3) Bogdan I 8.

4) Bogdan II 152.

confiște băutura acelor cârciumari, cari nu vor fi înscris în catastihul mănăstirei cârciumele lor 1).

În 1489 i-a confirmat stăpânirea pe mai multe sate și i-a acordat importanta vamă dela Moldavița 2).

Mănăstirea Neamțul a dobândit de asemenea scutirea dijmei din miere 3) și scutire de vamă pentru trei care de pește 4).

Mănăstirea Zografu din Sfântul Munte i-a acordat în 1466 un mertic anual de 100 galbini ungurești ca să-i facă slujbele, să-l pomenească în viață, și să-i facă pomeni după moarte. *„Să mă scrie pe domnia mea la sfânta proscomidie, după obiceiul sfinților părinți și după așezămintele sfintei biserici și să scrie lângă domnia mea și pe doamna mea și pe copiii noștrii de Dumnezeu dăruiți, Alexandru și Elena, și să stea la sfântul pomelnic cum este scris. Și iarăș, până ce Dumnezeu a tot fiitorul se va îndură cu noi și vom fi în viață și pe lumea aceasta, sfânta biserică să ne cânte Sâmbătă seara paraclis și Dumineca la prânz să se dea băutura. Marția să ni se cânte sfânta liturghie, și la prânz să se dea băutura. Și să mă mai pomenească în fiecare zi la vecernie și la pavecerniță și la miezul nopții și la utrenie și la liturghie și la sfânta proscomidie și unde mai este obiceiul sfintei și dumnezeieștii biserici, precum e învățătura sfinților părinți; iar în pomelnic să ne pomenească după așezământ. Acestea să ni se cânte până vom fi în viață. Iar după trecerea anilor noștrii și după sfârșitul vieții noastre în anul întâi să ni se facă și să ni se cânte sfântul prohod de către sobor, apoi slujbele de ziua a treia, a noua, a douăzecea și a patruzecoa, de o jumătate de an și de un an. Iar după trecerea unui an să mi se mai cânte într'o zi din an, de către sobor, pentru mântuirea sufletului, seara parastas cu colivă și*

1 Bogdan I 16.

2) Bogdan I 142.

3, Bogoan, I, 75 — 77: „acea desetină o am făgăduit și dat sfintei mânăsu...”

4) Bogdan, I, 143—144. În 1503 a mai dobândit un sat, o prisacă și un mertic anual de șase pietrii de ceară din pietrele domnești dela Târgul Neamțului (Bogdan, II, 233).

băutură, iar dimineața sfânta liturghie cu colivă: iar la prânz băutură, spre mângâerea fraților.

Iar noi vom da până la moartea noastră ceea ce am scris și vom fi ctitor și vom da în fiecare an câte o sută de ducați ungurești¹⁾.

Câțiva ani mai târziu a dat aceleași mănăstiri un mertic de 500 aspri pentru spitalul întemeiat de el pe lângă mănăstire²⁾.

Mănăstirea Probota a dobândit în 1466 un mertic de zece buți de vin pe an, două măji de pește și o scutire de dijma de miere cuvenită domniei³⁾, cum și scutire de vamă pentru grâu, pește și miere⁴⁾.

Mănăstirea Putna, întemeiată de dânsul, s'a bucurat de o deosebită atențiune. Fiind destinată ca să servească pentru lăcaș de odihnă al osămintelor sale, mănăstirea Putna, a obținut privilegii și danii, cari au făcut din ea cea mai bogată și mai bine înzestrată mănăstire din Moldova. Cum eră nou înființată, ea trebuie înzestrată cu moșii și cu averi, ca să fie pe picior de egalitate cu celelalte mănăstiri întemeiate de Domnii precedenți. În 1470 câteva luni înainte de sfințirea ei, Domnul i-a dăruit o vie de nouă fălci la Hârliău⁵⁾. După doi ani i-a dat un sat pe Prut cu loc și moară⁶⁾, în anul următor morile sale de pe Siret și un mertic anual de 12 buți de vin⁷⁾.

Exemplul său e imitat de marele său Vistiernic Juga, care în anul 1476 i-a dăruit un sat, o cădelniță de argint, o sută de zloți ungurești și doi cai buni ca să-l pome-nească înainte și după moarte pe el și familia sa⁸⁾.

După câțiva ani Domnul i-a dăruit Jicovul cu dreptul de a încasa vămile cuvenite vistieriei dela vama Jicovului⁹⁾,

1) Bogdan I 102.

2) Bogdan I 161.

3) Bogdan I 105—106.

4) Bogdan I 158—159.

5) Bogdan I 149—152.

6) Bogdan I 169.

7) Bogdan I 181.

8) Bogdan I 211.

9) Bogdan I 235.

iar în 1488 pietrile de ceară cuvenite visteriei din Târgul Siret, și o berărie 1).

În 1490 mănăstirea avea deja 16 sate, pe cari Domnul le-a reconfirmat prin un privilegiu special, în care îi acordă favorul excepțional de a-i da dreptul de jurisdicție asupra popilor din cele 16 sate și *dreptul de a încasa veniturile și dările, pe cari popii le datorau mitropoliei din Suceava*²⁾.

În 1503 mănăstirea avea deja 30 de sate, pe cari Domnul le-a confirmat prin un privilegiu special împreună cu toate favorurile dobândite mai înainte, între cari cele mai principale erau dreptul de jurisdicție împreună cu încasarea veniturilor asupra popilor din satele de sub stăpânirea ei și dreptul de a încasa gloabele din satele mănăstirești³⁾.

Mănăstirea Voroneț, întemeiată de el, s'a bucurat de asemenea de o solitudine deosebită. În 1472 i-a acordat scutirea de vamă pentru 2 care cu pește⁴⁾. În 1488 i-a dăruit mai multe sate⁵⁾, la cari a adăugat în 1489 încă un sat împreună cu mori pe Siret,⁶⁾ iar în 1499 un sat și mai multe fâlcii cu vie la Hârlău⁷⁾.

Mănăstirea de maici Horodnic a primit confirmarea peste două sate împreună cu dreptul de a strânge dările dela locuitori, cari au fost scutiți de toate corvezile către domnie ca să muncească în beneficiul mănăstirii.

Mănăstirii Homor, i-a dat confirmarea peste mai multe sate⁸⁾.

Mănăstirea Tazlău, întemeiată de Ștefan, a primit ca dar în 1491 mai multe proprietăți, pe cari le cumpăraseră

1) Bogdan I 333.

2) Bogdan I 419.

3) Bogdan II 214—219.

4) Bogdan I 166.

5) Bogdan 350—352.

6) Bogdan I 376—378.

7) Bogdan II 146—148 cf. I 436 și II 100.

8) Bogdan I 203.

cu 730 zloți¹⁾, la cari a adăugat în acelaș an alte trei sate²⁾.

Mănăstirea Dobrovăț, întemeiată de el, a dobândit în 1499 trei sate³⁾, iar în 1503 cinci sate⁴⁾.

Grație proprietăților primite și mai ales a imunităților, drepturilor vamale și diferitelor favoruri, mănăstirile au ajuns într'o stare foarte înfloritoare.

Ele aveau, grație imunităților, toate drepturile suverane.

Pe lângă îndatoririle lor spirituale, călugării ajunseră stăpânitori de sate, perceptori de vămi, negustori de vite și proprietari peste numeroși robi țigani și tătari, cari le munceau pământurile. Egumenul mănăstirii eră, ca și episcopul, un mic suveran stăpânitor de sate, care împărțea justiția, încasă gloabele, percepea vămile cedate mănăstirii și administră bogatele averi ale mănăstirii. Pe teritoriul imun al mănăstirii el avea toate drepturile suverane.

Bisericile și mănăstirile întemeiate de Ștefan

Ștefan n'a rămas nemuritor numai prin sacrificiile sale pentru apărarea țerii, ci și prin numeroasele lăcașuri sfinte, pe cari le-a clădit.

Scurtă vreme, după ce și-a consolidat tronul prin înțelegere cu Polonia, el a pus temelia lăcașului, destinat pentru adăpostirea osămintelor sale. „*In 1466 Iunie 4, au început să zidească mănăstirea dela Putna*“, scriu „*Analele putnene*“. După 4 ani măreața clădire a fost sfințită de mitropolitul Teoctist, episcopul de Roman și egumenii tuturor mănăstirilor.

Sacrificiile făcute de Domn, au fost însă zădărnice de focul din 1484, care a distrus mănăstirea din temelie.

1) Bogdan I 451—453.

2) Bogdan I 469.

3) Bogdan II 161.

4) Bogdan II 238.

„In anul 1484 Martie în 15, în Miercurea mare, pela miezul nopții — scriu „Analele putnene“ — au ars întreaga mănăstire dela Putna până în temelie“¹⁾. A fost reclădită cu noi sacrificii și înzestrată cu cele mai prețioase odoare.

Luptele cu Turcii l-au împiedecat pe marele erou să dea atențiunea cuvenită clădirii lăcașurilor sfinte. După încetarea furtunei, provocată de luptele cu Turcii, el a găsit timpul ca să se ocupe de sufletul său.

În 1487 a clădit biserica din **Pătrăuți** (Bucovina) ceea ce se constată din inscripția slavonă, care are cuprinsul următor: „*Ion Ștefan Voevod, Domnul țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a început clădirea acestui hram în numele sfintei Cruci în anul 6995 (1487) Iunie în 13^a 2)*).

Tot în acest an el a clădit biserica din Bădăuți (azi satul Mileșăuți în Bucovina), lângă Rădăuți, în amintirea victoriei dela Râmnic.

Biserica are următoarea inscripție: „*In anul 6989 (1481), luna Iulie 8, în ziua sfântului marelui mucenic Procopie, Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Moldovei, fiu al lui Bogdan Voevod, împreună cu preaiubitul său fiu Alexandru, a făcut război la Râmnic cu Basaraba cel Tânăr, Domnul Țării Românești numit Țapaluș. Și a ajutat Dumnezeu lui Ștefan Voevod și a biruit pe Basaraba Voevod. Și a fost foarte mare măcel printre Basarabi. Deaceea Ștefan Voevod cu nobila sa hotărâre și cu înțeleaptă prevedere a găsit de bine și a zidit acest hram în numele sfântului marelui mucenic Procopie în anul 6995 (1487). Și s'a început în luna Iunie 8 și s'a terminat în acelaș an în luna Noembrie 13^a 3)*).

În anul următor (1488) a clădit biserica Sf. Ilie de lângă Suceava, care are următoarea inscripție: „*Ion Ștefan Voevod, fiul lui Bogdan Voevod, Domnul țerii Moldovei, a zidit acest hram în numele Sfântului proroc Ilie. S'a început*

1) 15 Martie în 1484 nu cade Miercurea, ci Lunea. În tot cazul faptul nu poate fi contestat.

2) Kozak, 58.

3) Kozak 46. Vezi mai sus p. 167.

în anul 6996 (1488) luna Mai 1 și s'a terminat în acelaș an Octomvre 15¹⁾.

Tot în acelaș an a ridicat mănăstirea Voroneț, închinată Sfântului Gheorghe, aducătorul de biruințe.

Inscripția e următoarea: „*Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a început să zidească acest hram în mănăstirea dela Voroneț, în numele Sfântului și slăvitului și marelui mucenic și biruitorului Gheorghe, în anul 6966 luna Mai 26, Lunea după Pogorârea Duhului Sfânt, și a fost terminată în acelaș an luna Septemvre 14²⁾.*”

În 1490 a ridicat biserica din Vaslui, desigur în amintirea victoriei din 1475, cu următoarea inscripție: „*Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a zidit acest hram în numele Tăerei Cinstitului Cap al sântului și slăvitului proroc și înaintea mergător și botezător Ion. S'a început în anul 6998, luna April 27 și s'a săvârșit în acelaș an Septemvre 20³⁾.*”

În anul următor (1491) a pus temelia bisericii Sfântul Nicolae din Iași, care a fost terminată în anul 1493. Iată inscripția: „*În numele tatălui și al fiului și al sfântului Duh. Ioan Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul Domnului Bogdan Voevod, am binevoit și zidit acest hram întru pomenirea și rugăciunea sfântului ierarh și făcător de minuni Nicolae pentru sufletele răposaților moși și părinți și frați și pentru sănătatea Domniei noastre și a copiilor noștrii. S'a început să se zidească aceasta în anul 6999 (1491), luna Iulie 1 și a fost terminată în 7000 și un an (7001=1493) luna August⁴⁾.*”

1) Kozak 128.

2) Kozak 202. 26 Mai 1488 cade în adevăr Lunea după Rusalii. Mănăstirea dela Voroneț a existat și mai înainte, căci în 1472 Ștefan i-a acordat scutirea pentru 2 care de pește. (Bogdan I 166). Ștefan a ridicat în locul celei vechi o nouă biserică „în mănăstirea Voroneț”, cum se scrie în inscripție.

3) Melchisedec „*Notițe istorice și archeologice*”. Buc. 1885, p. 133.

4) Melchisedec „*Notițe*” 250.

În anul 1492 a ridicat biserica din Hârlău, închinată protectorului său în războaie, birutorul sfânt Gheorghe, cu următoarea inscripție: „*Evlaviosul și iubitorul de Christos Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a zidit acest hram în numele sfântului și slăvitului marelui mucenic și purtătorului de biruință Gheorghe, care a și început a se zidi în anul 7000 (1492), luna Mai 1 și a fost terminat în acelaș an luna Octomvre 28, iar al domniei sale în anul al 36-lea curgător*¹⁾“.

În acelaș timp a zidit biserica din Borzești (județul Bacău) cu următoarea inscripție: „*Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, și cu preaiubitul său fiu Alexandru, a zidit acest hram, care este la Borzești pe Trotuș, Adormirea Precistei de Dumnezeu născătoare, pentru rugăciunea sa și pentru pomenirea sfânt răposaților moșilor și părinților lor, care a început a se zidi în anul 7001 (1493) luna Iulie 9 și a fost terminat în anul 7002 (1494) iar al domniei sale anul al treizeci și optulea curgător, luna Octombre 12^a* 2).

În anul 1494 a clădit biserica Sf. Nicolae din Dorohoi, care are inscripția următoare: „*Evlaviosul și de Christos iubitorul Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, am zidit acest templu cu patronul marelui ierarh și făcător de minuni Nicolae și s'a săvârșit în anul dela zidirea lunei 7003 (1494), luna Octomvre în 15 zile, iar al domniei noastre al 30 curgător*“³⁾.

În anul următor a fost înălțată biserica din Huși, care are următoarea inscripție: „*Evlaviosul și de Christos iubitorul Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a început să zidească acest hram în numele sfinților slăviților și atotlăudaților, înălțaților apostoli Petru și Pavel, care este*

1) Melchisedec „*Notițe*“ 287, Iorga „*Inscripții*“ I 5.

2) Melchisedec 125; Iorga I 26.

3) „*Marele Dicționar Geografic al României*“. Orașul Dorohoi. Trebuie să fie o greșală. În octomvre 1494 era al 38-lea an curgător.

în Guso (Huși) ce este pe Drislivăț. Și s'a terminat în anul 7003 (1495), iar al domniei sale al 38-lea curgător, luna Noembrie 30¹)^a.

În 1496 a ridicat mănăstirea dela Răsboeni, pe locul unde fusese construit fortul din 1476 și unde a avut loc vestita luptă, amintită în inscripție²).

Tot atunci a înălțat biserica sf. Nicolae din Păpăuți (lângă Botoșani) cu inscripția: „*Ion Ștefan, din mila lui Dumnezeu, Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a zidit acest hram în numele celui între toți (sfinții) părintelui nostru Arhierarhul și făcătorul de minuni Nicolae, în anul 7004, iar al domniei sale în al 40-lea curgător, luna Septembrie 30^a 3*).

În anul 1496 a început să zidească mănăstirea Tăz-lăul cu următoarea inscripție: „*Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a zidit acest hram în numele prea sfintei născătoare de Dumnezeu și a curatei ei nașteri, ca să fie pentru rugăciunea sa și a soției sale Maria și a fiilor săi Alexandru și Bogdan, care a început să zidească în anul 7004 (1496), luna Iulie 4 și a fost terminată în anul 7005 (1497), iar al domniei sale anul al 41-lea curgător, luna lui Noembrie 8^a 4*).

În anul furtunos al năvălirii regelui Albert (1497), Ștefan a înălțat maiestoașa biserică din Mănăstirea Neamțului, sfințită după victoria contra Polonilor, cu inscripția următoare: „*Doamne Isuse Christoase primește acest hram,*

1) Melchisedec l. c. 140.

2) Vezi inscripția mai sus p. 139. Dăm aici partea care lipsește acolo: „*Tot atunci și Tătarii lovit'au țara Moldovei din acea lature. Pentru aceea binevol Ion Ștefan Voevod cu buna sa voință și a zidit acest hram în numele Archistrategului Mihail, întru rugăciunea sa și a doamnei sale Maria și a fiilor săi Alexandru și Bogdan și pentru pomenirea și pentru sufletul tuturor binecredincioșilor creștini, cari au perit aici, în anul 7004 (1496), iar al domniei sale anul al 40-lea curgător, luna Noembrie 8^a. (Melchisedec „*Inscripția dela Răsboeni*“ (An. Ac. R. VII 1885); Iorga I 44).*

3) Chiriac N. D. „*Cfitorile lui Ștefan cel Mare*“ Buc. 1924 p. 38.

4) Melchisedec 89.

No. 28. — Biserica din Mănăstirea Neamțului.

care s'a zidit cu ajutorul tău întru slava și cinstea sfintei și slăvitei înălțării tale dela pământ la cer. Și tu stăpâne acopere-ne cu mila ta deacum și până'n veac. Ioan Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a binevoit și a început să zidiască acest hram pentru rugăciunea sa și a soției sale Maria și a fiului lor Bogdan și a altor copii ai lor. Și l'a săvârșit în anul 7005 (1497), iar al domniei sale anul al 41-lea curgător, luna Noembre 14^a 1).

În 1497 a început să clădească biserica din Piatra cu inscripția: „Evlaviosul și de Christos iubitorul Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a început și a zidit și a terminat acest hram în numele nașterii cinstului și slăvitului prooroc și înainte mergătorului și botezătorului Ioan pentru rugăciunea sa și a soției sale Maria și a preaiubitului lor fiu Bogdan, care a început să zidească în anul 7005 (1497) Iulie 15 și a fost terminat în 7006 (1498), iar al domniei sale în anul al 42-lea curgător, luna Noembrie 11 zile^a 2).

În anul 1500 a început să construiască mănăstirea Volovăț, care are inscripția următoare: „Evlaviosul și de Christos iubitorul Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod și cu soția sa Maria, fiica lui Radul Voevod și cu preaiubitul lor fiu Bogdan Voevod, au zidit acest hram în numele înălțării sfintei și de viață dătătoarei cruci. Și s'a început în anul 7008 (1500), și s'a terminat în anul 7010 (1502), iar al domniei sale în al 46-lea an curgător, luna Septembrie 14^a 3).

În 1503 a început a zidi pe locul unde a fost ucis tatăl său, în mod mișelesc, de Petru Aron, în satul Reușeni, o biserică cu următoarea inscripție:

1) Melchisedec „Nolițe” 1—2.

2) Melchisedec 75. Pe perețele clopotniței e altă inscripție: „Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a zidit această campanare cu soția sa Maria, fiica lui Radul Voevod și fiul lor Bogdan Voevod în anul 7007 (1499), iar al domniei sale anul al 43-lea curgător, Octombrie 20^a (Melchisedec 75).

3) Kozak 199.

„In anul 7011 (1503) Septembrie 8. Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Țerii Moldovei, a binevoit și a început să clădească acest hram în numele Tăerii Capului sfântului și slăvitului proorocului înainte mergătorului și botezătorului Ioan, în acest loc, unde a fost tăiat capul tatălui său Bogdan Voevod. Și pe Ștefan Voevod l'a ajuns moartea. Veșnica lui pomenire. Iară fiul său Bogdan Voevod a continuat ce fusese început de tatăl său și a terminat acest hram în anul 7012 (1504) Septembrie 18^a 1).

Tot în 1503 a început a clădi mănăstirea Dobrovăț, care a fost terminată, abia în anul morții Eroului. Iată inscripția : „Evlaviosul Domn Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a clădit acest hram în numele Pogorării Sfântului Duh, care a început să zidească în anul 7011 (1503) luna Aprilie 27 zile și a fost terminat în anul 7012 (1504), iar al domniei sale al patruzecilea optulea curgător luna...“ 2).

După toate probabilitățile tot lui Ștefan se datorește biserica din Râmnicul Sărat, care ar fi fost ridicată în amintirea victoriei³).

1) Kozak 117.

2) Melchisedec „Notițe“ 136.

Clopotnița dela mănăstirea Bistrița și paraclisul Sfântului Ion cel Nou, alipit de biserică sunt clădite de Ștefan în 1498 după cum se constată din inscripția de pe zidul clopotniței: „Evlaviosul și de Christos iubitorul Ioan Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a zidit această clopotniță și a făcut în ea biserică în numele Sfântului martir Ion cel Nou dela Cetatea Albă, pentru rugăciunea sa, a soției sale Maria și a copiilor lor în anul 7006 (1498) și în acelaș an a terminat-o în luna Septembrie în ziua 13-a“.

3) Lapedatu „O biserică a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească“ (Bulet. Com. Mon. Ist. 1910). Concluzia că biserica ar fi fost construită de Ștefan s'a tras din pisania din 1704 rămasă dela biserica dărămată în 1898: „Această sfântă și dumnezeiască biserică a căreia iaste hram(ul) sfânta) prăpa domni Paraschiva fost-au făcută de Ștefan Vod(ă) cel Bun dela Moldova. Și trecând mulți ani s'au stricat. In zilele lui Ion Constandin B(asărăb) B(râncoveanu) Voevod s'au îndemnat vecinătatea și au ajutat cine cu ce s'au îndurat și o au refăcut den ferestrii în sus... (leat) 7213“.

Biserica din Baia, așa numită Biserica Albă, e atribuită tot lui Ștefan. Nu s'a păstrat însă inscripția. Tot el a clădit biserica din Chilia (1482). Se mai atribue lui Ștefan clădirea Mănăstirei din Vad, de lângă Dej, în Ardeal, dar nu sunt dovezi pentru aceasta. E mai probabil că a fost întemeiată de urmașii săi 1).

Mănăstirea Zografu dela muntele Athos, căreia i-a asigurat în 1466 un mertic anual de o sută ducați ungu-rești, a fost refăcută cu cheltuiala sa, ceiace s'ar putea deduce din faptul că în anul 1471, când a dat bolniței, (spital) întemeiată de el, pe lângă această mănăstire, un mertic anual de 500 de aspri, el o numește „sfânta noastră mănăstire dela Zografu“. „A binevoit domnia mea — zice Ștefan — să întărim și să împuternicim mănăstirea noastră din sfântul Munte, unde este hramul sfântului și slăvitului marelui mucenic și biruitor Gheorghe, numită Zografu, ...și am pus mertic bolniței noastre din sfânta noastră mănăstire dela Zografu, care bolniță (spital) cu voea lui Dumnezeu noi înșine ne-am întărit-o și să aibă dela noi această bolniță pe fiecare an 500 aspri, pentru cei ce se găsesc în acea bolniță, ca să se roage lui Dumnezeu pentru sufletul părinților noștrii și pentru sănătatea noastră și pentru sănătatea copiilor noștrii“ 2).

Turnul de corăbii a fost construit de asemenea pe cheltuiala lui: „Io Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, — zice inscripția — a făcut acest turn de corăbii la anul 6983 (1475) 3).

Tot Ștefan a făcut trapezeria, după cum se constată din următoarea inscripție: „Isus Christos învinge. Intru numele lui Hristos Dumnezeu, binecredinciosul Ion Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țerii Moldovei, fiul lui

1) Abia în 1503 a ieșit Ștefan să înlăture toate contestațiile asupra Ciceului și să devină stăpânul „pleno iure“ asupra Ciceului. (vezi mai sus p. 276). Creațiunea episcopiei de Vad e opera urmașilor. În timpul lui Rareș e episcop de Vad Atanase.

2) Bogdan I 163

3) Iorga „Muntele Athos“ (ân. Ac. R. 1913) p. 4.

Bogdan Voevod, am făcut această trapezărie: în anul 7003 (1495), s'a zidit, și s'a săvârșit în luna lui Iunie în 7, iar a domniei sale al 40-lea curgător²⁾.

Cheltuelile pentru aducerea apei au fost făcute tot de el, ceiace se vede din următoarea inscripție: *„Binecredinciosul Io Ștefan Voevod și Domn al Țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, și fiul său Bogdan Voevod, au adus această apă și au făcut și cristelnița și canalul de apă acesta... în anul 7009, al domniei lui curgător anul 45 sub egumenul dela Sf. Pavel Nectarie ieromonah²⁾.*

Pe o fântână s'a găsit inscripția următoare: *„Intru Christos Dumnezeu binecredinciosul Io Ștefan cu mila lui Dumnezeu Domn al Țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, am adus apa acestei mânăstiri pentru odihna ei și pentru veșnica pomenire, sub egumenul Nicon ieromonahul, în anul 7008, indicția 3, crugul soarelui 8 și al lunii 16, temelia 29³⁾.*

Celelalte biserici atribuite lui Ștefan ca cea din Scheea (jud. Vaslui), Sf. Ilie din Florești (Tutova), biserica din Scânteia (jud. Vaslui), Capriana și Cotnarii, nu sunt confirmate prin inscripții.

Exemplul Domnului a fost urmat de colaboratorii săi. Fiul său Alexandru a clădit în 1491 „*Precista*“ din Bacău, care are inscripția: *„Cu voia Tatălui și cu conlucrarea fiului și cu săvârșirea sântului Duh. Eylviosul și iubitorul de Christos Ion Alexandru Voevod, fiul lui Ștefan Voevod, Domnul țerii Moldovei, a zidit acest hram în numele Adormirei preacuratei născătoarei de Dumnezeu și pururea Fecioarei Maria și s'a terminat în anul 6999 (1491)⁴⁾.*

Logofătul Tăutul a ridicat în 1499 biserica din Bălinești (jud. Dorohoi, unde e înmormântat⁵⁾.

Luca Arbure și-a zidit în 1502 o biserică în satul Arbure (Bucovina) cu următoarea inscripție: *Cu voia tatălui și cu conlucrarea fiului și cu săvârșirea sfântu-*

1) Ibidem.

2) Ibidem.

3) Ibidem.

4) Melchisedec 128.

5) Inscripția reprodușă în Iorga-Balș „*L'art roumain*“ 55.

lui Duh. In zilele Evlaviosului și de Christos iubitorului Domn Io Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei. Boerul Luca Arbure, pârcaľabul Sucevei, fiul bătrânului Arbure, pârcaľabul Neamțului, cu bună voe și cu inimă curată și luminată și cu ajutorul lui Dumnezeu și cu sprijinul Domnului său, a început să zidească acest hram în numele Tăerei cinstitului și slăvitului prooroc, Inainte mergătorului și Botezătorului Ion. Și s'a început în anul 7010 (1502) luna April 2 și a fost terminat în acelaș an în luna August 29^a.

Șandrea, eroul, cumnatul lui Ștefan, și-a avut biserica sa la Doljști, unde a fost înmormântat.

Cultura

Pe lângă numeroasele clădiri bisericesti, cari excelează prin armonia proporțiilor, Ștefan a dat un imbold special culturei prin copiarea și scrierea în mod artistic a cărților sfinte, dăruite numeroaselor mânăstiri întemeiate de dânsul, precum și prin scrierea analelor, cari aveau să treacă la nemurire glorioasele sale fapte de arme.

El puse să se scrie artistic evanghelia slavonă, pe care a dăruit-o mânăstirei Homor ¹⁾. Cartea aceasta sfântă are o legătură de argint, o adevărată operă de artă, care e datorită călugărilor din Homor, după cum se constată din inscripție: „Io Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a ferecat această evanghelie în mânăstirea dela Humor, la anul 6995 (1487) Noembre în 20^a.”

1) Că a fost scrisă din porunca lui Ștefan se dovedește prin inscripție: „Evlaviosul și de Christos iubitorul Domn Io Ștefan Voevod, Domn al țerii Moldovei, puse să se scrie acest tetravanghel cu mâna eromonahului Nicodim, și-l dete mânăstirei dela Humor spre pomenirea sufletului său și al părinților săi și al copiilor săi, egumen fiind popa Gerondie și s'a sfârșit în luna lui Iunie în 17, la anul 6981 (1473). (I. Bogdan „Evanghelile de la Homor și Voroneț” (An. Ac. R. 1907).

Această evangheliie păstrează frumosul chip al lui Ștefan reprodus în această carte la pag. 41.

După clădirea mănăstirii Putna, Ștefan a făcut mari sacrificii ca să înzestreze sfântul lăcaș, care avea să adăpostească osămintele sale, cu cărțile sfinte necesare. Din porunca lui s'au copiat în mod artistic cărțile sfinte, pe cari le-a legat cu legături de argint. Mănăstirea a devenit cel mai important focar cultural și artistic. Călugării de aici, cunoscători ai scrisului și limbei slavone, au ajuns cei mai puternici promotori ai culturii.

Astfel călugărul Palade, „*tahigraf*“, a scris evangheliia frumos ferecată cu argint, care se păstrează și azi în mănăstirea Putna. La sfârșitul evangheliiei se găsește următoarea notiță slavonă: „*Evlaviosul Domn Ion Ștefan Voevod, Domnul întregii țeri a Moldovei. a făcut, a scris, și a ferecat acest tetravanghel mănăstirii sale din Putna în al 32-lea an al domniei sale și fiind archimandrit Paise Scurtul cu mâna prea păcătosului tahigraf Palade în anul 6997 (1489) și s'a început în luna Septemvre 3 și s'a terminat în Martie 23¹⁾*).

Altă evangheliie, scrisă tot din porunca lui Ștefan pentru mănăstirea Putna, a fost terminată sub fiul său Bogdan ²⁾.

Tot din porunca lui Ștefan, Ieromonahul Iacov din Putna a scris în 1474 sbornicul cu viața sfinților, după cum arată notița slavonă dela sfârșit:

„*Evlaviosul și de Christos Iubitorul Ion Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a poruncit să se scrie acest sbornic mănăstirii sale din Putna, sub arhimandritul egumen Ioasaf, cu mâna mult păcătosului ieromonah Iacov în anul 6982 (1474) Mai 20³⁾*).

1) Kozak 71. Dan „*Mănăstirea și Comuna Putna*“ Buc. 1905 p. 71.

2) Aceasta se constată din notița, în care se spune că a fost început de „*Iubitorul de Christos Domn Ion Ștefan, care aprins fiind de dorul dumnezeesc... și fiind iubitor de cuvintele lui Christos a început bucuros acest tetravanghel mănăstirii sale din Putna... și într'acestea l'a apucat moarlea și n'a apucat s'o sfârșască...*“ (Dan, 70).

3) Dan l. c. 76.

Curând după sfințirea Putnei, un călugăr a scris din porunca lui Ștefan cartea sfântă numită Listvița, ceea ce se constată din notița dela sfârșit: „Din porunca evlaviosului Domnului nostru Ioan Ștefan Voevod, Domnul țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, s'a scris această Listviță mânăstirii sale din Putna, în aceeaș mânăstire, fiind arhimandrit Chir Ioasaf cu mâna mult păcătosului monah Vasile, în anul 6980 (1472)“ 1).

Un minei slavon pentru luna Noemvre a fost scris în anul năvălirei regelui Matiaș (1467). Are următoarea notiță: „Cassian a scris această lună în anul 6975 (1467) Domnului Ion Ștefan Voevod, Domnul țerii Moldovei“ 2).

Cuvântările lui Ioan Gură de aur au fost scrise de asemeni la cererea lui Ștefan pentru mânăstirea Putna, ceea ce se constată din notița dela sfârșit: „Eu mult păcătosul Chiriac am scris acest Zlataust pentru evlaviosul Domn al întregii țeri a Moldovei Ion Ștefan Voevod în mânăstirea zidită de el cu numele Putna în anul 6978 (1470) și a terminat în luna Ianuarie 30“ 3).

În 1502 Ștefan a dat un tetravanghel mânăstirii Zografu, după cum se vede din notița următoare: „Ion Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domnul țerii Moldovei, fiul lui Bogdan V. și iubitor de cuvintele lui Christos din dragostea cătră dânsul a dorit și s'a silit să se scrie acest tetravanghel și l'a legat și l'a dat spre rugăciune pentru sine, pentru doamna sa Maria și fiul său Bogdan, în sfântul munte, în biserica sa proprie, în mânăstirea Zugraf, cu hromul sfântului și măritului marelui mucenic și biruitor Gheorghe, în anul dela facerea lumii 7010 (1502), iar al domniei sale anul 46 curgător, luna Aprilie 23; scrisu-s'au cu mâna celui mai păcătos între oameni monahul Filip și iertați dacă nu după toată cuviința. Dela Dumnezeu toate cu puțință“ 4).

1) Dan 76.

2) Dan 77.

3) Dan 78.

4) Pogdan „Manuscripte slavo-române“. (An. Ac. R. 1889). Se mai constată o evanghebe scrisă în 1502 la bis. Sf. Nicolae din Iași. (Revista pentru istorie IV).

Exemplul Domnului a fost imitat de mitropolit, episcopi și boeri.

Invățatul mitropolit Teoctist a scris o evanghelie, care a fost dăruită mănăstirii Neamțul, unde fusese egumen¹⁾.

Episcopul Ioanichie din Rădăuți a dispus în 1504 scrierea unui minei, care s'a scris de preotul Ignatie în satul Coțmani, pentru mănăstirea Putna²⁾.

Tăutul Logofătul a pus să scrie un minei, dat mănăstirii Adormirei din Iași³⁾.

Analele țerii au fost scrise de asemenea din îmboldul marelui Domn, care nu putea să lase ca glorioasele sale fapte de arme să fie date uitării. Având la dispoziția sa numeroși diaci, cari scriau documentele sub conducerea marelui logofăt, care eră șeful cancelariei, Ștefan, n'a putut să lase neînsemnate evenimentele mari, cari s'au petrecut în timpul lungii și glorioasei sale domnii. El a dat desigur ordin logofeților săi să însemne evenimentele importante și mai ales războaiele sale, așa după cum se obișnuia în Turcia, unde Mahomet II a dat ordin italianului Angioiello, sclav dela curte, să însemne toate evenimentele și mai ales faptele de arme din războaie.

Astfel suntem înclinați să credem că analele, cari formează izvorul de căpetenie pentru istoria marelui Domn, așa numitul „*Letopisețul dela Bistrița*“, nu e opera călugărilor, ci a cancelariei domnești. Analele au fost scrise, după toate probabilitățile, la îndemnul, inspirația și sub controlul Domnului.

1) Iorga. „*Contribuții la istoria bisericii noastre*“, (An. Ac. R. p. 8).

2) Dan 79: „s'a început și s'a sfârșit această carte în zilele evlaviosului și de Christos iubitorului Domnului nostru Ion Ștefan Voevod, Domnul Țerii Moldovei, prin stăruința și binecuvântarea și darea archiepiscopului de Rădăuți Kir Ioanichie, cu mâna mult păcătosului preot Ignatie, în vestitul sat Coțmani, în anul 7012 (1504) luna Iunie 1“.

3) Iorga. „*Inscripții*“ II 363: „...a început a scrie acest minei pe Februarie Ioan Tăutul logofătul, în zilele evlaviosului și de Christos iubitorului Domnului nostru Ion Ștefan Voevod cu mâna mult păcătosului Isaia tahigratul, la anul 7000 (1492).“

Ele sunt, pentru vremea de atunci, ceea ce este azi pentru noi „*Monitorul Oficial*“.

Datele sunt de o precizie matematică — cu infime excepții —, și sunt adesea complectate cu arătarea zilei din săptămână, pe lângă data zilei, a anului și a lunii, ceea ce ne dă dreptul să conchidem că n’au putut fi scrise decât de contemporani.

„*In anul 6981 (1473) luna lui Noemvre în 8, Lunea, împărți Ștefan Voevod oștirea sale steagurile la Milcov și porniră din nou... și încăerându-se într’o Joi... se bătură acolo până seara, tot așa și Vinerea și Sâmbătă până seara adecă până în 20 ale aceleași luni*“.

Controlând și verificând în calendar datele acestea se constată că în adevăr 8 Noembre din 1473 a căzut în o Luni și 20 Noembre, Sâmbăta.

„*In anul 6965 (1457) luna lui Aprilie în 12, Marția mare, veni’au Ștefan Voevod... asupra lui Aron*“. Marția mare în 1457 cade în adevăr în ziua de 12 April¹⁾.

Toate datele analelor, supuse unei verificări, sunt constatate riguros exacte, cu excepția celei cu privire la căderea Cetății Albe și tăerea capetelor a trei boeri în 1471²⁾.

1) În traducerea lui Bogdan e greșit Joi în loc de Marți. În original e Marți. Marția mare înseamnă cea din săptămâna Patimilor (înainte de Paști).

2) Toate celelalte date sunt exacte. Astfel data „*în 1465 Ian. 23, Joia pe la miezul nopții, intră Ștefan în Chilia*...“ — e exactă, dacă îi dăm interpretarea cuvenită, 23 Ianuarie cade Miercurea. Ștefan a intrat în Chilia după miezul nopții adică Joi.

„*In 14 a lunii Decembrie, Lunea spre Marția...*“ 14 Dec. în 1467 cade în adevăr Lunea. Lupta dela Baia a avut loc în noaptea de 14—15 Dec.

„*In anul 1470, luna lui Fevruarie în 27, Marți în săptămâna albă, au dărâmat Chilia*“. 27 Febr. în 1470 cade în adevăr Marția.

„*In 6979 Ianuarie 16, Marția s’au tăiat capetele lui Isaia vornicul, Negrilă paharnicul și Alexa stolnicul*“. 16 Ian. în 1471, nu cade Marția, ci Miercurea. Aici e greșită sau ziua sau anul.

„*In anul 1471 luna lui Martie în 7, într’o Joi, s’au dat lupta... la Soci*“. 7 Martie din 1471 cade în adevăr Joi.

Asemenea 24 Nov. 1473 cade Miercuri, 23 Dec. 1473 cade Joi, iar 31 Dec. în o Sâmbătă, — cum se afirmă în anale.

Aceasta ne îndreptățește să conchidem că însemnările evenimentelor istorice din timpul lui Ștefan au fost făcute de contemporani.

Acești contemporani n'au fost însă călugării din mănăstiri, ci diacii din cancelaria domnească. Căci în tot cuprinsul analelor, dela începutul domniei încoace, nu se face amintire de nici o mănăstire și de nici un egumen. Nici chiar de mănăstirea Putna, nu se amintește nimic în tot cuprinsul acestor anale.

Dacă ar fi fost scrise de călugări, aceștia n'ar fi neglijat desigur să treacă în anale moartea mitropolitului Teoctist, înmormântat la Putna. Nu se menționează nici chiar actul politic al acestui mare colaborator anume ungerea cu mir a Domnului în 1457.

Scrierea acestor anale tradează din contră mână laică. Se menționează numai evenimentele politice, faptele de arme și chestiunile, cari privesc familia domnească.

Călugării din mănăstiri nu puteau ști datele precise ale evenimentelor politice și ale luptelor. Ele n'au putut fi însemnate decât de diacii din cancelaria domnească

„In anul 1475 Ianuarie în 10, Marția au fost răsboi la Vaslui“. 10 Ianuarie 1475 cade în adevăr Marția, ceea ce ne indică că datele analelor sunt perfect exacte. Astfel bătălia n'a putut fi decât la Vaslui, cum spun analele.

„In anul 1476 luna lui Iulie în 26 într'o Vineri“ — bătălia dela Valea Albă. Data e perfect exactă. 26 Iulie cade Vinerea.

Moartea fiicei lui Alexandru cel Bun, Cneajna, e dată exactă: Duminică 8 August 1479.

„In 1481, luna Iulie 8, într'o Duminecă, au fost răsboi... cu Tepeluș“. 8 Iulie din 1481 cade în adevăr Dumineca.

14 Iulie 1484 cade în adevăr Miercuri (căderea Chiliei). 5 August 1484 nu cade însă Miercurea, ci Joia (căderea Cetății Albe).

Arderea Sucevei, (Lunea Sept. 19) e exactă. Asemeni lupta dela Scheia, (6 Martie 1486), moartea lui Alexandru (Marți 26 Iulie 1495), sosirea regelui Albert la Suceava (Duminecă 24 Sept. 1497), începutul asediului (Marți 26 Sept.), întoarcerea Craiului (Joi 19 Oct. 1497): bătălia din Codrul Cosminului (Joi 23 Octomvre 1497) lupta dela Leuțești (Duminecă 29 Oct. 1497), respingerea Craiului la Cernăuți (Luni 30 Oct.) moartea soției lui Radul (Luni 11 Mai 1500) și moartea lui Ștefan (Marți 2 Iulie 1504), sunt perfect exacte.

sub supravegherea logofătului și din ordinul, inspirația și cu controlul Domnului, care singur cunoaște datele precise ale faptelor sale glorioase.

În special părțile din anale, cari vorbesc de ospățul făcut ostașilor după victoria dela Vaslui și victoriile contra Polonilor, ne dau motive speciale să conchidem că aceste prețioase anale, scrise cu atâta precizie și cu atâta competență, și cari tradează un caracter laic oficios, n'au fost scrise de călugări, ci de persoane oficiale din anturajul Domnului și anume de scriitorii din cancelaria domnească 1).

Timpul, în care au fost redactate analele, pare că se poate lămuri din pasagiul, în care se arată că Vlad Călugărul s'a făcut mai târziu vinovat de viclenie. „*Iar Domnul Ștefan Voevod au lăsat pe Vlad Voevod Călugărul să domnească în Țara Muntenească, care mai apoi s'a făcut vinovat de viclenie înaintea Domnului, căci a dat ajutor Turcilor când aceștia au luat cetățile și au ars țara*“.

Acest pasaj ne dovedește nu numai faptul că analele au trebuit să fie scrise de oamenii Domnului, pe care îi atinge dureros trădarea lui Vlad Călugărul, ci și că au fost scrise după anul 1484, an, în care a avut loc această trădare. Dacă faptele cu privire la bătălia dela Râmnic din 1481 ar fi fost redactate în acelaș an, nu se putea vorbi de evenimente, cari s'au petrecut cu trei ani mai târziu (în 1484).

Analele, în forma, în care ni s'au păstrat, au fost redactate, astfel după 1484, deci în a doua parte a domniei gloriosului Domn.

1) Scriitorii de documente din timpul lui Ștefan au fost foarte numeroși. Se constată următorii: Vulpaș, Petru Ardanovici, Șteful, Toma, Isaia Susmanovici, Ghedeon, Stejco, Tăutul, Andreica, Teodor Prodanovici, Roman, Ivan al Vlădicii, Ilie Stravici, Negrițaș, Borcea, Oanța, Ion fratele lui Luca, Costea fratele lui Ion Dascăluș, Toader fratele lui Ion Dascăluș, Alexa, Matiaș, Șandru Cârje, Ion Popovici, Vascan Vladicin. Din aceștia Vulpaș și Toader au ajuns grămăticii și logofăți al doilea. Tăutul a ajuns mare logofăt.

Acesta dase desigur ordin cancelariei, ca să însemneze toate evenimentele și faptele de arme din numeroasele sale războaie, iar în a doua parte a domniei sale a însărcinat pe un om de carte, care a putut să fie chiar logofătul Tăutul, ca să adune toate însemnările cu privire la părțile anterioare domniei lui Ștefan, pe cari le va fi găsit prin mânăstiri sau la diaci și pe baza acestor însemnări să redacteze analele în desvoltarea, în care ni s'au păstrat. Căci mai ales în partea a doua a domniei lui Ștefan, analele au luat desvoltarea și înfățișarea unei adevărate cronici. În special evenimentele din 1497 (expediția regelui Albert) sunt expuse atât de pe larg și cu atâtea amănunte, încât expunerea a dobândit caracter de cronică.

Amănuntele date și anume încercarea de înșelăciune a regelui Albert, trimiterea solilor Tăutul și Isac, plecarea Domnului la Roman, asediarea Sucevei, intervenția lui Birtoc, etc., au caracter de cronică oficioasă, inspirată de Domn, cronică, care n'a putut fi scrisă decât de unul din învățații din anturajul său. Acești învățați erau grupați în jurul cancelariei domnești, condusă de marele logofăt. Învățatul logofăt Tăutul n'a putut fi strein de redactarea acestor anale. El a trebuit să aibă, după toate aparențele, rol covârșitor la redactarea lor.

Analele putnene, au fost scrise, din contră, în mânăstirea domnească dela Putna. Aceasta se poate deduce din faptul că ele au dat atențiune deosebită conducătorilor bisericești și mai ales mânăstirii Putna.

Pe când în așa numitul „*Letopisețul dela Bistrița*“ (numire dată fără temei) nu se face nici o amintire de biserică și mânăstiri, — nici nu pomenește numele mitropolitului Teoctist, — „Analele putnene“ scot în relief binecuvântarea, pe care acest mitropolit a dat'o în 1457 tânărului Ștefan în locul numit Dereptate.

„După aceasta s'au adunat toată țara — scriu „Analele putnene“ — dimpreună cu prea luminatul mitropolit Kir Teoctist și l'au uns Domn...“.

Asemenea analele nu uită să însemneze anul și luna când s'a pus temelie mânăstirii Putna: „*În anul 6974 (1466) Iunie în 4 au început să zidească mânăstirea dela Putna*“.

Când mănăstirea a fost terminată, analele înregistrează sfințirea ei de către mitropolit și întreg clerul preoțesc. „Venit'au și au sfințit hramul prea sfinței născătoare de Dumnezeu dela Putna cu mâna prea sfințitului mitropolit Kir Teoctist și episcopul Tarasie — scriu analele — fiind de față egumenii tuturor mănăstirilor și întreg clerul preoțesc în număr de 64 de inși, Septemvrie în 3, sub arhimandritul Ioasaf“.

Când bătrânul și învățatul mitropolit Teoctist a închis ochii, analele nu neglijează să însemneze acest eveniment.

Aceste anale, spre deosebire de „*Letopisețul dela Bistrița*“, poartă pecete clericală, și prin conținutul lor, ne dau motive să admitem că au fost scrise în mănăstirea întemeiată de Ștefan.

Ele nu sunt însă, în realitate, decât o prescurtare a „*Letopisețului dela Bistrița*“, din care au eliminat multe din detalii cu caracter politic secundar și au adăugat părțile, cari lipseau cu privire la mitropolit și la mănăstirea Putna.

Din compararea acestor anale cu „*Letopisețul dela Bistrița*“, care în părțile ce privesc evenimentele din a doua parte a domniei lui Ștefan, a luat caracterul unei adevărate cronici, reese în mod și mai clar convingerea că așa numitul „*Letopiseț dela Bistrița*“, lipsit de orice pecete clericală, n'a putut fi opera călugărilor, ci a unor învățați din imediata apropiere a marelui Domn.

Cancelaria domnească a trebuit să aibă o organizație temeinică, judecând după numeroasele acte, cari au ieșit din ea. Scriitorii din cancelarie dovedesc cunoștințe temeinice de limba slavonă, ceea ce se constată din mănuirea ușoară a limbii și stilul clar și variat. Nu sunt numai clișee și fraze convenționale, ci se constată adesea expuneri lungi și descrieri detaliate, cari presupun cunoașterea în mod temeinic a limbei slavone.

Documentele sunt scrise după reguli, cari apar foarte bine definite. In linii generale sunt aceleași reguli, cari se constată în cancelariile apusene.

Ca și documentele din apus, scrise în latinește, au acelaș protocol introductiv cu invocarea divinității, intitularea și inscripția.

Acestea se constată, ca să luăm un exemplu, foarte lămurit în documentul din 10 Mai 1466, prin care asigură merticul de 100 galbini mănăstirei Zografu 1).

„In numele tatălui și al fiului și al sfântului duh, trei-me cea sfântă și nedespărțită. Iată eu robul stăpânului meu Isus Christos, Ioan Ștefan Voevod, din mila lui Dum-nezeu Domn a toată Țara Moldovei, facem cunoscut prin acest adevărat și luminat hrisov fiecăruia, care va ceti și va vrea să înțeleagă...“

După acest protocol introductiv, urmează textul sau miezul documentului, în care se constată arenga, dispo-ziția și întărirea (corroboratio).

Protocolul de încheere e format din mărturia Dom-nului și a boerilor și datarea cu indicarea diacului, care a scris documentul.

În foarte multe documente e și sancțiunea. Docu-mentul e întărit prin pecetea Domnului și pecețile boerilor.

Pe lângă numeroșii diaci, se mai constată gramatici și logofăți al doilea.

Unii dintre diaci ca Vulpaș și Toader²⁾ au devenit logofăți al doilea, iar Tăutul Mare logofăt.

Un sol polon, care a vorbit cu Ștefan raportează că acesta s'a exprimat în „limba sa rusească“ (în suo ru-tenico dixit). El reproduce chiar câteva cuvinte rusești spuse de Ștefan, ceiace ne dă dovada că marele Domn vorbea limba rusească³⁾.

Faptul că Ștefan vorbea rusește ne indică că a trebuit să cunoască și limba slavonă, întrebuițată ca limbă de cancelarie, pentru scrierea analelor, a cărților bisericești și ca limbă de cult în biserică.

1) Vezi citate părți din document mai sus la p. 403.

2) Vulpaș și Toader au fost numiți în unele documente gra-matici.

3) Bogdan II 473 și 479.

CAP. X

F a m i l i a

Ștefan a fost fiul legitim al lui Bogdan al II-lea, de care e amintit în un document.

Tatăl său, Bogdan al II-lea, a fost, fiul legitim al lui Alexandru cel Bun și al soției acestuia Marina, ceea ce reiese din documentul, prin care Ștefan numește pe Cneajna mătușă arătând că e fiica lui Alexandru și a Marinei¹). Bogdan a fost astfel fratele Cneajnei și prin urmare fiu legitim al lui Alexandru cel Bun și al Marinei.

Mama lui Ștefan e numită de acesta în un document *Maria*²). Acesta e numele ce trebuie să-l păstrăm pentru mama eroului, căci e dat de fiul ei în un document necontestabil.

Numele de Oltea e însă discutabil, căci inscripția de pe o piatră de mormânt dela Probota, în care s'a citit acest nume, nu prezintă garanții suficiente ca să se poată trage concluzii precise.

Inscripția, — așa după cum a fost publicată, în traducere, e următoarea : „*Aceasta este groapa roabei lui Dumnezeu Oltea, mama Domnului Io Ste., în anul 6973 (1465) Noemvre 4³)*”.

1) Bogdan I 147 : „*mătușă noastră Cneajna... pentru sufletul tatălui ei Alexandru și pentru sufletul mamei sale Marina*”.

2) Bogdan II 105 : „*mamei noastre Maria*”.

3) „*Buletinul comisiunei mon. ist.*”, 1908, p. 166.

Chiar dacă această inscripție ar fi cetită exact, — ceceae e discutabil, — totuși ea nu rezistă criticei.

Cu toate că Ștefan eră Domn în 1465 — anul în care cucerise Chilia —, totuși inscripția de pe piatra de mormânt a mamei sale a fost pusă de altul. Se poate ca fiul să fi tolerat ca altcineva să pună piatra și inscripția mamei sale în momentul când eră Domn? El, care a pus inscripții tuturor strămoșilor săi în biserica din Rădăuți, ar fi putut lăsa mormântul mamei sale fără o inscripție scrisă după toate formele? Se poate concepe o inscripție cu conținutul: „*aceasta e groapa roabei lui Dumnezeu Oltea mama Domnului Ion Ste....*“, în o vreme când Ștefan eră în splendoarea domniei?

Dacă mama sa ar fi închis ochii în Moldova în 1465, marele erou, care a pus pietrii cu inscripții atâtor strămoși și chiar tatălui său, ar fi pus desigur și mamei sale o piatră cu inscripție scrisă după regulile și formele cerute.

Pietatea sa față de părinți și strămoși se constată din atâtea documente. N'a ridicat el o biserică pe locul, unde a fost ucis tatăl său? Putea el să lase ca un anonim să pună inscripția pe piatra depe mormântul mamei sale când el eră în scaon? El care a pus piatră cu inscripție Anastasiei, fiica lui Lațcu, ar fi putut să sufere ca altul să pună o piatră cu inscripție mamei sale în o vreme când el eră Domn atotputernic?

Concluzia, care s'a tras din inscripția neclară depe piatra găsită la Probota a fost fără îndoială grăbită. Conținutul și forma ei nu dau dreptul la concluziuni precise.

Din contră, din documentul necontestabil, în care Ștefan numește pe mama sa Maria¹⁾, se pot trage con-

1) Pe pomelnicul dela Bistrița, în care se dau ca frați ai lui Ștefan Ioachim, Ioan și Cristea, nu se poate pune nici un temei.

Pomelnicile nu sunt izvoare istorice, pe cari să se poată construi, fără ca conținutul lor să fie confirmat de alte izvoare demne de credință. În actul din 1450, Bogdan II, arată ca martor un singur fiu: „*pe credința prea iubitului meu fiu Ștefan*“. (Bogdan „*Doc. ist. slavo-române*“ în An. Ac. R. 1889). De asemeni nu se poate pune temei pe inscripția cu „*fiul Sorei surcrei lui Ștefan*“. (Iorga. Inscriptii

cluzii precise, Noi nu putem să dăm mamei eroului alt nume decât cel pe care l'a dat el însuși: Maria.

Soțiile lui Ștefan au fost Evdochia, Maria din Mangop și Maria, fiica lui Radul cel Frumos.

Căsătoria cu Evdochia de Chiev a avut loc, după „Letopisețul dela Bistrița“, — la 5 Iunie 1463, iar după „Analele dela Putna“ la 5 Iunie 1463.

Din această căsătorie s'a născut Alexandru, care apare citat ca martor pentru întâia oară în documentul din 28 Aprilie 1464. El e fructul acestei căsătorii și nu fiul Maruștei, cum s'a crezut, după „Pomelnicul dela Bistrița“, un izvor cu care nu se poate construi, fără confirmarea altor izvoare demne de crezământ.

Tot din această căsătorie s'a născut Elena.

Atât Alexandru, cât și Elena, sunt pomeniți de Ștefan în documentul, prin care asigură merticul anual de 100 ducați mănăstirei Zografu dela sfântul Munte, alături de Evdochia. „Și să scrie lângă domnia mea — zice Ștefan —, și pe doamna mea și pe copli noștrii de Dumnezeu dăruiti Alexandru și Elena¹⁾).

În anul 1467 Evdochia a închis ochii pe vecie²⁾.

A doua soție, constatată de izvoare, e Maria din Mangop. Căsătoria cu aceasta ar fi avut loc, după anale, în 1472 Sept. 14.

Înainte de această dată, în documentul cu data 1471 Sept. 13, se amintește de un fiu cu numele Petru³⁾. Dacă data căsătoriei, arătată mai sus (14 Sept. 1472), e exactă, atunci Petru nu a fost fructul acestei căsătorii. E posibil

I 61). Cu izvoarele, pe cari le avem la îndemână, nu putem să știm dacă Ștefan a mai avut alți frați, căci cei arătați în *Pomelnicul dela Bistrița*, nu sunt confirmați de alte izvoare. Numai sora lui Ștefan Maria e confirmată de două izvoare, cari nu sunt totuși de mână întâia: Piscia și Ureche, cariarată că Șandrea a fost cumnatul lui Ștefan iar în o inscripție se afirmă că Maria eră soția lui Șandrea. (Iorga. Inscriptii I 63).

1) Vezi mai sus p. 70 N. 1 și 280.

2) Analele putnene.

3) Petru e amintit ca martor și în documentele din 25 Aprilie 1472 și 5 Iunie 1472.

însă ca data să nu fie exactă și căsătoria să fi avut loc mai înainte. În acest caz Petru ar fi fiul Mariei din Mangop¹⁾.

În 1473 Sept. 3 sunt citați ca martori, alături de Alexandru și Petru, alți doi copii Bogdan și Iliăș. Aceștia se pare că au fost gemeni, fructul căsătoriei lui Ștefan cu Maria de Mangop. Iliăș se vede că n'a trăit mult, căci nu mai e citat de documente.

În 1477, Dec. 19 această soție de origină bizantină a închis ochii pe vecie. A fost înmormântată în mănăstirea Putna.

A treia soție a fost fiica lui Radul cel Frumos, Maria, care fusese luată prizonieră împreună cu mama ei, în 1473 când Ștefan și-a făcut intrarea în București. Căsătoria a trebuit să aibă loc înainte de 1480, căci la începutul anului următor apare în documente Bogdan-Vlad, care e fructul acestei căsătorii²⁾.

Copii lui Ștefan au fost următorii:

Alexandru născut în April 1464 din căsătoria cu Evdochia³⁾. *Petru* apare în documente, în Septembrie 1471, înainte de data, pe care o dau analele pentru căsătoria cu Maria de Mangop (1472 Sept. 14). Bogdan e citat pentru întâia oară în un document din 3 Sept. 1473 împreună cu Iliăș. Acesta a răposat în scurt timp, iar fratele său Bogdan l'a urmat în ziua de 26 Iulie 1479⁴⁾. În anul următor a fost urmat și de fratele său Petru, mort la 21 Noembrie 1480⁵⁾.

1) Aceasta e singura explicare probabilă, căci altă soție legitimă după moartea Evdochiei, nu e cunoscută.

Fiii neligitimi nu sunt citați ca martori. (Petru Rareș n'a fost citat nici odată).

2) Cele scrise cu privire la despărțirea lui Ștefan de Maria de Mangop și concubinajul lui Ștefan cu Maria, fiica lui Radul (numită în mod arbitrar Voichița) rămân de domeniul legendei.

3) Vezi mai sus p. 70 n. I. și 280.

Argumentul că Alexandru a avut un copil mort în 1480 e înlăturat de Kozak (108), care a stabilit că în inscripție e vorba de unchiul și nu de nepotul lui Ștefan.

4) Kozak 83.

5) Kozak 83.

Bogdan-Vlad e născut din căsătoria cu *Maria* din Muntenia. El s'a născut către sfârșitul anului 1480 sau începutul anului 1481. E citat pentru întâia oară în documentul cu data 1 Febr. 1481¹⁾.

Bogdan-Vlad a supraviețuit marelui său tată. *Alexandru* însă a părăsit lumea aceasta la 26 Iulie 1496, în floarea vârstei.

Ștefan, (*Ștefan Lăcustă*), în un document din 1540 se numește fiu al lui *Ștefan cel Mare*. În biserica din Dorohoi el e zugrăvit alături de *Ștefan*, de soția acestuia *Maria*, de *Bogdan Vlad* și de *Petru Rareș*²⁾.

A fost desigur fiu nelegitim, căci nu e citat ca martor în documente,

Petru Rareș, a cărei mamă se chemă *Maria*, a fost deasemenea nelegitim, căci nu e amintit ca martor de nici un document cunoscut³⁾.

Fiicele lui *Ștefan*, constatate în documente, sunt:

Elena, născută din căsătoria cu *Evdochia* în 1465 sau 1466.

Maria, a cărei naștere și viață e cu totul necunoscută. Se cunoaște numai inscripția de pe mormântul ei, din care se constată că a murit în anul 1518⁴⁾.

Ana e amintită în un document din 1499, prin care *Ștefan* face danii Mănăstirei Bistrița pentru mântuirea sufletelor fiului său *Alexandru* și a fiicei sale *Ana*. „Și am făcut spre mântuirea sufletelor sfânt-răposașilor copil

1) Vezi mai sus p. 283.

2) Vezi reproducerea la pag. 291, unde s'a strecurat greșala că sunt din Rădăuți în loc de biserica din Dorohoi.

3) Pictura murală dela Dorohoi, unde *Ștefan Lăcustă* figurează ca fiu al lui *Ștefan* și documentul, în care el se intitulează fiu al Marelui *Ștefan*, m'au convins să revin asupra părerii exprimată în cartea „*Petru Rareș*”, (Bibl. ist. No. 1) că *Rareș* ar fi fost chezaș la Constantinopol. Al doilea fiu, de care vorbește *Massari* (vezi mai sus p. 277) n'a putut fi decât *Ștefan*.

4) Inscriptia e următoarea: „*Aceasta este groapa Mariei, zisă Cneajna, fiica Voevodului Ștefan, Domnul țerii Moldovei, ctitorul acestui sfânt lăcaș, care s'a mutat în veșnicele lăcașuri în anul 7026 (1518), Martie 18*”.

ai domniei mele — zice Ștefan — a lui Alexandru Voevod și a fiicei noastre Ana¹⁾. Nu se poate ști timpul când s'a născut, nici când a răposat. A fost înmormântată alături de fratele ei Alexandru, în mănăstirea dela Bistrița.

Dacă nu se poate cunoaște viața celor două fiice din urmă, Maria și Ana, — din lipsă de izvoare — se poate în schimb reconstitui, în oarecare măsură, viața fiicei celei mai mari, Elena. Când a avut 17 ani (aproximativ), Elena a părăsit frumoasa ei țară și s'a căsătorit la 12 Ianuarie 1483 la Moscova cu Principele Ion, fiul țarului Ivan III. Fructul acestei căsătorii fericite a fost copilul Dimitrie, născut în anul următor²⁾ și o fetiță, căreia i s'a dat numele de Evdochia, numele purtat de mama Elenei.

Fericirea nu fù însă de lungă durată. După 7 ani, în 7 Martie 1490, Principele Ion fù răpit de moarte. Din acest moment a început tragedia nefericitei fiice a Eroului Moldovei. Lipsită de bărbat, ea rămase izolată. Cu toate acestea ea rămase la Moscova ca să apere interesele fiului ei Dimitrie, care avea să moștenească tronul, ce s'ar fi convenit răposatului ei soț. Căci după dreptul moscovit tronul se moșteneă în linie descendentă de fiu, iar nu de frați. Cu toate acestea Sofia, soția lui Ivan III, voiă cu orice preț să dea tronul fiului ei Vasile. O luptă surdă începù între Elena, fiica viteazului Domn al Moldovei, și soacra ei, Sofia, o byzantină maestră în intrigi. Boerii moscoviți s'au împărțit în două tabere. Unii țineau partea lui Dimitrie, fiul Elenei, alții a lui Vasile, fiul Sofiei și al țarului Ivan.

Victoria a fost la început a Elenei. Țarul Ivan III a dispus în 1493 ca moștenitor al tronului să fie Dimitrie, nepotul lui Ștefan cel Mare. În vârstă de 14 ani Dimitrie a primit binecuvântarea mitropolitului și a țarului și a fost proclamat în mod solemn moștenitor al tronului. Fiul Sofiei a fost în schimb disgrățiat și închis.

1) Bogdan II 158. Din acest document reese că Alexandru și Ana au fost înmormântați la Bistrița.

2) Bogdan II 367, A. Papadopol-Calimach „Sofia Paleologul și Domnița Elena“. (An. Ac. R. 1895) p. 124 și următoarele.

Dar nu trecu mult și Ivan își schimbă atitudinea. A regretat proclamarea lui Dimitrie ca moștenitor și a reprimis în grație pe fiul său Vasile. Acțiunile Elenei și ale fiului ei au scăzut, iar ale rivalei sale, Sofia, s'au ridicat vertiginos. Boerii s'au dat după vânt. Elena a fost părăsită de toți. Eră în plină tragedie. Ea rămase izolată ca o oază în mijlocul unui deșert. N'au trecut nici 4 ani dela proclamarea lui Dimitrie ca moștenitor și Ivan III desfăcù ceea ce făcuse și proclamă în 1502 ca moștenitor pe fiul său Vasile. Nepotul Eroului din Moldova, și fiica lui, au fost închiși în o cetate 1).

Durerea ei a fost desigur nemărginită când a aflat de moartea eroicului ei tată (1504). Crud lovită de soartă, fiica Viteazului Domn, n'a mai suportat multă vreme chinurile vieții, ci s'a stins de durere, ca o candelă, în care se sfârșește uleiul, în vârstă de abia 40 ani, în ziua de 18 Ianuarie 1505. A fost îngropată în aceeași biserică a Înălțării, unde intrase în 1498 ca mireasă fericită 2).

Dimitrie continuă să-și ducă viața în închisoare. Scurtă vreme după moartea Elenei, Țarul Ivan căzù bolnav de moarte. Înainte de a închide ochii porunci să fie adus Dimitrie.

„Iubite nepoate — iar fi zis Țarul pe patul de moarte, astfel raportează Heberstein, ambasadorul austriac la Moscova — eu am greșit înaintea lui Dumnezeu și înaintea ta, puindu-te în temniță și lipsindu-te de legiuita și dreapta ta moștenire; iartă-mă pentru această cruzime. Tu ești slobod, mergi de te bucură de dreptul tău“.

Cu toate acestea nu s'a putut bucură de libertate, căci rivalul său Vasile l'a trimes iarăș la închisoare.

Țarul a închis ochii pe vecie (27 Oct. 1505) și Vasile puse mâna pe tron. Nefericita odraslă a lui Ștefan cel Mare și-a sfârșit viața în închisoare în ziua de 14 Febr. 1509 3).

1) Ștefan a căutat să afle prin Hanul tătarilor din Crimea știri despre fiica lui. *„Răspunde-mi: fi vor în viață fiica mea și nepotul meu“ — întrebă el pe Hanul din Crimeea, — va fi despoiat marele Cneaz pe nepotul meu de marea Cnezie a Moscovei și va fi dat'o fiului său marelui Cneaz Vasile?“. (Bogdan II 415).*

2) Papadopol Calimah I. c. 143.

3) Papadopol—Calimach I. c.

CAP. XI

Personalitatea

Puțini oameni mari din istoria omenirii au fost descriși de contemporani în colori atât de simpatice și într'un chip atât de elogios, ca viteazul Domn al Moldovei. Chiar și cronicarii țerilor, cu cari a purtat răsboaie, n'au ezitat să-i aducă elogii și să-i scoată în relief marile sale calități sufletești.

Talentul militar și vitejia au fost recunoscute chiar și de cronicarii țerilor vecine, cu cari a fost în răsboi.

Astfel panegyristul regelui Matiaș, Bonfinius, cu tot cultul ce l'a avut pentru regele, la curtea căruia a trăit, n'a ezitat să remarce calitățile ostășești ale marelui nostru Domn. „*Eră însuflețit pentru lucruri frumoase și mândru, — scrie Bonfinius, cu ocazia descrierii expediției dela Baia, unde regele fusese înfrânt și rănit —, pe lângă acestea activ și strașnic în răsboi*¹⁾.

Vestitul cronicar Dlugosz a rămas atât de entuziasmat de glorioasele sale fapte de arme, încât nu s'a sfiit să-l compare cu eroii demni de admirat și să-l desemneze ca sângurul comandant capabil al unei cruciade europene contra Turcilor. „...*Bărbat demn de admirat — exclamă Dlugosz — întru nimic inferior ducilor eroici, pe cari atât îi admirăm... După părerea mea el este cel mai vrednic să îi se încredințeze conducerea și stăpânirea lumii și mai ales funcțiunea de comandant și conducător contra Turcilor...*”²⁾.

1) p. 396.

2) Vezi mai sus p. 94.

Papa Sixt IV a avut de asemeni cele mai elogioase cuvinte față de Eroul Moldovei: „Faptele tale, săvârșite până acum cu înțelepciune și vitejie contra Turcilor infideli, inamicii comuni — scrie el — au adus atâta celebritate numelui tău, încât ești în gura tuturor și ești în unanimitate foarte mult lăudat“¹⁾.

Un alt cronicar, contimporan, Wapowski, scoate de asemenea în relief însușirile sale ostășești. „Vitejia și succesul lui Ștefan, — scrie Wapowski — erau renumite la popoarele vecine pentru experiența în chestiunile militare și faptele celebre săvârșite contra Turcilor, Tătarilor și Ungurilor“²⁾. În alt loc Wapowski îl numește: „Strălucitul luptător foarte vestit prin victoriile contra Turcilor“³⁾.

Un alt contimporan, Tubero, care s'a ocupat cu luptele dintre Ștefan și Albert, și a auzit de faptele strălucite ale acestuia pe când se află în o vârstă înaintată, remarcă de asemenea spiritul ostășesc al viteazului Domn. „Deși cam trecut în vârstă — scrie el — totuși eră cu sufletul.. gata de război“⁴⁾.

Un italian contimporan scoate de asemenea în relief însușirile războinice ale Eroului nostru. „Om foarte rafinat — scrie el — și foarte fin în meșteșugul războiului“⁵⁾.

Eră bărbat viteaz, norocos și cu frica lui Dumnezeu — scrie cronica Moldovei.

Puterea de muncă și spiritul de sacrificiu, însușirile de căpetenie ale oamenilor mari, le-a posedat în cel mai mare grad.

„Eu sunt înconjurat din toate părțile de inamici — zise el către medicul Muriano, care venise dela Veneția ca să-i dea îngrijirile necesare —, și am avut de când sunt Domn al acestei țeri 36 de războaie, din cari în :4 am ieșit cu biruință și două le-am pierdut“⁶⁾.

1) Hurmuzaki III No. 16 p. 14.

2) „Script. rer. Pol.“ II 24.

3) „praeclarem bellatorem et Turcorum tropheis famigeratissimum“ (p. 14).

4) „Scriptores rerum Polonicarum“.

5) Glasnic, t. XV, p. 137.

6) Esarcu I. c..

Nu și-a cruțat viața când a fost vorba de apărarea țării. În momentele critice, când trebuia smulsă victoria, nu ezită să se arunce în vâltoare, fără să se gândească la viață, cum a fost cazul la Vaslui și de sigur și la Baia. Deși la adânci bătrânețe și bolnav, totuși n'a ezitat să-și conducă trupele în Pocuția.

Talentul diplomatic l'a avut în așa măsură, că n'a fost întrecut până azi de nimenea din neamul nostru. El a rămas până în vremurile noastre cel mai mare cap politic pe care l'au dat Români.

Simțul realității l'a arătat în toate ocaziile. După victoria dela Vaslui, nu s'a lăsat amețit de succesul extraordinar, ci și-a dat sama că pericolul n'a fost înlăturat prin acea victorie și că va fi silit să facă încă mari sacrificii contra Păgânilor. În aceeași circulară, în care aducea Principilor din Europa vestea biruinții, el și-a exprimat convingerea că însuși Sultanul Mahomet va căuta să-și răsbune înfrângerea Pașei Soliman și să ocupe Moldova.

Mândria și demnitatea transpiră din toate scrisorile sale, din convorbirile sale cu solii streini și din faptele sale. Aceste însușiri se reflectează în chip foarte lămurit din convorbirile cu solul polon în chestia Pocuției.

„Dacă cardinalul e bolnav — zise el — au fost totuși alți boeri în regat, cari ar fi putut să îndeplinească această misiune... Acum vreau să-mi mențin propriul meu (patrimoniu) cu prețul pierderii capului meu“ 1).

Iuțeala în acțiune se poate constata din urmărirea fulgerătoare a lui Radul după înfrângerea dela Cursul Apei când a făcut în 3 zile drumul dela Râmnic până la București. *„Acel curier trebuie să alege ziua și noaptea — scria Ștefan boerilor sei în 1475 — și să-i dea de știre (regelui Matiaș) despre inamicii creștinilor“* 2).

Sentimentul religios se reflectează din numeroase danii făcute mănăstirilor ca să se roage pentru sufletul și pentru sănătatea sa. Numeroasele mănăstiri și biserici întemeiate sunt expresia acestui profund sentiment religios.

1) Vezi mai sus p. 271.

2) Vezi mai sus p. 104.

Victoriile dobândite nu le-a atribuit geniului său ostăşesc, ci le-a considerat ca o binecuvântare divină.

Credinţa în ajutorul sfântului Gheorghe, protectorul vitejilor, sau în cel al Sfântului Procopie, a fost un puternic stimulent în momentele grele când trebuia să apere ţara cu forţe puţine contra unor inamici cu puteri extraordinare. În victorii el a văzut totdeauna voia lui Dumnezeu.

„Ajutat'a Dumnezeu lui Ştefan Voievod de a învins pe Basarab“ — scrie el în inscripţia dela Bădăuţi.

„Şi cu voia lui Dumnezeu au fost biruiţi creştinii de către păgâni“, scrie el pe piatra pusă la biserica din Răşboeni în amintirea luptei cu Turcii.

Cunoaşterea oamenilor, însuşire fundamentală, absolut indispensabilă conducătorilor de state, se poate constata din chipul cum a ştiut să domine pe boeri şi să-i reducă la rolul de instrumente utile pentru apărarea şi întărirea ţerii.

Voinţa de fier, altă însuşire necesară conducătorilor de state, se reflectează din toate acţiunile sale.

Asfel pe cât de viteaz a fost în războaie, pe atât a fost de iscusit şi de rafinat în diplomaţie, deşi a fost dominat în cel mai mare grad de idealismul, care formează însuşirea de căpetenie a oamenilor mari. El a posedat întregul buchet al însuşirilor caracteristice marilor bărbaţi de stat: *o profundă cunoaştere a oamenilor şi împrejurărilor, pe cari a ştiut să le domine şi în acelaş timp a ştiut să cedeze dacă cerea trebuinţa; o excepţională putere de muncă şi spirit de sacrificiu, împreună cu o voinţă de fier şi cu o energie extraordinară.*

Ca revers se constată cruzimea, care dealcum era caracteristică vremurilor în care trăia, căci cei mai mulţi şefi de state erau pe acea vreme cruzi. Cu toate acestea n'avem indicii ca el să fi comis acte de cruzime din capricii, ci numai dictate de interesul de stat. Sângurele decapitări constatate sunt ale celor trei boeri, amintiţi de „*Letopişeşul dela Bistriţa*“ şi anume Vornicul Isaia, paharnicul Negrilă şi stolnicul Alexe, cari au făcut acte de trădare.

De asemeni administră sancţiuni severe pentru neexecutări de ordine în caz de război.

Din contră a fost un adevărat părinte pentru supuși și n'a comis opere de cruzime decât față de inamicii terii. Medicul Muriano îl arată, în raportul său, foarte iubit de supuși pentru spiritul său de dreptate și pentru blândețea lui. „*Amintitul Domn — scrie Muriano — este un om foarte înțelept și demn de mare laudă, foarte iubit de supuși, căci este blând și drept, foarte vigilent și darnic*“.

Tot în aceleași culori simpatice l'a descris alt medic, care a întovărășit pe regele Albert la Suceava, (1497) Miechovita, rămas celebru prin spiritul său obiectiv și iubirea de adevăr.

„*O! Bărbat glorios și victorios, care ai biruit pe toți regii vecini — exclamă Miechovita, deși fuse în oastea inamica, care a luptat contra lui Ștefan — O! om fericit, căruia soarta i-a hărăzit cu multă dărnicie toate darurile. Căci pe când natura a dat altora calități numai în parte și anume unora prudență împreună cu șiretenie, altora virtuți eroice și spirit de dreptate, altora biruință contra dușmanului, numai ție ți le-a hărăzit la un loc pe toate. Tu ești drept, prevăzător, isteț, biruitor contra tuturor dușmanilor. Nu în zadar ești sorotit printre eroii secolului nostru*“

Cronicarul Macarie din generația, care a urmat după moartea Eroului i-a dat numele de „*Ștefan cel Viteaz*“, iar regele Sigismund al Poloniei, care luase parte la drama dela Suceava și din Codrul Cosminului, i-a dat încă de pe atunci numele de *Ștefan cel Mare* 1).

Prin vitejia și geniul arătat în răsboaie, prin sacrificiile excepționale făcute pentru apărarea pământului terii și a creștinătății, prin calitățile sale de bărbat de stat, cari au conzistat în profunda cunoaștere a oamenilor și împrejurărilor, prin voința de fier, talentul diplomatic, puterea lui excepțională de muncă, energia lui rară, iuțeala în acțiune și imboldul dat culturei și artei, el merită să fie așezat, cum a spus și cronicarul Dlugosz, printre eroii și oamenii mari ai omenirii.

5 Mai, 1925.

1) „*Stephanus ille magnus*“. (Scrisoarea lui Sigismund către Petru Rareș din 3 Febr. 1531 în Hurmuzaki, sup^l. II și I, p. 22).

CAP. XII

BIBLIOGRAFIE

- „Acta Grodzkie i Zemskie“, t. IX Lemberg, 1883.
Albèri „Le relazioni degli ambasciatori Veneti“ s. 3. III.
Annales Mellicenses in „Monumen a Germaniae histo-
rica“. Scriptorum IX.
„Analele rutene“ in „Scriptores rerum Polonicarum“, II.
„Analele Venețiene“ in „Arhivio storico Venetiano“, VII.
Anastasiu I. I. Lt., *Bătălia dela Braniște*. Galați 1893.
Angioiello V. Ursu, „Historia turchesca“.
„Arhiva istorică“, ed. Hașdeu, I, II.
„Archivio storico italiano“, t. VII, 1.
„Archiv für Oesterreichische Geschichtsquellen“, 1849.
„Archiv für Oesterreichische Geschichte“, t. 49.
Beldiceanu, „Inscripția dela Bădăuși“ în „Arhiva Socie-
tății științifice și literare din Iași“, VI.
Bianu I., „Ștefan cel Mare“, („Columna lui Traian“, 1883).
Bobrzynski Mich., „Starodavne Prawa polskiego Pom-
niki“ t. VII. „Acta expeditionum Bellicalium Palati-
natus Calisiensis et Posnansiensis in Valachos et
Turcos a. 1497“, Cracoviae 1882.
Bogdan I., „Cronici inedite“, Buc. 1895.
Bogdan I., „Documentele lui Ștefan cel Mare“, I, II, 1914.
Bogdan I., „Letopiseșul lui Azarie“. (An. Ac. R. XXXI).
Bogdan I., „Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu
Țara Ungurească“, Buc. 1905.
Bogdan I., „Vechile cronici moldovenești până la Ureche“.
București 1891.
Bogdan I., „Vlad Țepeș“. Buc. 1896.
Bogdan I., „Documente false atribuite lui Ștefan cel
Mare“ Buc. 1913.

- Bogdan I., „Documentul Rânzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV“ (An. Ac. R. 1908).
- Bogdan I., „Inscripțiile dela Cetatea Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei“ (An. Ac. R. 1908).
- Bogdan I., „Câteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boerilor moldoveni în sec. XIV și XV“ (An. Ac. R. 1907).
- Bogdan I., „Evâng. dela Homor și Voroneș“ (An. Ac. R.).
- Bogdan I., „Documente moldovenești în arhivul Brașovului“ („Convorbiri Literare“ anul XXXIX Buc. 1905).
- Bogdan I., „Două steaguri ale lui Ștefan cel Mare, din muntele Athos“ (An. Ac. R. seria II tom. XXIV 1902).
- Bogdan I., „Despre cnejii români“ (An. Ac. R. seria II, t. XXVI Buc. 1903).
- Bogdan I., „Cinci documente istorice slavo-române din arhiva curții imperiale dela Viena“ (An. Ac. R. seria II, t. XI) Buc. 1889.
- Bogdan I., „Contribuții la ist. Moldovei“ (An. Ac. R. 1907).
- Bonfinius, „Rerum Ungaricarum decades IV“ (Lipsca, 1771).
- Bratutti, „Chronica dell' origine et progressi della Casa Ottomana, composta da Saidino Turco“ (Viena, 1649).
- „Breve Cronicon Daciae“, („Quellen der Stadt Kronstadt“ IV).
- Burada Th., „O călătorie la muntele Athos“ (Revista pentru istorie I—II).
- Burada Th., „Biserica Sf. Ion din Vaslui“ (Rev. p. ist. I).
- Burada Th., „Biserica Sf. Apostoli Petre și Pavel din Huși a lui Ștefan cel Mare“ (Rev. p. ist. II).
- Burada Th., „Podul de piatră al lui Ștefan cel Mare din județul Vaslui“ (Revista pentru istorie t. II).
- Burada Th., „Biserica Sf. Gheorghe din orașul Hârlău zidită de Ștefan cel Mare“ (Rev. p. ist. VI, 1899).
- Calcocondylas in „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae“ ed. Bonn.
- Cancel, „Data epistolei lui Uzun Hassan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isak-Bey“ Buc. 1912.
- Capidan Th., „Steagul lui Ștefan cel Mare“ în „Cele trei Crișuri“. Oradea Mare 1921. Mai 15, an. II No. 16.
- Cegăneanu Sp. P., „Din odoarele bisericesti ale muzeului național“. (Bulet. comis. mon. ist. 1910).
- Chiriac N. D., „Ctitoriile lui Ștefan cel Mare“ 1924.
- Codrescu Th., „Uricariul“ t. XVIII.
- „Columna lui Traian“, a. 1876 și 1883.
- Comorovo, „Cronica fratrum minorum“, în „Archiv. f. Oester. Gesch.“, t. 49.
- Conduratu, „Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad Dracul“. (Inaugural-Dissertation). Buk. 1903.

- Crivelz Th., „*Bătălia dela Racova*“, Buc 1912.
- Cromer, „*De origine et rebus gestis Polonorum*“, Basel.
- Cronicon breve Croatiae“, in „*Archiv za povestnica jugoslavenska*“. Zagrab, t. IX.
- Dalla Santa, „*Di Callimaco esperiente in Polonia*“. (Nuovo Archivio Veneto No. 51).
- Dan D., „*Mănăstirea și comuna Putna*“, Buc. 1908.
- Densușianu N., „*Răsboaele lui Ștefan cel Mare după istoricii poloni Dlugosz și Cromer*“, (Revista pentru istorie, t. 8, 1902).
- „*Die Danziger Chronik vom Pfaffenkriege*“, în „*Scriptores rerum Prussicarum*“, IV.
- Dlugosz, „*Historia Polonica*“, ed. Lipsca 1596.
- Dobrescu N., „*Contribuțiuni la istoria bisericeii române în sec. XV*“, Buc. 1907.
- D'Ohson, „*Tableau général de l'empire othoman*“, VII, Paris 1824.
- Drăghiceanu Virgil, „*Monumentele din Biserica Precista din Bacău*“, (Bulet. com. mon. ist. 1911).
- Esarcu, „*Ștefan cel Mare*“, Buc. 1874.
- Fessler, „*Mathias Corvinus König der Ungarn*“, Breslau 1794, t. II.
- Fessler Klein, „*Geschichte von Ungarn*“, II, Leipzig, 1875.
- Fischer E., „*Kozmin. Ein Beitrag zur Geschichte des polnisch moldauischen Konfliktes im Jahre 1497*“ în „*Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum*“ 1902.
- Fischer E., „*Wehrkraft der Moldau*“, Czern. 1908.
- Firnhaber, „*Die Verschwörung der Siebenbürger gegen K. Mathias*“ în „*Notizenblatt*“ 1852.
- Fraknói, „*A magyar nemzet történe e*“, t. IV. „*A Hunyadiak és a Jagellok kora*“. Budapest. 1906.
- Fraknói, „*Mátyás király levelei*“, I, II.
- Franken Mat., „*Von dem Dracole Wayda, gedruckt zu Augsburg*“.
- Galland Antoine, traducerea lui Seadeddin (Manuscris în „*Bibliothèque Nationale*“ din Paris f. fr. No. 6074).
- Gelcich, „*Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*“, Budapest, 1887.
- Ghibănescu Gh., „*Surete și Izvoade*“, I, Iași 1906.
- Ghibănescu Gh., „*Ispisoace și Zapise*“, t. I, V, Iași
- Ghibănescu Gh., „*Din domnia lui Ștefan cel Mare*“, Iași 1904, (Extras din „*Arhiva*“, XV, No. 5—6).
- Ghibănescu Gh., „*Ștefan cel Mare Personalitatea lui religioasă*“, extras din „*Viitorul*“, Iași 1904.
- Ghibănescu Gh., „*Dorohoiul*“, Iași 1924.
- Ghibănescu Gh., „*Opt urice slavone*“, Iași 1904.

- Giustiniani Agostino, „*Annali dei Genova*“, 1537.
- Hammer, „*Histoire de l'empire ottomane*“, trad. Doehez. Paris, 1844, t. I.
- Hasdeu, „*Ion Vodă cel Cumplit*“. Buc. 1865.
- Huber, „*Geschichte Oesterreichs*“. Gotha, t. III.
- Hurmuzaki, „*Documente privitoare la istoria Românilor*“ t. II, II, 2, II, 3, VIII, XV.
- „*Ienicerul sârb*“ la Dethier-Hopf, t. IV. și „*Archiva istorică*“.
- Iablonski Alex., „*Sprawy Woloskye za Jagielonow*“ în „*Zrodla Dziejowe*“, Warșovia, 1881, t. X.
- Iorga N., „*Acte și fragmente*“, III. Buc. 1897.
- Iorga N., „*Geschichte des Osmanischen Reiches*“. II.
- Iorga N., „*Geschichte des rumänischen Volkes*“. I 1905.
- Iorga N., „*Istoria armatei*“, t. I. 1910.
- Iorga N., „*Istoria lui Ștefan cel Mare*“, Buc. 1904.
- Iorga N., „*Inscripțiile din bisericile României*“. I—II.
- Iorga N., și G. Balș, „*L'art roumain*“. Paris 1922.
- Iorga N., „*L'art populaire en Roumanie*“, Paris 1923.
- Iorga N., „*Lucruri noi despre Vlad Țepeș*“, (Convorbiri Literare, 1901).
- Iorga N., „*Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*“. Buc. 1899.
- Iorga N., „*Studii și documente*“, t. III, XVI.
- Iorga N., „*Veneția în Marea Neagră*“. An. Ac. Rom.
- Iorga N., „*Contribuții la istoria bisericii noastre*“. (An. Ac. R. 1911).
- Iorga N., „*Stăpânirea lui Ștefan cel Mare asupra Ciceului*“. (Revista istorică, Iulie—Sept. VIII, 1922).
- Iorga N., „*Unchiul lui Ștefan cel Mare*“. (Revista istorică a. V, 1919).
- Iorga N., „*Ștefan cel Mare și Mănăstirea Neamțului*“, (Bulet. com. mon. ist. 1910).
- N. Iorga., „*Ștefan cel Mare, Mihai Viteazu și Mitropolia Ardealului*“ (An. Ac. R. 1904).
- Iorga N., „*Relațiile comerciale ale țerilor noastre cu Lembergul*“. Buc. 1900.
- Istrati C., „*Biserica și podul din Borzești*“. Buc. 1904.
- Istrate C. I. Dr., „*Despre Cetatea Hotinului*“. Buc. 1912. (Extras din An. Ac. R. 1912).
- Katona, „*Historia critica regum. Hungariae*“ t. 14.
- Kazinczy Gábor, „*Mátyás Király*“. Pest 1863.
- Kozak E., „*Inscripfen aus der Bukowina*“. Wien 1903. „*Kwartalnik Historyczny*“ VII 1893.
- Lapedatu Al., „*Vlad Vodă Călugărul*“. Buc. 1903.
- Lapedatu Al., „*Portretele ctitoricești dela Sf. Nicolae Domnesc din Iași*“. (Bulet. Com. mon. ist. 1912).
- Lapedatu Alex., „*Gravuri și vederi dela Cetatea Albă*“. (Bul. Com. mon. ist. 1912).

- Lapedatu, „Cetatea Sorocei“. (Bulet. Com. mon. ist. 1914).
- Lapedatu, „O Biserică a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească“. (Bul. Com. mon. ist. 1910).
- Lapedatu, „Biserica logofătului Tăutul din Balinești“. (Bul. Com. mon. ist. 1911).
- Legrand Emile, „Deux vies de Jacques Basilicos“. 1889.
- Leunclavius, „Annales Sultianorum Ottomanidarum“, Frankfurt, 1638.
- Leunclavius, „Newe Cronica Tuerkischer Nation“, 1638.
- Levicki A., „Krol Jan Olbracht o Klesce Bukowinskij R. 1497 in „Quartalnik Historiczny“, VII.
- Levicki Anatolii, „Codex epistolaris saeculi decimi quinti“, Cracovia, 1891, t. 1—III.
- Longinescu, „Istoria dreptului românesc“. Buc. 1908.
- Longinescu, „Pravila lui Alexandru cel Bun“. Buc. 1923.
- Măzăreanu Bartolomeu, „Domnia lui Ștefan cel Mare“, ed. S. Fl. Marian, Suceava 1904.
- Melchisedec Ep., „Noțițe istorice și archeologice“. (Buc. 1885).
- Melchisedec Ep., „Două urice inedite dela Marele Ștefan“. (Rev. pentru ist. I).
- Melchisedek Ep., „Inscripția dela Războeni“. (An. Ac. R. II t. 7).
- Melchisedec Ep., „Chronica Romanului și a episcopiei de Roman“. I, II Buc. 1874.
- Melchisedek Ep., „Chronica Husilor“. Buc. 1869.
- Melchisedek Ep., „Catalogul de cărțile sârbești și rusești, manuscrise vechi ce se află în Biblioteca Sfintei Mănăstiri a Neamșului“. (Rev. p. ist. I. 129).
- Meteș Ștefan, „Relațiile comerciale ale Țerii Românești cu Ardealul“. Sighișoara 1921.
- Motogna V., „Articole și documente“. Cluj 1923.
- Motogna V., „Un notar necunoscut al lui Ștefan cel Mare“. (Revista istorică VI).
- Miechow (Miechovita), „Scriptores rerum Polonicarum“ II.
- Minea I. Din trecutul stăpânirii românești asupra Ardealului“. Buc. 1914.
- Miletici-Agura, „Sbornik“, IX.
- Mironescu Vladimir, „Mănăstirile și bisericile întemiate de Ștefan cel Mare“. Cernăuți 1908.
- „Monumenta historica Slavorum Meridionalium“, II, Belgrad 1882, ed. Macusev (Glasnik seria II 14—15).
- „Monumenta Hungariae Historica“. Diplomaciai Emlékek (Acta extera) I, II, III, IV.
- „Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium“, t. 22. Agram, 1891.
- „Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia“ I, III, VII, IX, X, XII, XV, XV, XVII.

- Nacker Liborius in „*Scriptores rerum Prussicarum*“ V.
 Navagero, „*Historia Veneta*“. (Muratori XXIII).
 Nesri, „*Istoria Casei Otomane*“, Ia Thury, t. I.
 Nicolaescu St., „*Documente slavo-române*“. Buc. 1905.
 Nistor I., „*Die Moldauischen Ansprüche auf Pocutien*“,
 Wien 1910. (Extras din „*Archiv für Oesterreichische
 Geschichte*“, Bd. 101).
 Nistor I., „*Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Mol-
 dau*“ Gotha 1911.
 Nistor I., „*Handel und Wandel in der Moldau*“. Cern. 1912.
 Nistor I., „*Das Moldauische Zollwesen*“.
 Nether Gustav, „*Ștefan cel Mare*“ (după Karamsin in
 „*Archiva*“ Iași 1904 No. 5—6).
 Odobescu Al., „*Inscripțiunea lui Ștefan cel Mare. Curțile
 domnești din Hârlău*“. (Revista pentru istorie I).
 Onciul D., „*Din istoria României*“, ed. 1909.
 Onciul D., „*Geschichte der Bukovina*“, Wien 1898.
 Onciul D., „*Din trecutul Bucovinei*“. Buc. 1915.
 Orghidan N., „*Ce spun cronicarii streini despre Ștefan
 cel Mare*“. (Bibl. Cos. 24—26). Craiova 1916.
 Panaitescu P. P., „*Iarăși Unchiul lui Ștefan cel Mare*“.
 (Revista istorică. Buc. 1922, VIII, No. 1—3).
 Panaitescu P. P., „*Știri Venețiene asupra luptei dela
 Baia*“. (Revista istorică. Buc. 1922, VIII, 1—3).
 Papadopol Callimach, „*Sofia Paleolog și Domnița Elena*“.
 (An. Ac. R. XVII).
 Papiu Ilarian, „*Tesaur de monumente istorice*“ III.
 Pârvan V., „*Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*“.
 Piscia Baldassar, in „*Columna lui Traian*“, 1876.
 Popescu Orest, „*Câteva documente moldovene*“, 1895.
 Popovici I. N., „*Chronique de Gligorie Ureche*“, Buc. 1911.
 Pray, „*Annales regum Hungariae*“, IV.
 Puiu Ioan, „*Ctitoria lui Bogdan cel Bătrân*“: (Anua-
 rul liceului de fete din Rădăuți. Cern. 1924).
 Rosetti Radu General, „*Încercări critice asupra răs-
 boaelor lui Ștefan cel Mare din a. 1475 și 1476*“,
 Buc. 1914.
 Rosetti Radu, „*Pământul, sătenii și stăpânii în Mol-
 dova*“, Buc. 1907.
 Rosetti Radu, „*Originea și transformările clasei stăpâ-
 nitoare în Moldova*“ (An. Ac. R. 1906).
 Rădulescu Andrei, „*Luptele lui Ștefan cel Mare cu
 Turcii în 1475 și 1476*“. Buc. 1908.
 Ranzani, „*Epitome rerum Hungaricarum*“, Schwandtner, I.
 Reva Petru, „*De monarchia et de corona regni Hun-
 gariae centuria V, la Schwandtner*“.
 Romstorffer, „*Cetatea Sucevei*“, ed. Lapedatu, Buc. 1913.
 Romstorffer, „*Schloss Neamțu*“, Czernovitz, 1899.

- Sagredo, „*Memorie istoriche de monarchi ottomani*“. Bologna, 1674.
- Sansovino, „*Historia universale dell'origine, guerre et imperio de Turchi*“. Veneția, 1654.
- Sanuto, „*Diarii*“, III, IV, V, VI.
- Strișca I. Căp., „*Răsboiul din 1497*“ Buc. 1904.
- Schmidt W., „*Suczawa's historische Denkwürdigkeiten*“. (Czern. 1876).
- Schwandtner, „*Scriptores rerum Hungaricarum*“, Vindob, 1766, t. I, II, III.
- Seadeddin V. Galland și Thúry.
- Scriptores rerum Polonicarum*, t. II.
- Scriptores rerum Prussicarum*, t. IV, V,
- Szabó, „*Székely oklevéltár*“, III Cluj 1890.
- Tanoviceanu, „*Curierul judiciar*“, a. XXIII, No. 5, 1914.
- Teleky, „*Hunyadiak kora*“, t. XI.
- Thallóczy și Aldássy, „*Magyarország melléktartományainak oklevéltára*“, Bud. 1907.
- Thuróczy, „*Cronica Hungarorum*“, ap. Schwandtner, I.
- Turszunbeg la Thúry, I.
- Thúry, „*Török Történetirók*“, Budapest, 1893, 2 vol.
- Tabero L., „*Commentariorum de rebus temporibus eius*“. Frankf. 1605.
- Ulberti Folietae, „*Historiae Genoviensum libri*“. XII. (Genova, 1585).
- Uljanicky, „*Materialy*“, Moscova, 1887.
- Ursu I., „*Historia turchesca*“, Buc. 1909.
- Ursu I., „*Relațiile Moldovei cu Polonia*“, Piatra, 1900.
- Ursu I., „*Bătălia de pe Câmpul Pânel*“, Buc. 1913.
- Ursu I., „*Die Auswärtige Politik des Peter Rareș*“, Wien, 1909.
- Ursu I., „*Ștefan cel Mare și Turcii*“, Buc. 1914.
- Ursu I., „*Personalitatea lui Ștefan cel Mare*“. Buc. 1921.
- Veres, „*Acte și scrisori*“, I Budap. 1914.
- Vigna, „*Codice diplomatico delle colonie tauro liguri*“, t. I, III, Genova, 1879.
- Wapowski in „*Scriptores rerum Polonicarum*“, II.
- Weinreichs Gaspar. „*Danziger Chronik*“ in „*Scriptores rerum Prussicarum*“, IV.
- Wickenhauser A. Franz, „*Die Urkunden des Klosters Moldoviza*“ Wien 1862.
- Wickenhauser A. Franz. „*Geschichte der Klöster Woronez und Putna*“, Czernowitz 1836.
- Wickenhauser, „*Geschichte des Bistums Radauz und des Klosters Gross-Skil*“, Czernowitz 1891, 2 vol.
- Țenopol, „*Istoria Romanilor*“, t. IV ed. 2 1914.
- Zrodla Dziejowe“. X.

VERIFICAT
2007

INDICE

A

Adjud 382.
 Adrianopole 122
 Ahmed Paşa, 97.
 Albania. 82, 83
 Albert, rege al Poloniei, 217—270.
 Albu spătar, 318.
 Alexa Stolnicul, 69.
 Alexa, diac, 423.
 Alexa, fost vaftaman, 339.
 Alexandrel, Domn al Moldovei, 9, 19.
 Alexandru Aldea, Domn al Munteniei, 29.
 Alexandru cel Bun, Domn al Moldovei, 17, 263, 267, 427.
 Alexandru, iul lui Ștefan, 70, 280—283, 398, 416, 429, 430, 429, 436.
 Alexandru Aldea, Domn al Munteniei, 353.
 Alexandru din Mangop, cumnatul lui Ștefan, 99, 100, 121, 140.
 Alexandru, presupus pretendent, 123.
 Alexandru Duce al Lituaniei și rege al Poloniei. 229—300, 336.
 Alexa stolnicul, 69.
 Alexe pârcațab, 361.
 Alibeg, 31, 165, 167, 172, 173.
 Ana, fiica lui Ștefan, 431, 432.
 Anastase egumen măn. Moldavița, 68.
 Andreica paharnic, 319.
 Andreica diac, 423

Andrică comerciant, 388.
 Angioleilo, visliernicul Sultanului Mahomed II, 120, 126.
 Arbure, pârcațab de Neamț, 363, 144, 314.
 Arbure Luca, portiarul Sucevei, 239, 301, 302, 363, 416, 417.
 Ardanovici Petru, diac, 423.
 Armeni, 394.

B

Babadag, 374.
 Bacău, 36, 50, 523, 373, 376, 383, 393, 402, 416.
 Bădăuți, biserica, 407.
 Bahlovia, 364.
 Baia (băiălia dela) 44—56, 62, 106, 360.
 Baia (târg), 374, 376, 393, 402, 415.
 Bălcaș, sat în jud. Târnava Mică, 113.
 Baiazet Sultan, 168—300.
 Balázs Magyar, Voevod al Ardealului, 103.
 Bâlco, pârcațab de Chilia, 39, 362.
 Balibeg, 198.
 Băloș, fost cnez, 339.
 Baragan. 31.
 Bârsa Țară, 32.
 Bârsu stolnic, 315, 319.
 Basaraba Laiolă, Domn al Moldovei, 70—80, 94, 103, 113, 122, 129, 120.

- Basaraba cel Tânăr (Țepeluș), 370, 70, 80, 82, 103, 158, 159, 160, 161, 170.
 Basarab Neagoe, Domn al Munteniei. 317, 347.
 Beigrad, 10.
 Bathori Ștefan, Voevod al Ardealului, 148, 158, 162.
 Baraolt, 47.
 Bârlad, 374, 383.
 Berindei, pretendenți, 44, 48, 49, 56.
 Bethlen de Dominic, Voevod al Ardealului, 61.
 Beatricea, soția regelui Matiaș, 162.
 Berheci Valea, 125.
 Bernaldin pârcălab de Cetatea de Baltă, 204, 364.
 Birloc vezi Dragfi.
 Bistrița (Bistrițeni), 61, 104, 374—379.
 Bistrița mânăstire, 283, 400, 402, 414.
 Biszowski, sol polon, 77.
 Bodea Vornic, 313, 318.
 Bogdan II, Domnul Moldovei, 89, 17, 316.
 Bogdan, fiu al lui Ștefan, 338, 424, 430.
 Bogdan-Vlad, fiul lui Ștefan, 71, 283, 284.
 Bohemia, 56.
 Boldur Vornicul 261, 288, 294, 295, 318, 353.
 Bora fost jude, 339.
 Bora pârcălab 362.
 Borzești, 7, 408.
 Bosnia, 38.
 Boureanul Ion. 319, 363.
 Braevici Duma, pârcălab, 14, 15, 288, 307.
 Brăila 66, 165, 166.
 Brașov, (Brașoveni) 32, 47, 68, 78, 81, 103, 113, 125, 377, 378, 379, 380, 386, 389, 394.
 Breslau, 60.
 Brudnr Duma pârcălab, 361.
 Bucium Ion, pârcălab de Chilia, 39, 362.
 Buczaczi sol polon 74.
 București (Cetatea Dâmboviței) 72, 73, 81.
 Buda. 105, 125, 147, 177.
 Buda fost jude, 339.
 Buhtea, pârcălab de Chilia, 39, 362.
 Bulgari, 30.
 Buzeu, 166.
- C
- Caffa, 97—99, 104, 110, 121, 157, 574.
 Callimachus, humanist, 218.
 Camenița, 59, 98, 299.
 Câmpul lui Dragoș, 339.
 Câmpul Pânei (bătălia de pe) 160, 161.
 Câmpulung, 374.
 Căntălărești, 83.
 Capriana mânăstire, 416.
 Cassian, monah, 419.
 Carolus, ambasador venețian, 265.
 Casimir, regele Poloniei, passim.
 Callaneo Dorino, bancher genovez, 332.
 Căllăbuge, lupta dela, 197, 198.
 Cernăuți, lupia dela, 244, 355.
 Cetatea Albă, 11, 93, 99, 100, 120, 125, 128, 145, 177—200, 225, 226, 227, 261, 262, 320, 362, 374, 380.
 Cetatea de Baltă, 201, 275, 365.
 Ciceu 201, 275, 565.
 Ciopei, pârcălab de Neamț, 12, 363.
 Cneajna, mătușa lui Ștefan, 316, 427.
 Chersones, 137.
 Chilia, 19, 23, 24, 25, 25, 33—44, 62, 97—100, 117, 121—125, 145, 167, 177, 306, 207, 225, 226, 227, 261, 262, 362, 374.
 Clănău spătar, 271, 505.
 Cluj, 47.
 Cocșa, armean, 332.
 Codrul Căminului (bătălia dela), 239—243, 363.
 Colomea, 191, 214.
 Constantinopol, 374.
 Jurământ dela Colomea, 191, 195, 201, 207.
 Corvin Iancul, 19, 24, 33, 36, 48, 71, 81, 112.
 Cosma v. Șandrovici.

Costea comerciant, 388.
 Costea spătar, 318.
 Cotnari, 416.
 Cracovia, 58.
 Crai Mic, 12.
 Crăciuna. 172, 173, 220, 262.
 Creșevici Hodco, 8.
 Crasna, 81.
 Crasnaș vornic, 54, 318.
 Coșmani, 231,
 Cursul Apei (bătălia dela) 72, 73,
 353, 259.

D

Dâmba, fost jude, 339.
 Dan II, Domn al Munteniei, 71, 78.
 Danciul fost cnez. 339.
 Danovici Costea, 18.
 Dajbog paharnic și pârcălab, 319, 363.
 Damăncuș Stejco, 8.
 Dienes fost jude, 339.
 Draganici fost jude, 13, 289.
 Dereptate, 13, 289.
 Dobrota, comerciant, 288,
 Dobrovăț mănăstire, 330, 400, 413.
 Dobrul logofăt 287, 318.
 Doljești, 12, 13.
 Dorohoi, 364.
 Dragii, Bartholomeu de Bellewp ro-
 mânește Birlac, cuscrut lui Ștefan,
 336, 238, 283.
 Dragan, 388.
 Drăgoi fost jude 339.
 Dragoș Boul Vornic, 318.
 Dragoș spătar, 318.
 Duma Vlaicovici, pârcălab, 104, 288,
 302, 305, 361, 362, 363.
 Dumica fost jude 339.

E

Elena, fiica lui Ștefan, 429, 430, 431.
 Evdochia, soția lui Ștefan, 71, 280, 429
 Eremia Postelnic, 319.

F

Fete, Golcă, pârcălab 364.
 Filip monah, 419.
 Firley, sol polon
 Florești (Tutova), 416.
 Frideric, cardinal, 219, 271.
 Fruntes, stolnic, 319.

G

Galaji, 374.
 Galiția, 16, 58.
 Gangur Radul, pârcălab de Orhei, 306
 361.
 Gavril, comerciant, 388, 177.
 Gem, fiul Sultanului Mahomet, 171
 172.
 Gerardo, sol venețian, 117.
 Giurgea Lungul, vornic, 311, 318.
 Giurgiu, 28, 66, 78, 160, 180.
 Gheorghe, Mitropolitul Sucevei, 293.
 Gherghița, 129.
 Gherman pârcălab de Cetatea Albă, 185
 Glogova, 173.
 Goian, pârcălab, 39, 312, 362.
 Goștilă, boer, 340.
 Grecin, vezi Mano il.
 Grozea, pârcălab, 361.
 Grumaz Ion, staroste de Cernăuși, 362.

H

Halici, castru, 214.
 Hamza, bey, 29.
 Hârlău, 247, 258, 302, 374, 395, 408.
 Harman. pârcălab, 256, 308, 309, 362.
 Hodor, fost vataman, 339.
 Homor, mănăstire, 405, 417.
 Horodnic, mănăstire de maici, 405.
 Holin, 12, 18, 36, 37, 127, 143, 144
 145, 150, 320, 360.
 Hrincovici, clucer, 271.
 Hroet, Hruet, pretendent la tron, 197
 Huru Ilie, comis, 315, 319,
 Hu i, 408.

I

- Iaicza, 263.
 Iași, 99, 105, 320, 374, 408.
 Ignatie v. Iuga.
 Ignat, comerciant, 388.
 Iliș, Domnul Moldovei, 17, 49.
 Iliș, pârcălab de Suceava, 12, 318, 363.
 Iliș, v. Modruz, 12.
 Iliș, curier, 61.
 Ilie, pretendent, 269.
 Ioanăș, fost jude, 339.
 Ioanichie, episcop de Rădăuți, 203, 294, 420.
 Ioasaș, egumen la mănăstirile Neamț și Pulna, 68.
 Ion Comisul, 12.
 Ion Paharnicul, 319.
 Ion Pârcălabul, 14.
 Isac logofătul, 231.
 Isaia postelnicul și pârc., 12, 39, 60.
 Ivan, țarul Rusiei, 213, 272.
 Ivanco pârcălab, 361.
 Ivanco pârcălab de Crăciuna 172, 362.
 Ivancu pitar, 237.
 Iuga fost jude, 339.
 Iuga Visliernicul (Ignatie), 305.
 Iuga Postelnicul, 315.
 Ivașcu pârc. de Chilia, 183, 362.
 Ivașcu Comis, 319.

K

- Kanczug, 251.

L

- Lancuț, 251.
 Lăpușna, 374.
 Lemberg, 230, 373, 374—390,
 Lențești lupla dela, 243.
 Lublin, 98, 273.
 Luca comerciant, 388.
 Luca pârcălab, 315, 319.
 Lunca cea Mare, 167.

M

- Mahomei II passim
 Malcoci, 198.
 Mangop, 99, 100.
 Manoil Grecin pârcălab, 12, 311.
 Maria, mama lui Ștefan, 8.
 Maria de Mangop, soția lui Ștefan, 81, 97.
 Maria, fiica lui Radul, 430.
 Maria, fiica lui Ștefan, 431, 432.
 Marina, bunica lui Ștefan, 316.
 Martin comerciant, 386.
 Massari, Leonardo, 277.
 Matei Stolnicul, 362.
 Maxim, pârcălab de Chilia, 183, 362.
 Maximilian, Împăratul Germaniei, 212.
 Mehedinți, 173.
 Micotă pârcălab, 306, 307, 363, 364.
 Micolici Grozea, comis, 319.
 Micul, comerciant, 388.
 Mihail, fost jude, 339.
 Mihail, logofăt, 10, 14.
 Mihălceni, 231.
 Mihău Spătar, 104, 313, 318.
 Mircea, pretendent la tronul Munteniei, 165, 166.
 Modruz Iliș, 12.
 Moghila paharnic, 319.
 Moldavița sau Moldovița, mănăstire, 328, 330, 374, 400, 402.
 Muriano, medic, 276.
 Mușal, pârcălab, 361.

N

- Neașa, 370.
 Neagul pârcălab, 39, 288, 306, 362.
 Neagu comerciant, 388.
 Neamț, târg și cetate, 127, 143, 144, 145, 151-
 Neamț mănăstire, 320, 374, 376, 400, 403, 410.
 Negoști, 319.
 Negrilă paharnic, 69, 319, 361.
 Negrita, 370.
 Nicopole, 263.

O

- Oană pârcaľabul Celăjii Albe, 185, 318.
 Oană ătar, 342, 343.
 Oană pârcaľab, 364.
 Oberlin, 352.
 Obluciĵa, 238, 374.
 Oituz pasul, 47, 39, 125, 153, 148.
 Oltea, prelinsa mamă a lui Ștefan,
 8, 427, 428, 429.
 Oli, 60.
 Oprea comerciant, 388.
 Oradea, 147, 186.
 Orbic, 12, 13.
 Orhei, 302, 320, 361.
 Oriș Costea, 12.
 Ostapsco fost vatman, 359.
 Oje 12.

P

- Păpăuși, biserica din, 410.
 Pascu, (Pașco), 39, 314, 362.
 Pătrăuși, biserica, 407.
 Păra, 26, 14.
 Petrică comisul, 319.
 Petru Alexandrovici II, 17.
 Petru Aron, 8, 9, 10, 11 — 18, 44, 60,
 61, 81, 413.
 Petru, fiu al lui Ștefan, 338.
 Petru, pârcaľabul, 12, 362.
 Petru, pârcaľab de Ciceu, 365.
 Petru Ponici, pârcaľabul Sucevei, 12,
 318, 363.
 Petru Stolnicul, 389, 319.
 Petru varadin, 40.
 Piatra, biserica, 413.
 Piscia Balthasor, 123.
 Pitești, 171.
 Pocuĵia, 253, 265 — 280, 340.
 Podiebrad regele Bohemiei, 56, 600.
 Podolia, 36.
 Pop Filip.
 Probota mănăstire, 400.
 Przemisl, 251.
 Prut, 233.
 Purece pârcaľab, 361.

- Putna mănăstirea, 67, 329, 330, 340, 400,
 404, 405, 406, 407, 416, 422, 422, 420.
 Putna ărg, 323.

R

- Racova rău, 87, 89.
 Racovăĵ ballă, 84.
 Rădăuși, episcop, 8, 337, 338, 340, 400,
 401.
 Radul cel Frumos, 31, 33, 40, 65, 78,
 109.
 Radul cel Mare, Domnul Munteniei,
 260.
 Râmnic-Sărat, 166, 413
 Victoria dela Râmnic, 167, 168.
 Răsboeni mănăstire, 410.
 Răsboeni. 130—140, 147, 352, 358.
 Reateș pârcaľab, 360.
 Reicherstorffer solul regelui Ferdi-
 nand, 345.
 Reuseni, 8, 11, 413, 414.
 Roman, 50, 132, 232, 233, 254, 255, 320,
 363, 382.
 Ruteni, 271.

S

- Sabacz, 113, 114.
 Sambor, 256.
 Șandrea, 300, 301, 318.
 Șandrovici Cosma, 12, 187, 12, 287.
 Șandru, comis, 319.
 Sași, 394.
 Sarala, jud. Fălcu, ărg dispăruț, 323.
 Șarpe Cosma, postelnic, 318.
 Scheia (jud. Vaslui), 416.
 Scheia, lupta dela, 198.
 Scutari, 82.
 Secară Ion, pârcaľab, 364.
 Sighișoara, 47.
 Scenderbek, 167.
 Secuilor Țara, 19, 20, 21, 44.
 Șerban, 388.
 Sigismund, fratele regelui Albert, 217.
 Siliștra, 129.
 Silvan, egumen Neamț, 68.

Sina, pârçălab de Hofin, 12.
 Siref, Valea, 50, 126.
 Sixt IV, Papa, 94, 104, 114, 115, 168.
 Sniatyn, 231.
 Soci, lupta dela, 79—70.
 Sofia, 83.
 Soliman Paşa Eunucul, 80—97, 121,
 131, 132.
 Soroca, 361.
 Stahie, egumen dela Probota, 67.
 Stan, logofăt, 69.
 Stan, comercianti, 388.
 Stanciul Ponici, pârçălab 14, 15, 104,
 205, 288, 362.
 Stanciul, aurarul, 392.
 Stănilă, comerciant, 388.
 Stanimira, vistiernic, 12.
 Ştefan II, fiul lui Alexandru cel Bun, 267.
 Ştefan Lăcusă, fiul lui Ştefan.
 Şteful, pârçălab 312.
 Stibor, 15.
 Suceava, 50, 36, 127, 143, 144, 233,
 234, 364, 370—390, 408.
 Suhard, pas, 374.
 Suchodolski, sol polon, 77.

T

Tador, paharnic, 12.
 Tarase, episcop de Roman, 68, 290,
 291, 338, 400.
 Tatari, 67, 123, 128, 180, 263.
 Tăutul, logofăt, 231, 273, 300, 328, 416.
 Tazlău, mânăstirea, 329, 330, 402, 405,
 410, 420.
 Tecuci, 374, 382.
 Teoclist Mitropolitul Sucevei, 13, 68,
 288—293, 338, 390, 400, 507, 420.
 Teodor, egumen mânăstirea Bisriţa.
 Teodor, postelnic, 318.
 Tighina, 301, 374.
 Totruşan, spătar, 386.
 Toma, logofăt, 317.
 Troluş, târg, 49, 50, 393.
 Tricolici, vornic, 370, 371.
 Tulgheş, pas, 375.
 Turda, 133, 147, 148.

T

Tamblac, 156, 312.
 Teşina, 320.
 Tigani, 342.

U

Unguri, 395.
 Uzun-Hasan, Han turcoman, 71, 72, 73

V

Vâlcea, pârçălab, 315.
 Valea Albă, 130—140, 146, 346.
 Varna, 118.
 Vasile, monah, 419.
 Vasco, comerciant, 388.
 Vaslui, râu, 87.
 Vaslui, târg, 77, 79, 86—08, 114, 382,
 373, 387, 408.
 Vaslui, bătălia dela, 83—95, 121, 390.
 Veneşia, Veneşieni, 116—118, 156, 261.
 Vidin, 263.
 Vlad Călugărul, Domnul Munteniei.
 Vlad Draculea, 29, 166, 168.
 Vlad Ţepeş, 28—35, 110, 113, 128, 147,
 148, 155, 156, 346.
 Vladislav Basarab, 24.
 Vladislav II, rege al Ungariei, 212.
 Vlaicul, pârçălab, 12, 298, 295, 296,
 299.
 Volovăţ, mânăstire, 413.
 Voroneţ, mânăstire, 405, 408.
 Vrancean, spatar, 318.
 Vuc, Despotul Serbiei, 113.
 Vulpaş, logofăt, 78.

W

Watzelrode, Lucas, episcop, polon, 218.
 Wisloca, apa, 251.

Z

Zbiera, 12, 288, 307, 308, 319.
 Zografu, mânăstirea dela Sfântul Munte, 302, 403, 404, 415, 416, 417.

ILUSTRĂȚIILE

	Pag.
No. 1. — Portretul lui Ștefan din evanghelia dela Homor, reprodus din Ursu „Ștefan cel Mare și Turcii”	41
No. 2. — Regele Matiaș Corvin, reprodus din Ursu „Ștefan cel Mare și Turcii”	45
No. 3. — Mahomet II, reprodus din Ursu „Ștefan cel Mare și Turcii”	65
No. 4. — Basaraba Laiolă, reprodus din „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice 1913 p. 65”	75
No. 5. — Cetatea Albă (Bulet. Com. Mon. Ist. 1913)	100
No. 6. — Frontispiciu pe evanghelia reprodusă din Onciul „Geschichte der Bukowina”	107
No. 7. — Pecetea lui Ștefan (reprodusă din Onciul „Geschichte der Bukowina”	111
No. 8. — Cetatea Hotin reprodusă din Istrați „Despre Cetatea Hotinului”	137
No. 9. — Cetatea Soroca (Bulet. Com. Mon. Ist. 1914 p. 87)	141
No. 10. — Vlad Țepeș reprodus din I. Bogdan „Vlad Țepeș”	155
No. 11. — Acoperământul de pe mormântul Mariei de Mangop (Colecția Academiei Române. Stampe)	165
No. 12. — Chipul lui Ștefan din mănăstirea Voroneț, reprodus după copta Academiei Române	169
No. 13. — Chipul lui Ștefan de pe icoana din Pătrăuți (colecția de stampe a Academiei Române)	175
No. 14. — Chipul Mariei (fiica lui Radul) de pe icoana din Pătrăuți. (colecția de stampe a Acad. Rom.)	181
No. 15. — Ștefan cel Mare cu familia în mănăstirea Voroneț, reprodus din Onciul „Geschichte der Bukowina”	187
No. 16. — Aer cu inscripția lui Ștefan cel Mare, reprodus din Onciul „Geschichte der Bukowina”	205
No. 17. — Portretul lui Ștefan din biserica Sf. Nicolae Iași, (Bul. Com. Mon. Ist. 1012)	215
No. 18. — Poale de epitrafir cu chipul lui Ștefan și al soției sale (Bulet. Com. Mon. Ist. 1910)	225

No. 19. — Chipul lui Ștefan din biserica din Dorohol. (Cliseu Profesor Tafrali)	249
No. 20. — Ștefan și soția pe o dveră (stampele Acad. Rom.)	253
No. 21. — Ștefan și fiul său Alexandru, Poale de epitrafir (cliseu Profesor Tafrali)	281
No. 22. — Ștefan cu familia din bis. Sf. Ilie de lângă Suceava, reprodusă după copia dela Casa Școalelor	285
No. 23. — Ștefan cu familia din biserica din Dorohoi, reprodusă după copia dela Casa Școalelor	291
No. 24. — Ștefan cu fi: săi Bogdan și Petru Rareș, din mănăstirea Dobrovăț, cliseu propriu	297
No. 25. — Maria, soția lui Ștefan (pretinsă Evdochia) colecția de stampe a Academiei Rom.)	303
No. 26. — Fetele lui Ștefan, probabil Elena și Maria (colecția de stampe a Acad. Rom.)	309
No. 27. — Steagul lui Ștefan cel Mare (reprodus din I. Bogdan „Două steaguri ale lui Ștefan cel Mare“ în Analele Acad. Rom. t. XXIV. Desbateri)	353
No. 28. — Biserica dela mănăstirea Neamțului (Bulet. Com. Mon. Ist. 1910)	411

CUPRINSUL

CAP. I

Luptele pentru ocuparea și consolidarea tronului

	<u>Pag.</u>
Tinerețea lui Ștefan	7
Ocuparea tronului	8
Consolidarea tronului	13
Demonstrația contra Poloniei	15
Pacea cu Polonia	16
Sacrificarea lui Petru Aron. Refugiarea lui în Ungaria	18
Starea de război între Ungaria și Moldova	19
Incursiunea lui Ștefan în Țara Secuilor	20
Strângerea relațiilor cu Polonia	21
Chestiunea Chilei	23
Relațiile cu Turcii	25
Vlad Țepeș	28
Relațiile dintre Ștefan și Vlad Țepeș	33
Atacul contra Chilei	35
Dobândirea Hotinului	36
Ocuparea Chilei	37
Expediția regelui Matiaș. Bătălia dela Baia	44
Protestul Polonilor contra regelui Matiaș	57
Relațiile cu Polonia	58
Expediția din Transilvania	59
Prinderea și uciderea lui Petru Aron	61

CAP. II

Luptele pentru emanciparea Moldovei de tributul turcesc.

	Pag.
Luptele pentru desrobirea Munteniei	65
Expediția în Muntenia. Atacul Brailei	66
Luptele cu Tatarii	67
Sfințirea mănăstirii Putna	67
Năvălirea lui Radul în Moldova. Lupta dela Soci	68
Înlocuirea lui Radul	71
Revenirea lui Radul cu ajutorul Turcilor. Fuga lui Laiotă	73
Năvălirea Turcilor în Moldova	74
Readucerea Munteniei sub sfera lui Ștefan. Laiotă ia- răș Domn al Munteniei	77
Trecerea lui Laiotă pe partea Turcilor	78
Noua expediție a lui Ștefan în Muntenia	79
Expediția Pașei Soliman în Moldova. Cauzele expediției	80
Bătălia dela Vaslui. Locul unde s'a dat bătălia	83
Hotărârea de a continuă lupta contra Turcilor	95
Hotărârea Sultanului Mahomet de a întreprinde în persoană expediția punitivă contra lui Ștefan	96
Căderea Caffei	97
Atacurile turcești contra Moldovei	98
Căderea Mangopului	99
Alianța lui Ștefan cu regele Matiaș	100
Sângele rău produs în Polonia din cauza alianței cu Ungaria	109
Campania regelui Matiaș contra Turcilor	109
Acumularea tuturor sumelor de bani colectași pentru războiul contra Turcilor de regele Matiaș	114
Lipsa de lealitate a regelui Poloniei	117
Chestia prizonierilor din Caffa	120
Uciderea prizonierilor turci	121
Plecarea Sultanului contra Moldovei	122
Planul Sultanului	123
Planul lui Ștefan	124
Victoria contra Tatarilor	127

	Pag.
Năvălirea Turcilor	128
Micile hărțueli	129
Fortul dela Răsboieni	130
Lupta cu Pașa Soliman	131
Lupta dela Valea Albă și dela fortul Răsboieni	134
Atacul contra cetăților Suceava, Neamț și Hotin. Re-	
zistența eroică a acestora	143
Atitudinea regelui Casimir în momentele grele ale	
Moldovei	146
Atitudinea aliaților Unguri	147
Contraofensiva lui Ștefan și a aliaților Unguri în Mun-	
tenia	151
Reocuparea Munteniei de Turci. Uciderea lui Vlad Țepeș	155
Noul apel pentru ajutor făcut Veneției și Papei	156
Readucerea Munteniei în sfera Moldovei. Instalarea	
pe tron a lui Basaraba Țepeluș	158
Trecerea lui Țepeluș la Turci	166
Năvălirea Turcilor și a lui Țepeluș în Ardeal. Victo-	
ria dela Câmpul Pânei (1479)	160
Noua expediție a lui Ștefan în Muntenia	162
Invaziunea lui Țepeluș și a Turcilor în Moldova (1481)	162
Victoria dela Râmnic. Readucerea Munteniei în sfera	
Moldovei (1481)	167
Pierderea din nou a Munteniei pentru creștini	171
Cucerirea Cetății Crăciuna (1482)	172
Trecerea lui Vlad Călugărul pe partea Turcilor	173
Pierderea Chilieii și Cetății Albe	178
Atitudinea regelui Matiaș	186
Incercarea de a recuceri Cetatea Albă	190
Umilirea dela Colomea	191
Decepția Domnului Moldovei	196
Năvălirea Turcilor. Prădarea țerii și arderea Sucevei	196
Recucerirea țerii. Lupta dela Cătlăbuga	197
Lupta dela Scheia	198
Pacea Polonilor cu Turcii	199
Reluarea relațiilor amicale cu Ungaria. Dobândirea	
Ciceului și a Cetății de Baltă	201
Impăcarea cu Turcii	207

CAP. III

Luptele cu Polonia

	<u>Pag.</u>
Pericolul jagellon	211
Ocuparea Pocușiei	213
Planul regelui Albert	217
Proectul dela Leutschau	219
Cursa regelui Albert	220
Expediția regelui Albert	227
Asediul Sucevei	233
Armistițiul	236
Dezastrul din Codrul Cosminului	239
Lupta cu Mazurii, Victoria dela Lențești	243
Lupta dela Cernăuți	244
Expediția lui Ștefan în Polonia	247
Coaliția contra Turcilor	252
Schimbarea politicei față de Turci	256
Pacea cu Polonia, Emanciparea Moldovei de sub suzeranitatea polonă	257

CAP. IV

Noi încercări de emancipare a Moldovei de tributul turcesc

Refuzul tributului, Incercări de emancipare de tribut și de recucerire a cetăților	261
--	-----

CAP. V

Relații încordate cu Polonia

Ocuparea Pocușiei	266
Moartea eroului	275

CAP. VI

Colaboratorii

Mitropolitul Teochist	288
Episcopul Tarasie	290
Mitropolitul George	293

	<u>Pag.</u>
Episcopul Ioanichie	293
Boldur Vornicul	294
Vlaicul	295
Stanciul Ponici	296
Logotătul Tăutul	300
Șandrea	301
Luca Arbure	301
Duma ăl Vlaicului	302
Isac	305
Clănău Spătarul	305
Ignatie zis Juga Vistiernicul	305
Radul Gaugur	306
Neagul	306
Pârcălabul Micotă	306
Duma Braevici	307
Zbiera	307
Hărman	308
Vornicul Giurcea Lungul	311
Manoil Grecin	311
Goian	312
Ion Tamblac	312
Pârcălabul Șteful	312
Spătarul Mihăn	313
Postelnicul Juga	313
Vornicul Bodea	313
Pârcălabul Buhtea	314
Pascu (Pașco)	314
Pârcălabul Arbure	314
Pârcălabul Luca	315
Pârcălabul Vâlcea	315
Ilie Huru Comisul. Bârsu Stolnicul	

CAP. VII

Concepția de stat. Funcțiunile principale administrative și judecătorești

Consiliul	316
Administrația	319

	<u>Pag.</u>
Administrația comunală	322
Judecățile	325
Veniturile Domnului	329
Stările sociale	337

CAP. VIII

Oastea

Categoriile de ostași	344
Vitejii	345
Boerii cei mari	347
Feciorii	348
Oastea cea mare. Glotași	348
Husarii	350
Armele	350
Tunarii	350
Unitățile, din cari erà formată oastea	352
Dispoziția oastei	354
Cetățile	360
Indatoririle militare	365
Calitățile militare ale Moldovenilor	360

CAP. IX

Ț a r a

Bogățiile	372
Comerțul	373
Căile comerciale	374
Exportul	375
Importul	378
Vămile	380
Prețul mărfurilor	}
Comercianții	
Banii	
Măsuri și greutăți	
Naționalitățile	394
Dreptul. Obiceiuri	395
Biserica	399

Mănăstirile	402
Bisericile și mănăstirile întemeiate de Ștefan	406
Cultura	417

CAP. X

Familia	427
-------------------	-----

CAP. XI

Personalitatea	433
--------------------------	-----

CAP. XII

Bibliografie	349
------------------------	-----

Ilustrațiile	453
------------------------	-----

E R A T A

Pagina	49, rândul	20	a se celi	<i>provezută</i>	în loc de	prevezulă.
"	49	" 24	" " "	<i>strategia</i>	" " "	tactica
"	71	nota 1	" " "	<i>26 Iulie</i>	" " "	25 Iulie
"	90	" 1	" " "	<i>donec</i>	" " "	donee
"	105	rândul 21	" " "	<i>pe uscat</i>	" " "	pe usca
"	124	" 17	" " "	<i>provezuși</i>	" " "	prevăzuși
"	152	" 11	" " "	<i>să jure</i>	" " "	să puie
"	169	" 1 jos	" " "	<i>Voroneș</i>	" " "	Voreneș
"	179	" 22	" " "	<i>cheile</i>	" " "	cheila
"	181	" 17	" " "	<i>Maria (fiica lui Radul)</i>	în loc de	
					[Maria de Mangop.
"	278	" 3 d. j.	a se celi	<i>1538</i>	în loc de	1438
"	291	" 1 " "	" " "	<i>bis. Dorohoi</i>	"	Măn. Rădăuși
"	352	" 22	" " "	<i>carele ca un zid</i>	"	carele la
"	391	" 10	" " "	<i>rubla</i>	în loc de	grivna
"	433	" 18	" " "	<i>1483</i>	" " "	1498

VERIFICAT
1987

